

A magyar ipari és technológiai forradalom III.

Lendva, 2012. augusztus 10-16.

A magyar ipari és technológiai forradalom III.

Lendvai Nyári Egyetem

Lendva, 2012. augusztus 10-16.

Kiadó: Magyar Fiatalok Határok Nélkül Alapítvány

Nyomdai munkák: HVG Press

Lektorálta: a Magyar Fiatalok Határok Nélkül Alapítvány kuratóriuma

A borítót tervezte: Kiss Anikó (fénykép: Vámos Imre)

A kötetet szerkesztette: Vámos Imre

Támogatóink:

Patricius Borház Kft.

Kráter Műhely Egyesület

Hegyvidéki Önkormányzat

ISBN 978-963-88986-3-0

Kedves Olvasó!

Immáron tizenkét esztendeje hagyomány, hogy Alapítványunk megrendezi nyári egyetemét valamely elszakított, magyarulakta országrészben. Az is hagyomány, hogy a részt vevő fiatalok pályaműveket adnak be az adott nyári egyetem témakörében, mint ahogy az is, hogy a pályaműveket egy kis kötetben kiadjuk.

A 2012. évi nyári találkozó dolgozatai kaptak helyet e kötetben. A helyszín Lendva, a három éves „A magyar ipari és technológiai forradalom” elnevezésű nyári egyetem sorozat utolsó állomása. Vendvidék, vagy más néven a Muraköz eddig még nem adott helyt rendezvényeinknek, pedig szépségével, csekély számú, de annál színesebb hagyományokkal rendelkező magyar lakosságával erre nagyon is rászolgál.

Ha nemzetpolitikát emlegetnek a televízióban, vagy újságban, elsősorban Erdély, Felvidék kerül szóba. Szlovéniáról ritkán esik szó. Ennek több oka is van. Egyik a fent említett kicsiny lélekszám, másik pedig az itt élő kisebbségi sorban élők relatíve jó politikai – gazdasági helyzete. Még a kicsiny Szlovéniában is elenyésző számúnak tekinthető magyarságnak – az isztriai olasz kisebbség mellett – alanyi jogon képviselői hely jár a ljubljana-i parlamentben, a szlovén állam pedig támogatja a kisebbségi intézményeket. Így a mindenkor magyar közvélemény nyugodtan hátradől és legyint, itt minden rendben. Valóban rendben van azonban minden? Valóban rendben van, hogy a vendvidéki magyarság száma évről évre zsugorodik?

A Muraköz – ellentétben az iparosodott és gazdag Felvidékkel – a Magyar Királyság egy eldugott kis szeglete volt, két megye, Vas és Zala osztozkodott rajta, városias települése csak a határmenti Muraszombat volt. Az első világháborút követő zavaros időkben tiszavirág életű függetlenséget is élvezett, majd a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz, a későbbi Jugoszláviához, majd ennek felbomlása után Szlovéniához került. A Muraközben élők békés, szorgalmas emberek, a magyarok mellett a már száz esztendeje is többségben lévő vend (szlovén) lakosság mindig hűséges volt a Magyar Királysághoz, és a vidék uraihoz, mindenekelőtt az Esterházy hercegekhez, Batthyány grófokhoz.

Kérem, olvassák szeretettel a következő oldalakat, ahol a Muraköz mellett Erdély, Felvidék, Kárpátalja, a Bácska és a valaha volt büszke Magyar Királyság valamennyi tája megjelenik egy-egy ott született és világhírűvé vált hazánkfia, egy-egy nevezetes város, vagy híres találmány, esetleg ipari emlék képében 1896-ból, a millennium évéből, mely évet Zala György, Lendva szülöttje is emlékezetessé tett a magyar honfoglaló hősök megörökítésével.

Ne felejtsük el, ez a nemzet, ez a haza messze számarányán túl adott a nagyvilágnak kiművelt emberfőket. Egyesek idehaza váltak naggyá, mások messzi földre vitték tudásukat és vele Magyarországot is. Mi, utódaik munkálkodjunk úgy, hogy méltók legyünk hozzájuk.

Kellemes olvasást kívánok.

Tisztelettel: Dr. Kopp Kristóf, a Magyar Fiatalok Határok Nélkül Alapítvány kuratóriumának elnöke

Tartalomjegyzék

Gazdaság- és művészettörténeti tanulmányok

László Péter Sándor: Hadiút volt-e a „Nagy Selyemút?”	9
Makó Pál és Tóth Evelin: Aknaszlatina - a sókristály kincsenek lelőhelye Kárpátalján	19
Balogh Ildikó: Turulmadár, vereckei emlékmű (Kárpátalja művészettörténeti emlékei 1896-ból és azok későbbi sorsa)	32
Pápay Boróka-Tímea: Nagyvárads az 1896-os millenniumi ünnepség vetületében	44
Blénesi Enikő: A millenniumi ünnepségek és a székelyudvarhelyi kisiparosság helyzete	51
Kövény Gyöngyi: A Vígsház és az átalakuló magyar színjátszás (1896-1900)	60
Szöllősi János: A Ferenc József híd genezise. HÍDAVATÁS 1896-BAN	74
Kovács Áron: Közlekedés mint fejlődés záloga – Magyarország közlekedéstörténelmi áttekintése az 1880-1910 közötti időszakról	92
Frisnyák Zsuzsa: A vasút fénykora. Az ipari forradalom csúcspontja Magyarországon	101

Millenniumi arcképek

Lanstyák Enikő: Fadrusz János, a dualizmus korának szobrásza	113
Marczell Erika: Szinnyei József	123
Vass Szabina és Dolinai Zsuzsanna: Janka Sándor és Lehoczky Tivadar a millennium megszervezésében betöltött szerepe. Millenniumi alkotások	132
Bihari Csaba: Janka Sándor, a millenniumi megemlékezések kezdeményezője	143
Tötös Áron és Nagy Erzsébet: Daday József nagyváradi mulakatos és toronyórás (A céhes ipartól a gépiparig)	151
Tot Mária Terézia és Kazinczy Szilveszter: Dudás Gyula életműve, munkássága és az általa szerkesztett Bács-Bodrog Vármegye egyetemes Monográfiájának keletkezése	165
Berencsik Szabolcs: Benczúr Gyula festőművész életművének szerepe a XIX. század utolsó harmadának történelmi szellemében	184
Rudolf Mihály: Magyar Millenniumi Építész Génuszok	200

Gazdaság- és művészettörténeti tanulmányok

Hadiút volt-e a „Nagy Selyemút”?

Írta: László Péter Sándor, adjunktus

Történelem-földrajzi bevezető a Lendvai Nyári Egyetemhez

Az érintett térség, azaz Alsó-Lendva, Muraszombathely, Felső-Lendva az emberiség számára már a jégkorban is menedéket teremtett. Az őskori emberek ide húzódtak fel a szerémségi, sőt a zalai, vasi – akkor elárasztott területekről. Ősi emlékeink vannak minderről mégpedig Gyertyányos és Alsó-Lendva térségéből. A neolitikban Hármashalom és Völgyfalu határában, a rézkorban Lendva: Kapitány-domb, Hosszúfalu határában vannak leletek. A szarmata kurgánok vélhetően a Csente-Zatak térségében található, a zatak-dülői halmokkal azonosíthatóak. A bronzkorból Alsólakos büszkélkedhet emlékekkel, a római korból pedig lakóhelyként Hosszúfalu, várként Loborvár (horvát részen) nevezetes. Ámde utaztak erre, és meneteltek is római cohorsok: mint a gyertyányosi „Római Út” tanúsítja. A főbb folyóvizek környékén, mint a Savos és a Dravos (Száva és Dráva) és néhány őket összekötő fontos tranzitáló útvonalat a híres Tabula Peutengereiana szemlélteti. Korábbi források is vannak. Így Strabónnál, aki az Adriai-hegység, azaz Dvinaridák nyugati lejtőinek földrajzi jelentőségére utal. Ezek szűk V-völgyei labirintusszerű karsztuálai nagymértékben segítették az itt dominánsan népességet alkotó pannonokat a harcban, de inkább védekezésben, visszavonulásban segítette ez a terepalakulat őket. E pannonok Strabón szerint breukusok, andizetiosok, ditionok, peirusták, mazaikosok és daisitiáták. Baton nevű vezérükkel és két kisebb törzs így vonulhattak el a túlerő elől (kelták, rómaiak) délre Dalmáciába. Az említett térség (Lendva, Mura) a nevezetes Ptuj (Poetovo)-Savaria hadiútra esik. Ez pedig szerves folytatója volt a Borostyánkőútnak, mely a híres Aquileiától vezetett fel északra (a mai dévényi kapuig). A hegylábi teraszokkal jellemezhető térségben a szarmaták kurgánjain római tábori- és sírhalmain, majd ezekre települő legrégebbi mezővárossá fejlődő települések képződtek. Esetleg északon opidumok is keletkezhetek, s majd a népvándorlás egyre sűrűsödő hullámaival a magyarság-avarság helyfoglalása történt. A térséget azonban közvetlen ennek előtte salzburgi püspök uralhatta. Német Lajos király 860-ban engedte át Lendva-hegyet (Alsó-Lendva) a nagyhatalmú térítő püspökségnek. Ha egy körzővel – képzeletben e térséget centrumul véve – körívet húznánk és elindulnánk, északon Sopianae (Pécs) ez egy Duna közelséget jelent, közelében Dunaszekcső (Lugio), Cibalea (Vinkovci), Siscia (Sziszek) – Aquilea (adriai antik tengeri kikötő)-Noreia, salzach-i sóvidék (később Salzburgi Püspökség) – Lauriacum (ismét a Dunánál járunk) zárna a kört. Ez az Erdély nagyságú terület jelentős földterületből, s noha itt számos limes futott, ennek csakis a Római Birodalom centrikus körzetében gondolható el, de a később sűrűsödő népvándorlásnál is itt találkozhattak „nagy jövő előtt álló” jelentős szkíta, szarmata és kelta népcsoportok. Komoly előny ebből a kiemelt geográfiai helyzetből kettő is adódott: 1, a fent tárgyalt, azaz számos irányból érkező hatás igen jelentős volt, számos művelt hivatalnokot, író, kanonizált szentet, püspököt (áriánusokat is) és kiváló tanárokat adott e térség a korának és az utókornak. Nekünk most mindjárt Lechner Ödön kortársával, Zala György személyével kell kezdenünk a sort. Élt 1858-1937 között, akit napjainkban éppúgy félreismertek, mint magát Lechnert. A zseniális építész is elhamarkodottan besorolták a szecesszióba (Lendva, Zenta, Szabadka városi „csipkeházai”). De aki voltaképpen lechneriánus-neo-ind építészet gigantikus mestere volt. Zalát pedig az akadémikus neobarokkba akarták beszorítani, pedig az ő nemzeti szobrászata

ugyanolyan úttörő szerepű volt, mint a fent nevezet építésze. A „nemzeti szobrászat kiemelkedő zsenije” titulust egyaránt kiérdemelte a millenniumi Gábrriel arkangyal szobrával, az emlék szoborral Erzsébet királynőnek, amit sokáig elrejtve tároltak, és végül, de nem utolsó sorban a híres aradi emlékszoborral, amelyet ugyancsak rejtekhelyen tároltak a ferences atyák. Említendő még Hadrovics László nyelvész (Pais Dezső tanítvány) kezdeti a népi kollégista szárnyat akarta erősíteni, majd ezután nevezetes kutató és filológus tanár lett. Murkovics János tankönyv- és abc-író méltán híres megalkotója a vend betűkincsnek. Bátran kimondhatjuk ő volt a vend nyelvjárás hivatalossá tevője is. 2, Ebben a térségben szemben Metule-Metulon, Arupioni-Auspenberg és Moretion-Mötting erősségeinek szikár tájaival errefelé sokkal kiválóbb volt az éghajlat (szőlőklíma). Több nagyságrenddel jobb volt a talajtani adottság, lösz, a Mura Lendva hegyi öntései, az Ős-Dráva üledékei és egyéb jó adottságok (varasdi termálvíz a közelben) jelentős hírnevet és gazdasági fellendülést hozott már korán. Például Varasd (Castrum Garestin) III. Béla 1181. Nyilván a római hadseregek is ismerték és használták ezeket. Amint a Tabula Peutengereiana „beszédes” elnevezéseiből kiderül. A stájer, akkor még szegényes tájakon, viszont ahogy Strabó írja, „amott a vidék nagyon mostoha, nagyobbbrészt tönköllyel és kölessel táplálkoznak”. Itt nálunk pedig a várak ellátására sokféle természeti kincssel szolgál a jelentős térségi tájkapacitás. (Várnép élelmezése, stratégiai tartalék képzése.) Létre is jöttek itt hamar magyar várak, csakúgy éppen, mint a mai napság fejlettebb Graz térségében. Az említett Alsó-Lendván III. Béla várát Szentgotthárd város apátságának adományozta Felső-Lendván és Nemtin kívül, Strigo (Strido)-vár 1270-ben és a határon Kostel (Kosztograd) 1244. Immár a határon túl pedig a horvát részen Ozalj vár 1244, Medvevár, 1248, Szomszédvár (Zapresic), 1094, Samobor, Oszterc vára végül az említett Lobor vár római alapokon. Ezek nem egy erőssége egyenesen Szent László-i alapítással dicsekedhet, 1094.

A Borostyánkőúthoz hasonlóan a Nagy Selyemút – jelen tanulmány témája – mérhetetlen kultúráközvetítő jelentőséggel bírt (szkíta kultúra) és a jelentőségüket most kezdjük felmérni.

Az innovációs készség genetikai előzményei

Mindenekelőtt járjuk kissé körbe hogyan lehetett itt az Ezredfordulón, A Millennium (építések, vasút, hidak, világkiállítás) idején és a Horthy-korszakban (dieseleltetés, kikötőépítés, iskolák, országúthálózat, kutatóhelyek, ipari fejlesztőintézetek) kétszer is szinte-hogy valósággal „kirobbanó” fejlődés szemtanúi lehettünk... Voltak-e ennek az innovációs készségnek szerves történelmi előzményei?

Miféle kérdés, feltételezés, felvetés is ez? S ha igen a válasz – ekkora történelmi ugrással? mármint, hogy voltak-e ténylegesen történeti, sőt őstörténeti előzmények? Történetileg vajon indokolt-e, „jogosan” állítható-e egyáltalán – főleg indítékként – mindez?

Tudjuk: Az esetünkben szóba-kerülő térrészben, így a közeli Göcsej és az Őrség. Hetés (irodalom: 3,8) volt a hunság egyik fő pannon megtelepedési szállásterülete (gyepük), belőlük nőttek ki talán a székelly szállások (Göcsej), de Sztrabón szkítákat is említ Délvidékről, Geografica c. csodálatos művében, és maga Anonymus is szklavinok – elnevezéssel – néven szólítja meg a szkíta maradékot.

Commodus császár környezetében szereplő iratok szarmata – egyféle sajátos Jazig Föderációról emlékeznek errefelé. Történelmi tény hogy ő kibékült a „barbár” szarmatákkal.

A másik közelítés az ipari innováció – benne a vasgyártás Kievtől a Sajó völgyéig igencsak jelentős volt ca. 700-1100-ig. Andronovó és Kiev között tényleges kapcsolat lehetett, a metallurgiai mérések erre utalnak. Andronovó kultúrája a Kaszpi-tenger keleti széléitől (Turáni-alföld), egészen az Altáj lábáig tart. Tudjuk, **Andronovótól** Kievig a vasipar már megelőzőleg működött, ércet bányászott, gyepvasércet gyűjtött, sőt metallurgiai műhelyeket telepített egész Keletig kihatólva a Bajkálig, sőt tovább Kínáig.

Egész más „vasművek” voltak ezek, mint a maiak. (A Sajó térségében hetet ástak ki a régészek, mára már ismeretes az eredeti kialakításuk, felszereltségük). Egyre inkább kiderül, hogy itt – a Nagy Selyemút ezen nyugati végén hozták létre azon műhelyeket, amelyekkel a magyar szablya készült. Akkor ez csúcstechnika volt. (De nem csak akkor, valószínű a damaszkuszi technológiára is hatással lehetett). A hadtörténelem megállapítja, ez a dicsőséges technológiai kor a huszár kor végéig tartott. Egyik szemléletformáló, azaz pedagógiai célunk, hogy ne legyen indulati „reflexből” komolytalan az, aki vallja a tényleges (egykori) keleti dinamikusan működő kapcsolatrendszer meglétét, azaz ne legyen rögtöni és indulati döntés alapján azonnal komolytalan, aki vallja a 'turáni gondolat körülfárásának szükségességét', benne a Turáni-alföld tüzetes szemrevételezését, s benne a szkíta-hun-magyar rokonság feltételezését. És természetesen a turáni kapcsolódások összefüggését a „szkíta sávval”, azaz a Nagy Selyemúttal. És ennek kapcsolatát a „szkíta sávval” azaz a Nagy Selyemúttal. Ezt az utat akkori idők „innovációs folyosójának” tekinthetjük. Ebben a sávban – talán megfelelő név a „szkíta sáv” – a – fűszereken, ékszereken túl nemcsak metallurgiai ismeretek, de a kocsiszerkezet, fegyverzetek, termények is itt terjedtek (Irodalom: 9,11,12). Mindezt nyilván az erőteljesen ideológia-orientált történészek egyike-másika fűjlalja. Átlátszó szándékú, de valljuk be ütemesen újraélesztett lobbija kelti maga körül a feszült kutatási légkört¹

Mindegyik nép (szkíta, hun, székely, de a pártus is a méd is és a szasszanida iráni is alapvetően „területfejlesztésileg” gyepükkel dolgozott. (Irodalom: 10)

De nézzük az egzakt öröklést! Nos, ebben felmerül: Össze lehet-e kötni a belső-ázsiai géncentrumokat a Szarmata-síkkal és a Tisza folyó felső vidékével. És lehet-e ugyanezt tenni az Andronovóval, illetve Yamnaja horizonttal², illetve a kurgánosok népével (Kurgán horizont)³?

A gének áramlása – kísérletesen, vagy megtapasztalt minták révén – nehezen érhető tetten. Az áramlás (drift) néha szűk hegyi patak völgyeken halad tova: itt a gén-diverzifikáció nehezen térképezhető. Ám lényegesen más, s egyértelműbb statisztikailag a helyzet a géncentrumokkal... A géncentrum haplotípussal – annak százalékos előfordulásával – leábrázolható. R1a emberi y-kromoszóma *haplocsoport* esetében pl. ez egy „piskóta-szerű”-en térképre felrajzolható alakzat. Ennek egyik kiszélesedése nyugaton van. Ez a Szkíta-sávnak jól megfeleltethető „pást”-vonal terjed Északra a Lagoda-tóig, míg a Tisza és Prut felső eredése tartozik ide; elvékonyodása pedig a Kaukázus észak-nyugati keskeny völgyeiben (kb. *svan*, *balkár* vidék), keleti kiszélesedésében pedig Hunza völgye és Gilgit városa=(?) ÉK-Pakisztán, Turfán vidékén található. Az folyamat időtartományt tekintve 7000 év alatt, azaz úgy

¹ Feledvén: hogy Kelet-Szlovákiában bújva túlvészeli hun falvak voltak, sőt Anonymus Délen még szkítákról is ír itt.

² más néven „Pit-Grave” kultúra, azaz a Pontusi (Fekete-tenger) és Hyrcániai (Kaszpi-tenger) rész. A Kurgán-kultúra fiatalabb rétegének is tekintik.

³ Kurgán horizontok: Bug (Kurgán I kulturális réteg); Dnyeszter-Dnyeper-Don (Kurgán I-II. kulturális réteg); Majkop (Kurgán III. kulturális réteg).

Kr. e 17 000-10 000-ben jöhetett létre (mármint az R1a diverzifikálódása biodiverzitás-jelleggel), s képződött az M17-hez köthető ún. R1a1 haplotípus-„verticillum” Kr. e 17 000?–ben, ez Kr. e. 10 000-re újabb *verticillálódáson*⁴ (biodiverzitási lépés mutációval) ment keresztül. Itt jelent meg az R1a1a1 a keleti (*szkíta, daka, szaka, tochar*⁵) végen, s az R1a1a7 haplocsoport a szarmát nyugati „végen”. Strabó forrásai (már a historikumból feljegyezvén: Herodotosz, Ptoleimaos) szerint a két népesség még egy azonos – azaz minimális dialektusbéli eltéréssel – közös /!/ nyelvet beszélt. (Strabón/Srabo Geographica-ja.) VII.Könyv) (Mai kutatók közül Bakay Kornél véleménye is ez.)

Melyik volt a világ legkiterjedtebb gyepe? Nos, a – címben megidézett – ún. „szkíta sávban” erre a kérdésre az északi és déli nagy gyepek rendszerében világos választ kapunk majd. Északon Bajkáltól északabbra (ilyen családfők vannak a tuvai nyelvben mint: Szeret), délen Tangut királyságtól délebbre, délkeletre Kína felé maga a Mongol Gobi... Felfoghatóak ezek a világ legnagyobb gyepeinek, mégpedig dominánsan K-Ny-irányban (Gobi erdősztyeppe). Nos viszont ezzel szemben É-D-orientációjú a Mongol-Mandzsú erdőssztyeppe s ugyanilyen a D-Szibériai erdő-sztyeppe ca. a Bajkál, ill. Csernogorszkig.

Van-e a gyepek melletti településeknek, településszerkezeteknek, háztípusoknak, védelmi-rendszer *típusoknak* valamiféle egyezése? Pl. ház-alaprajzok, házhomlokzatok. háztoldalakok és alkotórészek, ornamensek tekintetében? Ezt az ún. tárgyi néprajz-kutatás eléggé hüen kikutathatja mind egyes eltéréseiben, mind hasonlóságaiban, ill. akár egyezéseiben.

1. A Nagy Selyemút néhány magyarázata

A bevezetőben mindjárt praktikusán fölmerülhet a kérdés. Hogyan értékelhető a Nagy Selyemút?

- A. Kereskedelmi-network megközelítés
- B. Innováció meghatározó folyosója nevezetesen a kelet, centrális Ázsia és a Kínai Birodalom számára?
- C. Hadi út volt-e csupán?
- D. Egyéb magyarázatok (gén-áramlási/*drift* folyosó, ökológiai zöld folyosó, népességgrobbanások folyosója, stb...)

Ha az ad. B. és ad. D. feltétel adott, akkor visszamehetünk a „vonaldíszes cserépedény”, sőt méginkább a Yannaja horizont elé, tehát éppenséggel az Andronovó-kor mögé a prehistorikumba. (Yannaja azaz Kr e. 4500 mögé). Ámde ha nem, akkor maradjunk meg csak Julianus és Marco Polo idejében a XII-XIII. századokban kezdődő időszakban.

- A. **Kereskedelem és antropológia:** Az andronovói kultúra (a kazah sztyeppektől Altáj térségig) – amely a Centrális Ázsia kapujának tekinthető úgy embertanilag, nyelvileg (írod:17, 18, 19), mint földrajzilag (geomorfológia, hydrogeográfia, (Irodalom: 18, 19)) igen jelentős hatással volt ránk (Felső-Tisza-vidék, tán' nagykunok, és besenyők).

⁴ P. T. D. Chardin SJ. antropológus után. Az (makro) evolúció egyfajta feltételezhető elágazódása (Örvösen továbbtapogatózó azaz 'verticillálódó')

⁵ úgynevezett íjféstű, vagy szkítafajú népek. Számos más néppel (*Turanoidák*) az antropológia, és újabban a genetika szerint

E táj *brachycephal* jellegű koponyaarendezése jellemző: Szöllősi Kálmán szerint, az erdőspusztai tájelemeket összekötő centrumban a Közép-kazah sztyeppe, Altáj, Pamír közötti hegyes-magashegyi térség. Ma ui. nem Oroszország/Szovjetunió, hanem annak utódállamaihoz sorolandó. A ma leginkább reflektorfénybe kerülő alkalmazott antropológiai tudomány a humángenetika. Jelenleg anatómiai részletekhez (testmagasság, koponyaforma, hajszín) még nem mindig rendelhető, de vannak mára feltérképezett (géntérkép!) úgynevezett „marker” tulajdonságok (liszt- és tejérzékenység, vérszegénységre való hajlam, allergia, stb...). Mégpedig pontos mutáns-helyekhez kötve.

I. Humángenetika. A folyosó meglétét – úgy tűnik – alátámasztja az emberi genetika. *A Kaukázus nemcsak történetileg de genetikailag, néperedetileg is fontos térrész.* Nemcsak hogy, mint kiemelkedő heglánc elválaszt, de népeket össze is köt. Átjáróin, folyosóin régóta folyt történelmi, különösen pedig régészeti kutatás (Irodalom: 1), ma a havasi átjárókon, történelmi folyosókon történő génáramlást (R1a *haplotípust* és alakzatait) annak „ún driftjét” elemzik, térképezik. Tovább keletre haladva eljutunk az Altáj térrészben lévő **Andronovóhoz**.

Andronovo (Kazah szteppéktől az **Altájig**), ahhoz az ún. R1a1a1-hez sorolható, amely magában foglalja a szkíta síkság egy – nem is kicsiny – részletét (Don vízgyűjtőjének keleti és déli részét, valamint Volga vízgyűjtőjének ugyancsak keleti és déli részét. Érdekes módon azok a **Balkárok**, akik a hegyjáró, világutazó, Kaukázus-kutató Déchy Mór szerint rokonaink, szintén ide sorolhatók a Kaukázus északi részén. Még egy adat: ők harcoltak a svan-néppel⁶, melyek országában is elszórtan igaz, de magyar nevek lelhetők fel (Kunmadzsar⁷, H’Ingrí- (H)ungri folyó – erről később).

A nyugatabbi R1a1a7 – ez is az R1a európai ősgén (régí nevezéktenban Eu19-es haplocsoport) diverzifikációja (genetikai diverzitás), leginkább a lengyel - szarmát sík területén van⁸ elterjedve. Fel egész a finnségi (balti finn) Lagodáig. Tehát nem annyira a fentebb vázlatosan taglalt – „szkíta síkon”, noha ezt tagadják a szlovákok, lengyelek, sőt a szerbek is. (az utóbbiak 2008-tól). Szarmatia Strabónnál Ukrajna mai része. De mivel a germánok és utánuk a szlávok nyugatabbra vándorlának, ma inkább Lengyelország és plusz hozzávéve oroszok által elvett egykori lengyel területek összessége. (Geológiaiilag egész mást jelent, ott a finnországi /déli/, baltikumi részekkel egy lemez.)

A Kaukázusban annak is az északi lejtős részén (Kubán-vidék) az R1a1a1 ugyan előfordul, valószínűleg vegyítve az R1a1a7-el, de még inkább völgyenként különbözve, főleg a Krímre

⁶ más módon szván egy kartvél népelem

⁷ *Madzsar* lehetséges hogy férfinév volt (Magor), úgy vezetétként, mint keresztnévként is használták /ma *Megyer*/, de nem lehetetlen hogy néperedetre utal (Méd?). Ám az Árpád-házi királyok alatt hivatalos jelentésekben, pecséten, okiratokban nem szerepel népnévünként, csak előtte (dentu-madzsar) és utána. Érdekes, hogy földrajzi névben „lopakodva mintegy” egy nyomon végig előfordul („szkíta sáv”, de mint sajátosan földrajzi toposzok neve). Személynévként kevesebbszer található fel a Kárpát-medencében és nevezetesen az *Árpád-házi korú* okiratokban (1301- ig). Igazolás: *Madzsar Unueb, Macsara, Kunmadzsar, Burgun Madzsari, Mukhuri, Modzsiri, Magharoskan, Maghraoni, Makhura, Madzar jeri, Madzsar Garaolan-Macar Quaraoglou, Madzsarli, Madzarly 'Szkítia major' területén helynévként jelenik meg a Kaukázustól a Centrál Ázsiáig haladva e felsorolásban. Idevonatkozó forr.: Paulinus „Zárdajegyzéke” és Németh Gyula után. Személynév csak egy akadt Keleten, Madzsar – mint csángó családnév – valószínű férfinévből eredeztetve.*

⁸ R1a1a7 (Underhill et. al.) N, és R1a1a7 (Underhill et. al.) P diverzifikációra különítették el (humán biodiverzitás)

⁹koncentrálva. Völgyenkénti végzett mérésekkel tehát lehet és kell is ellenőrizni e feltételezést. Annál is inkább, mert az R1a1 őshaplotípus-alapcsoport gyakorisága váratlanul megnő a Kaukázusban.

Áttekintve a Kubántól - Volga folyótól keletre eső területet a minket érintő R1a1a1 (Andronovó, de Tochár, Ujgur) jelentős, attól nyugatra a szarmát síkra pedig R1a1a7a jellemző, ez adja a domináns, – kivéve a „sávós-jellegű” észak-kaukázusi völgyi – mintázódást. A „TAT” – azaz urali-kámai-géncsoport teljesen hiányzik, a Kaukázusban.

II. Történelem. A históriában (Ukrán, orosz kutatók szerint főleg) a metallurgia történelme azt állítja, hogy a fő stratégiai fémhányak az írott történelem (e térségre a *Kievi krónika*) előtt az Uralban voltak. De egyes jelek szerint a *szván*-népek birtokában is lehettek Ag, és Au bányák az Elbrusz körzetében. Ám lehet, hogy csak az ércet mosók és bányászok voltak az urali „TAT”- géncsoport hordozói, a metallurgiai fejlesztők és szállítók - *Andronovó* - átvehették tőlük a nemesfémeket a Kászpi-tenger, vagy inkább az Aral-tó északi részein.

B .Az „Innovációs utak” és a geográfiai-botanika, biogeográfia. Az ilyen – sajátos vetületű – életföldrajzi történelem azt vetíti mielőnk, hogy az erdős-sztyeppe volt a turániak mozgási sávja; Andronovótól egészen Erdélyig, sőt a Fertő-tóig. A keleti végeken boróka (*Juniperus*), csikófark (*Ephedra*) állomány volt eredetileg – mégpedig sajátos szúrós virágos növényekkel (Tevetővis-cserje), a nyugati végeken a Kaukázustól gesztenye, dió, mogoró, hárs, tiszafaerdők, majd még nyugatabbra a Szubkárpatoktól hamvas, kocsányos tölgy és tatárjuhar erdők, mégpedig mezei juharral, molyhos, majd csertölgygel keverve. Ez utóbbiak makkállománya a nagyállattartásban volt jelentős. Fű nevei (*Poa pratensis*, *Festuca gigantea*, *Molinia* sp., főleg *coureula*-csoport) a takarmányozásban teletetésekor kifejezetten nagyobb jelentőséggel bírtak, mint a keleti „végeken” található *barázdált csenkesz* (*Festuca rupicola*) és *keskenylevelű csenkesz* /*F. valesiaca*/, valamint *érvalányhaj* (*Stipa* genus) 3-4 keleti faja.¹⁰

Az állatokat csontmaradványaik (teve, vadszamar), a növényeket pedig szerves lerakódásokból – *palinológiával*, pollenanalízis útján hihetetlen pontossággal lehet azonosítani.

A kutak, rideg-félrideg tartást bebiztosító állatmenhelyek/teletetők, telepek, falvak szikkasztó-emésztőgödreinek feltárása szintén komoly támpont, de a búza, árpa és rozs fajokra is lehet támaszkodni (*Triticum*, *Avena*, *Secale*, *Hordeum*). Az árpa és a köles keleti, a zab, rozs és búza nyugati eredetű. A nyugati tölgyesek (nyugati atlanti-mediterrán hatásokat mutató erdő-sztyeppe) fű nevei (pl. *Molinia* nemzetség egyes fajai is) nyugatról érte el a keleti kapukat, s lehet, hogy éppen ezen a génáramlási folyosón jutott el egészen a Kan-Csou-Tun-Huang-i „átadótérséghez” – a Kinai Birodalom kereskedőkapujáig. (Irod: 8.) A fent említett fő étel-növények mint: az árpa, köles és a többi nyugatról érte el a keleti kapukat, s lehet, hogy éppen ezen a gén-áramlási folyosón.. Ennek régészete (ősi „pékipar”) külön szakág, amely jelentős eredményeket hozott a sinológiában.

⁹ A krimi kunság (jelentős kipszak lényegi elemekkel) feltételezhetően elnyomta – az Aranyhorda kora óta – az ott lakó ősbíró turáni besenyőiséget, Onogur-jellegű törökséget, és a kései hunságot populációgenetikailag is.

¹⁰ Nálunk és Erdélyben: *Stipa capillata*, *S. dasyphylla*, *S. joannis*, *S. pennata*, *S. pulcherrima*, *S. sabulosa*, *S. stenophylla*, *S. tirsia*. Keleten: *S. arabica*, Afganisztán: *S. baicalensis*, Északon: *S. lessingiana*, *S. lingua*, *S. sareptana*, (utóbbi *Festuca valesiaca*-val). (Irodalom: 7, 8).

C. Hadiút vagy innovációs folyosó? A levéltári adatok tükrében. A régészet mellett az újabb keletű arab, török, perzsa, sőt szláv források is felsorakoznak az ősi kínai, szanszkrit, ujjur, mongol, grúz, örmény, buddhista fejedelmi és kínai (mandzsú) császári iratok mellé. Tudni kell azt, hogy ez – irodalmi tömegét tekintve (örmény, grúz, azeri) – már-már egyfajta „elsüllyedt” *Atlantisz* jószerével. Alig volt kutatónk, aki (*Schütz Ödön, Istvánovits Márton*) évtizedeket tudott eltölteni Kaukázusban (pl. Jereváni Állami Könyvtár) célzott oklevélkutatással. A hettitákat és sumérokat jobban átkutatták itt, mint minket, azaz a turáni népek dolgait – s ehhez járult továbbá, hogy létezett e grúz és az örmény írásnak egy régebbi – archaizáló – azaz talán még a szír behatás előtti – formája, amelyet még alig ismerünk, de amely jobban „idevágna” (Pl. Colchiszi irodalom, vagy szkíta(!)püspökök, és XII. János pápa korabeli levelei, körlevelei) titkaival. Csak ezek a kutatások dönthetik el, hogy ez egy „pacifizált” folyosó volt, vagy az íjlesztő népek csatároztak szüntelenül rajta. Mindenesetre a fent vázolt jelek az előbbieket valószínűsítik inkább.

Következtetés: A „szkíta sáv” elve, ma tán még kissé vitatott. Sok irányból mégis megerősítést kapni e teória felől. Mégpedig képzett történészekről (Obrusánszky B., 2012, személyes közlése, a vele folytatott levelezés alapján). Akik a finnugrizmus elvét vallják azok nem is annyira, későbbben kifejtem, élesen antagonisták e látásmódhoz képest. A vitát azokkal is nehezkesebb feloldani, kik ún. „*Etruszkos-vonalat*” követnek, vagyis azt feltételezik, hogy az Alpok és a Kárpátok térségében kialakult egy ősgén, ősnemzet, ősnyelv. (Nadeo Michalengelo az ősznamentikát, Alieni Mario az ősnyelvet tekintik e téren közös forrásvidékünknek). Mesterházy Zsolt őstörténeti kronológiáját figyelembevevő humán/művelődéstörténeti antropológiai kutatások a – Aurignac kor után főleg – talán időskálába illeszthető történeti-földrajzi közelítéseket hozhatnak e téren is. (Irodalom: 10.) Anélkül, hogy nyelvészkedésbe foglalnánk, az alábbi népneveket mégis nyelvcsoporthoz szerint különítik el (finnség, törökség, perzsák, s végül, de nem utoljára turániak – azaz hun-szkíta – íjlesztők /öt-hat népcsoport/). Ezt tehát célszerű követni.

Finnugristák szerint a finnség leginkább észak felé mozgott Lagoda-tóig és attól feljebb magas északig, mi pedig az „ugorok” valahol az Ural-hegység – alacsonyodó gerincű – derekán. Így tán’ még elfér egy tangenciális „találkozás” is, és szerintem – néhány nemzetségnél – talán így s volt ez. Esetleg valószínűsíthető türk támadásoktól (esetleg mongoloid rassz egyéb elemei, kipcsák-török, kelet-mongol) behúzódhattunk az erdős-sztyeppéből az erdőövezetbe, ahol nyugaton a kelták, kissé keletebbre a finnság mozgott. Ezt most itt külön nem részletezném, de a lényeg az, hogy a keltákkal nem is annyira, de inkább a finnséggel olykor szót válthattunk. Mi nem támadtuk feleslegesen őket, s ők sem irritáltak minket feleslegesen. El voltak foglalva azzal a politikájukkal, hogy a *proto-szlávokat* adófizetésre szorítsák. Ez egyfajta szimbiózist is hozhatott ideig-óráig a finnság és a turáni népek között. Számos szó így került a nyelvünkbe, de vérvonalig.¹¹ A finnugristákkal – ha csak a nyelvcsere lenne a vita tárgya – bizonyos élethelyzetekre vonatkozóan (erdei munkálatok, halász és gyűjtögető készségek, téli

¹¹ Ugor– könnyen meglehet egy *munkanév*, még *munkahipotézisnek* sem jöhet számításba ugyanis. Egyetlen forrása a kievi jegyzőkönyvben található. A Fuldai Évkönyv már nem említi. Egy iráni-iraki határon lévő vádi (sivatagi völgy) neve a Vádi-Ugor. Az *ugor* szó okiratban csakis egy helyen áll, és tévesen. Egy novgorodi író tévesen írhatta a Kievet érintő fejedelmi levelezésben az On/ogur összetett szó második részét. (A nyelvi jelenséget Vö. szótagra- fekete, fekete; tenyere, Terenye; mássalhangzóra csinadratta, csinnadratta; végezetül magánhangzóra kácsa/o/k/, kacsák). Sajnos ez a – bátran mondhatni nevetséges – forma került be a nyelvészi, később még jóval sajnálatosabban a történészi szemléletbe.

zsákmányszerző tevékenység) akkor tulajdonképpen nincs is vita. (Ám nem könnyen lehet belátni, hogy miért is kell 2012-re 150 millió Ft-ot herdálni finnugrisztikára.)

Iranisták. A *sumirnél* is jóval nagyobb házi-veszedelem. Szegedi „kiválóságaik” azzal traktálják a hallgatókat hogy a dagesztáni és mai azeri területeken – egykor valóban bizonyítottan – élő szavárd magyarok szolganépei voltak a perzsáknak. Ők egyszerűen nem látják be, hogy pl. a székelyek törzse(i) sem voltak soha szolganépe a magyar királyságnak, ill. ha Mária Terézia ebbéli törekvésekre merészkedett is balgán – vérfürdő lett a vége (Madéfalvi veszedelem). A hun-török kapcsolatból (utóbbi onogurságtól) vehettek át ugyan a perzsák szavakat *méd* (*mad*, *madjar?*) és *párthus* közvetítéssel, de nem megfordítva.

Turkisták. Vámbéry Ármin következtetéseiből és szótárából levont történelmi „igazság”. Ennek igazság-magva annyi csupán, hogy vagy hétszer voltunk kontaktusban a türkökkel és az újtörökökkel is. Ide utóbbiba tartozik a krimi Aranyhorda egyes népcsoportosulása is. Csoda-e, hogy eközben nem vettünk át tőlük szavakat? Kemény harcaik voltak a finnugristákkal („ugor-török háború”) az igaz, de fontoljuk meg Szentkatolnai Bálint Gábor gondolatát, miszerint hogy két „szikla-fok” – azaz a finnségi és a törökségi – közt hányódik őstörténetünk törékeny sajkája.

Szkiták. Strabó, Herodotosz, Ptoleimaiosz a szarmatát, szkítát egy népcsoportnak tekinti. Sokan – egyre többen – a *Szarmatát, Szkítát s a Hunt* is (László Gy., Obrusánszky). Az első nyugatabbra, a másik keletebbre települt. Ma itt is – az akadémiai rögződésekkel ellentétben – hasonlóan gondolkodnak (legielesebben: László Gyula). Ő kezdetben törökös elgondolások felé hajlott igaz, de végén sziklaszilárdan kikötött a turáni eszme körébe vont szaormata-szarmata-szkíta-hun-onogur-magyar (Irodalom: 6) folytonosság mellett, méghozzá az egzakt – csonttani – mérésekkel dolgozó terepi régészet módszereivel. Tán mai legjobb követője a történész Dr. Obrusánszky Borbála. Ő történész kutató létére nyelvészetiileg Szentkatolnai Bálint Gábor, régészetiileg pedig László Gyula nyomdokain halad tova. Így mindeközben – jelenleg a Kaukázus egyre érdekesebbé váló kérdéseit tárja fel – főleg azeri, (és dagesztáni) tudósokkal a szkíta sávot vizsgálja.

D. A „szkíta sávot” azonban nem igazán ez – a kaukázusi híd: Terek-folyó szűk völgye, és azeri folyóvölgyek, folyómenti teraszok, síkságok (Irodalom:1, 11,12) völgyvédelmi és sasbérci erődrendszer hálózata támasztja alá a nagyközönség előtt, hanem maga a „Nagy Selyemút” kétségtelen letagadhatatlan megléte, melyet Sven Hedin (Irodalom: 16, 17), és főleg lord Stein Aurél (13,14,15) kutatásai hoztak leginkább az érdeklődés központjába (a nevezetes könyvtár – *Tun(g)huang* kapcsán például). A Stein Aurél-i kutatások demográfiai elemzést is hoztak (turfáni, tarimi népelhalás – *”Ázsia Halott Szíve” c. művében* – c. művében /a térség/ általa elsőként érzékeltetett drámáját hozta.) (Irodalom. 15). Az iszlám hódítás is terjesztette a sivatagot a pusztaságot (még a mogul is kezdetben). Mindezek ellenére pl. számos buddhista közösség is fennmaradt a Kaukázus körzetéig. Sajnos e közösségek genetikai vizsgálata még nem történt meg.

A sors fura fintora talán az, hogy nem csak a hidrogénbomba „atyja” volt magyar, de azé a *Nagy Selyemúté* (***The Great Silk Road***) is, amihez annak ellenére, hogy mindketten „idegenbeszakadt lelkek” voltak, hála Égne az utóbbi üggyel – Selyemút – sokkal több kapcsolódási pontunk, végül is közünk van.

2. Végső konklúzió

Szkíta sáv pediglen volt. E sáv az innovációt felgyorsította nem csak antropológiai adottsága miatt (**szkíták, andronovóiak**, urartuiak, majkopiak) a fém népe voltak. E sáv valahogy kapcsolható az Ősmátra elmélettel (Magyar Középhegység déli hegylábi erdőszeppe öve, rajta speciális szteppére emlékeztető fajokkal, (így pl. szegfű Északon/Zobor/Mongóliáig, Kínáig; tulipán Délen, kb. Debrecentől délre Mongóliáig, erdő, azaz „*lignosa*” társulások Mandzsuriáig), sőt maguk a vallási és „világi” ornamentálisztikai jegyek, /Irodalom: 7,8/, csontleletek, és iparok (vas, szilícium-ásványok) sőt valódi faragványok (ún. *kaptárfülkék*). Ebben a „pástban” tehát igencsak tevékenyen, hatékonyan – azaz mai szóval innovatívan – mi is ott mozgunk. (Irodalom: 3,7,8,10).

Testvérnépek nyilván segítettek, különben ebben az innovációban „nem vehetett volna részt vállaltva” a turáni népcsalád szövetsége. Alapjaiban tehát nem török irányítású, és nem is perzsa eredeztetetőségű (*szasszanida* fennhatóságú) – de öntörvényekkel bíró rendszer volt. (Erre figyelmeztetett Szentkatolnai Bálint Gábor nyelvészeti, de egyben „profetikus” tisztaságú meglátása is, amit az akadémikus körök elvetettek). Kis ideig a virágzó Szasszanida uralom (Irán), arabok, mogulok, mongolok, nagyobb időn át a kínai- sőt mandzsú ellenőrzés volt érezhető felette. Később Kína brutális egyeduralmát a Szovjet-hegemónok minősíthetetlen birodalmi szemlélete (szibériai népek sorsa) váltotta fel (lásd Nyugat-Mongólia sorsa napjainkig). Ettől sorvadt, mégpedig kiemelten és főleg középen, és a Kaukázus egyes előterein (Karabah) a Nagy Selyem Útvonal mindkét ága.

Régészeti, nyelvészeti, biogeográfiai, ornamentálisztikai, genetikai, antropológiai eszköztárral feltárul e „szkíták által szervesített” sáv élete, élettérként való működése. A sáv keleti vége is homályban való kutakodás tárgya „tudományos terra incognitája” napjainkban számos szempontból. Így pl. Mandzsuk származása, szajáni/zuvai származás, bajkái esetleges hun ősvárak-ősvárosok(!) leszármazottainak származásmenete, Észak-Tibet(Musztáng tartomány) lakóinak származása Dzsungáriából, stb. De van ilyen és ehhez hasonló problémakör az Altajtól nyugatra, északra is, ez a Turáni-Alföld, sőt még a Kaukázusnál is a khal-khal nép(esség) eredete... /Irodalom: 11-12/

Az is kitűnik, hogy nem annyira a Ny-K-irány de főleg – ellentételesen – a K-Ny irány volt a domináns. Igaz néha pulzáló mozgások – már az írott történelem korában – valóban jelentkeztek (így Kaukázusig a tatárjárás után pl.).

Számunkra jelentős, hogy eurázsiai térben egészen idáig, azaz Pannóniáig (*Pannonia Inferior*, és *Pannonia Superior*) is elért a közvetlen (!) (Irodalom: 7.8) hatása. Ezért nem kell csodálkozni a karinthiai és burgenlandi avar-ringeken (*Hringum Avarorum*), a Saar-vidéki *Hringum Hunnorum*¹² és kurgánokon, és a séi szkíta arany családmegjelölő-leleten. Történelmünk hagyjuk, hogy eddig szűkkeblű oktatásban sorvadozzon. Most próbáltuk térben és időben is bővíteni e szemlélet „vitális kapacitálását”. A témában legszívesebben az alábbi írók, leírók, kutatók életművét ajánlom. megjegyezve, hogy az idegen nyelvű cikkelek, vonatkozások dőlt betűvel találhatók...

¹² Hringum Avarorum és Hringum Hunnorum gyűrű(erőd?) szerkezetű építmény; avar és bizonyított hun eredettel: zömmel Dunántúlon/Burgenland területén, továbbá Karinthia, de Ausztria, Németország területén is.

Felhasznált irodalom:

1. Boros János: Kaukázus, 1980, Gondolat Kiadó. (benne: Harmatta János-féle lektorálással)
2. Darai Lajos- Cser Ferenc: Nemzeti mítoszok. 2010. *Acta Historica Hungarica Turiciensia* XXV/3
3. Iltz Jenő. Pannonia születése. 1993, Enciklopédiai Kiadó. Budapest
4. László Gyula: 1944, A Honfoglaló Magyar Nép élete: Kolozsvár.
5. László Gyula: 1988, Árpád népe Budapest
6. László Gyula: 1979, Emlékezzünk Régiekről (Őseinkre), Budapest
7. László Péter Sándor. 2006, Ornamentálisztika. IN: Ün „Mártély-kötet”.
8. László Péter Sándor. 2008, *Pannonia Inferior- Pannonia Superior* (Felső- Pannónia, Alsó -Pannónia). Vajdaság/Zenta. Tanártovábbképzés tananyaga/Kézirat. Bólyai Tehetséggondozó; és ugyanott 2010,- Ornamentálisztika/Sokszorosított Kézirat
9. Maricz László, Obrusánszky B. 2010, A szkíta népek hitvilága,
10. Mesterházy Zsolt: 2003, A magyar ókor (kelták, szkíták, pártusok, hunok, és magyarok). „Gyepű sorozat”
11. Obrusánszky Borbála: 2010, Hunok a Selyemúton. Budapest
12. Obrusánszky Borbála: 2011, Szkíták, Hunok, Magyarok. Budapest. „Kárpát Műhely”,
13. Stein Aurél: 1928, *Innermost Asia*, Clarendon Press, London
14. Stein Aurél: Ősi ösvényeken Ázsiába, Budapest, 1935.
15. Stein Aurél: 1966, Ázsia halott szívében, Budapest,
16. Sven Hedin: 1909, Északi Sarktól a Déli Sarkig. Lampel Kiadó, Budapest
17. Sven Hedin: 1904-1907, *Sientific results of the journey in Central-Asia*, Stockholm,
18. Szentkatolnai/ Bálint Gábor: 2005, Válogatott írások. /Ed. Zágoni Jenő.
19. Szentkatolnai/ Bálint Gábor: 1875, Jelentés az Oroszországban és Ázsiában tett utazásról MTA. Budapest

László Péter Sándor (egy. adj.)

Pomáz, 2012. május. 21.

Aknaszlatina - a sókristály kincsének lelőhelye Kárpátalján

Irta: Makó Pál és Tóth Evelin

Magyarországnak a Királyhágón túli részében a kősó nagy elterjedését nemcsak számos olyan pont bizonyítja, hol kibukkanó sótömszök láthatók, hanem főképp a tömérdek sósvízforrás, sóskút, sótavak és lápok előjövele árulja el jelenlétét.

A körülírt területen előforduló kőzetek: különféle agyag, pala-agyag, márga, sárgahomok, gipsz, pallag, homokkövek, valamint trachyt tufák.

A sótartalmú rétegcsoport közvetlen fekvését hihetőleg a kárpáti homokkőképlet képezi; a Reuss, dr. Koch és dr. Hofman által talált, a kősólerakódásban ritkán előforduló kővületek a gácsországi vielicskai sótelepen szintén feltalálhatók, s ezek minden kételyt kizárólag azt bizonyítják, hogy földtani korra nézve a magyarországi kősótelepülés a mediterrán rétegek gyanánt megállapított területen belül fekszik és valószínű, hogy a kősóképződés a fiatalabb harmadkori képződmények lerakódása idejében ment végbe.

A só elterjedését területünkön a vidék geológiai fejlődésének sajátosságai szabták meg. Sok-sok millió évvel ezelőtt Kárpátalja egy részét tenger borította. Ennek folyamatos kiszáradása, visszahúzódása sórétegek képződéséhez vezetett. Később a sórétegeket más üledékek borították be, hol vastagabb, hol vékonyabb rétegekben. Ez utóbbi helyeken aztán a sótestek gyakran a felszínre kerültek vagy sós források formájában jelentkeztek. Így bukkant rájuk az ember, s kezdte használni azokat. Szülőföldünkön, Kárpátalja területén, található a leghíresebb sólélőhely, mely Aknaszlatinán (Técsői járás) található.

Az egykori Máramaros vármegye területén a só párlás útján való kinyerését, majd bányászatát már az ókorban elkezdték. De azt, hogy a Tisza jobb oldalán található Aknaszlatinán (Szolotvino, Ukrajna) mikor kezdték el a só kitermelését, nagyon nehéz megmondani. Csak utalások vannak arra, hogy Aknaszlatina északnyugati részén süppedések jelzik a régi bányamunkák nyomait, s innen nyugatra a Zátony nevű hely közelében levő forrás vize által kioldott só, amelynek összetétele: Na, K, Ca, Mg, Fe, HCl, H₂SO₄ és CO₂ volt (5), kezdetben a helyi lakosok párlás útján termelték ki. Azonban arra már konkrét bizonyítékok vannak, hogy Aknaszlatinától északnyugatra, a Királyvölgyben, ahol 1846-ban Kiszling János aknatiszt vezetése alatt még sótermelés folyt, 1817-ben és 1846-ban 4 nagyobb és 30 kisebb ősi sóbányaművet, faszerszámokat, favályúkat, fa fészítőrudakat, facsákányt és kimosott sódarabokat fedeztek fel. Az is megállapítható volt, hogy a só kinyerése édesvízzel, való oldással történt (12, 10). Taracközön egy régen beomlott bányagödörben is találtak hasonló ősi faszerszámokat és gyökérből sodort köteleket (11). Szokol Pál geológus szerint, aki jól ismerte Máramaros földtanát és bányászatát, az itt talált ősi szerszám-maradványokat még kőkorszakinak is lehetne nevezni. Ezeket a Kunigunda-tárnában őrizték, s 1896-ban Budapesten, az ezredéves országos kiállításon mutatták be (10).

Hogy miért is esett a választás Aknaszlatinára, azaz egy nevezetes ipartörténeti emlékre régiókban, mert egyrészt sólélőhelyekkel rendelkezik, ami fontos a szervezetnek, másrészt pedig kapcsolódik az 1896. évi millenniumi ünnepségekhez hisz a Ferenc-bányában, Aknaszlatina egyik sóbányájában, egy emléktáblát helyeztek el a millennium emlékére, a következő felirattal: „Emlékül: 896-1896”, s ez készített bennünket arra, hogy jelen dolgozzal bemutassuk az akkori és a jelenlegi helyzetét.

1. Aknaszlatina nevének eredete

Máramarosszigettel szemben a Tisza jobb partján fekvő Aknaszlatina a sós patakjáról nyerte nevét, írta Bélay Vilmos „Máramaros megye társadalma és nemzetiségei: a megye betelepülésétől a XVIII. század elejéig” című könyvében. A sóbányatelep neve kisebb eltérésekkel több királyi rendeletben is előfordul. Nagy Lajos király 1360 áprilisában egyik rendeletében megemlíti **Zalatinát** (4), a Máramaros vármegyéről szóló rendeletében pedig a **Zlatidna** nevet használják. Az 1405-től különböző iratokban többször találkozunk királyi megbízottként Szlatinai Kenéz nevével. Még ebben az évben Szlatinai Miklós fiai – Drág és Dragomér birtokukat átengedik Nán fia János Kenéznek és testvéreinek Jánosnak, Istvánnak és Váncsnak (ez is János) és Tivadarnak. Nyilván rokonok voltak. 1411. július 19-én Zsigmond király rendeletében külön is említést tesz a **Szlatinai-patakról** „**Zlatyhina pathakra**” név alatt; 1435. március 20-án, pedig határjárási parancsában említi meg **Szlatina-patakot**. Mihályi János „Máramarosi diplomák a XIV-XV. századból” című könyvében azt írja, hogy **Szlatina** ószlovén nyelven sósvízet vagy sósforrást jelent. Az 1418. augusztus 15-i lelkési convent igazolja, hogy Zlatina-i Vancs, Farkasrévi András, Irholci Péter és Panth György lakásaikról a nádorszék elé megidéztettek, hogy Rosali Kun Miklós ügyében magukat védjék. A XVIII. század második felében gyökeres változások mentek végbe a sóbányáink fejlődésében: elkezdődött a földalatti aknák és bányamunkálatok kiépítése. Ettől az időtől kezdve a bányatelepet már **Aknaszlatina** név alatt említik. A második világháború idején a Trianon utáni időszakban a Csehszlovákiához csatolt Aknaszlatinát már **Slatinskydoly**-nak nevezik.

1939-től a bányatelep visszakapja az eredeti **Aknaszlatina** nevet, de a második világháború után Ukrajnához (Szovjetunióhoz) kerülve **Szolutvino** név alatt ismeretes. Az aknaszlatinai sóbányák és a magyar kincstári népiskola gazdag történelmi múltja szorosan összefüzdik egész Magyarország, de legfőképpen Máramaros vármegye történelmi múltjával. A sóbányászat Máramaros közgazdasági rendszerében túlnyomó jelentőséggel bírt mindig, s így nem csodálkozhatunk, hogy annak hatása és befolyása az akkori társadalmi élet csaknem minden viszonyában megmutatkozott, így az iskola viszonyában is. Wenczel Gusztáv "Kritikai fejtegetések Máramaros megye történetéhez" című, 1857-ben megjelent könyvében megjegyyezte, hogy a máramarosi sóaknák eredete igen régi időkre visszavezet. S hogy a XIII. század közepe táján (még a tatárjárás – 1241 előtt) már virágoztak. Ezt bizonyítja az is, hogy a paulinusok Buda melletti Szent Lőrinc kolostora Nagy Lajos királytól 100 aranyat évenkénti jövedelempéppen kaptak a máramarosi sóbányáktól, 1353-tól. A tulajdonképpeni sóbányászat a városi élettel, az adott esetben Máramarosszigettel volt szorosan kapcsolatban. A sóbányászok különös szabadságokkal bírtak, s így a köznéptől megkülönböztetett osztályt képeztek. De azon foglalkozásokat, melyek külsőleg elősegítették a bányamunkát, a köznép végezte. Ide tartozott leginkább a bányáknak a szükséges fával való ellátása, sósszállítás más vidékekre, stb.

Országos szempontból nézve tehát világos, hogy a máramarosi sóaknák régóta a magyar koronának egyik legbecsesebb kincsei, a királyoknak egyik legbiztosabb jövedelemforrásai voltak. A sóbányamunkások élete, hűségük hivatásukhoz példát mutat az utódoknak: az áldozatvállalást, népük iránti szeretetüket példázza. A sóbányászok mindmáig megőrizték őseik haladó hagyományait, akik példát mutattak úgy a munkakitartásban, mint a forradalmi megmozdulásokban a történelem egész során.

2. Aknaszlatina sóbánya bemutatása

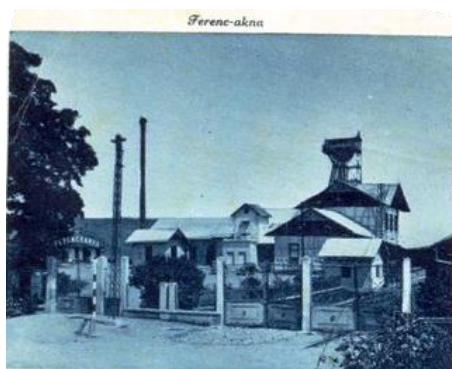
A Máramaroszigettől 5-7 km távolságra található (16), szinte kimeríthetetlenül gazdag aknaszlatinai sótest 2160 m hosszú, 1700 m széles (8) és több mint 600 m vastag (2), ÉNy-DK irányú csapással és 65-81° ÉK-i dőléssel. A sótest fekhelyében piroxénandezit, tufa található, benne agyagomárga- és homokkő-fészkekkel. A sótest fedőjét 1,5-19 méteres vízszigetelő réteg, a sóagyag (pallag) képezte, amely helyenként 25-30 m vastagságig kavicsos, homokkal és földdel volt borítva (12, 2). Az itt talált só meglehetősen tisztának mondható, de összetételében kis mennyiségben, más szennyezőanyagok mellett még a gipsz, anhidrit, szilvin, carnallit is jelen volt (12, 14).

A három legismertebb máramarosi sóbánya közül az aknaszlatinai volt az egyik legfiatalabb. A későbbiek során *Aknaszlatinán* nyolc sóbányában (aknában) folyt a termelés: a *Krisztina*-, az *Albert*-, a *Kunigunda*-, a *Miklós*-, a *Lajos*-, a *József*-, a *Ferenc*- és az új *Lajos*-bányában.

Mint láttuk, elsőnek a *Krisztina-akna* került megnyitásra 1778-ban, de mivel az itt talált só földesnek bizonyult, hamar felhagytak a mélyítésével és a sótermeléssel. Utána 1781-ben az *Albert-bánya* következett, amelynek a mélysége 1786 körül már 25 m volt; de 1788-ban víz alá került, ami miatt művelését kénytelenek voltak feladni. Ebben az időben az itt működő bányák számos nehézséggel küzdöttek (2).

A *Tisza* kavicssterasza alatt elhelyezkedő sótestet csak 1773-ban kezdték kutatni és feltárni (3). Az aknával és kamrával történő újabkori sótermelési folyamat pedig csak 1778-ban indult meg, amikor az említett ősi sóbányaművektől délkeletre megkezdték *Krisztina-akna* telepítését, ahol a sótestet 18 m mélységben találták meg (12).

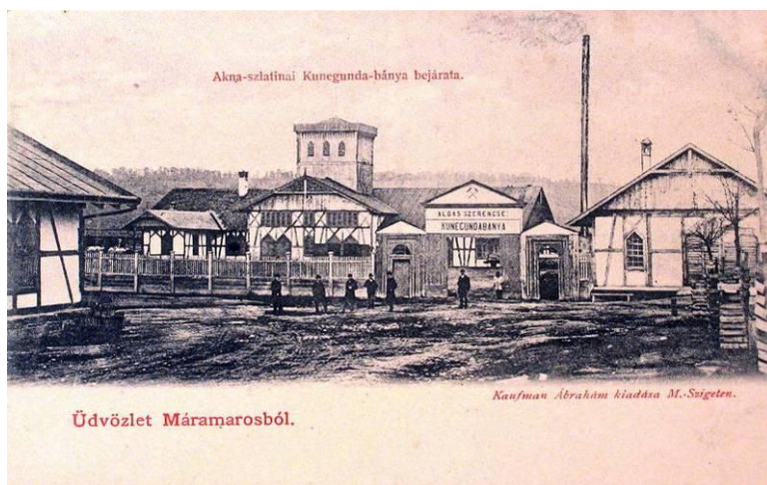
1789-ben nyitották meg a *Kunigunda*- és a *Miklós-bányát*, melyeket 1790-ben egyesítettek, s utána már az összekapcsolt bányában folyt a kitermelés. 1804-ben került megnyitásra a *József*- és a *Lajos-bánya*. Az előbbi a fejtésre való felkészítés után mint tartalékbánya szolgált. A Lajos-aknából, ahol csak 68 m mélyen kezdődött el a sófejtés, 87 m mélységben egy 210 m hosszú déli, valamint egy nyugati reményvágatot hajtottak. A *Lajos-bánya* 1809-ben még művelés alatt állt, de később víz alá került. 1808-ban nyitották meg a *Ferenc-bányát* (2), amelyhez 1833-ban egy szállító- és járóaknát is mélyítettek. 1853-ban a *Ferenc-bánya* alapterülete 4784 m², mélysége pedig 19 m volt (12).

4. ábra: Aknaszlatinai Ferenc akna

5. ábra: Aknaszlatinai Lajos akna

6. ábra: Aknaszlatinai Kunigunda-bánya bejárata

Az 1850-es években *Aknaszlatina* sókitermelése kb. évi 17.200 tonna volt (14). A bányát 1852-ben *I. Ferenc József* osztrák császár is meglátogatta (15). Az intenzív sóbányászatnak köszönhetően az 1860-as években, a magyarországi sótermelésének több mint 50%-a került ki a máramarosi bányákból. Csak az aknaszlatinai sóbányák az országos mennyiségnek 23%-át adták (2). 1868-ban, amikor a máramarosszigeti bányagazgatóságot *Prugberger József* vezette, a hazai sótermelésnek már több mint a 60%-át Máramaros szállította.

1880-ban a bányagazgatóságot *Máramarosszigetről Aknaszlatinára* helyezték át, és *Rónaszéket*, valamint *Akna-Sugatagot* is ennek rendelték alá. 1882-ben, amikor a *Kunigunda-Miklós bánya* 80 m mély volt, az *Albert-bánya* irányából vízbetörés történt. Ennek ellenére az 1882-84-es években az egyesített *Kunigunda-Miklós-* és a *Ferenc-bányából* kb. évi 0,7 millió tonna tiszta és 0,3 millió tonna földes só került kitermelésre (14). 1886-ban nyitották meg az új *Lajos-bányát* (2). 1891-ben a *Kunigunda-Miklós bánya* már 163.440 m² alapterületű és 129 m mély volt (12), 1889-ben pedig elérte a 140 m-es mélységet (11).

Az 1896. év végén a Kunigunda- és a Ferencz-bánya áll üzemben. A műveletben lévő öt vágótér 22.164 m² térfagszágal bír.

Négy aknatorok van használatban, együtt 441 méter mélységgel és 13 tároló 2645 méter hosszúsággal. Most pedig szeretnénk kitérni a lényegesebb üzemi berendezések és termelési viszonyok bemutatására.

Az *Aknaszlatinai* bányaműnél van 3 gőzgép 125 lóerővel a szállításra, 6 gőzgép 53 lóerővel a vízemelésre és 2 gőzgép, 11 lóerővel a bányatérnek villamos világítására és sóörlésre. Föld alatt 988 méter hosszú vasúton, a földszínen 1086 méter vasúton emberi erővel szállítják a sót. A bányatelepet széles vágányú vasút köti össze a szigetkamrai sóraktárral. Használatban van még két gép állati erőre és négy gép – emberi erőre berendezve. A sótestből általában réseléssel, csákány és ékek segítségével átlag 50 kg. súlyú kockákat termeltek. Ezen alaksó mellett nyernek darabsót és törmeléket (6).

A talpművelettel nyert tiszta só átlagban 50-70% alaksóból, 20-10% darab- és 30-20% törmeléksóból áll. Egészben véve 50-65% tiszta és 50-35% földes sót nyertek ki. Az értékesítésre alkalmas só mennyisége és a termelés átlagos költsége az 1886. évtől 1896-ig, a következő 1. táblázatban található.

1. táblázat: Az értékesítésre alkalmas só mennyisége, költsége 1886-1896 között

Év	Aknaszlatina			Rónaszég			Akna-Sugatag		
	Sótermelés	1 q. előállítási költsége		Sótermelés	1 q. előállítási költsége		Sótermelés	1 q. előállítási költsége	
	q.	kr.	1/100	q.	kr.	1/100	q.	kr.	1/100
1886	393.949	45	30	172.729	62	72	161.734	47	18
1887	386.641	41	23	169.363	46	48	168.255	48	45
1888	422.212	55	—	190.472	46	03	191.784	41	44
1889	457.977	40	12	194.901	48	16	197.871	41	20
1890	398.247	38	47	175.799	45	47	171.457	48	09
1891	419.077	37	92	174.470	46	61	176.386	43	70
1892	465.344	40	72	201.823	41	21	203.348	53	31
1898	437.297	38	01	195.708	41	76	194.865	42	87
1894	438.986	39	90	198.098	40	40	202.999	41	20
1895	444.571	43	72	205.258	40	37	208.454	40	69
1896	452.873	44	64	209.869	41	48	212.736	40	96

Most pedig tekintsük meg a munkaviszonyt és a béreket. A sóbányaműveknél alkalmazott munkások létszáma a következő volt az 1896. évben (2. táblázat).

2. táblázat: A sóbányában dolgozók létszáma az 1896. évben

Bányamű	Altiszt	Munkás		
		férfi	gyermek	összesen
Aknaszlatina	11	384	125	509
Rónaszég	9	300	80	380
Akna-Sugatag	9	335	24	359

A munkanapok száma: 477.930 és a tiszta kereset: 390.160 Ft. A bányabeli munkaidő rendszerint 8 óra és reggel 4 órakor kezdődik, délben 13:30 órakor végződik. A külső munkáknál a munka rendszerint reggel 6 órakor kezdődik és este 6 óráig tart, mely időből reggel 0,5 és délben 1 óra pihenést foglal magában (6).

A bérfizetés havonként egyszer történik. A bérezés kétféle, úgynevezett napszámbér és szakmánybér. Az utóbbi még fel van osztva a következő képen: 1. kőbér az alaksó darabja, illetve súlya után; 2. réselési bér, minden kivágott hossz-méter faragó, nyitó, alávágott vagy főpad után; 3. köbméter szerinti bér a vājóvég-, vagy talphajtásnál, táró- és aknahajtásnál; 4. hosszmérték szerinti bér a tárószertű munkánál; 5. darabszám szerinti bér ács- és kovácsmunkáknál; 6. súly szerinti bér a sóválasztásnál, őrlésnél és kovácsmunkáknál.

A napszámbérek minden egyes munkásosztály számára vannak megállapítva, és alapul szolgálnak a társpénztári járulékok, a kórpénzek és nyugdíjalap megszabásánál.

Az alapbérek kerületenként és bányaművenként különböznek. A főbb munkásosztályok évi keresete átlagban a következő: sóvágók, sóvágó-legények, kazánfűtők és tárómunkások 240-264 Ft; szállítók 264 Ft; kőművesek, ácsok 210 Ft; örök 164 Ft; egész- és félbérű szakmányosok 156-172 Ft; molnár, bodnár 240 Ft; gyermekmunkások 50-70 Ft (6).

A béren kívül a munkások kaptak még a máramarosi kerületben úgynevezett szegődöttség gabonát, azaz a családtagok számára mértelen elegybúzáat és tengerit mérsékelt árban, továbbá fejenként 8 kg sót és bizonyos segítséget a marhalegeltetésnél. Ezek a kedvezmények fejenként és munkaszakonként 8-18 krajcárral egyenértékűek.

Aknaszlatinán háztelket kaptak a munkások, melyen csekély jogelismerési bér ellenében lakóházakat építhetnek.

A máramarosi és erdélyrészi sóbányaműveknél voltak társpénztárak, ugyanazon alapszabályokkal, melyekkel 1882. évben az összes magyar kincstári bányavállalatok társpénztárai szabályoztattak.

Az állandó munkások a tiszta keresménynek 6%, az ideiglenes munkások 3%-ával járultak a társpénztárhoz.

Az állandó tagnak igénye volt: ingyen orvoslásra, kórpénzre, temetkezési segélyre, nyugbérre saját személye, valamint hitese neje részére, nevelési pótlék az árvák részére, végül pénzsegélyekre és kölcsönökre. Az ideiglenes tag rendszerint csak ingyen orvoslást, kórpénzt és temetkezési segélyt kap.

A kincstár a pénztárhoz járult: ugyanazon összeggel, mellyel a társpénztári tagok együttevén járultak; továbbá fizette az orvosi személyzetet és fedezte a mutatózó hiánynak felét véglegesen, másik felét ellenben kamat nélküli előlegképpen.

A sóbányák társpénztárai az 1896-dik év végén következő vagyon felett rendelkeztek: Aknaszlatina, Rónaszék, Sugatag egyesült társpénztár 65.753 forint. A társpénztárak mellett léteznek még más pénztárak, illetve egyesületek, önszegélyezés, jótékonyosság és szórakoztatás céljából (6).

Aknaszlatinán volt temetkezési egyesület, melyből a temetési költségek és az iskolás gyermekek számára a tankönyvek és szerek költségei fedeztettek. Van továbbá zenepénztár 44.700 Ft vagyonnal.

Rónaszéken volt egy népnevelési és olvasó-egylet, mely a gyermekeket tanszerekkel is ellátja és temetkezési egylet.

Akna-Sugatagon volt dalárda, zenekar, olvasó-egylet, temetkezési egyesület, marhakártalanítási egylet és fogvasztási szövetkezet.

Az élelmezési viszonyok általában nem voltak kedvezőtlenek, miután a legfőbb cikkekről a kincstár gondoskodott, az égalji viszonyok pedig elég kedvezők voltak arra, hogy a munkások

legtöbbször azokat a szükségleti cikkeket, miket a fogyasztási egyletből nem kaphattak meg, maguk termelték.

Aknaszlatinán a munkások nagyobb része saját házaikban laktak, melyeket kincstári telken építettek; a kisebbik telepeken pedig a munkások többnyire földműves-gazdák, kiknek kis telkük, házuk is volt.

Mindegyik bányatelepen a kincstár tart orvosokat és díjazott szülésznőket. Kórház volt Aknaszlatinán, Rónaszéken és Sugatagon. Kisebb-nagyobb sósfürdők voltak mindegyik bányatelepen.

Aknaszlatinán van kettős fiú- és leányiskola és kisdédóvó. Ezek az intézetek római katolikus felekezeti jellegűek, és a kincstár kegyúri címen tartja fenn azokat. Végül megemlítendő, hogy a kincstár mindenütt segítette, s részben fenntartotta a lelkészeket és a templomokat (6).

Tehát, az aknaszlatinai sóbányák kincstári tulajdonban voltak, és tisztjei vezetésével a kamara művelte, a só termelése és kereskedelme pedig kincstári monopóliumnak számított. A bányaművelés réselés útján 212 kg súlyú, hasáb alakú darabokban (aknasó) történt, amiből egy sóvágó nyolc óra alatt 16-20 darabot készített (12), s ezekből 43-45 kg súlyú kősó-darabokat vágtak (14). A törmeléksót őrlés után 50 kg súlyban, zsákokba csomagolva jutatták el a raktárakba. Innen a *Tiszán* vagy szárazföldi utakon bérfuvarosok szállították tovább az ország különböző pontjain található sólerakatokba (sóházakba) (12). 1896-ban a *Kunigunda-Miklós-bánya* egyik terme még művelés alatt állt, amelynek alapterülete 9861 m², mélysége pedig 167 m volt (16). Ugyanúgy **a Ferenc-bánya is (16), amelynek legmélyebb szintjén, 45 m mélyen egy emléktáblát helyeztek el a millennium emlékére, a következő felirattal: „Emlékül: 896-1896” (1).** (Félreértések elkerülése végett ez nem azt jelenti, hogy az aknaszlatinai sóbánya 896-tól létezik.)

Mivel a sótüzsés egyes részein a fedőrétegből hiányzott a pallag (sósagyag), a *Kunigunda-bányát* 1906-ban előtörtte a víz, és később beszakadt, vele kb. 150 m hosszban a bánya felett vezető országút is (2). Történt mindez annak ellenére, hogy az aknaszlatinai bányák 12 vízelvezető tárnával rendelkeztek (12).

1910-11-ben az évi sótermelés 600 munkással 38.000 tonna kősó és 10.000 tonna ipari só volt (8). Ekkor az országban felszínre hozott só mennyiségének 51,23%-át *Máramaros* adta. A *Ferenc-bányát* ebben az időben modernizálták, és ettől kezdve a sóvágáshoz már réselőgépeket használtak. Így 1913-ban a magyarországi összes sómennyiség 16,3%-át termelték ebben az aknában.

Az I. világháborút lezáró trianoni békeszerződés alapján sóbányáink többsége *Romániához* került, *Aknaszlatinát* azonban *Csehszlovákiához* csatolták. A háború előtt évi 2,5 millió mázsa só termelő iparág teljesen megszűnt, mivel 1920 után egyetlen sóbánya sem maradt a megcsonkított *Magyarország* területén (9). Annak ellenére, hogy az aknaszlatinai (szlovákul *Slatinské Doly*) sóbányák jelentős jövedelmet biztosítottak a csehszlovák kincstárnak, 1924-ben tömeges elbocsátásokra került sor, ami miatt *Hokki Károly* (csehszlovák) nemzetgyűlési képviselő és 23 társa interpellációt nyújtottak be a közmunkaügyi miniszternek (7). A beomlások és részben a bányaművelés okozta talajszüppedések miatt a község lakóházait

északabbra, telepítették. 1925-ben megkezdték a *Kunigunda-bánya* feletti kavicsréteg elhordását a só külfejtéssel való kitermelése céljából, aminek gazdaságossága kétségesnek bizonyult (2).

A kárpátaljai terület *Magyarországhoz* történő visszacsatolása után (1939-1944) az aknaszlatinai sótermelést *Koós Béla* m. kir. bányatanácsos vezette. Ekkor a *Ferenc-* és az új *Lajos-bánya* volt művelés alatt, ahol a sófejtés a legmodernebb réselőgépekkel, mélyszerével történt. Ebben az időben kb. 750 munkás napi 100 vagon sót termelt (a *Lajos-bánya* 60, a *Ferenc-bánya* 40 vagon). Mivel *Magyarország* napi sószükséglete csak 45 vagon volt, így a két bánya könnyen elláthatta azt (2). Ezért *Telegi Roth Károly* 1941-ben nem véletlenül írta: „*Aknaszlatina már egymagában is ellátja Magyarország sószükségletét*” (13). A bánya kimerülésétől nem kellett tartani, mivel a próbafúrás még 600 m mélyen sem érte el a sótelep talpát. A többi bányában ekkor részben a só szennyezettsége, részben a vízbetörések miatt már nem folyt termelés. A még művelés alatt álló *Lajos-bánya* két, kb. 500 m hosszú párhuzamos kamrájában, melyeket keresztvázatok kötöttek össze, 163 m mélyen dolgoztak. De a felső kamarában már csak néhány helyen fejtettek sót. **A *Ferenc-bánya* ebben az időben 184 m mély, s a kamra belső magassága pedig 110 m volt. A 2. és 3. oldalkamrát elválasztó pilléren a milleniumi emléktábla, amelyről fentebb szóltunk, 65 m magasságban díszelgett. (2).**

3. Aknaszlatina napjainkban

Miután a szovjet hadsereg 1944-ben megszállta *Kárpátalját*, a párizsi békeszerződés *Aknaszlatinát* a Szovjetunióhoz csatolta, és tovább folytatódott a só termelése. Itt, ahol az emberek életében évszázadokon keresztül meghatározó szerepe volt a sóbányászatnak, a bánya egykori igazgatói lakában ma múzeum működik, melynek vezetője Lukács Károly, az ismert helytörténész, aki sok évtizede gyűjti a sóbányászattal kapcsolatos adatokat, emlékeket, melyet 1974-ben alakítottak ki.

A Múzeumban őrzött értékes anyagokból és dokumentumokból nemcsak a *Kunigunda gyűrűjéről* szóló közismert legendáról értesülünk, melyet röviden ismertetünk, hanem arról is, hogy milyen széles körben elterjedt volt a sóbányászat Máramarosban. A *Kunigunda* legenda a következő:

Szilágyi István "Máramaros egyetemes leírása" című könyvében megemlíti, hogy IV. Béla király *Kunigunda* (Kinga) leányával meglátogatta a máramarosi sóbányákat, és az aknaszlatinai sóbányák egyikét ajándékba is adta leányának. A tatárvesz után, állítólag, fényes kísérettel jött *Magyarországra* *Kunigunda*, Boleszló lengyel herceg felesége, atyja látogatására. IV. Béla király csatlakozott leányához, s együtt járták be az elpusztult országot. Eljutottak Máramarosba is. A szépséges királyleány, akinek szépségéről csodás dolgokat mesélnek a krónikák, mintegy zálogul bedobta a kapott sóaknába gyűrűjét. A szóban forgó bánya az aknaszlatinai *Kunigunda bánya* (18).

Kunigunda hazatért. Pár év múlva pedig ugyanazon gyűrűt az éppen akkor felfedezett lengyelországi bochnyai sóakna egyik nagy sósziklájából fejtették le a munkások.

7.ábra: Kunigunda vissza kapja gyűrűjét a kifejtett sósziklából

Az aknaszlatinai sóbányászok különben ma is pártfogójuk gyanánt tisztelik Kunigundát, akit az egyház nagy életszentségeért a boldogok között tisztel, sőt 1999-ben szentté avatott. Az is valószínű, hogy ebben az időben létesült nem messze a szóban forgott Aknaszlatinai Kunigunda bányától a „Szent János” kápolna, melynek maradványai még ma is féltve őrzött emlékei közé tartoznak a sóbányászoknak. A máramarosi sóbányák hírét különösen az a körülmény emelte, hogy a magyar királyok sokszor még messze fekvő egyházaknak is sőt adományoztak, ha alapítványokat tettek.

A Szovjetunió felbomlása után (1991) Aknaszlatina Ukrajna részévé vált. Az 1998. és a 2001. évi árvizek után hatalmas földcsuszamlások voltak a területen. Ennek ellenére 2006-ban még mindig 250.000 tonna só termeltek, de nem sokkal később balesetveszély miatt leállították a termelést (17).

Aknaszlatina község a járási központtól, Técsőtől 28 km-re található a Tisza völgyében. A Tisza egyben természetes határt is képez Romániával. Aknaszlatina területe 0,1237 ezer m², a vasútvonal hossza 28 km. az autó útvonalé pedig 34 km. Az önkormányzat adatai szerint 2200 kertés háztartás van. A legutóbbi népszámlálási adatok szerint Aknaszlatina lakossága 8956 fő, ebből 897 ukrán, 2797 magyar, 5200 román, és 111 más különböző nemzetiségű (17). Az anyakönyvi hivatal évente 88-98 születést anyakönyvez, a halálozások száma viszont meghaladja az évenkénti 123-128 főt is. 2020 nyugdíjas és 123 többgyermekes család van. Csernobili áldozatok száma 17. E gyönyörű településen van egy határőrség, vasútállomás, magánvállalatok, kórházak, bányák, községi rendelőintézet, községi telefonközpont, posta. Kultúra és fejlődés szempontjából 3 iskola, 1 bentlakásos iskola, egy zeneiskola, stadion, futball csapat, különféle kisebb-nagyobb csoportok, amelyek Aknaszlatinát képviselik különféle rendezvényeken.

Aknaszlatina polgármestere: Uhály Jurij, akit 2006 tavaszán választottak meg ebbe a tisztségbe s azóta is aktívan tevékenykedik. Aknaszlatina gazdasági életét alapvetően a só határozza meg, hiszen egyrészt napjainkban is a bánya a legnagyobb foglalkoztatott, másrészt pedig jelentős a sóstavakra épülő turizmus. Nem hiába a főbb látványossága e településnek a sóstavak. Ebből kifolyólag Aknaszlatina vonzerejét a község határában fekvő sóstavak adják. A tavak a korábban bezárt bányák helyén jöttek létre, ezek vízzel feltöltődve sós vízü tavakká alakultak át. Az izraeli Holt-tengerhez hasonló tavak a bőrrallergiára, reumatikus betegségek, valamint a pszoriázisra és a pikkelysömörre kifejtett gyógyító hatása miatt keresik fel, de gyógyulási szándék nélkül is népszerű üdülőhelynek számítanak nyaranta.

8. ábra: Aknaszlatiani sóstó

A víz sótartalma 180 gramm literenként, ennek köszönhetően az ide érkező turisták akár lebeghetnek a tó felszínén. A közelmúltban ezek a különleges tavak nemzetközi érdeklődést is kiváltottak. Mára már legalább 40 üdülőközpontot nyitottak ki. A turistáknak köszönhetően Aknaszlatina gazdasági élete is fellendült. Azok a turisták, akik nem szeretnék az üdülőkben megszállni, nagyon sok kiadó szobát találnak magánházaknál. Az éttermekben is a nemzeti konyha rejtelseibe lehet belekóstolni, esténként, pedig választani lehet az ide érkező turistáknak, hogy ukrán, magyar esetleg román zenére szeretnek-e kikapcsolódni.

A bánya mellett, különösen foglalkoztatási szempontból, igen jelentős gazdasági szereplők a kórházak.

A településen 4 egészségügyi központ működik, (1 klinika, 1 allergológiai kórház, 1 megyei kórház, és egy rendelőintézet), amelyek állományába 308 orvos és egészségügyi dolgozó tartozik. A kórházakat és a betegeket 4 patika szolgálja ki, amelyekből egy állami-, 3 pedig magántulajdonban lévő.

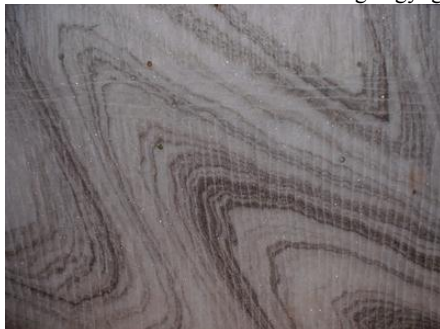
Kétségtelen, hogy az aknaszlatinai bánya sóval telített levegője igen magas, felnőtteknél 80-85 százalékos, gyermekeknél 95-97 százalékos hatékonysággal gyógyítja az asztmát, a krónikus bronchitist és a különféle allergiás betegségeket (por-, macskaszőr-allergia stb.), melyet a 9. számú aknában 300 m mélyen nemzetközi hírű asztma- és allergiagyógyító szanatóriumként ismeretes, melyet 1976-ban hoztak létre. A gyógykúra huszonnégy napig tart, ez alatt körülbelül 18-20 alkalommal ereszkednek le a betegekkel a sóbányába (általában csak vasárnapok maradnak ki). Erre két műszakban kerül sor nappal vagy éjszaka, a betegeknek ezért fekhelyük is van a föld alatt kialakított kórtermekben. A kórházban mindent biztosítanak, ami a gyógyuláshoz szükséges lehet, még egy földalatti kápolna is rendelkezésre áll (a vallások egyenjogúságának elvét betartva római és görög katolikus, református és ortodox istentiszteletet egyaránt tartanak). A bányában egyébként állandóan 20-25 °C fok a hőmérséklet, a relatív páratartalom, pedig 40-50 százalékos (17).

9. ábra: A légúti betegségek szanatóriuma

10. ábra: A légúti megbetegedésekkel szenvedő betegek gyógyulási helye

11. ábra: A szanatórium sósziklafala

A kezeléssel több fronton indítható támadás a betegségekkel szemben: egyrészt antibakteriális hatása van, másrészt aktivizálja az immunrendszert, ugyanakkor köptető hatásával tisztítja a légutakat. A levegő magas sótartalma miatt azonban óvatosnak kell lenni, mert a légzés során több só kerül be a szervezetbe, mint amennyire átlagos körülmények között szükség volna, s ez bizonyos betegségek esetén (magas vérnyomás, vesebetegségek) problémát okozhat. A kúra eredményeként növekszik a szervezet ellenálló képessége, s várhatóan a jövőben sem tér vissza a betegség. Ennek ellenére javasolt a kezelést követő egy év elteltével megismételni a kúrát.

Szlatinán két piac működik, amelyeken zöldségtől autóalkatrészig mindennel kereskednek. A településen a magán vállalkozók száma 78, akik közül 70-en rendelkeznek a piacokon állandó elárúsítóhellyel. Az étterem tulajdonosok száma 18. Az éttermek elsősorban a sóstavi turizmust, másrészt a kórházakba beutaltakat és azok kísérő hozzátartozóit szolgálják ki. Aknaszlatinán a PRIVÁT és az AVALJ banknak van egy-egy fiókja.

Ezzel a dolgozattal szeretnénk volna bemutatni Aknaszlatina mélyén ma is elterülő, egykor nemzedékek sokaságát boldogító természeti kincseit, feltárni múltját és jelenét. Sajnos vannak Aknaszlatinán, úgynevezett veszélyzónák, benne az egykor életet jelentő sóval, ahol 133 lakás és családi ház van, melyekben 345 ember él, s a bányamolások miatt végveszélybe került település lakói kitelepítésre várnak (19).

Felhasznált irodalom

1. *A magyar bányászat évezredes története* (I. köt.). OMBKE, Budapest, 1997. p. 313.
2. Az aknaszlatinai sóbányák. = *Bányászati és Kohászati Lapok*, 73. évf. 1940. 216-219. old.
3. Balázs Emil: A szlatinai sóaknák. = *Magyarország és Erdély képekben*. III. köt. Pest, 1853. 36-38. old.
4. Csándki D.: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. Budapest, 1890. MTA, 452. old.
5. *Földtani Közlöny*, 1887. 418. old.
6. Szathmáry Béla: Az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye. Sóbányászat, Bp. 1898. 149-160 old.
7. HOKKI K. et al.: Interpelláció (1268/XII.) a Közmunkaügyi Miniszter Úrhoz az aknaszlatinai (slatiniské doly-i) sóbányamunkások tömeges elbocsátása tárgyában. Prága, 1931. június hó.
8. *Révai Nagy Lexikona*. I. köt. Bp. 1911. Révai testvérek, 247. old.
9. Romsics Ignác: *A trianoni békeszerződés*. Bp. 2005. Osiris Kiadó, 205-206. old.
10. Schmidt Sándor.: A bányászat az 1896-ik évi ezredéves országos kiállításon Budapesten. Sóbányászat. = *Földtani Közlöny*, 27. évf. 1897. 56-59. old.
11. Szilágyi István: Máramaros megye általános történetéből. = *Századok*, 1889. 8. sz.
12. Szokol P.: Az aknaszlatinai sótelep bányászata. = *Bányászati és Kohászati Lapok*, 12. évf. 1879. 133-135, 148-149. old.
13. Telegdi Roth Károly: A visszatért Erdély bányászata. = *Bányászati és Kohászati Lapok*, 74. évf. 1941. 29-33. old.
14. Tóth Mike: *Magyarország ásványai*. Bp. 1882. 280-282. old.
15. Vahot Imre: A szlatinai sóaknák, különösen Kinga és Miklós aknája. = *Magyarország és Erdély képekben I*. Pest, 1853. 151-153. old.
16. VÁRADY Gábor: Máramaros megye. = *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen*. Magyarország. VI. köt. Bp. 1900. 437-461. old.
17. <http://www.aknaszlatina.hu/index.html>, letöltve 2012.07.20.
18. A sókristály kincse. Árpádházi Szent Kinga legendái. Szalai Attila feldolgozásában. Bp. 1999, 7-10 old.

Az ábrák forrásai:

1. ábra <http://www.delmagyar.hu/forum-kepek/209/B2089407.jpg>, letöltés 2012.07.18.
2. ábra <http://mw2.google.com/mw-panoramio/photos/small/70093548.jpg>, letöltés 2012.07.18.
3. ábra <http://images.photoukraine.com/photos/160624.jpg>, letöltés 2012.07.19.
4. ábra <http://www.delmagyar.hu/forum-kepek/203/2022845.jpg>, letöltés 2012.07.19.
5. ábra <http://www.delmagyar.hu/forum-kepek/203/2022845.jpg>, letöltés 2012.07.20.
6. ábra <http://www.delmagyar.hu/forum-kepek/226/B2254627.jpg>, letöltés 2012.07.20.
7. ábra <http://lh4.ggpht.com/-v0rCF9T0Mrk/RT9rseJ3ABI/AAAAAAAAABPg/FONq3kr8LWI/PICT0245.JPG>, letöltés 2012.07.20.
8. ábra <http://www.aknaszlatina.hu/images/hs51.jpg>, letöltés 2012.07.16.
9. ábra <http://www.aknaszlatina.hu/images/k17.gif>, letöltés 2012.07.16.
10. ábra <http://www.aknaszlatina.hu/images/k16.gif>, letöltés 2012.07.20.
11. ábra <http://www.aknaszlatina.hu/images/hs12.jpg>, letöltés 2012.07.20.

Turulmadár, vereckei emlékmű

(Kárpátalja művészettörténeti emlékei 1896-ból és azok későbbi sorsa)

Írta: Balogh Ildikó

„Verecke híres útján jöttem én,
Fülembe még ősmagyar dal rivall,
Szabad-e Dévénynél betörnöm
Új időknek új dalaival?”

/Ady Endre: Góg és Magóg fia vagyok én/

Bevezetés

A Nagy-Britanniából kiinduló ipari forradalomnak nevezett társadalmi, gazdasági, és technológiai változás szele Magyarországot is elérte a XIX. század második felére, melyet a nemesi reformmozgalom készített elő 1848-ban. S habár az itt megvalósuló forradalmat a vezetés sokszor csak Habsburg együttműködéssel és birodalmi mintára tudta megvalósítani, a nemzetgazdaság mégis gyökeresen átalakult, s mi, magyarok, a századvégre jelentős számú magyar feltalálóval, műszaki eredménnyel és művészeti formával gazdagodtunk.

A XIX. század második felében közeledett Magyarország fennállásának ezredik évfordulója, az ország közvéleménye jogos igényének adott hangot annak kinyilvánításával, hogy a magyar államnak méltó módon kell hozzájárulnia ezen történelmi esemény emlékeztetésé tetéléhez.

Az 1896-ban megrendezésre került millenniumi ünnepségsorozat egyik célja – természetesen mindamellet, hogy országos szinten megemlékezés-sorozatot tartson a magyar állam ezer éves fennállásáról – az volt, hogy megismertesse a magyar közönséget az elmúlt néhány évtized alatt elért eredményekkel. Magyarország ezer éves fennállásának alkalmából országszerte megemlékezéseket tartottak, nem kivétel ez alól a ma Kárpátalja nevet viselő kelet-felvidéki terület sem.

1. Készülődés az ünnepségekhez

A millenniumi megemlékezés-sorozat dátumának kijelölése hosszas kutatómunka eredménye. A kultuszminiszter még 1882. október 17-én a Magyar Tudományos Akadémiához fordult, hogy mondjon véleményt a honfoglalás kezdő és bevezgő esztendejéről. A kérdés a történelmi bizottság elé került. A bizottság négy tagját, név szerint Botka Tivadart, Pauler Gyulát, Salamon Ferencet és Szabó Károlyt kérték fel állásfoglalásra. Botka Tivadar akkorára hivatkozva kimentette magát, hozzátéve, hogy erről a kérdéstről véleményét már korábban írásban kifejtette. Mivel mindannyian külön véleményen voltak, így végül a kormány dönthetett a kérdéstről. A választás 895-re esett és valóban, 1895-re tervezték az ünnepségsorozat lebonyolítását, de mivel

a „készülődések még szerények voltak”, ezért kénytelen-kelletlen elhalasztották azt egy évvel későbbre, 1896-ra.¹³

Az ünnepségeket törvénykezések előzték meg. Mindenekelőtt a költségvetést kellett megszavazniuk. A 1896. évi VI. tc. alapján 437 386 726 Ft-t különítettek el a rendezvények megvalósítására, ezen felül még közel 36 millió Ft-t szedtek be más egyéb kiadásokra.

Ugyanezen évi VII. tc. már „a honalapítás évezredes emlékének törvénybe iktatásáról” szól, melynek teljes szövege az alábbiakban olvasható:

„A magyar állam 1896-ban ezeréves megalapításának és fennállásának ünnepét üli.

A törvényhozás ennek emlékét a következőkben örökíti meg:

1. § A magyar szent korona országainak törvényhozása vallásos áhitattal ad hálát az isteni gondviselésnek, hogy az Árpád és vitéz hadai által megalapított hazát oltalmába fogadta, fejedelmeit bölcseséggel, népét erővel és önfeláldozó hazaszeretettel megáldotta, és az országot jó és balsorsban segítve, annak lételét ezer éven át sok viszontagság között is fentartotta.

2. § Ezen ünnepélyes alkalommal az országgyűlés mindkét háza legmélyebb hódolattal járul Ő császári és apostoli királyi Felsége I. Ferencz József elé, a kinek dicsőséges uralkodása alatt az ország alkotmányos szabadsága és zavartalan fejlődése biztosítva van.

Magyarország és társországainak apostoli királya viszont törhetetlen bizalmát nyilváníti szeretet népének hűségében.

Szilárd alapjai ezek annak az áldásos összhangnak, melynek ereje a jövő századok biztos haladásának is zálogát képezi.

3. § A törvényhozás a kegyelet, hódolat és királyi hajlandóság eme nyilatkozataival a magyar állam ezeréves fennállásának emlékét örök időkre törvénybe iktatja.

4. § E törvény 1896 június hó 8-án, mint Ő császári és apostoli királyi Felsége dicsőséges megkoronáztatásának évforduló napján lép életbe; ugyanazon napon úgy az országgyűlés mindkét házának együttes ülésében felolvasandó, mint a magyar korona országainak minden községében közzéteendő és kőbe vésve az országgházban megörökítendő”.¹⁴

A törvények megszületése után a nép ösztönzése következett, melyhez a korabeli hírlapok nagyban hozzájárultak. Bálint Zoltán tudósítása szerint a kiállítás előkészítése a következőképpen zajlott:

„Az a hatalmas nemzeti felbuzdulás, mely a magyar állam fennállásának ezredik évét világraszóló nemzeti ünnepléssé akarta avatni, ennek az ünneplésnek csúcspontjául az országos kiállítást szemelte ki.

¹³ Tarr László. Az ezredév. -Budapest : Neumann Kht, 2003.

//<http://mek.oszk.hu/04900/04942/html/mtezredev0002.html>

¹⁴ Corpus Juris Hungarici. (szerk.: Márkus Dezső) // <http://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6624>

A nemzet e nagy népek történetében is ritka lélekemelő alkalomból vissza akart tekinteni múltjára, és látni akarta jelenének hű képét, hogy gyönyörködjék benne, és erőt merítsen a jövőre. Felhalmozni országa szívében a dicsőséges múlt fennmaradt tanújeleit, honfenntartó fegyvereit és harci lobogóit, melyekkel évszázadokon át védte a nyugati kultúrát Kelet hatalma, a biztos megsemmisülés ellen; és felhalmozni a jelen békés munkájának eredményét, hogy meggyőzzön mindenkit arról, hogy megértette az idők szavát, és kész is, képes is hivatását a kultúrnemzetek körében betölteni.”¹⁵

2. Régióm szerepe a mozgalom elindításában

Levéltári adatok szerint éppen az egykori Bereg vármegyéből indult útjára az ünnepségek megszervezésének gondolata. Az első hivatalos folyamodványt is itt nyújtották be arról, hogy Bereg vármegye intézzen felhívást az ország összes megyéjéhez a honfoglalás megünneplésének érdekében.

A Bereg c. hetilap 1889. március 10-ei számában Janka Sándor vezércikk segítségével irányította a figyelmet a millenniumi év közeledtére, ezután pedig indítvánnyal fordult a megyei törvényhatósághoz a millenniumi ünnepek szervezése érdekében. A megye Janka írása alapján körlevelet fogalmazott meg és továbbította azt Magyarország összes megyéjéhez. A körlevélben kifejtett gondolatokat mindenütt támogatták. A nagyobb nyomtaték céljából a kormányhoz is beterjesztették a következő folyamodványt:

„Beregvármegye felterjesztése a millennium megünneplése tárgyában

Beregvármegye közönségétől

Nagyméltóságú magyar királyi belügyminiszter úr!

Nincs nemzet e széles világon, mely hazáját jobban szeretné, mint a magyar. Híven ápolja a múltnak emlékeit, nem csak azért, mert tudja, hogy ezen dicsőséges hagyományokon nyugszik rendíthetetlenül a nemzet jövője, hanem azért is, mert a honszerelmenek kiirthatatlanul szívébe oltott érzeténél fogva rajongással határos szeretettel csügg azokon és büszkeséggel őrzi drága kincs gyanánt, hogy elpazarolhatatlan becses örököül hagyja utódaira nemzedékről nemzedékre.

Ez ősi hagyományok dicsőségéből származik a magyarnak lángoló honszerelme, büszkesége s egy jobb és szebb jövő bekövetkezéséhez fűződő bizalma és reménysége. Innen a szeretetteljes ragaszkodás a vér és könnyáztatta földhöz, melyben apái csontjai porlanak s mely néki a létezés feltételeit a természet áldott erejénél fogva minden időkön át biztosítja.

Nekünk magyaroknak, kik a kelet bizonytan homályából származva évezreddel ezelőtt ez áldott földre jövének, hogy állandó hazát alapítsunk magunknak: százszoros, ezerszeres érdekünk, hogy múltunk nagy tradíciói iránt kegyeletes érzelmet tanúsítsunk, s hogy az írott és hagyományokban beszélő történelem világa mellett az évezred fordulásakor kegyeletteljesen elevenítsünk meg emlékeket és eseményeket, melyek a magyar hon keletkezéséhez és elfoglalásához fűződnek. De nem hallgathatunk különösen mi, kik a Kárpátok aljában azon helyen lakunk, melynek minden talpalattnyi földje őseink dicsőségéről és nagy tetteiről beszél. - Megyénket övező ama

¹⁵ Tarr László. Az ezredév. -Budapest : Neumann Kht, 2003.
//<http://mek.oszk.hu/04900/04942/html/mtezredev0004.html>

vadregényes szép hegyek, melyek büszkén emelkednek a tiszta ég felé, Munkácsnak szelíd rónasága nagy időket látott várával, - voltak legelső tanúi a honfoglaló hősök amaz édes megelégedésének, mely lelküket a nagy munka után eltölté, midőn leszálltak pihenőt tartani a hegyek aljában, Munkács rónájára: hogy új erőt merítsenek a honfoglalás további nagy munkájához.

Lehetetlen, hogy a sziv, mely itt a Kárpátok aljában, a hol az alföldi messzerónaság kezdetét veszi, ez emlékek hatása alatt megdobban, magára maradjon s hű társakat ne tartson mindenütt e szép magyar hazában.

Lehetetlen, hogy visszhangot ne keltsen Magyarország kormányához efféle tiszteletteljes felszólalásunk minden magyar szívében, ki hazáját igazán szereti, s múltunk nagy emlékei iránt lelkesedni tud.

A millennium közeledik. A magyar honfoglalás ezredéves ünnepe. Ezer esztendeje immár, hogy a magyar nemzet állandó boldog hazát talált és szerzett magának. Lehetetlen, hogy az ezredév fordulását a nemzet kegyeletteljesen és méltóan meg ne ünnepelje, ama nagy nemzeti esemény ünnepét, mely a magyar állam megalkotásának alapvető ténye volt. És éppen ezért mert megvagyunk győződve arról, hogy a magyar állam kormánya, mert a melyet a nagy nemzeti ünnep megtartására vonatkozólag a kezdeményező lépés leginkább megillet, kezébe veendi a zászlót, mely alá minden igaz magyar őszinte s hazafias lelkesedéssel fog seregleni: alantírott napon és helyen tartott közgyűlésünkben elhatároztuk, miszerint a honfoglalás ezredéves ünnepének méltó megtartása érdekében Nagyméltóságodhoz fordulunk s tiszteletteljesen felkérjük, miszerint egyrészt a nemzeti ünnep megtartása iránti országos mozgalmat megindítani, másrészt az időpontot, melyben az ország kormánya ez ünnepet megülni s illetőleg megtartani kívánja, határozottan megjelölni méltóztassék.

Kelt Beregszászban, Beregvármegye közönségének 1889. évi április hó 10. és 11-én tartott rendes tavaszi közgyűlésből.

A vármegye közönsége nevében: az alispán hivatalos távollétében

Tájnél Ödön, főjegyző.”¹⁶

Így indulhatott el az ország északkeleti végéből az a mozgalom, amelynek eredményeként a magyar állam kiállítások, felvonulások, ünnepségsorozatok révén megmérettetett és ezzel hitet tett európaisága mellett. Tíz évvel később, 1906-ban az eredeti indítványt, amely Janka Sándor tollából származott, mint történelmi ereklyét a Magyar Nemzeti Múzeumnak adták át. Ebben az évben a Budapesti Hírlap a következőképp ír erről:

„Tudva van, hogy az ezredéves ünnep megtartására az első impulzust Bereg vármegye törvényhatóságának a kormányhoz intézett felirata s a többi törvényhatósághoz intézett átirata adta meg, minek eredménye az lett, hogy az egész ország népe kivétel nélkül, nagy lelkesedéssel foglalt állást az emlékeztető ünnep megtartása mellett.”¹⁷

¹⁶ Csáthy György. A milleniumi mozgalom kezdeményezője. //Kárpáti kalendárium 1996-1997. 56. o.

¹⁷ Csáthy György. A milleniumi mozgalom kezdeményezője. //Kárpáti kalendárium 1996-1997. 56. o.

3. A munkácsi turul szobor felavatása

1. ábra: Munkácsi ünnep 1896

A turul legenda talán az egyik legismertebb mondanakörünk. A magyar hiedelemvilág ősi mítosza Álmos vezér születését jósolta meg édesanyjának, Emesének, mégpedig álom képében.

A turulmadár a honfoglalás legendájában is említésre kerül. E szerint a magyarok fejedelme még a levéldiai tartózkodásuk ideje alatt azt álmodta, hogy hatalmas sasok támadták meg az állataikat és elkezdték szétépíteni őket. Az emberek megkísérelték visszaverni a sasok támadását, de nem sikerült nekik, mert azok mindig máshol támadtak. Egyszer csak megjelent egy bátor turul és a magasból támadva megölte az egyik sast. A többi sas ennek láttán elmenekült. Ezért elhatározták a magyarok, hogy máshová mennek lakni. Elindultak Attila földjére, melyet örökölni hagyott rájuk, de az utat nem ismerték. Ekkor ismét megjelent a turulmadár, s a fejedelem fölé szállva lekiáltott neki, hogy kövessék őt, míg el nem tűnik a szemük elől. Így jutottak el Pannóniába, Attila egykori földjére. Itt aztán a madár végleg eltűnt szemük elől, ezért itt maradtak.

Ennek a mondanak a valóságos alapja az, hogy a magyarok anélkül, hogy tudták volna, valóban addig a helyig vonultak Európában nyugat felé, ahol a kerecsensólyom – a turul – fészkel.¹⁸

1896-ban a hét millenniumi turul emlékmű egyikeként felállított szobor volt a munkácsi. Július 19-én helyezték el az ezredévi emlékoszlop alapkövét a várban. Az ünnepség alkalmából Erdély Sándor igazságügyi miniszter tartott beszédet, Firczak Gyula pedig misét mondott. A Vasárnapi Újság leírása szerint szebb vasárnap aligha volt a városban, az időjárás is a neves alkalomnak kedvezett. A zászlókkal díszített városba özönlő nép alig várta, hogy a kultuszminiszter köszöntő beszédet mondjon a város ékességének számító, egykor Zrínyi Ilona lakhelyéül szolgáló „magános, meredek helyen álló” várban. Fényes díszruhás urak, egyszerű vasárnapi

¹⁸ Visszaszállt a turul Munkácsra. (Forrás: KISZó-információ, Kárpáti Igaz Szó // 4. évf., 63. szám, 2008. április 22. // <http://www.kronika.ro/index.php?action=open&res=19020>)

köntösű polgárok, s változatos és többé-kevésbé festői viseletekben tarkálló köznép - mind, mind egyenlő örömben úszott. Mintha mindnyájan értették volna, hogy milyen szép cselekedete ez a nemzeti kegyeletnek. Ezen a napon több ezren összegyűltek itt imádkozni, hálát mondani a múltért és áldást esdeni a jövőre azon a helyen, hol ezer évvel ezelőtt, Árpád, a honfoglaló, első pihenőjét tartotta népével.

Elhangzik a tudósításban egy nagyon fontos gondolat, amely talán a leglényegesebb mondanivalója is lehetne az ünnepségnek, annak céljának és mivoltának:

„Volt ott közeli és távoli ember, magyar, ruthén és más fajhoz tartozó, de nem volt *idegen* sehol. Mintha úr és szegény, beregi és somogyi, nagy és kicsiny mind, mind jó ismerőse, sőt testvére lett volna egymásnak.”¹⁹

2. ábra: Turulmadár ma Munkács várán

A munkácsi emlékművön Bezerédy Gyula turulja foglalt helyet, amely hasonmása a zimonyi emlékművön volt megtalálható. A madarat végül 1924-ben lebontották, 1945-ben pedig a Vörös Hadsereg beolvasztatta a bronzmadarat. Hű mását Kijevben öntötték újra Mihajlo Beleny ungvári szobrász gipszmintája alapján. 2008-ban Pákh Imre adományának köszönhetően visszaállíthatták a Turult. Az újonnan megformált turul szárnyfesztávolsága (öt és fél méter) 1 méterrel nagyobb, mint az eredetié.²⁰

4. A vereckei ezredéves emlékű

Közismert, hogy bár a kettős, avagy többes honfoglalási elméletek korábbi bevándorlásról számolnak be, mindmáig a legelfogadottabb tény Árpád vezér 895-ös Vereckénél való

¹⁹ Pensty József. A munkácsi ünnep.//Vasárnapi Újság. - 43. évf., 30. szám, 1896. július 26.-497-501.o.

²⁰Visszaszállt a turul Munkácsra. (Forrás: KISZó-információ, Kárpáti Igaz Szó // 4. évf., 63. szám, 2008. április 22.//<http://www.kronika.ro/index.php?action=open&res=19020>

bejövetele. Éppen ezért nagy figyelmet fordítottak ez esemény felelevenítésére, s Munkácshoz hasonlóan itt is ünnepséget szerveztek.²¹

1896. július 20-án két emlékoszlopot avattak fel a Vereckei-hágón és a beszkidí lengljel határon. Vereckénél Fankovics Antal volóci görög katolikus lelkesz és Erdély Sándor, a Beszkid hágó tetején Halaktovics Bertalan alsóvereckei esperes tartott beszédet, utóbbi magyarul és ruténül is. Az itt felállított emlékmű a csehszlovák kor végéig fennmaradt, ezt követően azonban a szovjet hatóságok 1945-ben eltávolították. A szovjet éra megszűnésével a kárpátaljai magyarok részéről ismét felvetődött a kérdés az emlékoszlop újraépítésével kapcsolatban. Sok huzavonát és botrányt követően (tulajdonviszonyok tisztázatlansága, építési engedélyek hiánya, támogatási pénzek elúszása, a hatóságok és az ukrán nacionalisták ellenállása), alkuk árán 2008-ban végül felépülhetett az emlékmű, de máig rengeteg rongálás éri azt. A munkácsi szobrász, Matl Péter emlékműve a Nyugat és Kelet közötti kaput jelképezi. Az építmény 7 tömbből áll, amely a 7 törzset szimbolizálja, akik a Kárpátokon való átkeléskor egyesültek. A kápolna belsejében egy oltárkö található, amely a vérszerződés kelyhét jelképezi.²²

3. ábra: A vereckei emlékmű ma

²¹Balla D. Károly. Vereckei-hágó – a vereckei honfoglalási emlékmű.//

<http://ungparty.net/karpatalja/verecke.php>

²²K. Tarsoly István. Magyarország a XX. Században. – Babits kiadó, Szekszárd, 1996-2000.

5. Munkácsy Mihály Ecce Homo-ja

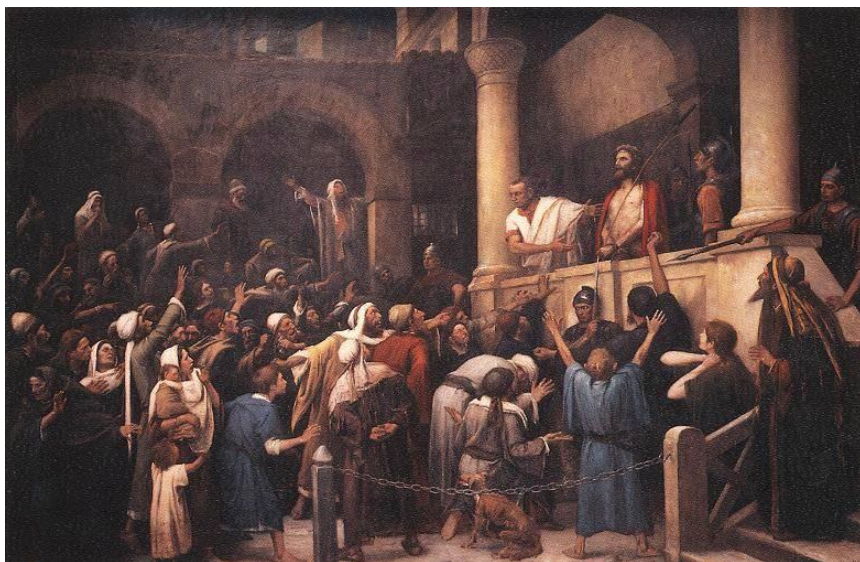
Különösen alakult Munkácsy képeinek végzete. Alkotójuk korán elszármazott hazulról. A híre idegenben kelt föl, mégis magyar művészként lett ismert. A munkácsi születésű neves alkotó, aki később éppen városa nevét vette fel, méltán maradandó festményekkel gazdagította úgy Magyarországot, mint szűkebb értelemben vett kárpátjai hazánk jó hírét. Munkácsy művei mindmáig felbecsülhetetlen értékkel bírnak.

Lieb Mihály (1844–1900), Munkács városának neves szülötte mélyről küzdötte fel magát, az asztaloslegényből híres festő lett, aki hatalmas méretű vásznaival az egész világot meghódította.²³

Mivel kárpátjai születésű művészről beszélünk és mivel Munkácsy Ecce homo-ja is része volt az 1896-os kiállításoknak, így mindenképpen fontos említést tenni a neves eseményről.

A Vasárnapi Újságban a következő felhívás jelent meg:

„Munkácsy Mihálynak 'Ecce Homo' czimű óriási festménye mely a Krisztus-cziklus harmadik és befejező művét képezi, naponta reggeltől estig látható az 'Ecce Homo-Pavillonban' Andrassy-ut 127. szám alatt. – Belépő-díj 50 krajczár.”²⁴

4. ábra: Munkácsy Mihály: Ecce homo

Május 4-én nyitották meg a Műcsarnokot, benne a képzőművészeti kiállítással. Több mint 300 magyar művész (festő, szobrász, stb.) ezernél is több alkotását lehetett megtekinteni. A megnyitón a király is megjelent és több művésznek is bemutatták (Steindl Imre, Zala György). Megtekintette Munkácsy pavilonját is, amelyben a művész trilógiájának Ecce homo darabja volt kiállítva az Andrassy úton levő Belle-Vue mulató udvarán, külön pavilonban. Hatalmas

²³ Kenyeres Ágnes. Magyar életrajzi lexikon // <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/>

²⁴ Pensty József. A munkácsi ünnep.//Vasárnapi Újság .- 43. évf., 30. szám, 1896. július 26.-112.o.

érdeklődés kísérte a bemutatót, a kritika véleménye megoszlott. Találkozott Munkácsyval is; ezt a pillanatot filmen is megörökítették, csak úgy, mint az ezeréves kiállításnak megnyitását is. Az 1896-ra elkészült remekmű a Krisztus-trilógia utolsó darabja volt, érdekes módon viszont maga a művész sosem láthatta egymás mellett a három képet, sőt a nézők számára is csak jóval később nyílt mód erre.

Munkácsy alapozásul a tüzes hatású aszfaltot, a bitument használta, amelyen a ráként festékek idővel megfeketednek, emiatt sajnós a jövőben eltűnnek a vászonzról az értékes festmények.²⁵

6. Kisebb emlékek

Husztól észak felé a Nagyg völgyében, Alsóbisztránál, az 1956-ban épült vízerőműnél, ahol a Nagyg és a Talabor folyók a legközelebb folynak egymáshoz, húzódik a Bovcár-hegy (Vovcsárszkij Verch). Neve a Nagyságos Fejedelem emlékét őrzi, bovcár – ugyanis ruszinul azt jelenti: itt volt a cár. Rákóczit a ruszinok cárként tisztelték. A hegy túloldalán, a Talabor völgyében húzódik meg szerényen **Égermező** (Vilsányi). Égermező külső része egykoron egy kis tíz-tizenkét házból álló önálló település volt, a neve – Bovcár volt. Ez a ruszin falucska Rákóczi iránti tiszteletből vette fel nevét. Itt találjuk azt a kristálytisza vizű forrást, melyből II. Rákóczi Ferenc is ivott. A forrásnak a nép a Bovcár-forrás nevet adta.

A millennium évében, 1896. október 18-án a forrás fölé kockakövekből emlékfalat építettek boltívvvel, amely befedte a forrást. A fal közepébe egy vörös márványtáblát helyeztek el, arany betűs felirattal:

„Itt volt II. Rákóczi Ferenc fejedelem

1711. február hónap 18-án – 1896.”

Bár kissé kopottan, de az emlékhely még ma is látható.

Verhovina népe, a ruszinok szívében évszázadok múltán is mindenütt él a Rákóczi-szellem. A vonzalom e nép és a fejedelem között kölcsönös volt, s erről bizonyosságot tettek 1896-ban is, akkor, amikor ezer év eseményének állítottak emléket. Rákóczi talán az egyetlen alakja a történelemnek, aki megértette és igaz tiszteletet tanúsított e sokat szenvedett, és minden hatalom által megalázott nép iránt. A ruszinok a Nagyságos Fejedelem, a cár ereklyéit, eszményét nemzedékről nemzedékre átmentették, a podpolóci asztal kisajátításából pedig okulva, a tárgyi emlékeket az egyszerű nép mélyen elrejtette.²⁶

Révész Imre bár Sátoraljaújhelyen, vagyis Magyarország területén született, de Nagyszőlőson nevelkedett, ugyanis szülei válását követően anyjuk egyedül nevelte őt és testvéreit és később itt kapott állást postamesterként. Élete utolsó éveit is itt töltötte el. A Munkácsy-díjas naturalista

²⁵ Elek Artúr. Munkácsy Krisztusképei.// Nyugat. – 19. évf., 9. szám 1926. május 1. -27.o.

²⁶ Kovács Sándor. Kárpátalja – a kuruc szabadságharc bölcsője. // http://web.axelero.hu/kesz/jel/03_06/karpatalja.html

művész egyik kiemelkedő műve a Petőfi Sándor a táborban szintén a kiállítás egyik darabja lett.²⁷

Ezzel párhuzamosan a **técsőiek** elsők közt állítottak szobrot **Kossuth Lajosnak**. A város központi parkjában lévő mellszobor időrendben a hatodik a világ köztéri Kossuth-szobrainak. A técsői magyarság állította közadakozásból. Alkotója, Hollósy Simon Gerendely Béla műhelyében öntötte bronzból Máramarosszigeten. A két méter magas talpazaton lévő szobrot 1896. május 8-án avatták fel. Jelen voltak a Kossuth-városok: Monok, Cegléd, Debrecen, Budapest, Szolnok.

A visszaemlékezők szerint 1944-ben a bérencek le akarták dönteni. A técsőiek egy korsó szilvapállinkával fogadták őket. Majd kicipelték a két hőst az állomásra, s bezárták őket a román határ felé induló marhaszállítókocsiba. A helyiek úgy emlékeznek, hogy a határnál letartóztatták őket, majd határsértés vádjá miatt bebörtönözték. Várady Sternberg János történészprofesszor közbenjárására a továbbiakban nem háborgatták. 1947-ben eredeti helyéről áthelyezték, mert a régi helyén sírkertet alakítottak ki a kolhozrendszer áldozatainak.²⁸

5. ábra: Kossuth Lajos mellszobra Técsőn

Beregszász városában, 1896-ban a jeles alkalomra ünnepi zászlót készítettek a Szent Anna zárda irgalmasnővérei. Az anyagot rézlapocskák erősítik a rúdhoz, amelyekbe bevészték azon polgárok nevét, akik valamilyen formában hozzájárultak a zászló elkészítéséhez. Kissé kopottan, de Fedák Sári neve is itt látható. Az akkor még hajadon kamaszlány a leírások szerint ekkor kezdte meg színészi pályafutását.

A hímezett selyemzászlót, amely selyemkoszorújában a 896-1896 évszámok találhatók, hátoldalán pedig Szűz Mária és Jézus láthatóak, Trianon után elrejtették, majd 1939-45 között ismét látható volt a római katolikus templomban. 1920-38 között a Benda család, 1945 után pedig a Langer Laura rejtette el azt.

²⁷ Barát Mihály. Nagypám jó barátságban volt Révész Imrével.//Kárpáti Igaz Szó. – 22. évf., 16. szám, 2005. február 12.

²⁸ A milleniumi Kossuth-szobor. // Magyar Szó, 2009, XII. 14.

Napjainkban a zászló ismét megtekinthető, ünnepek alkalmával a beregszászi nagytemplomban, hétköznapiokon pedig a templom tanácstermében őrzik.²⁹

Összegzésként elmondható, hogy a millenniumi ünnepségek megszervezése hosszas folyamat volt s a tervezettnél csak egy évvel később, 1896-ban sikerült megvalósítani azt. Levéltári adatok támasztják alá, miszerint a néhai **Beregi** vármegyéből, vagyis régióból indult el az a kezdeményezés, melynek eredményeképpen létrejöhetett az országos szintű mozgalom. A ma Kárpátalja néven ismeretes területen azért játszott fontos szerepet az ünnepség-sorozat megrendezése, mivel itt található a vereckei (és uzsoki) hágó, ahol feltehetően őseink átkeltek és hont foglaltak a Kárpát medencében.

Ezen a kicsiny területen is számos művészettörténeti alkotás készült a millennium évében. A legtöbb emlék nem maradt fenn eredeti formájában és újraépítésük is csak sok bonyodalom árán valósulhatott meg. Azonban a **vereckei** emlékoszlop, a **Munkács** várán felállított turul-szobor, **Beregszász** városának ünnepi zászlaja, Kossuth Lajos mellszobra **Técsőn** máig tanújelei az 1896-os év eseményeinek, méltó emléket állítva az akkor ezer éves állam dicsőségének.

Felhasznált irodalom:

1. A millenniumi Kossuth-szobor. // Magyar Szó, 2009, XII. 14.
2. Barát Mihály. Nagyapám jó barátságban volt Révész Imrével.// Kárpáti Igaz Szó. – 22. évf., 16. szám, 2005. február 12.
3. Csatáry György. A millenniumi mozgalom kezdeményezője. //Kárpáti kalendárium 1996-1997.
4. Elek Artúr. Munkácsy Krisztusképei.// Nyugat. – 19. évf., 9. szám, 1926. május 1.
5. K. Tarsoly István. Magyarország a XX. Században. – Babits kiadó, Szekszárd, 1996-2000.
6. Pensty József. A munkácsi ünnep.//Vasárnapi Újság. 43. évf., 30. szám, 1896. július 26.
7. Kenyeres Ágnes. Magyar életrajzi lexikon // <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/>, letöltés ideje: 2012-07-24.
8. Tarr László. Az ezredév. -Budapest: Neumann Kht, 2003.//<http://mek.oszk.hu/04900/04942/html/mtezredev0002.html>, letöltés ideje: 2012-07-22.
9. Tarr László. Az ezredév. -Budapest: Neumann Kht, 2003.//<http://mek.oszk.hu/04900/04942/html/mtezredev0004.html>, letöltés ideje: 2012-07-22.
10. Kovács Sándor. Kárpátalja – a kuruc szabadságharc bölcsője. // http://web.axelero.hu/kesz/jel/03_06/karpatalja.html, letöltés ideje: 2012-07-22.
11. Corpus Juris Hungarici. (szerk.: Márkus Dezső) // <http://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6624>, letöltés ideje: 2012-07-22.
12. Visszaszállt a turul Munkácsra. (Forrás: KISZó-információ, Kárpáti Igaz Szó // 4. évf., 63. szám, 2008. április 22.// <http://www.kronika.ro/index.php?action=open&res=19020>, letöltés ideje: 2012-07-24.
13. Balla D. Károly. Vereckei-hágó – a vereckei honfoglalási emlékmű.// <http://ungparty.net/karpatalja/verecke.php>, letöltés ideje: 2012-07-24.

²⁹ Szilvási Irén. Beregszász ünnepi zászlaja.// Kárpáti Kalendárium 1996-1997. 55. o.

14. Szilvási Irén. Beregszász ünnepi zászlaja.// Kárpáti Kalendárium 1996-1997. 55. o.

Az ábrák forrásai:

1. ábra: http://hu.wikipedia.org/wiki/Fájl:Munkácsi_ünnep_1896-30.JPG, letöltés ideje: 2012-07-24.
2. ábra:http://www.google.hu/imgres?q=munk%C3%A1cs+turulmad%C3%A1r&um=1&hl=hu&sa=N&tbm=isch&tbnid=TxVq-G_T44KovM:&imgrefurl=http://turulemlekmu.comeze.com/&docid=GxyALZPkRz1O6M&imgurl=http://turulemlekmu.comeze.com/wp-content/uploads/2011/12/turul_munkacs-315x240.jpg&w=315&h=240&ei=BAAPULOelYTntQbTwIFI&zoom=1&iact=hc&vpx=667&vpy=201&dur=1402&hovh=192&hovw=252&tx=112&ty=85&sig=102528188978565230166&page=1&tbnh=147&tbnw=198&start=0&ndsp=15&ved=1t:429,r:3,s:0,i:82&biw=1151&bih=712, letöltés ideje: 2012-07-24.
3. ábra:http://www.google.hu/imgres?imgurl=http://m.blog.hu/bd/bdk/image/09/0903/vereckei_emlekmu_2008.jpg&imgrefurl=http://bdk.blog.hu/2008/03/31/a_vereckei_honfoglalasi_emlekmu&h=334&w=450&sz=28&tbnid=2eNmscHKvVPCyM:&tbnh=90&tbnw=121&prev=/search%3Fq%3Dvereckei%2Beml%25C3%25A9km%25C5%25B1%26tbn%3Disch%26tbo%3Du&zoom=1&q=vereckei+eml%C3%A9km%C5%B1&usg=__VuroiE4IlVNqrSiqIhTveS2lcew=&docid=iaNYwwDTtUVI9M&hl=hu&sa=X&ei=tP8OUOjkOoLWtAaGvICgDQ&ved=0CFcQ9QEwAA&dur=372, letöltés ideje: 2012-07-24.
4. ábra:http://www.google.hu/imgres?q=munk%C3%A1csy+ecce+homo&hl=hu&tbm=isch&tbnid=efFc37cAHleNeM:&imgrefurl=http://kony.network.hu/kepek/kepzoomveszet/munkacsy__ecce_homo&docid=_wjkkB9zrdeoPM&imgurl=http://pctrs.network.hu/clubpicture/1/5/3/_/munkacsy__ecce_homo_1053863_4030.jpg&w=782&h=506&ei=4P4OUNuLONDMsgbgiDABQ&zoom=1&biw=1151&bih=712, letöltés ideje: 2012-07-24.
5. ábra: <http://karpatszallas.net/latnivalok/kossuth-lajos-szobra-tecson>, letöltés ideje: 2012-07-24.

Nagyvárad az 1896-os millenniumi ünnepség vetületében

Írta: Pápay Boróka-Tímea

1. Bevezetés

Nagyvárad, más nevén Oradea vagy Grosswardein, Bihar megye székhelye. Alapítását Szent Lászlóhoz kötik. Románia nyugati részén fekszik, a román-magyar határtól 8 kilométerre, a Sebes-Körös folyó két partján.

A mai Nagyvárad több településből tevődik össze. A legrégebbi városrész a várból és közvetlen környékéből álló Váralja. 1850-ben Újváros, Olaszi, Velence és Váralja egyesült, így létrejött Nagyvárad. Ezek után olvadt bele Váradszöllös, majd 1956-ban a városhoz csatolták Biharpüspökit és Hegyközséget. A tanulmányban az egyszerűség kedvéért 1956 előtt is várad részeinek tekintettük az említett településeket, és a Nagyvárad municípium megnevezést használtuk rá.

A tanulmány egy tágabb gazdasági és társadalmi kontextusban értelmezve, a történelem perspektíváját felhasználva kívánja megragadni azokat a folyamatokat, amelyek Nagyváradon zajlottak az ezredfordulón. A város jelentős gazdasági, vallási és hadi központ volt a térségben, de az egész országban meghatározó szerepet töltött be több szempontból is. Ennek köszönhetően Nagyvárad számos ponton bekapcsolódott a Magyarország fennállásának emlékére szervezett millenniumi ünnepségsorozatba, mind helyszínt szolgáltatva különböző eseményeknek, mind pedig lakossága és előjárói révén, akik különböző fővárosi eseményekre is ellátogattak. Ezek az események egy olyan ipari fejlődéstörténet kellős közepére estek a városban, ami példaértékű volt a térségben. Ekkortájt alakult ki a polgárság, lendült fel az ipar és ekkor közművesítették a várost, ami a kulturális fejlődést is maga után vonta. Az ünnepségsorozat továbbmozdította eme fejlődési folyamatot. Már ekkor terítéken volt a városban a nemzetiségi kérdés, és számos felekezet élt együtt itt.

2. Ezredévi ünnepi történések Nagyváradon

Az 1896-os millenniumi ünnepséget Magyarország fennállásának ezredik évfordulója alkalmából szervezték meg országszerte. Az eseménysorozat május második és október 31-e között zajlott. A képviselőház törvénycikkelyt fogadott el, mely törvénybe iktatta az ünnepséget. A rendezvényen a kiállítási épületek összköltsége a 4 és fél millió forintot, az emlékhelyek megépítése az 5,2 millió forintot is meghaladta.

Az ezredévi ünnepségek hatóságok, városok és megyék ünnepeinek hosszú sorából állt. Megnyitók, templomozások, díszgyűlések, kiállítások vetélkedők és egyéb rendezvények zajlottak, szobrokat és millenáris alkotásokat avattak. Hogy milyen arányban részesültek a Kárpát-medence nagy városai az ünnepségből a postai pénzforgalom bevételét alapul véve a millenáris évre a következő adatokkal írható le. Budapest az első volt a listán, 1 millió 920 ezer forintos bevétellel, utána Fiume következett 302 ezerrel és Szeged 230 ezerrel. Nagyvárad a nyolcadik helyen állt, 158 ezerrel, Zágráb, Arad, Pozsony és Temesvár után. Nagyvárad

megelőzte többek között Kolozsvárt, Debrecent, Kassát, Pécsét, Sopront, Brassót, Nagyszeben, Marosvásárhelyt (Kőváry, 1987).

Az ezredévi ünnepséghez kapcsolódó széleskörű fejlesztések és események több ponton is kapcsolódtak Nagyvárad városához. Szent László porai Nagyváradon pihentek, mely emléket a Bihar Megyei Régészeti Társulat az uralkodó megemlékezési ünnepségeinek központjává tett. Ez alkalomból Szent László sírját felújították. A Régészeti és Történeti Egylet a Szent László napján tartott gyűlésen megnyitotta a Bihar megyei és nagyvárad múzeumot. Itt Ipolyi Arnold várad püspök gyűjteményét állították ki, melyet a nagyvárad egyházmegyének hagyományozott. A díszgyűlésen dr. Beöthy László főispán, Eraknoi Vilmos, dr. Karácsonyi János, Bunvitai Vincze tartottak beszédet (Kőváry, 1987). Talán eme múzeum létrehozását tekinthetjük a legnagyobb fejlesztésnek.

1. kép: Nagyvárad múzeum (balra) és Bazilika (jobbra). Forrás: nagyvarad-utcai.hupont.hu weboldal

Az ünnepségsorozatba a nemzetiségi iskolák is bekapcsolódtak. A román tanítóképző ünnepére Sal polgármester, Beöthy főispán, Goldis vikárius, és sok más jelentős személyiség érkezett. Laurán Ágost igazgató magyar nyelvű megnyitót tartott a hazaszeretetről és az összes honpolgár békés egyetértését hirdette. A megnyitó után a román ifjúság Szózatot és Himnusz énekelt (Kőváry, 1987).

A nagyvárad lakosság nem csak a saját városában szervezett eseményeken vett részt, hanem az ország más településein tartott programokon is. A budai lövőtérben zajlott lövészek versenyén a bajaik, szatmáriak, pécsiek, és székesfehérváriak mellett nagyváradiai is szerepeltek (Kőváry 1987). A fővárosban őrzött Szent Korona Ünnepségébe tizennégy érsek és püspök kapcsolódott be Pável Mihály nagyvárad megyés püspök. A Budapesti Tudományegyetem polgársága kicserélte régi zászlóját, millenniumi ünneplését zászlószenteléssel nyitotta templomban, közgyűlése vigadóban folyt le. Az eseményen a vidéki ifjúsági körök képviselői között nagyváradiai is részt vettek (Kőváry, 1987).

Az ügyvédek kongresszusán alelnökké Hlatky Endrét, a nagyváradai ügyvédi kamara elnökét választották meg. A magyar közművelődési egyesületek kongresszusán a nagyváradai Szunyogh Péter alispán is részt vett (Kőváry, 1987).

Nézzük meg, hogy melyek voltak azok a társadalmi és gazdasági folyamatok, melyek keretet adtak, milyen környezetet biztosított Nagyvárad a millenniumi eseménysorozatnak, illetve milyen következményei lehettek annak. Vegyük sorra azokat a társadalomfejlődési diemziókat, amelyek mentén leginkább megragadható a vizsgált állapot.

3. Ipartörténet és gazdaság egy nyugati nagyvárosban

A következő részekben megvizsgáljuk, hogy hogyan is állt Nagyvárad vallási, kulturális, etnikai és gazdasági szempontból és hogy hogyan is kapcsolódott ide a millenniumi ünnepségsorozat.

Nagyvárad térségének ipari központja volt, mely jelentős fejlődési pályát futott be az 1800-as évek közepétől 1918-ig.

A török uralom után a városban elsősorban iparosok telepedtek le, akik céhekbe tömörültek. Számuk folyamatosan nőtt, tevékenységük diverzifikálódott.

1848-ban a forradalom és szabadságharc idején jelentős szerep jutott Váradnak, ugyanis itt volt a hadfejlesztés és honvédség központja.

1848 után a kézművesség kisiparrá alakult, a feudalizmus visszavonulásával. Az altalajkincsek és természeti erőforrásoknak köszönhetően Nagyvárad városának ipara rohamosan fejlődött (Makai, 2008). Virágzásnak indult a malomipar, a téglagyártás és a szeszgyártás, de létezett gépgyártás, hús-, építőanyag-, bor-, festék-, gáz- és textilipar, ruha-, és műtrágyagyár is (Dukrét, 2010). 1873-ban elindult a gázüzemi közvilágítás, 1882-ben a gőzüzemi köztivontatás. 1880 körül a városban már gyártottak gazdasági gépeket, 1892-ben vasöntöde, 1894-ben ekegyár alakult. Ez idő tájt a legfejlettebb iparág a nyomdaipar volt. A tőkefelhalmozásnak köszönhetően kapott fontos szerepet tehát a malomipar, szeszipar és az élelmiszeripar (Makai, 2008). A város vízvezeték-hálózata 1894-1896 között épült (Oradea, 2012).

A hatékony szállítás végett megkezdődött a vasúthálózat kiépítése. 1858-ban befutott az első vonat Püspökladány felől, 1884-ben megalakult a Nagyvárad Gőzmozdony Közúti Vaspálya Részvénytársaság (Dukrét, 2010).

1903-ban villanytelep épült, 1906-ban elindultak az első villamosok, majd az omnibuszok (Dukrét, 2010).

1887-ben táviróállomás létesült, amely 1898-tól éjjel-nappal működésben állt. A városi telefonhálózat 1899-ben került állami kézbe, 300 előfizetővel (Oradea, 2012).

1885-ben ipartestület alakult, mely jelentős előrelépést jelentett a város gazdaságának fejlődésében. A sajtó is felkapta a dolgot, szakemberek és iparosok képzését propagálta (Makai, 2008).

A város fejlődésében jelentős szerepet játszott az 1885-ben megalapított Ipartestület. 1900-ban 1324 iparos, 1904-ben már 1741 volt, mellettük 1660 segéd és 968 tanonc is dolgozott összesen

67 iparágban, ami a város arculatát jelentős mértékben formálta (Dukrét, 2010). Az iparosok város szerte nagy megbecsülésben örvendtek, a városatyák is sok esetben közülük kerültek ki.

Az ipar és a kereskedelem hiteligényeit a századfordulón négy bank szolgálta ki, 1908-ban már 16 pénzüintézet működött a városban: 9 bank, 7 takarékpénztár, és mellettük 11 hitelszövetkezet (Dukrét, 2010).

A századforduló környékén a gőzerőre berendezkedett gyárak fokozatosan kiszorították a kézműves cégeket. Ezen folyamat és a gazdasági kulcspozíciók a váradai zsidóság kezében voltak (Makai, 2008). A politikai és gazdasági válság miatt az iparosok száma is csökkent (Makai, 2008).

Láthattuk, hogy a millenniumi ünneppsorozat, bár nem volt közvetlen kapcsolata az iparral, a legnagyobb ipari fejlődés közepette zajlott, amit kis túlzással a város virágkorának is nevezhetünk. A frissen átadott gyárak, vízvezeték- és telefonhálózat, az ipartestület és a pénzüintézetek működésének megindulása kedvező környezetet teremtett az ünneppség különböző állomásainak megvalósításához. Így kerülhetett Nagyvárad a postai bevételek alapján a nyolcadik helyre olyan városokat is megelőzván, amelyeket ma fejlettebb gazdasági központként tartunk számon.

4. Kulturális fejlődés Nagyváradon

A gazdasági fejlődés maga után vonta a kulturális élet fejlődését is, a századfordulón 18 közművelődési és jótékonsági szervezet, 7 kulturális intézmény, és 22 sportegyesület működött (Dukrét, 2010). 1858-ban felépült a Nyári Színpark, mely befogadóképessége 200 fő volt, később átépítették 600 főre. 1875-ben alakult meg a Bihar Megyei Régészeti és Történelmi Egyesület, aminek tevékenységéhez fűződik a Bihar megyei múzeum építése. Olyan egyházi és tudományos világban elismert emberek neve kapcsolódott az együlethez, mint Rómer Flóris, Bunyitay Vince, Karácsonyi János, Ipolyi Arnold, Schlauch Lőrinc, Fraknói Vilmos, Némethy Gyula, Bíró József (Oradea, 2010). A múzeumban főként magángyűjtemények voltak láthatók, melyeket jeles személyek ajánlottak fel a múzeum javára. Az intézmény hamar népszerű lett a polgárság körében. A múzeum fénykora is megegyezett a város fénykorával, és szintén 1918-ban ért véget. A politikai hatalomváltás és társadalmi változások közepette az épület és az általa betöltött funkció mellőzötté vált.

1892-ben megalakult a Szigligeti Társaság Közművelődési Egyesület. Abban az időben több újság is megjelent, mint a Bihar 1862-ben, a Nagyvárad 1870-ben, a Szabadság 1875-ben, a Tiszántúl 1895-ben, a Nagyváradai Napló 1896-ban (Oradea, 2010).

Mint azt láthattuk, a múzeum átadásának ünnepét a millenniumi eseménysorozat idejére tették. A fent leírt kulturális miliő volt az, amely ténylegesen hozzájárult a város ünneppségen való széleskörű részvételéhez. A közösségben nagy súllyal jelen lévő polgárság képezett potenciális résztvevőket az eseményeken illetve soraikból kerültek ki a múzeum célközönségét képezők is a későbbiekben. Ezt a kulturális miliőt, amelyben a múzeum megalakult formálta és fejlesztette tovább az ezredévi eseménysorozat.

5. Vallási sokszínűség Nagyváradon

A város alapítása Szent László királyhoz kötődik, aki püspökséget alapított a városban. Nagyvárad évszázadok óta jelentős vallási központ, melyet vallási sokszínűség jellemez a mai napig. Ez egyrészt a város multikulturális jellegéből, másrészt a gazdasági központ mivoltából vezethető le, hogy sokféle népesség többféle vallással vetette meg a lábát a településen a történelem folyamán. Jelenleg a városban református, római katolikus, görög katolikus, ortodox és evangélikus püspök is van.

A román ajkú lakosság számára 1777-ben Mária Terézia alapít görög katolikus püspökséget, 1788-ban papneveldét szerveztek. A többi felekezet II. József 1781-es türelmi rendelete után foghatott neki temploma építéséhez. A görögkeleti egyház 1784-ben építtette a Holdas Templomot, a reformátusok 1784-ben Olasziban építkeztek, 1835-ben Újvárosban az evangélikusok. A zsidók 1790-ben kaptak engedélyt a letelepedésre és 1803-ban építették az első zsinagógát a városban a velencei negyedben (Oradea, 2010).

1. táblázat

Nagyvárad lakosságának felekezeti változása (Varga, 2010)

Év	Összesen	Ortodox	Görög katolikus	Római katolikus	Református	Evangélikus	Unitárius	Izraelita
1890	42042	2323	2550	12889	13277	721	87	10152
1900	54109	3736	3024	16356	17623	917	62	12338
1910	68960	4747	3551	21087	22570	1424	154	15230
1930	88830	14982	8484	19654	23882	1054	123	19905
1941	98621	5138	5359	30285	34121	1319	297	21388
1992	222741	123161	7605	29723	43878	497	307	294
2002	206614	122049	6860	23206	33800	367	231	172

Ha folyamatában nézzük a különböző felekezeti tagok számának alakulását, akkor az első táblázatban láthatjuk a felekezeti tagság alakulását. A felekezeti hovatartozások aránya, a történelmi vallások tekintetében az évszámok változásával jelentősen együtt mozgott a népesség etnikai összetételével. Itt elsősorban az ortodox és görög katolikus vallást tekintettük a románságra jellemző vallásnak, és a római katolikus, református, evangélikus illetve unitárius vallásokat a magyarságra jellemző vallásoknak. A nagyvárad magyarság nagyobb része református. Ugyanígy az izraelita felekezetük száma, hasonlóan a zsidó etnikumúak számához a második világháborúban jelentősen lecsökkent, 2002-ben 173-an voltak (1. táblázat).

Amint azt a millenniumi eseménysorozat leírásában láthattuk, a városban Szent László Napot tartottak és a váradi előljárók részvételeiből is az tűnik ki, hogy a római katolikus lakosság és papság vett részt leginkább a rendezvényekben, pedig már akkor is meghaladta a református lakosság száma a katolikusokét. Ezt a tényt a város vallástörténeti múltjával magyaráztuk, mivel Nagyvárad jelentős római katolikus központ volt és a mai napig betölti ezt a szerepet. A románajkú és izraelita lakosság kevésbé volt reprezentált a millenniumi ünnepségen, kevesebb szálon kötődve a magyar nemzetállamhoz.

6. Népeség és etnikum alakulása

A társadalmi folyamatok behatóbb megértése végett vizsgáljuk meg az etnikai és népességszámbeli alakulásokat Nagyváradon.

1880-tól 2002-ig a népszámlálások hol az anyanyelvet, hol a nemzetiségi hovatartozást mérték. Abban bízva, hogy ezek egymástól való eltérésének mértéke elenyésző, az egyszerűség kedvéért a kategóriákat összevontuk. A táblázatban az évszám utáni „n” a nemzetiséget és az „a” az anyanyelvet jelöli.

2. táblázat

Nagyvárad municípium népesség számának és etnikai összetételének változása (Varga, 2010)

Év	Összesen	Román	Magyar	Német	Egyéb összesen	Zsidó, jiddis	Cigány	Ukrán	Szerb	Szlovák
1880a	34231	2142	31324	1221	939	-	-	46	34	382
1890a	42042	2553	31324	1041	804	-	-	40	18	308
1900a	54109	3481	38557	1455	717	-	-	27	21	213
1910a	68960	3779	50177	1450	746	-	-	25	59	293
1920n	73025	8639	64169	605	18373	17931	-	-	-	-
1930n	88830	23326	47731	966	16807	14816	575	415	75	243
1941n	98621	5104	90715	696	2106	1560	107	62	25	110
1956n	99663	35644	59072	344	4603	3610	28	14	28	106
1966n	122534	56436	62955	518	2625	1463	47	24	63	178
1977n	170531	91925	75125	618	2863	785	1009	53	27	213
1992n	222741	144244	74225	959	3313	284	2137	60	31	534
2002n	206614	145284	56985	563	3782	166	2449	93	20	474

1910-ig Nagyvárad lakosságának körülbelül 90 százaléka volt magyar, 6-7 százaléka román és 3 százalék körül mozgott a németek aránya. A millenniumi ünnepség idején tehát a románság száma hat százalék körül mozgott. A magyarság és románság közötti arány 1910-ben kezdett változni a románság javára, ez a folyamat napjainkig tart. 2002-ben mintegy 70 százaléka Nagyváradnak román nemzetiségű, és 28 magyar (2. táblázat). Az egykoron 20 százalékos arányt elérő zsidóság is a töredékére esett vissza, főként a második világháborúban történtek hatására. A 2002-es népszámlálási adatoknak megfelelően mindössze 166 ember vallotta magát zsidónak.

1880 és 1990 között a város lakossága 6000 fővel emelkedett, az azt követő tíz évben pedig újabb 12 ezerrel. A magyar és román lakosság száma egyaránt növekedett, az etnikai arányok nem változtak számottevően.

A románság első templomát, mint azt láhattuk, Mária Teréziának köszönhetette, aki az akkor még 2 százalék körüli közösség számára építtette a Holdas templomot. A millenniumi ünnepségek is megcélozták a váradi románságot, hiszen tanítóképzőjünknek saját ünnepsége volt, igaz magyar

nyelven, az üzenet pedig a honpolgári összetartozás volt. Míg a vallási eseményekben nem mutatkozott meg Nagyvárad lakosságának sokszínűsége, a nemzeti sokszínűséghez a rendezvénysorozat igyekezett igazodni. A román és magyar közösség akkor még konfliktusmentesen élt egymás mellett.

7. Következtetések

A Magyarország fennállásának ezredik évfordulója alkalmából tartott millenniumi ünnepség eseményeiben Nagyvárad és lakossága jelentős részt vállalt.

Az eseménysorozat egy példás gazdasági-fejlesztési folyamat közepette zajlott. Ekkor futott fel a gépipar és ekkor közművesítettek a városban, ami az élelmiszeripar fejlődését és újabb gyárak létesülését vonta maga után. A lakosság száma folyamatosan növekedett, az adott feltételek egy erős polgárságot és egy jelentős kulturális miliőt eredményeztek. Az ezredévi ünnepségsorozat keretén belül átadott múzeum ebbe a miliőbe ágyazódott be és fokozta tovább a későbbiekben a kulturális életet a városban.

Nagyvárad lakossága multikulturális és vallásilag sokféle volt, mely jellegét a mai napig megőrizte. A millenniumi eseménysorozat nyitott a váradi románság felé, akik száma gyarapodott a városban már 1920 előtt is. Az események vallási vetületét nézve ugyanakkor inkább római katolikus részvételtől beszélhetünk, a város vallástörténeti múltjának köszönhetően.

Összességében elmondható, hogy Nagyváradot ugyan számos ponton érintette az ünnepség, a közvetlen gazdaságra és társadalomra tett hatásokat aligha vizsgálhattuk ilyen történelmi távlatból. Feltárhatóak voltak viszont azok a folyamatok, amelyek az ezredfordulón zajlottak, és amelyekbe beágyazódott az eseménysor. Ezeket a folyamatokat alakította tovább valamilyen irányba az ünnepség, elsősorban a kulturális életet gazdagította, de olyan társadalmi vonatkozásokat is kiemeltünk, mint a városi románok felé való nyitás, vagy a római katolikusok hangsúlyos megjelenése a vallási mezőben.

Felhasznált irodalom:

1. Dukrét Géza : <http://nagyvarad.gportal.hu/gindex.php?pg=28416>, letöltés 2010
2. Nagyvárad Polgármesteri hivatal honlapja, www.oradea.ro, letöltés 2010
3. Kövály László 1897: A millennium lefolyásának története és a millenárius emlékkalkotások, Athenaeum r.-társulat, Budapest
4. Makai Zoltán 2008: Nagyvárad ipartörténete, In: Dr. Köllő Gábor: Műszaki szemle, 17-25. old., Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság, Kolozsvár
5. Varga E. Árpád: <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002.htm>, letöltés 2010

A millenniumi ünnepségek és a székelyudvarhelyi kisiparosság helyzete

Írta: Blénesi Enikő

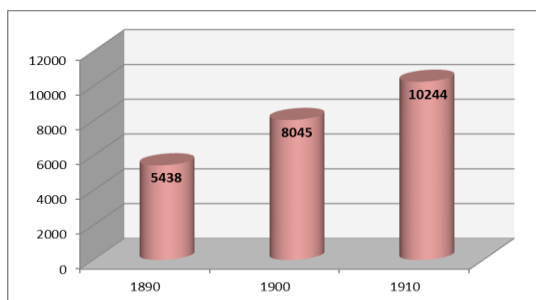
Bevezető

Az 1896-ra meghirdetett milleniumi ünnepségsorozaton Székelyudvarhely városa is képviseltette magát. Erről a témáról, illetve a településen uralkodó korabeli viszonyokról több tanulmány is született. Ennek a dolgozatnak a célja, hogy az ünnepségsorozat eseményeit tágabb társadalmi kontextusba ágyazza, és ezáltal hozzájáruljon hatásainak megértéséhez. A millenniumi ünnepség konkrét következményeit felmérni a város társadalmi fejlődésében meglehetősen nehéz feladat lenne, mivel ezeket a viszonyokat más tényezők is nagyban befolyásolják. Néhány pozitív hatás meglétére igyekszem ennek ellenére rámutatni.

Udvarhely a századfordulón

Székelyudvarhely jelenleg Hargita megye második legnagyobb települése a megyeszékhelyként funkcionáló Csíkszereda után. A megye dél-nyugati részén található; ma Románia területén ez a legnagyobb arányban magyarok lakta város (94,75%)³⁰. Fontos még elmondani róla, hogy alacsonyabban fekszik, mint a csiki- illetve a gyergyói-medence települései, és ennek köszönhetően éghajlata is kedvezőbb, amely jobb feltételeket biztosít az állattartás és növénytermesztés számára.

A századfordulón Székelyudvarhely számított a térség legnagyobb lélekszámú településének. Az 1900-as népszámlálásokkor a városban 8045 lakost írtak össze, míg Gyergyószentmiklóson ugyanekkor 7028 főt, Maroshévízen pedig 5218 főt tartottak nyilván.³¹ A századfordulón a település lélekszáma erőteljesen növekedett, majdnem a kétszeresére (5438-ról 10244-re) mindössze húsz év alatt (1. ábra).

1. ábra: Székelyudvarhely lakosságának számbeli változása 1900 körül³²

³⁰ 2012-es népszámlálás adatai alapján

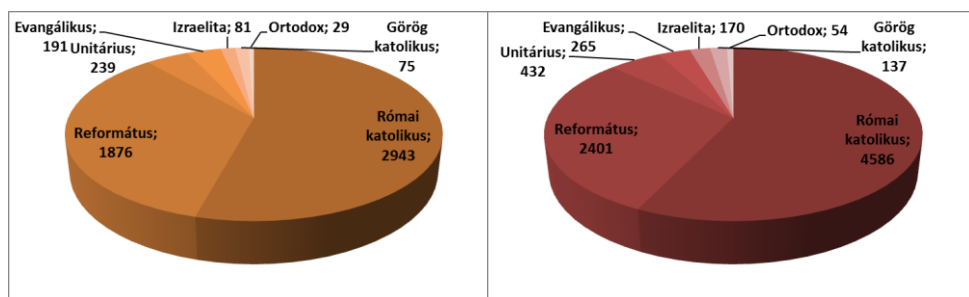
³¹ Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. I. Kovászna, Hargita és Maros megye. Népszámlálási adatok 1850–1992 között.* Pro-Print kiadó, Csíkszereda, 2008

³² Forrás: u.o.

A legintenzívebb a lakosság növekedése 1900-1910 között, amikor a város lélekszáma 78,53%-kal nő. Ehhez azonban azt is hozzá kell tennünk, hogy a XX. század elején újabb népességsökkenés következett be.³³

Az 1900-as évek környékén a városok lakosságának számbeli növekedése általánosan elterjedt jelenség volt a Székelyföldön, 1869-1910 között ez a gyarapodás 76,35%-os. A legintenzívebb volt a számbeli növekedés általánosan is 1900-1910 között, amikor a székelyföldi városok népessége 28-29%-kal lett nagyobb. Egyed Ákos adatai alapján a legintenzívebben növekvő város Csíkszereda után Székelyudvarhely volt, amelynek lakossága az említett harminc év alatt csaknem a kétszeresére növekedett, amint fentebb láthattuk ez a gyarapodás az 1890-1900-as években zajlott le leginkább. A szerző ezt a folyamatot az orvosi ellátás javulásának valamint a gazdasági fejlődésnek tulajdonítja.³⁴

Ha a székelyudvarhelyiek etnikai összetételét vizsgáljuk, akkor azt találjuk, hogy a századforduló környékén is meglehetősen nagy arányban magyarok lakták a települést. A magyar anyanyelvűek számaránya 93-97% körül mozgott ebben az időszakban; 1900-ban 95,5% magyar, 3,1% német, 1,1% román illetve további 0,3% más anyanyelvűnek vallotta magát.³⁵ Udvarhely és környéke Székelyföldnek már azon részéhez tartozik, ahol a reformáció jelentős hatást gyakorolt a lakosság felekezeti megoszlására, amelynek következtében a város a vallási megoszlás szempontjából igen sokszínű volt. Amint a 2. és 3. ábrán látható, Székelyudvarhelyen a római katolikus vallásúak voltak többségben (54,12% illetve 57%), őket követik a reformátusok (34,5% és 29,85%), de megtalálhatóak az unitárius, evangélikus, izraelita, görög katolikus és ortodox vallásúak is. Ezekből az adatokból kitűnik, hogy bár az etnikai adatoknál nem jelentek meg a zsidók – mivel ezekben az években az anyanyelv szerint írták össze a város lakóit –, mégis jelentős számban éltek a városban. Az izraelita vallásúak számaránya 1890 és 1900 között több mint a kétszeresére növekedett, amely növekedés nagyobb arányú volt, mint Székelyudvarhely lakosságának gyarapodása ebben az időszakban. Azért fontos ezt megemlíteni, mivel a zsidó származásúak erdélyszerte a gazdaság húzóerejeként működtek; Székelyudvarhelyen a XIX. század közepén veszik át a helyi piac uralmát az örményektől. Számuk növekedése általában a gazdasági fellendülést jelzi.³⁶

2. és 3. ábrák: Székelyudvarhely felekezeti megoszlása 1890-ben (balra) és 1900-ban (jobbra)³⁷

³³ U.o.

³⁴ Egyed Ákos: A székelyek rövid története a megtelepedéstől 1918-ig. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2006. 260.

³⁵ U.o.

³⁶ Gidó Attila: Székelyudvarhely zsidó közösségének identitásválasztása az impériumváltást követően. In.: Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok IV., Hargita Megyei Kulturális Központ, Csíkszereda – Székelyudvarhely, 2004. 166-167.

³⁷ Forrás: Varga E. Árpád: i.m.

Gazdasági viszonyok a millenniumi ünnepek idején

A történészek úgy tekintenek a XIX-XX. század fordulójára, mint amikor jelentős gazdasági problémákkal küzdött Székelyudvarhely. Több olyan tanulmányt is olvashatunk, amelyek ezekről a piaci szférában fellépő diszfunkciókról szólnak. Ezek a tények némiképp ellentmondanak annak a népességnövekedési folyamatnak, amelyet az előző fejezetben vázoltam. Ha a számszerű adatokat nézzük, akkor elmondhatjuk, hogy az 1870-es népszámlálás alapján a városban az iparban és kereskedelembe dolgozók aránya 23,42% volt, Udvarhelyszéken pedig az ilyen jellegű foglalkozásokat űzők számbelileg 875-en voltak; ennek több, mint fele (55,31%) önálló, míg a többiek (44,69%) hivatalnokok és munkások.³⁸ 1990-ra viszont az ipari és kereskedelmi foglalkozásúak aránya együttesen 39,56%-ot tesz ki, ez számokban viszont 1156 főt jelent. Arányukat tekintve valamivel kevesebben vannak az önállóak (50,43%), mint a harminc évvel előbbi adatok tanúsága szerint.³⁹

Az 1900-as évek második felére a céhrendszer felszámolása volt leginkább jellemző a helyi iparra. Már 1940-től olyan törvénykezést kezdenek alkalmazni, amely egyre inkább bátorítja a szabad gyáralapítást bárki számára, illetve a munkaerő szerződéses alapon történő alkalmazását. Ennek következményeként a céhek elveszítették korábbi pozíciójukat a helyi gazdaságban, mivel a termékeik előállításánál nem tudták felvenni a versenyt a nagyipar áraival. Másrészt viszont a mesteremberek képzésének a kizárólagos jogát is elveszítették, mivel a gyárak esetében nem voltak érvényesíthetőek a céhszabályok. Mindez maga után vonhatta a termékek minőségének romlását, mivel a tömegtermelés került piacilag előnyös helyzetbe, ugyanakkor a szakképesítés nem volt kizárólagos követelmény. A problémát úgy igyekeztek megoldani, hogy az egykori céheket nem szüntették meg, hanem ipartársulásokká alakították, amelyek érdekeit törvényekkel is igyekeztek védeni.⁴⁰ 1891-re ezekből a kisiparos vállalatokból 13 maradt meg, amelyek összesen 440 taggal működtek.⁴¹ Ha ezt a számot az 1990-es adatokhoz viszonyítjuk – megtehetjük ezt, mivel nem valószínű, hogy egyik évről a másikra jelentősen változtak volna ezek a számok – akkor azt látjuk, hogy az iparban és kereskedelembe dolgozók felét sem teszi ki a céhes hagyományokon létrejött kisipari egyesületek tagsága. Már 1884-ben igyekeztek a minőségi előrelépést tenni rendelet által, amely előírta bizonyos mesterségek esetén a szakképzés szükségességét, ugyanakkor egyéb intézkedéseket is előírt.⁴²

Egy másik problémát jelentett Székelyudvarhelyen a vasút, amelynek csupán egy szárnyvonala halad át a városon, viszont a helyi gazdaság működése számára ennek is megvoltak a hatásai. A székelyföldi vasutat eredetileg egy helyi érdekű körvasútnak szánták, amely a gazdasági ki- és beáramlást jelentős mértékben elősegítette volna. Ebben a tervzetben a város direkt összeköttetésbe került volna más nagyobb városokkal, amely az áruforgalom szempontjából előnyös helyzetet biztosított volna számára. Azonban a korabeli gazdasági viszonyok nem tették lehetővé a kivitelezést, amelynek eredményeképpen a város ma is csak részlegesen kapcsolódik

³⁸ Novák Károly: A székelyudvarhelyi iparosság helyzete a XIX-XX. század fordulóján. In.: Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok IV., Hargita Megyei Kulturális Központ, Csíkszereda – Székelyudvarhely, 2004. 152-153.

³⁹ Nagy Róbert: Székelyudvarhely gazdasági fejlődése a XIX. század végén és a XX. század elején. In.: Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok V., Hargita Kiadóhivatal, Csíkszereda, 2006. 250.

⁴⁰ Novák Károly: i.m. 152.

⁴¹ Nagy Róbert: i.m. 242.

⁴² Novák Károly: i.m. 155.

be a vasúthálózatba.⁴³ Ugyanakkor a megépített szakaszok így is jelentős mértékben befolyásolták a helyi piac működését. A Székelyudvarhelyt Héjjasfalvával összekötő szakaszt 1888. március 15-én adták át, amelyet helyi érdekeltségű szárnyvonalnak nevezhetünk. A létrehozásához szükséges kedvező jogi keretet a magyar állam biztosította, viszont a kivitelezés egy helyi részvénytársaság érdeme volt. Azért is bírt nagy jelentőséggel ennek megépítése, mert az áruk szekérrel történő szállítását váltotta fel és tette eredményesebbé.⁴⁴ Nem kevésbé fontos az sem, hogy a munkaerő-áramlásra is serkentőleg hatott. A további székelyföldi vasúthálózatok kiépítése szintén hasonló hatással volt a helyi gazdaságra.⁴⁵

A helyi iparra és kereskedelemre nagy hatással voltak az 1886-1893 között zajlott vámviták. Az Osztrák-Magyar Monarchia és Románia közötti vámháborúként számontartott intézkedéssorozatok hosszútávú negatív következményei a századfordulón is érezhetőek voltak. 1875-től intenzív árucserre folyt Románia és a Monarchia között, amelynek köszönhetően a székelyföldi kézműves termékek eljuthattak a román piacokra. Azonban bizonyos külső hatásoknak köszönhetően az osztrákok korlátozták a román behozatalt, és erre válaszképpen a román piac is megvonta kedvezményeit az osztrák-magyar termékektől.⁴⁶ A magyar kormány igyekezett bizonyos intézkedéseket hozni, amelyek védelmükbe kívánták venni az ipart, illetve az osztrákoktól követelték a védővám lebontását.⁴⁷ Azonban az 1893-as kiegyezéssel sem sikerült visszaállítani a székelyföldi kézműipar egykori helyzetét; ez a leépülés Székelyudvarhely városát nagymértékben érintette.⁴⁸

A céhrendszer felszámolása, a vasúthálózat gyenge összeköttetései valamint a vámháború következtében a helyi kisiparosok kilátástalan helyzetbe kerültek. Ennek következtében az eddig csak elszórtan megjelenő kivándorlás nagyobb méreteket öltött. A migránsok célországa leginkább Románia volt, ahol jellemzően az ipari illetve a mezőgazdasági szférában helyezkedtek el, illetve a nők cselédnek szegődtek. A korban komoly társadalmi problémaként tekintettek a jelenségre, amelynek megfékezésére több kísérlet is született.⁴⁹

Az Állami Kő- és Agyagipari Szakiskola

Ennek az iskolának dolgozatomban külön fejezetet szentelek, mivel az itt tanítók és tanulók nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a milleniumi ünnepségeken a város jelentős mértékben képviselte magát. Egy másik ok, amiért fontos beszélni róla, hogy a fentebb vázolt társadalom-gazdasági viszonyok között szántak neki jelentős szerepet. A fent említett helyzetben több olyan intézkedést is foganasítottak, amelyek Udvarhely ipari életén kívántak lendíteni. Ezek közé tartozott az 1880-ban megalakult Alsófokú Iparos és Kereskedelmi Iskola illetve az 1893-ban létrejött Állami Kő- és Agyagipari Szakiskola is. Indokolta az intézmény megalapítását, hogy az alapanyag helyben adott volt. Problémát jelentett viszont, hogy az akkori városi körülmények között – csakúgy, mint napjainkban – a kétkézi szakmák alacsony státussal rendelkeztek, ezek

⁴³ Gidó Csaba: Vasútvonal tervek és építkezések Székelyföldön 1880-1895 között. In.: Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok V., Hargita Kiadóhivatal, Csíkszereda, 2006. 201-230.

⁴⁴ Nagy Róbert: i.m. 234.

⁴⁵ Novák Károly: i.m. 156-157.

⁴⁶ Nagy Róbert: i.m. 232-233.

⁴⁷ Novák Károly: i.m. 153.

⁴⁸ Nagy Róbert: i.m. 233.

⁴⁹ Novák Károly: i.m. 156.

üzése nem volt kívánatos.⁵⁰ A közhangulat következtében a tanulók létszáma alacsony, annak ellenére, hogy magas színvonalat igyekszik tartani.⁵¹ Sőt, az itt tanult fiatalok egy részének igyekeztek munkát is biztosítani,⁵² azonban a kivándorlás jelentős mértéket öltött a szakiskolában végzett tanulók körében is.⁵³

A nehéz helyzete miatt az iskola működését több civil szervezet és intézmény is igyekezett támogatni: a Dávid Antal Mózes Alapítvány, az EMKE, a Kereskedelmi és Iparkamara, az Udvarhelyi illetve a Székelyegyleti Takarékpénztár, illetve a városi iparos önképzőkör. Székelyudvarhely városa is hozzájárult a szakiskola működéséhez, az önkormányzattól kapott telken működött az intézmény, a Petőfi utca 24. szám alatt. Az iskola 1916-ig működött Udvarhelyen, ebben az évben a háborús események miatt Budapestre költözött, ezt követően hazatért, azonban a politikai viszonyok miatt újabb adminisztratív változtatásokra volt szükség.⁵⁴ Jelen esetben minket csak az első időszak érdekel, mivel a millenniumi ünnepségek szempontjából ennek van jelentősége.

Az iskola első igazgatója Sheffler Nándor iparművész volt, aki Budapesten született, majd külföldön folytatott tanulmányokat, majd ezek után került Székelyudvarhelyre. A későbbiekben Hargitára magyarosította nevét, így egyes forrásokban így szerepel. Nagy szerepet játszott nemcsak az iskola fejlesztésében, de a város kulturális életében, mint a későbbiekben látni fogjuk, a millenniumi ünnepségeken is képviselte a várost. Alkotásaiból illetve közéleti szerepvállalásából azt a következtetést vonhatjuk le, hogy – bár nem helyi születésű – a település számára jelentős személyiséggé tudott válni. 1913-ban halt meg, és Udvarhelyen van eltemetve.⁵⁵

Az iskola diákjainak és tanárainak alkotásai ma is díszítik Székelyudvarhely városát, bár egyes emlékek már csak a múzeumban megtekinthetők. A város épületein megjelenő munkák közül egyesek a helyi népművészetből ihlették formavilágukat, mások a székelység jellegzetes alakjait ábrázolják. Több helyen megfigyelhető, hogy a népi motívumok ötvöződnek a formaművészet alakos ábrázolásaival. A köztéri szobrok közül a „Katolikus emlék” néven ismert, 1901-ben avatott kültéri alkotás ez egyik legjelentősebb. A vallásos témájú szoborcsoport Harmath Ödön tanár munkája, a Márton Áron téren található. Fontos még megemlíteni a helyi református és katolikus temetőben található sírköveket, amelyeknek többsége már a diákok által lett kivitelezve a tanárok tervei alapján. Többek között az iskola igazgatójának a síremléke is ezek közé tartozik, amelyet a tanulók készítettek el. Több sírkövön felirat bizonyítja, hogy kapcsolatban áll a Kő- és Agyagipari Szakiskolával, vagy hogy éppen kinek a munkája. Ezeknek az emlékeknek egy részén alakos ábrázolást is megfigyelhetők.⁵⁶

⁵⁰ U.o. 158.

⁵¹ Kelemen Albert: A székelyudvarhelyi Kő- és Agyagipari Szakiskola fennmaradt művészeti emlékeiről. In.: Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok II., Litéra Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 2002. 109.

⁵² Novák Károly: i.m. 159.

⁵³ Nagy Róbert: i.m. 243.

⁵⁴ Kelemen Albert: i.m. 97-98.

⁵⁵ U.o. 107.

⁵⁶ U.o. 96-110.

Az iskola nemzetközi sikereket is aratott, 1893-ban már munkákat küldött a Párizsi Világkiállításra;⁵⁷ részt vett az 1901-es torinói iparművészeti és az 1906-os milánói kiállításokon, ahol különböző díjakat is elnyert.⁵⁸ Összességében tehát a közhangulat ellenére a város számára előnyökkel járt a szakiskola működése. Egyrészt a település arculatát igyekeztek kialakítani olyan módon, hogy a népi elemeket illesztették bele a modern alkotásokba, másrészt pedig külföldi eseményeken is képviselték Székelyudvarhelyt.

Millenniumi ünnepségek Székelyudvarhelyen

A honfoglalásról való megemlékezés tervét 1892-ben iktatták törvénybe. Az ünnepségsorozatra előzetes szándékok szerint 1895-ben kellett volna sor kerüljön, azonban egy évvel kitolták az időpontot, így végül 1896. május 2-án tartották a megnyitót. A rendezvénysorozat központi eseménye a millenniumi kiállítás volt, melynek a budapesti Városliget adott otthont. Ezenkívül viszont az egész ország területén tartottak ünnepségeket, különböző beruházásokat eszközöltek, illetve művészi alkotások születtek az alkalomra. A millenniumi évet azután 1898-ig terjesztették ki, még több lehetőséget adva a megemlékezésre.⁵⁹

A millenniumi kiállításra az ország minden részéről érkeztek alkotások. Bár nem Udvarhely és környéke volt a legjobban képviselt székelyföldi régió, de a helyi viszonyokhoz képest nagy számban voltak olyan alkotások, amelyek érdemesek voltak az alkalomra. A városból 15 mesterember munkája került kiállításra: 4 cipész, 3 bádogos, 2 lakatos, 1 szabó, 1 csizmadia, 1 kefekötő, 1 fazekas, 1 könyvkötő és 1 fényképész.⁶⁰ A kiállításon bemutatók (iparosok és mezőgazdászok) egy része nem csupán munkáját küldte fel Budapestre, hanem maga is felutazott. A város igyekezett támogatni ezeket a személyeket, hogy hazatérve megoszthassák tapasztalataikat az itthoniakkal. Ennek érdekében 10-10 forintos felutazási segélyben részesítettek tizenkét kiállító személyt, akik így lehetőséget nyertek arra is, hogy áruba bocsássák termékeiket.⁶¹

Nemcsak az anyagi haszon szempontjából volt termékeny a kiállítás, de a szimbolikus juttatások sem maradtak el, amelyeknek nagy szerepe van a mesteremberek megbecsülésében. Székelyudvarhelyi mesterek és más közreműködők összesen 16 díjat hoztak el, Udvarhely vármegyéből a kitüntetettek száma ennél több. Millenniumi nagy érmet kapott Szentkirályi Árpád földbirtokos a mezőgazdasági kiállításon, kiállítási érmet a Készcipő-raktár szövetkezete ruházati iparban való tevékenységéért. Méltatási sorrendben őket követi Sheffler Nándornak illetve Maráth Józsefnek a Kő- és Agyagipari Szakiskola igazgatójának illetve tanárának közreműködésért kapott ezüstérme. Továbbá a Református Kollégium a Katolikus Főgimnázium és más mesteremberek, inasok részesültek díjakban.⁶²

Az ünnepségsorozat alkalmával Székelyudvarhelyen is önálló kiállítást szerveztek a budapesti rendezvény előszeleként, amelyre március 21-25. között került sor az Iparos Önképző-Egylet

⁵⁷ Nagy Róbert: i.m. 247.

⁵⁸ Kelemen Albert: i.m. 97.

⁵⁹ Kápolnási Zsolt: Udvarhely vármegye és a millenniumi ünnepségek. In.: Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok VII., Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely, 2007. 232-256.

⁶⁰ Nagy Róbert: i.m. 246.

⁶¹ Kápolnási Zsolt: i.m. 239.

⁶² U.o. 240-242.

kiállítótermében. Az Állami Kő- és Agyagipari Szakiskola diákjai valamint igazgatója egyaránt kiállították munkáikat. A tanulók építészeti elemeket, különféle oszlopokat, síremlékeket mutattak be a közönségnek. Az Alsófokú Iparos és Kereskedelmi Iskola növendékei szintén kiállítottak. A fentebb említett mesterek munkái, amelyeket később Budapestre szállítottak, szintén megtekinthetők voltak a helyi kiállításon. Ezek a kézműipar hagyományos termékei voltak, mint például a díszcsizma, condra kabát és harisnya, mérleg, terühordó szekér, gyümölcs- és cukortartó stb.⁶³

Az 1897-es évben újabb jelentős alkotásokkal gyarapodott a millenniumi beruházások sora. Az alkalomra tervezett tulajdonképpeni emlékkalkotásokat ebben az évben avatták fel: az új vármegyeházát illetve a milleniumi emlékoszlopot.⁶⁴ Mindkét építmény megalkotásához hozzájárult Sheffler Nándor, az emlékmű megalkotása pedig az ő keze munkáját dicsérte. A vármegye házáat Stehlo Ottó építész tervezte, kivitelezését 1895-ben kezdték el.⁶⁵ Az épület stílusát tekintve eklektikus, ma műemléképületként tartják számon. Sheffler Nándor egy emléktáblát készített, amelyet a vármegyeházban helyeztek el. Az emléklap mintavilágát a helyi székykapuk díszítéséből kölcsönzi, ez a keret Udvarhely címerét öleli körbe, továbbá széky alakokat is megformázott a mester.⁶⁶ A másik alkotást, az ezredéves emlékoszlopot Székelyudvarhely főterére állították fel, 1919-ig maradt meg helyén, amikor a román hatóságok megsemmisítették. 2008-ban azonban a város vezetősége visszaállította régi helyére, így ha nem is az eredeti alkotás, de annak egy mása ma is megtekinthető.⁶⁷ Az eredeti alkotás egy 840 cm magasságú oszlop volt, melynek bal és jobb oldalán két oroszlán feküdt. A szoborcsoporton ábrázolva volt Nagymagyarország és Székelyudvarhely címere egyaránt.⁶⁸

A millennium alkalmával városszerte egyéb ünnepeket is tartottak, azonban ezekre nem kívánok bővebben kitérni, mivel a dolgozat kereteit meghaladja a város kulturális életének vázolása, illetve a bekövetkező változások elemzése. Összességében talán annyit megemlítenék, hogy különböző felvonulásokra került sor, amelyben aktív szerepet vállaltak a helyi iskolák diákjai. Továbbá Budapestre sem csak mesterembereket küldött a város, hanem sportolók is képviselték magukat. A kisiparosok részvételét azért emeltem ki, mert úgy gondolom, hogy az ő tevékenységükre különös hatást gyakorolt a millenniumi megemlékezés.

A millenniumi ünnepek hatása Székelyudvarhelyen

A milleniumi ünnepek idején Székelyudvarhely városára a népességnövekedés volt jellemző, amely tényből a gazdaság fejlődésére következtethetünk. Szintén a város fejlődésének fokmérője lehet a zsidó lakosság jelenléte és növekvő számaránya is. Ugyanakkor a történeti adatok azt bizonyítják, hogy a helyi kisiparosok helyzete korántsem volt ennyire jó, gondjaik voltak a munkaszervezés illetve a termékeik szállítása, értékesítése kapcsán. Ezekből a tényekből arra a következtetésre jutunk, hogy a századfordulón lezajlott gazdasági fejlődés elsősorban a nagyiparnak kedvezett. Ez a jelenség Nyugat-Európában, és főként Angliában már a XVIII. század végén elkezdődött, a Székelyföldön viszont csak az 1800-as évek végén érezte hatását. Az iparosítás következtében a kereskedelem egyre inkább előnyben részesíti a termékek

⁶³ U.o. 238.

⁶⁴ U.o. 252.

⁶⁵ Kelemen Albert: i.m. 101.

⁶⁶ Kelemen Albert: i.m. 101-102.

⁶⁷ Wikipédia: Székelyudvarhely címszó

⁶⁸ Kelemen Albert: i.m. 101.

tömeges gyártását, mivel a gépesítés következtében ezek előállítására a költségvetés nem elegendő. Ugyanakkor viszont a folyamatnak nincs kedvező hatása a kézműipar és a kisiparosok vállalkozásaira, mivel az adott piaci viszonyok között ezek a termelők nem képesek felvenni a versenyt a gyárakkal. A nagyipar diktálta alacsony árak mellett a még részben céhszervezetben működő mesterek megélhetése veszélybe került, ennek köszönhetően magas volt a kivándorlások aránya is. Az adott társadalmi körülmények között nem csodálhatjuk azt a mentalitást sem, hogy az iparos szakmák nem jelentettek magas presztízt.

Ilyen társadalmi-gazdasági körülmények között a millenniumi kiállítás kiemelten meg tudta szólítani azt a réteget, akiknek helyzete ellehetetlenült az iparosítási folyamat következtében. A helyi kézműiparosok lehetőséget kaptak, hogy bemutassák termékeiket, és ami nagyon fontos, arra is, hogy nagyobb közönség számára áruba bocsássák ezeket. Az Állami Kő- és Agyagipari Szakiskola számára a millenniumi emlékszoftver felállítására – bár csupán 1897-ben került erre sor – presztíznövelő hatással bírt, amelyre az akkori viszonyok között nagy szükség volt.

Úgy gondolom, hogy a millenniumi ünnepségsorozat hatása nem érhető tetten a gazdaság számokban kifejezett növekedésében. Ezt a gyarapodást leginkább más tényezőknek tudhatjuk be, amelyek a nyugatról jött ipari forradalom számlájára írhatóak. A rendezvénysorozat viszont egy olyan társadalmi réteget szólított meg, amelynek helyzete az adott kor viszonyai között egyre rosszabb lett, az anyagi javakat illetve a megbecsülést tekintve egyaránt. Székelyudvarhely esetében ebben látom a millenniumi ünnepségek szerepét, amely nem sokat változtatott ugyan a város többségi lakosságának mindennapjain, viszont olyan csoportok tevékenységének adott lendületet, amelyek a minőségi termékek előállítására szakosodtak, és amelyek az adott korban éppen a lefele történő mobilitás útjára léptek.

Felhasznált irodalom

1. Egyed Ákos: A székelyek rövid története a megtelepedéstől 1918-ig. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2006. 260.
2. Gidó Attila: Székelyudvarhely zsidó közösségének identitásválasztása az impériumváltást követően. In.: Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok IV., Hargita Megyei Kulturális Központ, Csíkszereda – Székelyudvarhely, 2004. 166-167.
3. Gidó Csaba: Vasútvonal tervek és építkezések Székelyföldön 1880-1895 között. In.: Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok V., Hargita Kiadóhivatal, Csíkszereda, 2006. 201-230.
4. Kápolnási Zsolt: Udvarhely vármegye és a millenniumi ünnepségek. In.: Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok VII., Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely, 2007. 232-256.
5. Kelemen Albert: A székelyudvarhelyi Kő- és Agyagipari Szakiskola fennmaradt művészeti emlékeiről. In.: Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok II., Litera Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 2002. 109.
6. Nagy Róbert: Székelyudvarhely gazdasági fejlődése a XIX. század végén és a XX. század elején. In.: Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok V., Hargita Kiadóhivatal, Csíkszereda, 2006. 250.

7. Novák Károly: A székelyudvarhelyi iparosság helyzete a XIX-XX. század fordulóján. In.: Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok IV., Hargita Megyei Kulturális Központ, Csíkszereda – Székelyudvarhely, 2004. 152-153.
8. Varga E. Árpád: Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. I. Kovászna, Hargita és Maros megye. Népszámlálási adatok 1850–1992 között. Pro-Print kiadó, Csíkszereda, 2008
9. Wikipédia: Székelyudvarhely címszó, letöltés: 2012. 07. 10.

A Vígszínház és az átalakuló magyar színháztudomány

(1896-1900)

Írta: Kőváry Gyöngyi

Bevezetés

Az 1896-os év Magyarországon az állam ezer éves fennállásának ünnepi hangulatában telt. Ebben az időszakban hazánkban nem csupán iparosodással és nagyszabású építkezésekkel kísért gazdasági fellendülés volt tapasztalható, hanem kulturális virágzásról is beszélhetünk; különös tekintettel az újonnan kialakuló polgárság körében egyre népszerűbbé váló elfoglaltságra: a színházra, amely az új iparágak sorát bővítette. Dolgozatom célja a milicenténáriumi ünnepségsorozat alkalmából megnyíló, magánvállalkozásként működő Vígszínház bemutatása, az ötlet felvetésétől, a telekvitákon és személycseréken át, egészen a kialakításig. A kapitalista szellemiséggel irányított budapesti színház színháztörténeti jelentősége az újfajta színdarabokban és az ebből adódó újfajta játéktípusban rejlett. Tanulmányomban összehasonlítom az új és a régi stílus jellegzetességeit, szót ejtek a francia boházatok drámaírói sémáiról, mindezt a repertoáron is kiütő nyugat-európai, majd magyar társadalomba átgyűrűző erkölcsi hanyatlás fényében teszem.

1896-ban Budapesten az alábbi színházak működtek:

- Az eredetileg karmelita templomnak és kolostornak épülő Várszínház, amelyet 1787-ben Kempelen Farkas tervei alapján alakították át színházzá, és amely a Nemzeti és az Opera fiókintézeteként működött.
- A „rég” Nemzeti Színház, amely az 1837-től 1840-ig tartó időszakban Pesti Magyar Színház néven működött a Rákóczi út elején, a Múzeum körúton, amikor is megkapta a Nemzeti Színházi minősítést. Ezt az épületet 1913-ban bontották le.
- A népszínművel népszerűsége töre Molnár György színész-rendező alapította budai Népszínház, amely 1861-ben nyitotta meg kapuit a nagyközönség előtt.
- Az Andrássy úton megtalálható Magyar Királyi Operaház, amely 1884 szeptemberében nyílt meg ünnepélyes keretek között, azzal a céllal, hogy otthont adjon a zenés drámai műfajnak.
- Az 1895 óta épülő, megnyitás előtt álló Vígszínház.
- A Feld Színház a Városligetben, amely a Dózsa György út és az Ajtosi Dürer sor sarkán várta a szórakozni vágyókat.
- Az 1843-tól 1937-ig nyári játszóhelyként működő faépület, a Budai Színkör a Horváth-kertben.
- Két kis színkör működött tovább a Városligetben, egy pedig Óbudán.
- Volt egy gyerek-színház a Rottenbiller utca végén, amely a mai Hanglezestúdió helyiségében kapott helyet.
- Számos orfeumról tudunk, például a Nagymező utcai Somossy, a későbbi Fővárosi Operettszínház helyén.

Az orfeum olyan mulatóhely volt, ahol a közönség asztalok mellett fogyaszthatta el vacsoráját, míg a színpadon vagy a parketten artistaszámok, énekes színművek, kuplék váltakoztak. Az orfeum kifejezés csak Magyarországon, Ausztriában és Csehországban volt ismert; Európa más országaiban *Café Chantant*, *Varieté*, *Music Hall* néven ismerték. Az első orfeumot a Vígszínház helyén lévő fatelepeken *Tüköry* sörgyáros alapította *Új Világ* (Neue Welt) néven. Ezt 1870-ben bontották le. Az első szervezett orfeum a Király utcai *Kék Macska* (Blaue Katze), legfényesebb napjait az 1880-as években élte. A legrégebbi orfeumkomplexum a városligeti *Ósbudavára* a millennium alkalmából épült, a legnívósabb és leghosszabb életű a *Royal Orfeum* (Erzsébet krt.) és a *Moulin Rouge* (Nagymező u.) volt. A kisebb orfeumok a századforduló után tönkrementek, helyüket a tánclokálok, bárók foglalták el.

Már az 1860-as évek végére eldőlt a német és magyar színtársulatok csatája, amelyből az utóbbi került ki győztesen. Kezdetét vette a színházépítés nagy korszaka. Ebben az időszakban már beszélhetünk hazai színházkultúráról is, a második nagy színésznemzedék tagjai ezekben az években adták át stafétabotjukat az ambiciózus fiataloknak. Emellett a színészek megbecsülése folyamatosan emelkedett.

A századforduló időszaka

A századforduló a fellendülő iparosodás kora. Beszélhetünk „hagyományos” és „új keletű” iparágakról. A színház mindenképpen az új keletű iparágakhoz sorolható. A színház további jellegzetessége, hogy mindig más iparágak, illetve az egész kereskedelmi élet függvénye volt.

Eddig a magyar színházak kizárólag mecénások támogatására illetve kisebb mértékben önerőre épültek. A magyar színjátszás hajnalán jellemzően minden műfajnak a Nemzeti Színház adott otthont. Lassan kivált azonban az operett és a népszínmű műfaja, 1884-ben az opera és a balett, végül pedig a franciás zsánerű, könnyed vígjáték-irodalom hagyta el a Nemzeti Színház színpadát.

Paulay Ede, a Nemzeti Színház akkori igazgatója korántsem teljesen őszinte megjegyzése ezzel kapcsolatban: „...*Ha (a Vígszínház) felépül, akkor lesz a Nemzeti Színház igazán az, amiért épült: a classicus műsor ápolója, az eredeti drámairodalom emelője... mert felszabadul a boházatok s fölé az alantasabb külföldi vígjátékok művelésétől.*”⁶⁹

Ekkoriban, Paulay igazgatóságának vége felé – az 1890-es években – kritikai támadások érték Bisson vígjátéka, a *Pont-Biquet család* miatt, majd Marcel Prévost darabja, a *Félszüzek* ürügyén. Ezek a darabok a társadalmi-gazdasági helyzet változásából adódó erkölcsi léhasággal foglalkoztak, amely főként a polgári származású nők körében vált egyre leplezetlenebbé. Ezeknek a nőknek ugyanis részt kellett venniük a korszakban meghatározóvá váló, napjainkban is oly jellemző helyezkedési harcokban. Hogyan viselkedtek a nők a megváltozott körülmények közepette?

Hevesi Sándor a *Századvégi leányok* című előadásról az alábbiakat írta: „*Régóta tudjuk, hogy a Nemzeti Színház hajlékot ad mindenféle léhaságnak, ilyen mélyre azonban még sohasem süllyedt... Fiatal íróink Párizsba szaladgálnak tárgyért, hangulatért, tapasztalatok végett. A drága ifjaknak Budapest nem eléggé romlott, nekik Párizs kell... a francia szellemet ők csak*

⁶⁹Magyar, Bálint, A Vígszínház története, Szépirodalmi, Budapest, 1979., 7.

elsatnyult, elérzékiesedett, elaljasodott alakjában szeretik. Nem is a francia szellem kell nekik, hanem Szodoma.”⁷⁰

Szükségessé vált tehát egy csatorna, hogy lecsapolja a károsnak tartott elemeket, a bohózatba hajló francia vígjátékot. A Vígszínház vállalta magára a feladatot, hogy a Nemzeti Színházba könnyű fajsúlya miatt nem illő műsor otthonává váljon.

A francia bulvárszínházaktól beszerezett bohózat műsort a nacionalista politikai erők fenyegetésként értelmezték, és éppen azért is válhatott a Vígszínház a polgári Magyarország jelképévé, mert dacolva a politikai és művelődéspolitikai kifogásokkal magántőkéből építették fel.

A Vígszínház ötlete

A Vígszínház ötlete kávéházi-szerkesztőségi beszélgetések során merült fel. Fekete József hírlapíró, a *Magyar Salon* c. képeslap szerkesztő tulajdonosa, és Silberstein-Ötvös Adolf hírlapíró, a *Pester Lloyd* színi kritikusa, Fekete lapjának munkatársa között. Hozzájuk csatlakozott Keglevich István gróf, az Opera és a Nemzeti korábbi intendánsa, aki megvásárolta a *Magyar Salont*. Néhány év alatt korszerű részvénytársaság alakult, ami az évek során sok személyi változással is együtt járt.

Politikai körülmények

Fekete József a Népszínház útját követte volna, célja a főváros teljes magyarítása volt, de 1875 óta megváltoztak mind a kül-, és belpolitikai körülmények (bismarcki Németország). 1889-ben leégett az utolsó német színház, a Gyapjú, ma Báthori utcai. Ezután a budapesti német színészetet alantos humorú mulatók képviselték. A Budai Színkör és a városligeti Feld-színház már áttért a magyar nyelvű színjátszásra. Egy új, tisztán magyar nyelvű színház alapítása könnyen külpolitikai bonyodalmakat okozhatott volna, különösen, ha az állam vagy a város vállalta volna támogatását.

A 15 évig tartó Tisza Kálmán-korszak hirtelen bukással zárult. Ez egy haladástól idegenkedő korszak volt, amely a kiegyezés status quo-jának megőrzésére törekedett. Tisza Kálmán utódja Szapáry Gyula volt. Hozzá fűződik Mikszáth szellemes mondása „*ez van, ezt kell szeretni*”.

Ilyen körülmények között Fekete József és Silberstein-Ötvös Adolf kérvényét a városi tanács és a kormány között kezdték el dobálni. Egy évnyi huzavona után Fekete röpiratot intézett a miniszterelnökhöz és a mielőbbi megvalósítás érdekében, kompromisszumkészségéről tanúságot téve felajánlott 20 német nyelvű előadást az építendő Vígszínházban, ami persze hatalmas vihart kavart, és támadási felületet jelentett. Olyan vádakkal illették az ötletadókat, hogy a közös osztrák-magyar hadsereg német ajkú tisztjeinek szórakoztatását akarják biztosítani az új színházban, mindezt a magyar kormány pénzén.

⁷⁰ Magyar, Bálint, A Vígszínház története, Szépirodalmi, Budapest, 1979., 8.

Strukturális átalakulások

A Vígszínház kigondolói Egyletbe tömörültek. Hamarosan pedig egy profi üzletember is feltűnt a színen: Faludi Gábor devecseri születésű üzletember, aki azért utazik Pestre, hogy szerencsét próbáljon. 1878-ban jegyirodát nyitott a mai Petőfi utcában. A színházak ekkor még szinte teljesen a napi jegyvásárlásra hagyatkoztak. Ő azonban – felderítve a kínákozó lehetőséget – kívánságra jegyeket szerzett be és házhoz küldte azokat. Az ilyen szolgáltatások tekinthetők a mai jegyirodák őseinek, amelyek jelentősége a 30-as évek dekonjunktúrájában nőtt meg, amikor is a színházak nem tudtak nélkülük életben maradni.

1849-ben az Egylet helyén egy részvénytársaságot találunk imponáló nevekkal. Voltak köztük arisztokraták, mint Andrássy Tivadar, Károlyi Tibor, Széchenyi Béla grófok, az új pénzarisztokrácia tagjai is fellelhetők, pl.: Hatvani Deutsch Sándor, megyeri Krausz Izidor. Néhányan a patrícius polgárság képviselői közül képviseltették magukat és olyan jelentős politikusok neve is szerepelt a részvénytársaság tagjai között, mint Széll Kálmán, későbbi miniszterelnök.

A részvénytársaság adminisztrátora Dr. Wagner Géza új keletű magyar nemes volt. Az eredeti ötletadók már, a tényleges pénzemberek még hiányoztak ebből a társaságból.

A részvénytársaság még mindig állami támogatásban reménykedett, aminek 200 ezer forint részvénytőke lett volna az előfeltétele, amivel persze nem rendelkeztek.

A belügyminiszter előterjesztette a kamatmentes állami kölcsön javaslatát. Ezt a részvénytársaságnak 40 év alatt kellett volna visszafizetnie évi 5000 forintos részletekben. A parlamenti tárgyalásra 1849 telén, hónapokkal a beterjesztés után került sor, így az ellenzéknek bőségesen volt ideje felkészülni a támadásra. A kormánypárti képviselők alacsony részvételi aránya miatt 98:95 (100:95) arányban leszavazták a színházépítéssel kapcsolatos törvényjavaslatot. Az ellenzékben olyan nevek foglaltak helyet, mint Herman Ottó, Apponyi Albert, Bartha Miklós, Hock János, Batthyány Tivadar vagy Madarász József. A német nyelvű előadások nyújtották a legnagyobb támadási felületet és odáig egyszerűsítették a kérdést, hogy az állam így akar magyar pénzen színházat fenntartani a Budapesten állomásozó közös hadsereg osztrák tisztjeinek.

Ekkor kapcsolódik a Vígszínház ügyébe Faludi, aki egy pillanatig sem számított állami kölcsönre. A Fővárosi Tanács, felismerve a Vígszínház városfejlesztési jelentőségét, pártolta a tervet, tehát hozzájárult a színháznyitási engedélyhez.

Tervek

Fekete József eredetileg a Körúton, a Royal Szálló helyén szeretett volna építkezni, később a Báthori utca lassan beépülő környékének ötletét vetette fel, a harmadik és végső, megvalósuló terv a Lipót körút volt. Ekkoriban ez számított Budapest legelmaradottabb részének, tele megszűnő malmokkal, gyártelepekkel és üres telkekkel. Az építési engedély megszerzése is itt volt a legegyszerűbb. Szinte azonnal hatályon kívül helyezték Náday Ferenc, Silberstein-Ötvös és Fekete József 1891-ből származó engedélyét és új engedélyt adtak ki a Vígszínház részvénytársaság számára.

Náday továbbra is a Nemzeti ünnepelt művészenek számított, két társa azonban haláláig őrizte sérelmét.

Silberstein-Ötvös Adolf még a színház megnyitása előtt jogait követelte. 15 ezer forintot számított fel a várostól kivívott színházi engedély átruházásáért. Nem kapott semmit. Fekete József ügyvédet fogadott, sikertelenül. Szécsi Ferenc is évtizedekig hallatta hangját a témában.

Az új igazgatóság

Helyükbe Faludi Gábor, Wagner Géza, gr. Andrássy Tivadar és Széll Kálmán lépett.

A Vígszínház részvénytársaság mellett alakult egy Bérletársaság is, mely Faludi Gábort, Szécsi Ferencet és Váradi Antalt (korábban ismert író, Nemzeti Színház drámaíró bizottságának tagja, a Színművészeti Akadémia tanára majd igazgatója) sorolta tagjai közé. A Bérletársaság kölcsönt szerzett a színházépítéshez, összesen 400 ezer forintot, három pénzintézetből, egyenlő arányban (Magyar Jelzálog Hitelbank, aminek Széll a vezérigazgatója, Kereskedelmi Bank, Lánchy Leó az igazgató, Hazai Takarékszövetkezet, ami Hatvani Deutsch Sándor vezetése alatt állt). Mindhárom igazgató a Vígszínház rt. igazgatósági tagja is volt. Faludi ehhez hozzáadott 100 ezer forintot, a jegyirodán szerzett tőkéjét. Ugyanennyi felajánlást tett Szécsi is. A hiányzó összeget a részvényekből kellett kitermelni. A színház megnyitásáig közel 1600 részvény talált gazdára. A Vígszínház rt. és a Vígszínház Bérlet rt. közti különbség csak jogi, valójában mindkettő Faludi kezében futott össze.

Andrássy Tivadarnak sikerült kieszközölnie a Vígszínház királyi támogatását. Ferenc József személyesen is megjelent az új színházban, bár nem az első, hanem *Az államtitkár úr* c. hatodik előadáson. A királyi támogatásnak anyagi vonzata is volt: 4000 Ft évi támogatást nyertek. Faludi visszaemlékezve a következőket mondta el a kezdeti évek elszámolásával kapcsolatban: „*az első év horribilis veszteséggel zárult, a második szintén, a harmadikban nem fizettünk rá, a negyedikben nyertünk is*”.⁷¹ Ez abban is megnyilvánult, hogy 1906 helyett öt évvel korábban kezdték meg a tőketörlesztést.

Az építkezés

Egy rossz hírű mulató, a Tüköry-féle Új Világ sörkert helyére épült a Vígszínház, a Szent István körút 14. szám alá. A telek a Weiss testvéreké (Berhold és Manfréd) volt. A Magyar Jelzálog Hitelbanktól nyert kölcsön egyik feltétele volt ennek a teleknek a megvásárlása.

Az építkezést Havel Lipót építész vezette, a bécsi Fellner és Helmer iroda tervei alapján. Az alapkövetételre 1895. április 24-én került sor. Alig fél év múlva már állt az épület, de a belső kivitelezés – ahogyan az lenni szokott – egészen a megnyitóig elhúzódott. Emiatt próbálni sem tudtak a színészek, még maguk a különböző területekért felelős munkások is zavarták egymást a kivitelezésben. Pozitívum, hogy a királyi támogatás sokat lendített a színház presztízsén, így kőből faragott magyar címet is kihelyezhettek a homlokzatra, ami akkoriban félhivatalos elismerést jelentett.

⁷¹ Magyar, Bálint, A Vígszínház története, Szépirodalmi, Budapest, 1979., 19.

Kialakítás

A Vígszínház építése vetekedett a millicentenáriumi építkezések ütemével. Az épület emelése emellett fontos szerepet játszott Budapest világvárossá fejlődésében is. Míg a Népszínház, az Opera és a Nemzeti Budapest fő utcáin helyezkedett el, viszonylagosan jó infrastruktúrával, addig az új színház olyan területet vett birtokba, ahol semmilyen más kialakult szórakoztatási rendszer nem volt adott. A tömegközlekedési hálózat hiányában csak olyan színházlátogatókra lehetett számítani, akik vagy módosabbak voltak, így saját hintójukkal tudták megközelíteni a helyszínt, vagy gyalog is elérhették azt. A tőkés érdekek által meghatározott helyszín végső soron jó döntésnek bizonyult, az új színház nagymértékben emelte a környékbeli telkek és ingatlanok értékét, ezáltal fellendítve az ottani építkezést, így egyre többen váltak érdekeltté a városfejlesztési szempontból fontos üggyé váló Vígszínház építésében.

1. ábra A Vígszínház

Az 1944-45-ös ostromig fennálló épületben a páholyok jutottak a legnagyobb szerephez. A nézőtér hagyományosan hármás páholyssal készült, az oszlopokat kariatidák helyettesítik, s rengeteg az aranyozás, ami növeli az ünnepélyességet, valamint erősíti a belső fényt. A földszínt egy középső járás választotta ketté, ahol 22 sorban 596 hely várta a nézőket. Az első emeleten 20 páholyt és 217 széket, a második emeleten 4 páholyt és 399 ülőhelyet alakítottak ki. A kilenc soros ülőkarzat mögött a karzatra további 420 állóhely zsúfolódott. Az állóhelyek az I. világháború után kezdtek csak eltűnni a színházakból, utoljára a Budai Színkörből. A Vígszínházat majd 1922-ben alakítják át (Ben Blumenthal, Roboz Imre, Jób Dániel). A korabeli tűzkatasztrófák megfontolásából sehol sem lehetett dohányozni a színházban és a modernnek számító épületet különböző tűzvédelmi és tűzjelző készülékekkel is alaposan felszerelték.

Az épület a késő historizmus jegyében került kialakításra. A városi környezetben a legszembevetőbb az épület hármás tömegalakítása: magas színpadi traktus, amely magába foglalja a zsinórpadlást, alacsonyabb nézőtéri traktus és egy kupolás-tornyos lefedésű magas előcsarnoktraktus. Ezt a megoldást főképpen 1881 után alkalmazták.

A 14 méter széles, 8 méter magas színpadnyílás keretezte 24 méter szélességű, 12,5 méter mélységű színpadhoz 13,5 méter szélességű, 7 méter mélységű hátsó színpad csatlakozott.

A színházban a közönség kényelmét tizenkét ruhatár szolgálta. Az első emeleten büfét üzemeltettek, a karzati publikum kiszolgálására pedig sörözőt és borozót tartottak fent. Az alagsorban elhelyezett fűtőberendezés megoldást nyújtott a magyar színjátszás néhány évtizeddel ezelőtti helyzetére, amikor még nagykabátban, vacogva szenvedett a hidegtől a közönség, a „pulzátor” óránként hatvanezer köbméter levegőt juttatott a nézőtérre, ami biztosította a megfelelő szellőzést, és friss levegőt.

A tagolt tömegalakításnak megfelelően a homlokzati díszítés is barokkizáló: hangsúlyos a kocsifelhajtó. A nagy méretek, a sok díszítés kétségtelenül ünnepélyességet és emelkedettséget kölcsönzött és vonzotta a nézői tekinteteket, ezáltal alkalmas volt a 19. század végi társadalmi reprezentációs igények kielégítésére. Az előépületet Róna József szobrai díszítették; ő készítette az ablakok felett látható Kisfaludy Károly-, és Csiky Gergely szobrot is. A mennyezetet Theodor Friedl stukkódíszítései, illetve Krenner Viktor allegorikus festményei ékesítették. A díszes, bőségesen aranyozott földszinti előcsarnokból sugaras megoldással több lépcső visz a nézőtérre: az első emeletre, a legfontosabb és leggazdagabban díszített páholsorhoz pihenőszintekkel ellátott központi elhelyezésű lépcsősor vezet, így a pihenők szintjén lehetőség van a sétálgatásra, társalgásra, s az első emeleti foyer ad teret a kivételesek társasági életének. Ezáltal a társadalmi hierarchia a színházépületen belül is tökéletesen kifejeződik.

Nyitóelőadás

1896. május 1-én a millenniumi ünnepségek alkalmából megnyílt a Vígszínház. A nyitó darab megírására Jókait kérték fel, aki ebből az alkalomból készítette el szatírját *A Barangok, vagy a peoniai vojvoda* címmel. Jókai darabjára 24 próbanapot szánt a színház, amit így, elnagyoltsága és félreértelmezése miatt bukásra ítélték. Az előadás kiforratlan, elnagyolt és terjengős lett. Mindössze három előadást élt meg.

Az első előadás leírása így maradt az utókorra:

„Nagy, előkelő közönség, fényűző toillettek töltötték meg a Vígszínházat az első előadásra. A nőknek nagyon tetszik a színház, mert fényes a világítása, s ekkép nem megy kárba a szép öltözet, a gyémánt és ékszer. Ez pedig nagyon fontos s a Lipótvárosra, melynek annyi a ragyogtatni valója, alkalmasint szintén jelentékeny vonzerőt fog gyakorolni. A megnyitó előadás alatti idő egy részét a közönség arra használta, hogy megnézzé a színházat s egymást. A látcsövek többet forogtak köröskörül, mint a színpad felé fordultak. Megtapsoltak mindent, Barna Izso karmester nyitányát, melyet a zenekar jól betanultan adott elő; a Prológot, melynek szerzőjét, Kozma Andort a lámpák elé hívták; Jókai alkalmi darabját, a közreműködőket, kik elég jó színpadi erőikül ígérkeznek, noha ezuttal nincs különös terök kiválni, szerepeket csinálni. Jókai egy baloldali emeleti páholyból nézte a «Barangok» vigjátékának előadását. A közönség mindegyre feléje fordult, tapsolta, éljenezte a költőt, ki elvállalta a nem éppen kellemes feladatot, hogy megnyitó előadásra való alkalmi darabot írjon, a mi rendesen nem igen szokott sikerülni. Jókai a páholyból fogadta a tapsokat. Hosszu, zajos éljenzés kísérte a magyar nemzetre mondott áldomásokat, kivált a király felköszöntőjét, melyet Molnár László erőteljesen és tüzzel hangoztatott. Tapolczay Dezső pedig a «Gazdag szegények»-ről szóló ódai szárnyalásu költeménnyel tapsoltatta meg a közönséget. Mikor a közönség betelt a színház megszokásával,

a második felvonás után sokan eltávoztak, úgy, hogy a harmadik felvonást már csak félig telt ház nézte. Az eső is megeredt odakünn s ez a hír szórakozottá tette a közönséget. Az új színház május elsejétől beleilleszkedett a magyar főváros közéletébe. Fejleszse a színházaink közti üdvös versenyt, mely annyira szükséges a színművészet nagyobb fejlődésére, a színműirodalomra, a közönségre. Legyen a magyarosodásnak is hathatós tényezője. E szép feladatokhoz szerencsét kívánunk Ditrói igazgatónak, ki a színház művészi ügyeit intézi. (Magyarország, május 3.)”⁷²

A *Barangok* három azonos nevű családról szól. Ezek közül csak az egyik eredeti családnév, amelynek feje Barangh Ubul gróf. A másik két családnév magyarosított: Schwartz Jakabból Barang Jacques lesz, Weiss Tamásból pedig Barang Tamás. A darab a kialakulóban lévő magyar finánckapitalizmus szatírája. Azon a napon játszódtott, amikor bemutatták.

Jókai darabjának megítélése ma is megosztó.

„A Vígszínház 1896. május 1-jén Jókai Mór új darabjával, A Barangokkal nyitott. A szatíra ma is aktuális; megtalálhatók benne az adásvételi machinációk a kukoricával; egy rabló, aki egy kis balkáni ország küldöttének álcázza magát; léggömb, amelynek oldalán hirdetés olvasható; fölvágó, gazdagságukat egymásra hazugságokkal ráduplázó, parvenü asszonyok; tótosan beszélő link alak.”⁷³

Az első művészeti igazgató

A művészeti igazgató fizetést kapott. Az első jelölt Váradi Antal, majd Vizvári Gyula volt, ők, magas gázsit ígérve kollégáikat szerették volna átvinni a Nemzeti Színházból az újonnan megnyíló Vígszínházba. Provokátoroknak tekintették őket, ígérgetéseik miatt azt hitték, hogy a Nemzeti megbízásából bukásba akarták vinni az új konkurenst.

2. ábra Ditrói Mór, a Vígszínház első igazgatója

Ditrói Mórt a Bérletársaság hívta meg igazgatónak. Ő a kolozsvári Farkas utcai színház igazgatójaként a modern színészi törekvéséről és a magyar dráma ápolásáról volt híres. Ditrói nagy kockázatot vállalt a kültelki, névtelen színészekből álló társulattal. Negyedszázados

⁷² Blaháné és a többiek, <http://epa.oszk.hu/00000/00003/00010/blahane.htm> (2012.05.30)

⁷³ *Dráma- és színházművészet a századfordulón és a 20. század elején*
<http://mek.niif.hu/02100/02185/html/455.html#458> (letöltve: 2012.06.10.)

vígszínházi működése után kenyér nélkül maradt ő is, majd méltatlan körülmények között halt meg.

Társulatát főként kolozsvári fiatalokból válogatta össze, pl. Hegedüs Gyula, de voltak a társulat tagjai között olyan Színiakadémiát végzett fiatal színészek is, mint Varsányi Irén. Fenyvesi Emil vagy Beregi Oszkár a Nemzeti Színházból érkeztek. Ditrói főrendezője Mátrai-Betegh Béla, rendezője pedig Péchy Kálmán lett.

Keglevich gróf feudális kényúrként viselkedett a társaság tagjaival, hangulata szerint jutalmazta vagy épp büntette őket. Első sértődésekor elengedték, de nem sokáig kellett távol maradnia a színházi élettől, hisz Széll Kálmán miniszterelnök kárpótlásul az állami színházak intendánsává tette.

Szécsi a „dramaturg-igazgató” címet kapta. Ez ekkoriban nemigen jelentett többet jogcímnél.

A Faludi-időszak

A szóbeszéd szerint Faludi negyven forintért vásárolta fel a kétszáz forint névértékű részvényeket, így hamarosan a Bérletársaság egyetlen tulajdonosa lett, a részvénytársaságban pedig döntő többséghez jutott. A Bérletársaság 10 évre kapta meg a színházat a részvénytársaságtól. A feltétel az volt, hogy „a színházban a művelt közönség ízlésének megfelelő darabokat” játsszanak.

Faludi három fiát, Miklóst, Sándort és Jenőt is igazgatókként vette maga mellé. Anekdoták szólnak fiai felett gyakorolt pátriárkai uralmáról.

A bérleti szerződés 1943-ig volt érvényben, előbb 70 ezer forintra rúg, majd lecsökken 62 ezerre. 1921-ben Faludi eladta a részvénytársaságot és a bérletársaságot is Ben Blumenthal amerikai vállalkozónak.

Játékmód

A Vígszínházzal kapcsolatban gyakran emlegetik a magyar színészet megújulását. A klasszikus drámában ekkor még elengedhetetlennek számított a zengzetes hangvitel, a pátosz. A Vígszínház műsora önműködően alakította ki a rá jellemző friss, mozgékony, poentírozó játékot. A klasszikus drámák előadása statikus, fontos benne a plasztikus megjelenés, a szép hang, az egyéni produkció. A sok mozgás kockázatos volt, úgy gondolták, hogy veszélyeztetni a hatást.

A Vígszínház egy változó társadalom szülötte, a századforduló ideges, kapkodó, nyugtalan lelkiületét fejezte ki egy színházi előadás stílusára és egy dramaturgiai sablonra, a házassági háromszögre redukáltan.

Az első időszakban nem lehetett szó a játék, csak a cselekvés összehangolásáról. Összjátékról a szűk próbaidők miatt sem beszélhettek. A lényeg az volt, hogy a gyors mozgások, váratlan ritmusváltások során ne ütközzenek össze a szereplők. Üldözés, kergetőzés, nyíltszíni vetkőzés és öltözés gyakori elemei voltak a színpadi cselekvésnek. Még fél évszázadig előnynek számított a gyors szereptanulás is. A színész „hozta” a szöveget és vele akarva-akaratlanul a figurát, amely könnyen sablonná válhatott. A közönség ezt egyáltalán nem bánta, sőt szerette ugyanolyannak látni kedvenceit. Pl. Góth Sándornak idegenes (lengyeles-tótos) akcentusa miatt

volt először sikere a *Mozgófényképek* c. darabban, amelyet mindvégig megőrzött. Hegedüs Gyula pedig sovány arca és nagy orra miatt számított groteszk figurának.

A társulat

Ditrói Mór erélyes, átgondolt művészeti igazgató megteremtette és összekovácsolta a Vígszínház heterogén együttesét, amelyből kialakult a törzstársulat.

Színészek

- Balassa Jenő: kedélyes apa
- Tapolczai Dezső: fiatal szerelmes férj
- Tanay Frigyes: groteszk karakterszerepeket alakít.

Színésznők

- Deli Emma
- Lánczy Ilka
- Hunyady Margit
- Nikó Lina
- Haraszi Hermin
- Harmath Hédi
- Kertész Ella

Makay Margit, Csontos Gyula, Törzs Jenő és Rajnai Gábor később csatlakozott a társulat munkájához.

Más színházak kiválóságai is megjelentek a Vígszínházban. Blaháné Az *Aranykakasban*, Kürty Klára a *Miss Chipben*, Pálmay Ilka a *Pillangókisasszonyban*, Fedák Sári több vendégszerepben, Jászai Mari egy évet tölt a Vigben. Számára igazi „otthonának”, a Nemzeti Színháznak az elhagyása egy kevésbé sikeres kitérő volt. Esetében bizonyosodott be, hogy az otthon népszerű színész más színpadon talaját vesztheti. Faludi levonta a konzekvenciát: *Az államtitkár úr* színpadán nem lehet *Phaedra*-t játszani.

A századforduló francia bohózatírói technikájának példái

Az expozícióban a két cseléd takarítás közben árulja el a szükséges tudnivalókat (*Bodard és Godard*), vagy a ház régi barátja tér haza hosszabb távollét után a történetek után tudakolózva (*Léthe vize*). A fölösleges szereplő könnyen eltávolítható: vagy bezárják a szomszéd szobába (*A két Tempest kapitány*), vagy a színpadon félrevonul levelet olvasni (*Tanqueray második felesége*).

Az akadozó cselekményt általában egy mellékszereplő zökkenti tovább, aki többnyire testi vagy szellemi fogyatékossgal rendelkezik. Pl. a *Bolha a fülben* egyik szereplője farkastorkú, a *Csak párosan* c. darabban dadognak, máshol selypítenek.

Sokat alkalmazták a „félre” utasítást. A századfordulón a színész nehezen tudta megértetni magát a közönséggel. Ennek oka a túlzott irodalmiságban és az ebből következő verbalizmusban

gyökerezhetett. A közvetlen színészi játékon alapuló, kódokra épített színjátéki formák, pl. a pantomim, ekkorra teljesen megszűntek.

A kódok a magánéletben változatlanul jelen voltak, de a gesztusok, arcjátékok a színpadon nem voltak elégségesek, a szavakra mindinkább nagyobb szükség volt. A darabok és maguk az előadások így elhúzódtak. Ambrus Zoltán erről panaszkodik: *„Az agyondögönyözött nézők sokasága csak éjfél után fél egy óra tájban botorkált, támoltygott haza”*.⁷⁴

A Vígsházban ez a megszokott kommunikációs kép változott. A színész játéka egyszerűsödött, motyogott, orrát fújta, partneréhez beszélt, nem pedig a közönséghez, sokat mozgott.

A régi és az új stílus jellemzői

A régi stílus jellemzői

A színpadi keret lógó háttér volt, amely tróntermet, erdőt, polgári otthont ábrázolt. Kétoldalt kulisszák csatlakoztak hozzá, nem zárt falként, hanem járásokat hagyva. A szereplő nem bajlódott olyan naturalista cselekvéssel, mint az ajtónyitás, hanem a jellemhez illő módon, fennköltén vagy groteszkül lépett színpadra.

A színész plasztikus, esztétikai hatásra alapozó mozgását a díszlet nem gátolhatta. Az egyes elemeket, bútorokat a színpadfalra festették, csak a legszükségesebbek voltak valójában jelen a színpadon. Jellemző volt az egymást nem zavaró, különálló játéktípus és a szabad mozgást biztosító játéktér.

Az új stílus jellemzői:

A szoba már nem veszett el a zsinórpádlásban, ugyanis a motyogó, izgó-mozgó, selypítő, rohangáló, pofozkodó színészek mondanója nem lett volna érthető, ha hangjukat elnyelte volna a zsinórpádlás. Így tehát mennyezet borult fölé, oldalfalai összezárultak, a szereplők ajtón át léptek a színpadra. A belső realizmust hazánkban kezdeményező Ditrói utasítása ez volt a szerepfőmálásra vonatkozóan: *„A beszéd ne legyen színpadias, deklamatív, hanem egészen őszintén, abban a pillanatban fakadjon a lélekből... ne játsszuk, hanem éljük a szerepet.”*⁷⁵ A színházlátogatók nagy részét kitevő polgárság hitelesebbnek találta, ha saját hangnemében szóltak hozzá a színpadi szereplők.

Az új stílus, a férfiak pofozkodása és a nők alsóneműre vetkőzése nem ritkán érzékenyen érintette a kritikát. Keszler József így kezdte egyik kritikáját „Röff, röff..” –jelezve, hogy malacságokat látott. Hevesi Sándor nemcsak az egyes darabokat tartotta rossznak, hanem az egész műsorpolitikát. A magyar darabok sem hatották meg, az egyikről ezt írta *„annyira sem darab, hogy bántani lehessen”*.⁷⁶

⁷⁴ Magyar, Bálint, A Vígsház története, Szépirodalmi, Budapest, 1979., 42.

⁷⁵ Mészöly, Tibor, Színház a század közepén, Múzsák, Budapest, 1986., 15.

⁷⁶ Magyar, Bálint, A Vígsház története, Szépirodalmi, Budapest, 1979., 46.

Színház mint magánvállalkozás

Fontos leszögezni, hogy a Vígszínház magánvállalkozás volt. Mindenki annyit ért, amekkora népszerűséggel bírt. Varsányi Irán 18 éves névtelen növendékként 1000 forint fizetést kapott. Eleinte havi 30 fellépésre kötelezték, és abban az esetben, ha nem lépett volna fel, elveszíthette napi gázsiját, bármikor elbocsáthatták.

Betegség esetén a színész fizetése csökkent, majd három hónap elteltével meg is szűnt. Az állapotos színész nő fél bért kapott, továbbá máshol nem vállalhatott szereplést. Engedély nélküli férjhezmenetel esetén háromhavi felmondással volt elbocsátható.

Az első évek repertoárja

A negyedik napon Bisson *Az államtitkár úr* c. vígjátékát mutatták be. Bárdi Ödön a következőket jegyezte le: „*Igazi plafonos szoba, igazi ajtókkal, ablakokkal, stílusos bútorokkal, szőnyegekkel, világítótestekkel... Vége volt a papírmásé művészetnek, hogy helyet adjon a három óráig tartó valóságnak, igazságnak, életnek.*”⁷⁷

A kritikát egyre érzékenyebben érintette a darabok trágársága, amely tartalmának közlése a közérkölciség elleni vétséget vonta volna maga után. A csipkelődő, új bohózati szellemhez új közönség vált szükségessé. Olyanoké, akik nem ragaszkodtak már a fejedelmek, népszínmű-parasztok vagy operettfigurák szerepeltetéséhez, hanem „hajlandók lettek végignézni saját osztályuk embereinek cselekedeteit”.

Alkalmanként, kevés sikerrel tragédiát is játszottak. A *Phaedra* 6, *A takácsok* 21, Csehov: *Leánykérés* 13, Ibsen: *A kis Eyolf* 5, Shaw: *Az ördög cimborája* 15 előadást élt meg.

Gyakran játszották Henri Bernstein drámáit.

A Vígszínház első évtizedének majd 200 bemutatójának egynegyede magyar szerző tollából származott. 1907 jelentette a határvonalat, ekkor mutatták be *Az ördög*-öt, Molnár Ferenc drámáját, amely az első exportképes magyar darabnak számított (ezt a *Liliom*, *A testőr* és a *Farsang* követi). Az ősbemutatóra 1907. április 10-én került sor Hegedűs Gyula, Fenyvesi Emil és Varsányi Irén főszereplésével, a szerző rendezésében. Ezt Bródy Sándor: *A tanítónő* c. drámája követte. Egy új drámaíró nemzedékről beszélhetünk: Lengyel Menyhért, Heltai Jenő, Földes Imre, Szomory Dezső és Szép Ernő is ekkoriban alkotott. A magyar szerzők népszerűségéhez hozzájárult az ellenséges francia irodalom elutasítása is.

Nemcsak a színjáték világa, a színpad fényűző berendezése sugározta a sikert, hanem a színműíró személyes sorsa is. A budapesti premierekre – külföldi színházi menedzserek és színházigazgatók társaságában – azzal a tudattal ült be a közönség, hogy egy világsiker első állomásánál van jelen.

Már-már gyakorlattá vált, hogy a próbákön jelen volt a szerző. Molnár Ferenc vagy Herczeg Ferenc sokszor maga irányította a színrevitelt. Ez is jelzi, hogy a színházi előadás sikere kezdett az irodalmi életben számítani, ha soha nem is vált a könyvsikerrel egyenrangúvá. Felismerhető

⁷⁷ Magyar, Bálint, *A Vígszínház története*, Szépirodalmi, Budapest, 1979., 61.

az a tendencia is, hogy a szerző nem az eredetileg rögzített drámaszöveget, hanem a próbák során kialakított színjátékszöveget tekintette véglegesnek és hitelesnek

A századforduló után született darabok tematikája

Persze azért a Vígszínház műsorának fő témája változatlanul a szerelmi három-, négy- és sokszögek variálása maradt. Mikszáthnak is megvolt erről a véleménye, „*Párizs) bűnös Babilon, ahol a múzsa, mint egy szivattyúzós gebe, örökké egyetlen kút, a házasságtörés körül forog*”.⁷⁸ Karinthy pedig az alábbiakat nyilatkozta: „*(minket) egy hisztérikus asszony szerelme minden népnymornál jobban érdekelt*”.⁷⁹

A női emancipáció kérdése csak tréfás formában foglalkoztatta a Vígszínházat. A köztudat a hagyományos, polgári családot a társadalom harmonikus sejtjének tartotta, zárt, rendíthetetlen egységnek. Időközben azonban mindig kiderült, hogy tagjai egymástól különálló entitások. A nagyvárosi élet felgyorsult tempója erre még inkább rávilágított. A nők érdeklődése felélénkült sorsuk és jogaik kapcsán. A magányos nő egyszerre volt kiszolgáltatott és a család körébe szorított. Ugyanakkor a városi környezetben könnyebb volt elvegyülni, a magánélet nem volt olyan feltűnő, mint mondjuk Bovaryné esetében, akit elárult sűrű látogatása a nagyvárosba.

Persze a színdarabokban önálló hivatásra vágyó lányok lassacskán belátták: eltévelyedésük elhibázott lépés volt és visszatértek a polgári társadalom elvárásainak megfelelő útra, a házassághoz. Ilyen darabok pl.: *Helyet a nőknek!*, *A három Ajax*, *Kényes válópör*, *Az édes otthon*, *A feleségem nem sikkes*.

Lazuló erkölcsi normák

A szerelmi élet szabadsága először az Osztrigás Mici-féle, szórakoztatóipar-béli lányoknál vette kezdetét, majd mások felesége került terítékre, és csak legutoljára jelentették meg az úrilányok szabadosságát. Az erény kiment a divatból. A darabokban olyan mondatok hangzottak el, mint:

„*Kedves asszonyom, a modern idők vívmánya, hogy a szeretőt bevezeti a családba*” (*Buridán számará*).

„*Van férjem, az okvetlenül szükséges. Van egy barátom, az is okvetlenül szükséges.*”

„*Manapság már nem divat erkölcsösnek lenni. Nem sikk. Nem is praktikus, sőt nem is illendő. Önt rosszul fogják megítélni (Az erény útjai)*”⁸⁰

A Vígszínház ennek ellenére, vagy éppen ezért ma is az egyik legsikeresebb fővárosi színháznak minősül, átvészelve az első, majd a második világháború pusztításait, az átalakításokat, az igazgatóváltásokat, a repertoárújításokat, és a színészek váltakozó nemzedékeit. Populáris műsorpolitikájával, az előadásokon túlmutató rendezvényeivel, az igazgatóság, a dolgozók és a színészek közvetlenségével a szórakozni vágyók széles rétegét szólítja meg estéről estére, akik rendszeres színházlátogatásukkal hálálják meg a nézőtéri fesztelen pillanatokat. Az 1896 óta hiánypótlásként szolgáló töretlen kulturális tevékenység mellett a Vígszínház építészetileg is

⁷⁸ Magyar, Bálint, A Vígszínház története, Szépirodalmi, Budapest, 1979., 67.

⁷⁹ Uo.

⁸⁰ Magyar, Bálint, A Vígszínház története, Szépirodalmi, Budapest, 1979., 73-74.

kiemelkedő jelentőségű, hiszen a Fellner és Helmer cég által tervezett impozáns épület napjainkban is Budapest eklektikus arculatának egyik meghatározó eleme.

Felhasznált irodalom:

1. Magyar Bálint: A Vígszínház története Alapításától az államosításig 1896-1949 Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1979, 5-77.
2. Mészöly Tibor: Színház a század küszöbén Ditrői Mór és a Vígszínház stílusforradalma. Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest, 1986.
3. Magyar Színháztörténet II. 1873-1920, A Vígszínház.
<http://mek.niif.hu/02000/02065/html/2kotet/110.html>
4. Magyar Színházművészeti Lexikon,
<http://mek.niif.hu/02100/02139/html/sz18/50.html>
5. Benchmarking 2008 Dr. Venczel Sándor a Főváros színházairól - a közgazdász szemével (2010. március)
http://www.szhaz.net/index.php?option=com_content&view=article&id=35577:benchmarking-2008&catid=40:2010-marcus&Itemid=7
6. <http://hu.wikipedia.org/wiki/V%C3%ADgsz%C3%ADnh%C3%A1z>

A képek forrása.

7. <http://mek.niif.hu/02000/02065/html/2kotet/img/szh1873-40.jpg> (Letöltés dátuma: 2012.07.20)
8. <http://mek.niif.hu/02100/02139/html/img/165.jpg> (Letöltés dátuma 2012.07.20)

A Ferenc József híd genezise.

HÍDAVATÁS 1896-BAN.

Írta: Szöllősi János

Híd is nemesülhet élő szervezetté...

Hiszen gondoljunk bele: már önmagában is része az infrastruktúra, a társadalom, a gazdaság vérkeringésének.

S jóval több is lehet ennél – jelképpé érhet, sőt, nem csak saját korába szervesülhet bele, de valami egyetemesebbet is hordozhat – s ez esetben a következő korok flórájában és faunájában is megtalálhatja a maga funkcióját.

Egy híd, ha az a megfelelő helyre épült, ha műszaki és esztétikai értelemben véve egyaránt szép, a hely szellemébe is harmonikusan illeszkedni fog. (És megfordítva ezt az érvelést: nincs rosszabb, mint mikor egy híd idegen testként áll a tájba ékelve, ezáltal ép a „*genius loci*”-tól fosztva meg környezetét.)

Szentpétervár nem volna Oroszország kulturális központja, ha nem hálózna be a Dosztojevszkij által is „*megírt*” Néva-hidak egész sokasága a Lomonoszovtól a Vaszilievszkijen át a Mensikov-hídig.

Róma számos hídja között ott vannak a legősibbek és a legújabbak egyaránt, sokaságukkal demonstrálván, hogy valóban az „*örök város*”-ban vagyunk.

A világ legmagasabb viaduktja, a Millau-i, pogány modernségével ellenpontozza a hegyek szabdalta normandiai táj érintetlenségét.

A „Karlův most” (Károly-híd) az egyik legfényesebb emlékeztető német-római császár, IV. Luxemburgi Károly nevét viseli, aki szülő- és éltető városa, Prága iránt érzett háláját fejezte ki, ezzel megteremtve a cseh főváros életének egyik legfontosabb helyszínét.

A Pount Neuf-ről nem az jut eszünkbe, hogy ez a kifinomult vonalvezetésű híd a hugenotta háborúk zűrzavarai közepette épült, hanem, hogy szerelmesei (és hajléktalanjai) nélkül nem volna ugyanaz Párizs utcaképe.

A Ponte Vecchio Firenze ezeréves történetének és a toszkán nép életenergiájának minden nyomát magán viseli, miközben a középkori építészet egyik csodájaként ível át az Arno felett.

A Golden Gate Bridge pedig egy a világválságból kilábaló amerikai nagyváros, San Francisco időközben metropoliszá növekedett univerzumának elidegeníthetetlen része – a világ egyetlen másik pontján sem volna elképzelhető.

Budapest több hídja hasonló „*térerőt*” hordoz.

A Lánchíd annak a történeti korszakunknak (reformkor) lenyomata, melyben, Vörösmarty Mihály szavaival élve: „küzdött a kéz, a szellem működött, / Lángolt a gondos ész, a szív remélt”.

A két Duna-ág és egy sziget felett átívelő Margit-híd a fejlődő polgári társadalom dinamizmusát (és árnyoldalát – Arany János *Hidavatásának* rémképeit) summázza.

Az új Erzsébet-híd pedig azt hirdeti, hogy a modern vonalvezetés is részévé válhat egy olyan összetett panorámának, mint amilyen Budapesté.

A Szabadság-híd azonban különösen komplex és összetett *létező*.

Ez az arisztokratikusan filigrán mérnöki csoda két időszak, egy progresszív és egy regresszív történeti periódusunk jelentőségét egyszerre szimbolizálja: 1896-ét és 1946-ét.

1896-ét, mikor az ország 1000 éves útja csúcsára érve érezhette magát. Életereje teljében, a „*Magyarország nem volt, hanem lesz*” pompájában ragyogott – de az utóvirágzás dekadens megvilágításában. Az akkori uralkodóról, I. Ferenc Józsefről elnevezett, ebben az évben felavatott új objektum a legek hídjaként vonult be a történelembe: a legszebb Gerber-rendszerű híd, a legrövidebb pesti Duna-híd, Közép-Európa egyik első szecessziós vashídja, s az első híd, amely teljes egészében „*hazai anyagból, magyar ész és magyar kéz munkájával*” emeltetett⁸¹. A milleniumi Magyarország életterejének bizonyítéka.

De 1946 is ott él a hídban. Egy nyilas diktatúra után – egy államszocialista diktatúra előtt – saját és önbecsülése romjaiban fekvő, kirabolt és elűszkösödött ország. A múlt és jövő bűnösei és bűnrészei sétáltak az utcákon, a sokat szenvedett nép soraiban. És ebben a kétségbeesítő történeti periódusban újjáépült a felrobbantott híd. Ahogy az ország és a város is. A híd ráadásul régi pompájában, ami akkor óriási szónak számított. És valóban a „*szabadságot*” hirdette – amiről új nevét nyerte. Mert, még ha egy diktatúra formálódó keretei között, egy idegen hatalom által megszállt országban is épült, akkor is a magyar nép építette újjá – ahogy a várost és az országot is.

E két szimbolikus év ereje sugárzik ma is a Szabadság-hídból – s mert mindkettő üzenete jelen pillanatban is releváns, kétszeres erővel. Bármennyire is legyen érdekes azonban 1946 történeti konstellációja, ebben a dolgozatban csak az elsőről lesz szó – 1896-ról.

A Szabadság-híd *genezisééről* szeretnék írni ugyanis, azaz: arról, hogy milyen elgondolások, tervek, személyes, illetve kollektív erőfeszítések és invenciók nyomán született meg Budapest egyik jelképe, amely a város történetének pozitív és negatív dimenzióit azóta is egyként hordozza, és, amely mindezek okán, *hídként is, valóban élő szervezetté nemesült...*

Hidakat a székesfővárosnak!

„*Erről az egyetlen hídról lehetne olyan tudományos ülősszakot tartani, amely technikátörténeti, ipartörténeti, híd-történeti, műemlékvédelmi, hídfenntartási és hídrekonstrukciós szempontból is*

⁸¹ ISMERETLEN 1896 678. o.

értékes előadásokból állhatna...” – írja a Szabadság-hídról Szittner Antal, az acélszerkezetű hidak egyik legjelentősebb hazai szakértője.⁸²

S valóban: a születése idején Fővám térinek, felavatásától számítva Ferenc József, majd 1946-tól, újjáépítésétől kezdve Szabadság-hídnak nevezett objektum Budapest egyik legizgalmasabb építészettörténeti emléke. Kivételességét, különleges mivoltát többek között az is bizonyítja, hogy kivételes és különleges igények hívták életre.

Az első, a pesti Duna felett átívelő állandó hidunk a Széchenyi Lánchíd volt, mely hosszú és fáradtságos munkával, 10 esztendőn keresztül épült – igaz több megszakítással, de a többihez képest így is igen hosszú ideig, melyben a technikai feltételek korabeli, még nem különösebben magas színvonala is szerepet játszott.

A második, a már célzottan közúti forgalomra tervezett Margit híd 1872 és 1876 között létesült, már jóval szervezettebb és kevésbé kaotikus keretek között – az idő lerövidülése is jelzi, jóval fejlettebb eszközökkel.

A harmadik állandó pesti Duna-híd a Déli vagy Első Összekötő Vasúti Híd volt, melyet szintén négy év alatt, 1874 és 1877 között emeltek, s a keleti és déli vasúti vonalakat kapcsolta egybe.

Ezekhez képest a negyedik, a Ferenc József-híd mindössze két éves építési ciklusa valóban meghökkentőnek tűnik, különösen, hogy az „*ezredévi esztendő*” közeledte is sürgette a munkát.

Létesítésének ötlete már az 1870. évi X. törvénycikkben is felmerül, amely, kissé bizonytalan formában „*egy, esetleg két*” Duna-híd kialakításáról írt. Az újabb szakirodalomban relevánsnak tekintett megállapítás, hogy kezdetben két közúti hídra gondoltak, s csak később, a megnövekedett igények okán döntöttek a vasúti összekötő funkció preferálása mellett.⁸³

A végeredményben valóban elkészült egy közúti (Margit-) és egy vasúti (Déli Összekötő) híd, melyek a Lánchíddal egyetemben, az 1870-es években még alkalmasak voltak a főváros infrastruktúrájának tehermentesítésére. Ám az, hogy az évtized végétől kezdve az illetékes minisztérium biztosította pénzügyi-anyagi keretek „*redistribúciója*” során egyéb nagy infrastrukturális beruházásokat támogattak, a figyelem elterelődött a Duna-hidakról, s azok ügyét az 1873-tól Budapestnek nevezett főváros sem forszírozta kellő eréllyel, komoly problémákhoz vezetett.⁸⁴

Az óriási léptékekben növekvő metropolisz és az a körülmény, hogy lakosságának lélekszáma az 1890-es évtized első éveire elérte a 400 ezret, a közlekedési rendszer túlterheltségének olyan mértékéhez vezetett, amire korábban nem is gondolhattak volna. A helyzet a „*’90-es évek*” elején már tarthatatlannak bizonyult: egy újabb közúti híd megépítése elodázhatatlan közzfeladattá vált.⁸⁵

Bár, mint már tisztáztuk, pénzügyi szempontból háttérbe szorult az újonnan létesítendő pesti hidak terve, a törvényhozásban, a 80-as években továbbra is napirendre került e probléma. A

⁸² SZITTNER 1993 267. o.

⁸³ ANGYAL 2011 326. o.; LIPÓTH 2008 46. o.; PÁLL 2007 83. o;

⁸⁴ PÁLL 2007 83. o.

⁸⁵ CZEKELLIUS-SZÁNTÓ 1896 1-3. o.

vonatkozó viták eredményei az 1885. évi XXI. törvénycikkben manifestálódtak, amely kimondta, hogy, amint a Lánchíd az állam által nemrég megvásárolt szabadalmából származó és az ország összes állami hídjának vámjövendelméből befolyó tiszta bevétel összege együttesen meghaladja a 650 ezer forintot, akkor ezen a költségen egy új budapesti közúti híd létesíttessék.⁸⁶

Tisza Kálmánnak a miniszterelnöki székből való távozása évében, 1890-ben, az új kormányfő, Szapáry Gyula, akinek ez korábbi közlekedési államtitkárként szívügye volt, minden addiginál energikusabban vette kezébe az új híd ügyét. Tehette ezt annál is inkább, minthogy az arra fordítandó összeg az esztendő végére immár 18 ezer forinttal meg is haladta az 1885-ös törvényben előírányoztat. Szapáry 1891-ben értekezletet hívott össze az ügyben, amelyen elhatározásra került, hogy a Fővárosban immár nem is egy, de a megváltozott igények nyomán egyenesen két híd létesítendő. Az egyik a pesti Eskü (ma Március 15.) teret kösse össze a budai főútvonalakkal, a másik pedig a Fővám tér és a Sáros-fürdő (ma Gellért-fürdő) előtti térség (ma Szent Gellért Tér) közötti szakaszon épüljön meg.⁸⁷

Az „Eskü téri hidat” (a későbbi Erzsébet (lánc)hidat – azaz a „régí Erzsébet hidat”) inkább a nagyarányú közforgalom lebonyolítására, míg az utóbbit inkább a főforgalmi vonalak teherforgalmának biztosítására tervezték. A két objektum létesítésének okát abban jelölték meg, hogy nem látták ésszerűnek a két különböző jellegű közlekedési forma optimális mértékét biztosítani egyetlen híd keretein belül.⁸⁸

A törvénykezésbe a kormány ezirányú döntését 1893-ban vezették be, amikor is az az évi, a király által június 11-én szentesített XIV. törvénycikkben legfelsőbb úton is megerősítették a két újabb híd létesítésének tervét és kimondták, hogy a közlekedésre elkülönítendő 8 230 000 forintos alaphoz elsősorban ezen építmények költségeit fedezik majd. Kijelentették továbbá, hogy, ha a székesfőváros mintegy 2 millió forinttal hozzájárul a hídépítés munkálataihoz, a fennmaradó összegekből különböző kisebb arányú infrastrukturális beruházások kerülnek majd megvalósításra Budapesten.⁸⁹

Kamermayer Károly, polgármester kapva kapott a lehetőségen – így aztán a Fővám téri híd végül nem kis részben a székesfőváros költségén épült meg, a kormány pedig cserébe hozzájárult az amúgy is rendkívül gyorsan fejlődő metropolisz új infrastrukturális fejlesztéseihez – többek között a csatornázásokhoz, a Közvágóhíd és a szintén a Fővám téren található, a Ferenc József híd után egy évvel felavatott Központi Vásárcsarnok kialakításához is. Nem mellesleg ezzel betetőzve a „Kamermayer-korszak” (polgármesterségének ideje: 1873-1896) fényes eredményeit is.⁹⁰

⁸⁶ ANGYAL 2011 326-331. o.; CZEKELLIUS-SZÁNTÓ 1896 2. o.; DOMANOVSKY 1997 1-2 o.; PÁLL 2007 83 o.; SZITTNER 1993 268. o.

⁸⁷ ISMERETLEN 1896 678. o.; PÁLL 2007 83. o.; SCHULEK 1996 273. o.; SZITTNER 1993 272. o.

⁸⁸ SCHULEK 1996 273-274. o.

⁸⁹ PÁLL 2007 83. o.

⁹⁰ Ld. A főváros élén – Budapest főpolgármesterei és polgármesterei 1873-1950. Szerk.: Feitl István. Napvilág Kiadó 2008. 151-153. o.

A nemzetközi tervpályázat és díjazottjai

1893 júliusában, miután a Főváros és a minisztérium megegyezett a továbbiakat illetően, kiírták a nemzetközi tervpályázatot a hidépítések ügyében. Meglehetősen nehezen teljesíthető feltételekkel kellett számolniuk a pályázóknak, bármelyik híd ügyében is adták be tervezetüket.⁹¹

Az, hogy a közeledő ezredéves ünnepek szellemében az új építményeknek (s elsősorban is a centrálisabb pozíciót élvező, így esztétikai szempontból jelentősebbnek mondható Eskü térinek) méltóaknak kell lenniük az ezer esztendő Magyarország hagyományaihoz, és organikusan illeszkedniük kell Budapest városképébe, evidensnek volt mondható. Az viszont már lényegesen nagyobb problémát jelentett, hogy a két objektum együttes költségei nem haladhatták meg a 10 millió osztrák-magyar koronát (1892-ben bevezetett új váltópénz).⁹²

Továbbá: a hidaknak lehetőleg egynyílásúaknak kellett lenniük, a hídfők közti szabad nyílásnak pedig az Eskü téri objektum esetében 312,8 méternek, az egyenlőre „Fővám térinek” nevezett esetében pedig 331,4 méternek kellett lennie. Az előbbinél legalább 16, az utóbbinál legalább 17 méter széles pályával kellett számolni.⁹³

Arra az esetre, ha az egyik hidat mégsem egy, hanem három nyílással⁹⁴ alakítanák ki (előzetes megjegyzésem: végül mindkettő három nyílású lett), akkor az a Fővám téri, és ne az Eskü téri legyen. Utóbbi *„esetre viszont azt is előírták, hogy a nyílások beosztása a Lánchíddal harmonikus módon, egyenlő parti és 170-180 m-es középső nyílásokkal történjék. Kétnyílású megoldás – középen álló pillérrel – mindenképpen mellőzendő volt.”*⁹⁵

A határidő is sürgetett: 1894. január 31-ig kellett leadni a pályaműveket, amelyek közül végül 53 munka született (38 egynyílású és 15 háromnyílású) Eskü téri, és lényegesen kevesebb, mindössze 21 (5 egynyílású és 16 háromnyílású) Fővám téri objektum létesítésére vonatkozólag.⁹⁶

A magyar beadványok számát – 15, amely igen magasnak mondható – mindössze az amerikaiak 16 tervezete múlta felül. De érkeztek anyagok még Olaszországból, Ausztriából, Németországból, Angliából, Franciaországból, sőt, egy-egy munka Belgiumból, Hollandiából, Oroszországból és Algírból is.⁹⁷

A tervezetek elbírálására a kereskedelmi és közlekedésügyi miniszter, a Baross Gábor minisztersége alatt államtitkárként tevékenykedő Lukács Béla hívott össze bizottságot, amely többek között olyan tagokkal büszkélkedhetett, mint Czekellius Aurél minisztériumi osztálytanácsos vagy Kherndl Antal, Lipthay Sándor, Hauszmann Alajos és Steindl Imre műegytemi tanárok. Képviseltették magukat továbbá kormány, a főrendiház, a képviselőház és néhány hatóság képviselői, illetve meghívott külföldi szakértők is. A bizottság a tervek közül

⁹¹ LAÁR-SZABÓ 1993 282. o.

⁹² PÁLL 2007 84. o.

⁹³ CZEKELLIUS-SZÁNTÓ 1896 2-7. o.; LAÁR-SZABÓ 1993 282. o.

⁹⁴ Hidnyílás: két hídláb közötti tér, ahol a hajók keresztüljárhatnak

⁹⁵ CZEKELLIUS-SZÁNTÓ 1896 4-9. o.; IVÁNYI 1993 245-246. o.

⁹⁶ ANGVAL 2011 331-333. o.; IVÁNYI 1993 245-246. o.; PÁLL 2007 84. o. SZITTNER 1993 272. o.

⁹⁷ IVÁNYI 1993 245-246. o.; LAÁR-SZABÓ 1993 282. o.; SCHULEK 1996 273. o.

részletesebb bírálatra 24-et választott ki, majd, 1894. május 24-én nyilvánosságra hozta a legjobbnak elismert munkák sorrendjét.⁹⁸

Az első díjat, 30 ezer koronát az Eisenlohr és Weigle stuttgarti építészek és Kübler Gyula, az esslingeni gépgyár főmérnöke által „*Magyarország nem volt, hanem lesz*” jeligével benyújtott munka nyerte, amely az Eskü téri hidat egynyílású, merevítőtartós kábelhídként képzelte el.⁹⁹

A második, 20 ezer koronás díjban Feketeházy János „*Duna*” jeligéjű pályázata részesült – amely már a Fővám téri híd sajátos koncepcióját tartalmazta, egy három nyílású, rácsos vasszerkezetű, Gerber-tartós¹⁰⁰ létesítményre vonatkozólag. A szélső nyílások 78,2 méteresek, a középső 175 méteres lett volna, a hidat rácsos tartókkal erősítették volna meg, vagyis olyan tartószerkezettel, amelyben egyenes tengelyű rudak találhatók, csuklókkal. A mérnökszakma egyöntetű véleménye szerint elsősorban a főtartók „*igen tetszetős vonalozása*” volt az, amely ezt a pályázatot minden más, a Fővám téri Duna-hídra vonatkozó koncepciónál jelentősebbé tette. Feketeházy tervezetével s a ma is álló hídéhoz való nagyfokú hasonlatosságával a későbbiekben jóval részletesebben is foglalkozom majd. Itt elég annyit megjegyezni, hogy a mai Szabadság-híd műszaki arculata nagyon sokat őriz az ő invencióiból.¹⁰¹

A 10 ezer koronás harmadik díjjal jutalmazott pályamű szintén a Fővám téri hídra vonatkozott. A „*Jószerecsét*” jeligéjű munkát a Szabadalmazott Osztrák-Magyar Államvasúti Társaság magyarországi bányái, hutái, és uradalmainak igazgatósága, a „*Gregsen és fiai*” nevű tervezőcég és Ervin Schmal műépítész közösen készítette. A vasszerkezetet Totth Róbert, egy a pályázók által kijelölt főmérnök tervezte, aki az általa elképzelt Gerber-főtartók parti nyílásait 80-80 méteresre, a középső nyílást pedig 175 méteresre szabta volna. Totth tervei hasonló koncepción alapultak, mint Feketeházyéi, de távolról sem volt olyan elegáns és műszaki szempontból annyira tetszetős az ő általa tervezett híd architektúrája, mint a második díj nyertesének esetében.

Az említettekén kívül további négy tervet, egyenként mintegy 5-5500 koronáért vásárolt meg az állam.¹⁰²

Erre azért is szükség mutatkozott, mert a bizottság végső soron egyiket sem találta kellőképpen kielégítőnek ahhoz, hogy annak alapján az építés minden fázisa realizálható legyen. Továbbá az is egyértelművé vált, hogy az Eskü téri híd költségei jóval magasabbak az előirányozhatónál.

⁹⁸ IVÁNYI 1993 245. o; LAÁR-SZABÓ 1993 282. o.

⁹⁹ IVÁNYI 1993 246. o; PÁLL 2007 85. o.

¹⁰⁰ Heinrich Gottfried Gerber (1832-1912) német építész-mérnök találmánya, amelyet először a frankfurti Majna-híd építésekor használt, 1867-ben. Feketeházy János megfogalmazása szerint azért olyan hatékony, mert: „*a szélső nyílások tartószerkezete benyúlik a középső nyílásba és arra kéttámaszú befüggesztett tartó fekszik fel*” A tartórendszer a korszak egyik legmodernebb és leghatékonyabb, komoly teher hatására is teljes nyugalomban maradó hídszerkezete. A Gerber-tartó a Szabadság-híd esetében olyan erősnek bizonyult, hogy még annak 1944-es felrobbantását követően is többé-kevésbé épen maradt, így helyreállításakor nem kellett sok rekonstrukciós munkát végezni vele. (ANGYAL 2011 327. o; SZITTNER 1993 268. o; 272. o.)

¹⁰¹ IVÁNYI 1993 246. o; SZITTNER 1993 269. o; LAÁR-SZABÓ 1993 282. o.

¹⁰² IVÁNYI 1993 246. o; PÁLL 2007 85. o.

Ezért úgy döntöttek, hogy előbb az olcsóbbnak ígérkező Fővám téri objektumot építik meg, s csak azt követően kezdenek hozzá a másikhoz.¹⁰³

1894 júliusában megindult a végleges tervek elkészítése. A minisztérium újonnan létrehozott, Czekellius Albert vezette Dunahíd-építési főosztálya döntött a továbbiakról, Gállik István hídmérnököt bízta meg a feladattal. Ő a nyár folyamán, Beke József és Jurhrinyi Ernő közreműködésével, illetve a benyújtott és megvásárolt pályázatok felhasználásával elkészítette az augusztusban a minisztérium által is elfogadott végső tervezetet. Ugyanekkor Seefehlner Gyula, a Magyar Államvasútak Gépgyárának főmérnöke is megbízást kapott arra nézve, hogy kezdje meg a vasszerkezetek és –diszitmények kivitelezésének előkészítését. Az utóbbi feladatra Seefehlner Nagy Virigl építésmérnököt ajánlotta, aki kisvártatva el is vállalta az architektúrával kapcsolatos munkákat. Végül az állami versenyeztetés nyomán a kivitelezők közül is kiválasztották a legkedvezőbb ajánlatot nyújtó céget, a Gaertner & Zsigmondy építőipari vállalatot, amely szeptemberben már meg is kezdhette munkáját.¹⁰⁴

A híd tervezése tehát befejeződött – az alapozási munkák megkezdődhettek. Még szűk két év állt az építők rendelkezésére ahhoz, hogy a millenniumi évben megnyitásra kerülhessen az új Fővám téri híd. A következmények ismeretében nem nehéz válaszolni a kérdésre, ám az eseményeknek ezen a pontján még távolról sem volt egyértelmű, hogy vajon elkészülnek-e addigra?

A hídépítés fázisai

A Fővám téri objektum véglegesnek szánt paramétereit a feladattal megbízott Gállik István vezette mérnök-kollektíva tervezete a következőképpen rögzítette: „...nyílásainak összege 331,2 métert tesz ki. Ebből a középső nyílás támaszköze 175 méter, a szélsőké pedig 78,1 méter, egyenként.

A középső nyílásban a konzolok hosszúsága 64,05 méter, a befüggesztett tartó támaszköze pedig 46,9 méter. A főtartók magassága a hídfőknél 4,71 méter, a pilonoknál 22,0 méter, középen pedig 3,025 méter.

A híd szélessége a gyalogjárók korlátjai között mérve 20,1 méter. Ebből a kocsi pályára 11,5 m jut.

A mederpillérek 28 m hosszú és 7,5 m széles, a hídfők pedig két-két 8,0x6,2 m méretű összehalozott alapon nyugszanak. Az alapozás síkja legmélyebben a bal parti mederpillérnél fekszik: 13,2 m-re 0-víz alatt.”¹⁰⁵

[...]

A pályaszerkezet rácsos keresztartókon, illetve hosszartókon, valamint a rájuk támaszkodó I-artartókon nyugszik. A pálya maga egy vasréteg alapozásból és aszfaltbetonba ágyazott telített fenyődeszkákon nyugvó fakocka burkolatból áll. A hídfőknél található támaszok mellett

¹⁰³ SCHULEK 1996 273. o.

¹⁰⁴ ANGYAL 2011 327; 328-329. o.; LAÁR-SZABÓ 1993 282. o.; PÁLL 2007 86. o.; SCHULEK 1996 273. o.

¹⁰⁵ PÁLL 2007 88. o.

mindkét oldalon egy-egy 609 tonnás öntöttvas-ellensúlyt helyeznek el, amely parciális terhelés esetén megakadályozza a szerkezet felbillenését.¹⁰⁶

A végleges tervezetben néhol felülírták a pályázatra benyújtottak számításait, máshol bővítést vagy kifejtéseket eszközöltek, ha azt praktikus szempontok alapján elkerülhetetlennek látták. E módosításokkal 1894. augusztusára végeztek, ami azt jelentette, hogy az év szeptember 1-én a Gaertner és Zsigmondy építővállalat szakmunkásai már meg is kezdhették a próbafúrásokat. Az ősz és a tél folyamán a hídfők és a mederpillérek alapozását készítették elő. Mást nem is tehettek, mivel a Duna meglehetősen hamar befagyott, s ez értelemszerűen lehetetlenné tette az érdemi munkát, amely végül a nagy jégzajlásokat követően, a következő esztendő februárjának második felében folytatódhatott.¹⁰⁷

Miután összeszerelték és beúszatták a vízre a szükséges állványzatokat, végre megkezdhatték az alapozást. A Fővám téri hidat ún. pneumatikus módszerrel¹⁰⁸ alapozták. Ez egy fejlett, egyszerű és hatékony, ugyanakkor meglehetősen időigényes építkezési forma volt, mivelhogy az itt használt ún. *vasszerkezetű keszonok* (süllyesztőszekrények) lesüllyesztése átlagosan is 14 napot, a pilléreknél pedig egyenesen egy hónapot vett igénybe. Ez okból a keszonokkal kapcsolatos munka az egyik leghosszabb ideig húzódó feladat volt az építők számára: február végétől augusztus 21-ig tartott: a jobb parton május 24-én, a bal parton pedig július 15-én kezdtek neki a süllyesztéseknek.¹⁰⁹

Érdekes adalék, hogy az altalaj a jobb parti hídfőnél és pillérnél mállott dolomit, baloldalon kemény kék agyag volt. Bár a dolomit lényegesen keményebb állagából adódóan jobboldalt nehezebb volt a munka, de, minthogy 40 °C körüli hőmérsékletű hévizek törtek fel közben, így az ott dolgozók munkakamrái legnagyobb örömeikre a hideg téli és kora tavaszi időszakban is 30-35 °C-os hőmérsékletűek voltak.¹¹⁰

A művelet végén a keszonokat befalazták, és újabb rétegekkel fedték be a felszín felett. Végül, szeptember 28-ára elhelyezték a szerkezeti talpköveket is, amellyel lezárult az építkezés alapozási szakasza.

A továbbiakban a hídfők és pillérek kialakításával foglalkoztak egészen december 7-ig, mikorra lehetővé vált a vasszerkezetek elhelyezése az eddig kialakított hídelemeken.

A pályatartókban és főtartókban található vasanyag Magyarországon előállított és hengerelt, 35-45 kg/mm² szakítószilárdsággal folyasztott acél¹¹¹ volt. A Ferenc József híd különlegessége,

¹⁰⁶ IVÁNYI 1993 247-248. o.

¹⁰⁷ ZSÁMBOKI 2007 33. o.

¹⁰⁸ *„A pneumatikus alapozási módnál, melyet újabb időben a nagyobb hidalapozásoknál Magyarországon is gyakran alkalmaztak, a falazott alaptest úgy készül, hogy egy alul nyitott, oldalt és fölül zárt vasszekrénynek, a munkakamrának (caisson) erős vasfedelére - a vízszín fölött falazatot raknak s a falazást - mindig vízszín fölött - tovább folytatva, a munkakamrát lesüllyesztik a mederfenékre, illetőleg be a mederfenékre az által, hogy a belsejéből a talajt eltávolítják. Ily módon egész 30 méterre a víz színe alá érő falazott alaptestet nyerhetünk, amely egészen a víz színe fölött készült.”* Forrás: Pallas Nagy Lexikona (<http://mek.niif.hu/00000/00060/html/002/pc000245.html> - 2012. 07. 24.)

¹⁰⁹ CZEKELLIUS-SZÁNTÓ 1896 7; 9; 11. o.; PÁLL 2007 89. o.

¹¹⁰ CZEKELLIUS-SZÁNTÓ 1896 11. o.

¹¹¹ SZITTNER 1993 269. o. - Korábban minden ilyen kivitelezési munkánál kavart acélt használtak, amely kevésbé egyenletes minőségű és gyártása is gazdaságtalanabb. Viszont a folyasztott acél: „minősége közel állt a jelenleg használt folytacélok minőségéhez, eltekintve a hegyeszethetőség, illetve a fáradás

hogy korábban még soha nem építettek ekkora objektumot ebből az ötvözetből Magyarországon.¹¹²

A tartószerkezet méretezésénél a következő paramétereket vették figyelembe:

„a; A híd pályáján egyenletesen megoszló 450 kg/m^2 terhet

b; Két egymás mellett haladó, $4,0 \text{ m}$ tengelytávval és $1,60 \text{ m}$ nyomtávval bíró kéttengelyű kocsi, 6 tonna keréknyomással.

c; A szélnyomás maximális értékét a terheletlen hídra nézve: 250 kg/m^2

d; A megengedett igénybevételt folytvasra, ami 1200 kg/m^2

e; A megengedett igénybevételt a pályatartóknál és főtartóknál, ami 800 kg/m^2 ”¹¹³

A szerkezet összeállítása az alapozással párhuzamosan kezdődött, 1895. február 1-jén, a diósgyőri és zólyombreznói vasművek szállította alapanyagból. A munka kisebb része állványon, majd annak elbontása után nagyobbik része szabadon zajlott. A budai oldalról emelével, a pesti oldalról munkapályán juttatták el a megfelelő helyre az állványrészeket, melyeket július 10-től a folyó bal oldalán, szeptember 9-től a jobb oldalon kezdtek el összeszerelni. December közepére elkészültek a vasszerkezet faállványról szerelendő részeivel, így a millenniumi újév, 1896 januárjára azokat már el is lehetett bontani.¹¹⁴

Tél végén emelték be a híd két végébe a vasszerkezet egyensúlyát biztosító ellensúlyokat, így hozzáfoghattak a Gerber-eljárás elemeinek összeszereléséhez. A konzolokat alulról ún. jármok, felülről pedig ún. közbefüggesztett tartók támasztották. Július 8-ára sikerült is felszerelni a kettős tartószerkezet alsó részét, így hozzáfoghattak a felfüggesztett tartók beemeléséhez.¹¹⁵

Ekkor azonban egy érdekes problémával kellett szembenézniük: a tartók az alsó támasztékhoz csatlakozó ún. *csomólemezen* megrepedt a festék, amely ezek deformálódására engedett következtetni. Mint kiderült, tervezési hiba okán rosszul számították ki az illeszkedések néhány paraméterét. Ez okból ki kellett emelniük a hibás lemezeket és visszaküldeni javításra. Szerencsére mindez nem igényelt sok időt, sőt, nem akadályozta az érdemi munkát sem.¹¹⁶

Nagyjából ugyanekkor tűnt fel viszont az építőknek egy másik, kezdetben jóval súlyosabbnak tűnő hiba: a budai pillér déli irányba néző ún. saru-öntvényén egy repedést vettek észre. A saruöntvény cseréje, vagy akárcsak megerősítése is komoly logisztikai feladat lett volna, amihez a híd jelentős részét lettek volna kénytelenek visszabontani, ráadásul rendkívül körülményes. Szerencsére azonban Gállik István és kollektívája a helyszínen végzett tesztek és számításaik alapján megállapította, hogy a repedést nem külső teher, csupán belső egyenetlenség okozta, s

szempontjából káros, igen változó foszfor- és kéntartalomtól, valamint a dinamikus igénybevételek szempontjából fontos csillapító ötvözők hiányától.”

¹¹² SZITTNER 1993 269. o.

¹¹³ CZEKELLIUS-SZÁNTÓ 1896 14-15. o.; ZSÁMBOKI 2007 34. o.

¹¹⁴ PÁLL 2007 90. o.

¹¹⁵ IVÁNYI 1993 247-249. o.

¹¹⁶ PÁLL 2007 91. o.; ZSÁMBOKI 2007 34-35. o.

az említett területre eső terhelés amúgy is olyan kicsi, hogy fölösleges volna ezért bárminemű javítást eszközölni az ominózus saru-öntvényen.¹¹⁷

Így, miután mindkét hibát kiküszöbölték, augusztus elejére végre megkezdhatték a kocsipálya és a gyalogjáró építését. 4,5 cm vastag beton és 2 cm-es aszfaltburkolatot teltettek szét ekkor a hídon. Végül szeptember folyamán elkészültek a hídfeljárók is, mellyel párhuzamosan a budai oldalon, a mai Gellért térnél dunai támfalat is emeltek, amely biztosította a hídfő megfelelő teherbírását.¹¹⁸

A híd pesti, illetve budai hídfője mellett, 1896. folyamán, az utolsó simításokkal egy időben két-két vámszedő házikót is felhúztak, amelyek a hazánkban 1918-ig szedett hídvám befizetését tették lehetővé. A funkciójukat veszített építmények közül a budai oldalon található kettő a bombázásoknak esett áldozatul – a pestiek viszont mind a mai napig megmaradtak, igaz, új feladattal azóta sem ruháztattak fel.¹¹⁹

Néhány utolsó simítást (többek között a terhelési próbát) leszámítva az építmény készen állt az avatásra. A hitetlenkedő kortársak szeme láttára, mondhatni, „rekordidő” alatt, Budapest egyik legkülönlegesebb hídja felépült.

Feketeházy János szerepe a híd végső arculatának kidolgozásában – A Feketeházy-Seefehlner polémia

Mielőtt azonban számot adnánk arról, hogy mi is történt, amíg a Fővám téri hídból Ferenc József híd lett, ki kell térnünk egy rendkívül érdekes epizódra, amely egy 1896 márciusában, a mérnöki szaksajtó hasábjain kibontakozott vitához kapcsolódik, s melynek előadása során alkalmunk nyílik kifejteni, hogy miben is állt az 1894-ben második díjat nyert pályázat jelentősége.

Feketeházy János, annak összeállítója 1842-ben született Vágsellyén és 1927-ben halt meg Budapesten. A „*második nagy*”-nak is nevezett magyar mérnökgeneráció tagja volt, a bécsi és zürichi műegyetemeken szerezte képesítéseit, és már mérnökgyakornokságának első évében, 1866-ban, részmunkákat vállalt a Boszporusz-csatorna és a wien-stadlaui híd tervezésénél. A továbbiakban, 1873-tól 1892-ig a MÁV-nál dolgozott s innen is ment nyugdíjba – bár egészen 1912-ig még ő tervezte Magyarországon az összes vasúti hidat (beleértve a szolnoki Tisza-hidat és a déli összekötő vasúti hidat (!) is).¹²⁰

Rendkívüli talentummal rendelkezett – olyan kivételes munkák fűződnek nevéhez, mint a Fővámház (1874), illetve a Keleti-pályaudvar és az Operaház tetőszerkezetének kialakítása (mindkettőre 1884-ben került sor), továbbá olyan közúti hidak őrzik nevét és munkájának eredményeit, mint a Komárom és Révkomárom közti Erzsébet (1891-1892), és az Esztergom és Párkány közti Mária Valéria-híd (1893-1895).¹²¹

¹¹⁷ ZSÁMBOKI 2007 35. o.

¹¹⁸ CZEKELLIUS-SZÁNTÓ 1896 18-20. o.; ZSÁMBOKI 2007 35. o.

¹¹⁹ ANGVAL 2011 333. o.

¹²⁰ IVÁNYI 1993 243-244. o.; LAÁR-SZABÓ 1993 281. o.; SZITTNER 1993 268. o.

¹²¹ IVÁNYI 1993 244-245. o.

Hídmérnökként, említett munkáival is maradandót alkotott, ám legfontosabb egyéni újítása az volt, amelyet először az 1883 és 1885 között épült szegedi „régi” közúti Tisza-híd tervezése és kivitelezése nyomán valósíthatott meg a gyakorlatban.¹²² „Feketeházy” – ugyanis - „szakítva az addigi hagyományokkal, a csuklókkal statikailag határozottá tett (Gerber-rendszerű) háromnyílású rácsos főtartószerkezetet a függőhidakra emlékeztető kontúrral alakította ki” – jelen idézet már nem a szegedi Tisza-hídra, hanem a Fővám téri hídra vonatkozik és a pályázatot elbíráló bizottság értékelésének indoklásából való. Folytatván a gondolatmenetet: „Eszétikai szempontból különösen előnyösnek bizonyult az alsó övek ívelő vonalvezetése, ami a híd karcsúságát – főleg a középső nyílásban – erőteljesen kiemelte.”¹²³

Más helyről idézve azonban azt is kijelenthetjük: „A bírálóbizottság elmarasztalta a tervnek bizonyos hiányait és megállapításait. Kifogásolta a hídők tervezett alapozását, és szükségesnek jelezte a vasszerkezet némely részének megerősítését, kellő merevség biztosítása mellett.”¹²⁴

Feketeházy koncepciója tehát korántsem volt minden tekintetben tökéletes. Ezt maga Feketeházy is elfogadta, azonban azt már kevésbé, hogy az ő hídjának kontúrjait és megerősített Gerber-tartóját elvittassák tőle. Márpedig nem ok nélkül érzékelte ekképp, mikor 1896. március 5-ét követően alkalma nyílt olvasni a Magyar Mérnök- és Építész Egylet Heti Értesítőjében Seefehlner Gyula, a vasszerkezet kivitelezésében úttörő szerepet játszó főmérnök előadásának kivonatolt szövegét. Seefehlner ugyanis a széleskörű nyilvánosság számára rendezett prezentációjában, amelynek keretei között bemutatta a híd terveit és az építkezés munkafázisait, Feketeházy személyes érdemeiről szót sem ejtve jegyezte meg, hogy a tervpályázatok felhasználásával dolgoztak ugyan a végső verzión, de annak eredményei a minisztérium Duna-hídépítő osztályát dicsérik.¹²⁵

Feketeházy kissé sértődött hangú válasza ugyanazon lap hasábjain, március 15-én látott napvilágot. Szerzője tiltakozik az ellen, hogy nevét a többi megvásárolt és díjazott pályázattal együtt említsék, mivel vonatkozó újítása oly jelentőségű, a végső változat pedig oly mértékben vette át annak novumait, hogy önmagát a híd egyik tervezőjének teljes joggal tarthatja.¹²⁶

Seefehlner erre reagálva, nyilatkozván a lapnak, kijelentette, hogy éppúgy emeltek be elemeket más pályázatokból is, mint az övéből, s hogy Feketeházy újítását nem tartja olyan novumnak, amely ily mértékű kivételezésre adhatott volna okot. Az ő súlyelosztási megoldását Gerber már harminc esztendővel korábban szabadalmaztatta, ráadásul a pályamunkában hibás számítások és gondolatmenetek is szerepelnek, amelyeket a praktikus szempontok felülírnak.¹²⁷

A vitaindító viszontválaszában fenntartotta azon állítását, miszerint igazságtalannak tekintette személye mellőzését a végleges verzió elkészítésekor. Továbbá kijelentette, ami a bizottság az ő munkájához írt indoklásában szerepel is, miszerint evidencia, hogy a Gerber-féle megoldás nem az ő ötlete, ellenben, ahogy azt az általa tervezett szegedi Tisza Híd is igazolja, a német hidász koncepciójának igazolható továbbfejlesztésével szolgált, ami kétségtől elvárható újításnak tekinthető, s amelyet a tervezett építmény alakja, az elemek általános elrendezése és szerkezeti megoldások

¹²² SZITTNER 1993 268. o.

¹²³ IVÁNYI 1993 246. o.

¹²⁴ IVÁNYI 1993 246. o.

¹²⁵ LAÁR-SZABÓ 1993 283. o.

¹²⁶ LAÁR-SZABÓ 1993 283. o.

¹²⁷ PÁLL 2007 87. o.

egyaránt bizonyítanak. Mindezek miatt Feketeházy követelte az elsőség elismerését és a szerzői jogok neki való juttatását.¹²⁸

A parttalannak tűnő vita, ki tudja, hogyan ért volna véget, ha Seefehlner-nek szándékában állt volna őt provokálni. Ám a MÁV Gépgyárának főmunkatársa csupán a létesítmény műszaki vezetőjeként és a Gállik-féle mérnök-kollektíva védelmében próbálta cáfolni Feketeházy érveit. Olyannyira nem állt szándékában igazán látványos polémia bocsátkozni, hogy végül visszakozott is, és elismerte az említett invenciók jelentőségét.¹²⁹

Ugyanakkor Feketeházy sem volt egy sértődékeny, kolerikus személyiség. Nem provokált vitákat, nem ragadt le kicsinyes részleteknél – sőt, épp ellenkezőleg, meglehetősen szerény, visszahúzódozó karakternek ismerték kortársai. Ezt mi sem bizonyítja inkább, mint, hogy utólag azért sem emelt szót, mert világszerte (sőt, szégyenletes módon ez még Magyarországon is előfordult!) a szegedi közúti Tisza-hídon először demonstrált találmányát a kivitelező Eiffel-cég invenciójaként emlegették. Éppen ezért ebben az esetben markáns kiállása nem tűnik megalapozatlannak.¹³⁰

Már csak annak tükrében sem, hogy, mint arra már több ízben is utaltunk, Feketeházy eredményeinek novíális jellege megkérdőjelezhetetlen: *„a hidalak tényleg új volt, s ilyen vonalozású gerendahidat azóta sem építettek. Nem ismerünk az irodalomból más olyan hasonló megoldást sem, amilyen a befüggesztett tartó megtámasztása a Ferenc József hídon volt. Mind a vonalozást, mind a nyílásbeosztást, mind pedig a rácskozás módját a végleges tervek Feketeházytól vették át. Ha azonban összehasonlítjuk Feketeházy tervét a tényleg kivitelezett híd képével, mégis tapasztalhatunk eltérést, habár a legtöbb hasonlatosság mégis e két alak között van. A külső formák hasonlatossága mellett azonban a részletmegoldások [...] jobban eltértek.”*¹³¹

Mégis tény, hogy vonalvezetése és a Gerber-tartó alkalmazásának különlegesen esztétikus formája miatt Feketeházy megérdemli, hogy egyik fő műveként tartsuk számon a Ferenc József hidat, amint ezt a mai Szabadság-híd hídfőjénél található emléktábla is rögzíti.

Sajnos azonban, ezen az egy gesztuson kívül, a kortársak egyáltalán ismerték fel vívmányának igazi jelentőségét: *„Annak ellenére, hogy a híd karcsú, szép vonaltervezése Feketeházy tervével azonos maradt, mégis a kiviteli tervet készítő munkacsoport, valamint a hidépítő gépgyár dicsőségét hozta meg.”*

Feketeházyt még csak az avatóünnepségre sem hívták meg.¹³²

Az avatóünnepség és előkészületei

A közbeszédben és a sajtótermékekben ekkortájt még utoljára Fővám téri hídként emlegetett objektum terhelési próbájára szeptember 20. és 26. között került sor. Ennek során négyzetméterenként 450 kg-nak megfelelő mennyiségű, tehát összesen 1440 tonna trachit

¹²⁸ PÁLL 2007 87. o.

¹²⁹ LAÁR-SZABÓ 1993 283. o.

¹³⁰ IVÁNYI 1993 243-244. o.; LAÁR-SZABÓ 1993 281. o.; PÁLL 2007 87. o.

¹³¹ PÁLL 2007 87. o.

¹³² LAÁR-SZABÓ 1993 282. o.

kockakövet helyeztek el a középső és 650 tonnát a szélső nyílások mindegyikében. A próba kiválóan sikerült: az összes mért alakváltozások jelentős mértékben alulmaradtak a várakozásokhoz képest.¹³³

A híd tehát elkészült.

Építésénél összesen 4620 tonna folytacélt használtak fel, az összes anyag (a keszonokat is beleszámítva) 6120 tonnát nyomott. Arról már esett szó, hogy a vasszerkezethez használt ötvözetek Magyarországról származtak, és itt is kerültek előállításra, de arról még nem, hogy a terméskőfalazatok is hazai mészkőből épültek. Egyedül a talpazatok gránitja volt külföldi eredetű a híd építőanyagai közül: a pillér-alapzatok 6 köbméteres tömbjei schärdingi, a nyomáselosztó rétegek, szerkezeti kövek és lefedések pedig neuhausi, gmüdi és mauthauseni eredetűek voltak.¹³⁴

2 millió 517 ezer forintot, azaz négyzetméterenként 204 dollárt (a korabeli árfolyamok szerint) költöttek összesen a Szabadság-híd felépítésére, ami korabeli mércével mérve kifejezetten olcsónak számított.¹³⁵

Amilyen alacsonyok voltak azonban a híd költségei, annyira volt fényűző annak megnyitása. S engedtessek meg, hogy ennek leírásához egy oly igen jellemző hangú korabeli beszámolót hívjak segítségül:

„Mikor a király megjelent a sátorban, mögötte József kir. Herceggel, a tribünökön a hölgyek felemelkedtek helyükről, a férfiak pedig levették a kucsmát vagy kalapot. Dániel (Ernö közlekedés- és kereskedelemügyi – „SZJ”) miniszter most előlépett, s megkezdte beszédét, mellyel felkéri a királyt a híd megnyitására.

A király erre ezt a feleletet olvasta le egy lap papirosról:

Örömmel engedtem meg, hogy ez új híd nevemet viselhesse, s midőn azt a közforgalomnak ezennel átadom, őszintén kívánom, hogy e szép mű, mely egyszersmind a magyar műépítészetnek s vasiparnak kiváló teremő képességét is tanúsítja, újabbi hathatós tényezője legyen kedvelt magyar székesfővárosom további felvirágzásának.

A közönség éljenzett. Ezután Vörös László államtitkár lépett elő, és felolvasta az alapító oklevelet. Ennek megtörténte után a miniszter felkérte a királyt, írja alá az oklevelet. Őfelsége leült az asztalhoz és egy ezüsttollal aláírta az alapító oklevelet. Most Dániel miniszter arra kérte, hogy nyomjon meg egy, az asztalon elhelyezett gombot, hogy ezzel az utolsó szöget beverje a hídba. A király erősen megnyomta a gombot, mire a híd felől sistergés, majd koppanás hallatszott: az utolsó szög bele volt verve a hídba. A gomb ugyanis villamos vezetékekkel megmozgatott egy emelőt, mely egy kis pörölyt sűrített levegő segítségével 45 tonnás erővel zúdított a szegre, mely az ütés után félgömbölyűre lapulva, a pörölyön levő mélyedésnek megfelelően a király monográfiája (így) meg volt örökítve. Újra felhangzott az éljenzés.

¹³³ DOMANOVSKY 1997 6-7. o.

¹³⁴ IVÁNYI 1993 247-248. o.

¹³⁵ PÁLL 2007 92. o.

A király most leszállt a sátorból, és többeket megszólított. Vörös László államtitkártól a híd építéséről kérdezősködött, Csörgheő (Gyula) államtitkártól azt kérdezte, mikor épül fel az Esküi téri híd?

- A jövő évben, felség – felelt az államtitkár.¹³⁶

- De a híd megnyílású lesz?

- Igen, felség.

A király ezután bemutatta a híd műszaki vezetőségének többi tagját, Förster (Gyula) miniszteri tanácsost, Czekélius osztálytanácsost, Szántó Albert műszaki tanácsost, Nagy Virgil főmérnököt, Sefelner (sic!) gépgyári felügyelőt, Gärtner és Zsigmondy vállalkozókat, néhány mérnököt és Jungfer Gyula gyárost.

Ezalatt az alapköv okmányát helyezték az új hídra, mely üres járóival impozánsan fehérlett a néző elé. A híd az ő két hatalmas díszes kapuzatával, melyeken turul röpköd, és könnyedén hajló karcsú testével megragadó hatást tett azokra, kiknek lába ma délben először érintette...¹³⁷

A Vasárnapi Újság így folytatja az események leírását: „Ő felsége nagy és fényes kísérettel gyalog átsétált a hídon a budai oldalra, miközben Dániel kereskedelemügyi miniszter szolgált neki a hidra és környékére vonatkozó fölvilágosításokkal. A budai oldalon a Gellérthegy alját és oldalait sűrűn ellepő közönség egetrázó éljenzésekkel üdvözölte a királyt, ki a hídfőnél hintájára szállt és a zászlókkal, szőnyegekkel és zöldszalagokkal földíszített utcákon visszahajtatott várpalotájába.”¹³⁸

A Fővám téri - Ferenc József – Szabadság-híd karaktere

Ha egy híd élő szervezetté nemesül, akkor személyisége, karaktere lesz...

A Ferenc József híd karakterét pedig nem kis részben a híd architektúráját megálmodó és megvalósító Nagy Virgil műépítész adta meg. A kapuzatokat ő formálta élővé, organikussá, méghozzá olyan materiából, amelyről előtte senki nem gondolta volna, hogy képes esztétikai térerővel felruházni egy ekkora létesítményt: magával a híd szerkezetének anyagával. Nagy Virgil írja: „A vasszerkezetű építmények részleteit eddig jobbra csak a szerkezeti szükségleteknek megfelelően alakították, a művészi kiképzésre való tekintet nélkül, vagy pedig eltagadták a szerkezetet, öntöttvas, bádoggal vagy kőburkolattal. Ilyen burkok lehet önmagában véve is szépen és szellemesen tervezett, gyönyörűen részletezett, de nem lesz igaz, és magasabb esztétikai követelmények kielégítésére való”¹³⁹ – igazat kell adnunk a mesternek: a németországi vashidak esetében például oly mennyiségű felesleges cicomával látták el a kapuzatokat, hogy

¹³⁶ Valóban 1897-ben kezdték el építeni, de csak 1903-ra készült el.

¹³⁷ SZMOLÉNYI-LIPTAI 1896 91-94. o.

¹³⁸ ISMERETLEN 1896 679. o. A Vasárnapi Újság ismeretlen cikkírója a hídavátás eseményeinek hatására a következő ügyetlen, bumfordi kétsorosra ragadtatta magát:

*„S most áll már a híd, nagy éviünk jele,
Kímélve bánjon a vész is vele!”*

¹³⁹ NAGY VIRGIL 1896 317. o.

azok középkori váraknak is beillettek volna. Magyarországon is ezek a módszerek dívtak – a Fővám téri híd ügyében kiírt pályázatok között is szép példákat találunk rájuk.¹⁴⁰

Nagy Virgilnek azonban, bármily fontosak is voltak azok, elsősorban nem az esztétikai, hanem a takarékoságbeli megfontolások nyomán sikerült gyors megegyezésre jutni a kivitelező vállalkozással a kapuzatok általa elképzelt terveit illetően. Így ez esetben a kellemes és a hasznos összeköthetővé vált. Ahogy Szittner Árpád fogalmazott: „ez volt az első olyan nagyobb vasanyagi vasszerkezet, amelynek tervezője, illetve tervezői tudatosan a vasnak, mint szerkezeti anyagnak az esztétikumát igyekeztek megtalálni.”¹⁴¹

Sőt, a főmérnök, miközben a kapuzatnak „minden részletei a vasanyag jellegének megfelelő alakítást és díszítést” nyertek, néhol a takarékoság elé helyezte az esztétikum kritériumait. Ahogy maga is írja: „a kapuzatnak öv feletti részei már nem képeztek szerkezeti alkotórészeket, hanem csak díszül és a kapuzat harmonikus befejezésére szolgálnak.”¹⁴²

Még e törekvések is igen kevés plusz költséget igényeltek, ám dacára ennek a Ferenc József híd, mint erre már többen felhívták a figyelmet, minden más korabeli stílusnál (még az eklektikánál is inkább) a szecesszió jegyeit tükrözte leginkább. A szecesszió pedig általában nem kenyerere a takarékoság.¹⁴³

Így az, hogy az egyébként igen rövid idő alatt elkészült architektúra, a korlátok, a kapuzatok egyszerűségükben is a szecesszió félreismerhetetlen lenyomatait viselik magukon, szintén rendkívülívé teszi a hidat. Szecessziós architektúrájú vashíd ilyen olcsón (és ilyen rövid idő alatt!) talán nem is készült Európában. A kortársak kórusából ugyan kiszűrődtek fanyalgó hangok is, ám a többség már ekkor elismerte, hogy az építménynek nem vált hátrányára a vasszerkezet ilyen mértékű láthatóvá válása.¹⁴⁴

Ahogy egy másik nagyon fontos tulajdonsága sem: ez pedig Feketeházy már emlegetett Gerbertartóinak kiképzése volt. Ennek is akadtak ellenzői annakidején, akik elsősorban a következőképp érveltek: „a híd főtartóinak alsó öve íves vonalozású, a felső öv pedig függőtartó-alakú, ami azt eredményezi, hogy a főtartók magassága a híd közepén a legkisebb. Mármost a Ferenc József híd sem ívhíd, sem függőhíd nem volt, hanem rácsos, többtámaszú, csuklós gerendahíd. Egy ilyen szerkezetnél pedig az erőtani jelleg a középső tartószakasznak – a befűggesztett tartónak – nem közép felé való vékonyítását, hanem éppen ellenkezőleg, növelését

¹⁴⁰ PÁLL 2007 93. o.

¹⁴¹ SZITTNER 1993 270. o. – Nem említi, hogy hazai vagy világviszonylatban gondolkodik-e, de, mivel nem találtam hasonló nemzetközi példát, ezért hajlok arra, hogy valóban ez volt a világ (legalábbis egyik) első ilyen hídja. S mivel az acélszerkezetű hidak egyik legjelentősebb kortárs hazai szakértőjéről van szó, ez a vélemény valószínűleg igen közel áll a valósághoz. E tekintetben tehát a Ferenc József híd olyan építészettörténeti unikum, amelynek egyetemes művészettörténeti szerepe is elvitathatatlan.

¹⁴² ANGYAL 2011 328-329. o.; NAGY VIRGIL 1896 317. o.

¹⁴³ ANGYAL 2011 328-329. o.; NAGY VIRGIL 1896 317-318. o.; SZITTNER 1993 271. o.

¹⁴⁴ ANGYAL 2011 326. o. – vö. az 1946-os újjáépítés előtt összeállított szakvéleményeket. Pl. Kiss Tiborét: „Túlcsipkézett körvonalaival nem idomult a Dunapart házsoraiból alkotott nyugodt – szinte klasszikus képhez. [...] Erőitlen, kicsinyes részletességűnek hatott” – s nem folytatom a reakciós közízlésre vonatkozó kitételekkel.

*kívánja meg. Következésképpen a híd kialakítása célszerűtlen és nem őszinte, s ezért a szerkezet műszaki értelemben véve szép nem is lehet.*¹⁴⁵

A többséget viszont meggyőzte Feketeházy megoldása. Georg Cristoph Mertens (1843-1917), német hídmérnök és egyetemi tanár többször idézett véleménye szerint: „*Die Franz Josep-Brücke ist ihres äusseren Escheiniung nach, eine der schönsten Auslegerbrücken der Welt.*”- vagyis, még ha máshelyütt azt is állítja, hogy a német ipar remeke (sic!), itt akkor is a mi dicsőségünkre jelenti ki, hogy a világ legszebb Gerber-tartós hídja.¹⁴⁶

Elismerése nagy valószínűség szerint elsősorban – akárcsak a kortársaké – annak szól, hogy Feketeházy itt egy igen nehéz mérnöki problémát oldott meg. Az ellentmondásos pályázati feltételek következtében ugyanis oly mértékben torzult volna az ez esetben egyébként nélkülözhetetlen Gerber-tartók megszabta oldal- és középníylások közti arány, hogy azt esztétikusan képtelenség lett volna abszolválni. Ezért egy olyan megoldás mellett döntött, amelyet nehezebb indokolni gazdaságossági és statikai szempontokkal, mint esztétikaikkal, ám ugyanakkor a végeredmény nagyon kevés ráfizetéssel, sok fejtöréstől és komoly időkieséstől óvta meg a tervezőket és a kivitelezőket.¹⁴⁷

Egy híd karakterét, jelentőségét végül az is megadja, ha éjszaka is a város látványos, rendkívüli jelensége tud maradni. Ez a Ferenc József hídra kezdetben nem csak azért volt igaz, mert Pest felől nézve szinte egyetlen világító építményként vált ki a budai Duna-part ekkor még jóval kevésbé kiépült Gellért-hegy alatti szakaszának sötétjéből, hanem azért is, mert viszonylag kevés lámpa felhasználásával, olcsón kapott ezáltal éjszakára is páratlan sziluettet. A sötétből halványan kirajzolódva sejtelmesebb, titokzatosabb hatást keltett, mint bármely más budapesti Duna-híd. Talán ez a kicsit démonikus éji atmoszféra is hozzájárult ahhoz a szomorú jelenséghez, hogy sajnálatos módon gyorsan vált nagyszámú öngyilkosság színhelyévé.¹⁴⁸

Viszont, rendkívüli karakterének köszönhetően, pozitív értelemben is igen gyorsan beilleszkedett Pest látképébe. 1898-ban már villamos járt át rajta Kelenföldre, s egy évtizeddel később már a budai Duna-part említett szakasza is kiépült, így forgalma is jelentősen megnövekedett. 1919-ben a Vörös Őrség és az ellenforradalmi Monitorok harcában megsérült, de a húszas évek elején felújították és közvilágítását is bővítették. A két világháború között is

¹⁴⁵ PÁLL 2007 94. o.

¹⁴⁶ SZITTNER 1993 268. o.

¹⁴⁷ PÁLL 2007 94-95. o.

¹⁴⁸ ANGYAL 2011 336-340.o.

*„Eszembe jut, hogy nézett rám a nyáron
a Duna vize hajnal tájba hívón,
ballagtam haza a redakcióból,
úgy sirtam ott a Ferenc József-hídon...”*

- írta például Kosztolányi Dezső „1914” című versében, amely a *Bús férfi panasza*i című, 1924-ben megjelent kötetében szerepel. (Kosztolányi Dezső összegyűjtött versei. Szépirodalmi könyvkiadó. Budapest; 1973. 300. o.).

Gaál Béla rendező 1920-ban, Csontos Gyula és Lóth Illa főszereplésével készült, „*Vörös-begy*” című némafilmjében pedig szintén szerepel egy a híddhoz köthető öngyilkossági jelenet, amelyet annyira élethű formában szerettek volna bemutatni, hogy a helyszínen forgatták le: „*A történetben Vörös-begy, akit üldöz a rendőrség, felmászik a Ferenc József híd turulmadarára, s onnan ugrik be a Dunába. A főszereplő Csontos helyettesítő kaszkadőr, egy Tripiska nevű cirkuszi akrobata, aki ezt a mutatványt már többször, sikeresen megcsinálta, ezúttal szerencsétlenül esett, és gerinctörést szenvedett.*” Forrás: nemafilem.blog.hu (http://nemafilem.blog.hu/2012/06/21/elokerult_a_vorosbegy_egy_masodpercnyi_toredeke - 2012. 07. 24.)

Budapest egyik ékköve volt, de a második világháborúban a visszavonuló német csapatok felrobbantották.

Ám a híd nem csak menthető, de gyorsan rekonstruálható is volt: a háború vége után egy évvel, 1946-ban már újból állt – és ekkor már Szabadság-híd volt a neve. Láta 1956 harcait és 1989 tüntetéseit. Láta a Kádár-kori és a rendszerváltás utáni Magyarország lassú fejlődését és gyors visszafejlődését. Legutóbb 2007-ben újították fel – akkor ismét új közvilágítást kapott és számos ponton megerősítették szerkezetét is...

*

Itt van, jelen van.

Lassan 120 éve, köztünk, pestiek között. Nem fiatal már, de nem is öreg. Kortalan. Karcsú és szép. Esztétikus.

Még ha statikai állapota alulméretezett is a mai terheléshez,¹⁴⁹ lénye, kisugárzása van.

Személyiség. Egyéniség. Létező.

Hídként is élő szervezetté nemesült.

Ebből talán még a *smart phone*-jukat idegesen kattogtató turisták is megértenek valamit. Ha nem, az már igazán nem az Ő hibája...

Felhasznált irodalom:

Monográfiák

CZEKELLIUS-SZÁNTÓ 1896 = Czekellius Aurél - Szántó Albert: A budapesti Ferencz-József-híd építésének története. Budapest 1896.

PÁLL 2007 = Páll Gábor: A Budapesti Duna-hidak története. Pályamunka a Magyar Tudományos Akadémia műszaki történeti tárgyú pályázatára. Lánchíd füzetek 6. Első Lánchíd Bt. Budapest; 2007.

Vonatkozó tudományos publikációk

1. ANGYAL 2011 = Angyal Tibor: A Szabadság híd felújításának esztétikája és műemléki hitelessége In.: Műemlékvédelem, 2011. (55. évf.) 5. sz. 326-342. old.
2. DOMANOVSKY 1997 = Domanovszky Sándor: A fővámteri- (Ferencz József-, Szabadság-) híd építésének története. In.: Közúti közlekedés- és mélyépítéstudományi szemle: az Útalap és a Közlekedéstudományi Egyesület lapja, 1997. (47. évf.) 1. sz. 1-7. o.
3. GÁLL 1997 = Gáll Imre: Száz éves a Ferenc József - jelenleg Szabadság – híd. In.: Magyar építőipar, 1997. (47. évf.) 1-2. sz. 35-38. old.

¹⁴⁹ SCHULEK 1996 271. o.

4. IVÁNYI 1993 = Dr. Iványi Miklós: Feketeházy János életrajza. In: Építés – építészettudomány. 1993. (23-évf-) 3-4. szám. 243-250. o.
5. KHERNDL 1894 = Kherndl Antal: A Székesfővárosi dunai hidak tervére kiírt pályázatról. In: A Magyar Mérnök- és Építész Egylet Közlönye. Budapest; 1894. (28. évf.) 7. szám. 216-223. o.
6. LAÁR-SZABÓ 1993 = Laár Tibor – Szabó László: Feketeházy szerepe a magyar hidépítés történetében. In: Építés – építészettudomány. 1993. (23-évf-) 3-4. szám. 279-286. o.
7. LIPÓTH 2008 = Lipóth Attila: Múltba néző jelen : A Ferenc József híd építése. In.: Mélyépítő tükörkép, 2008. (7. évf) 3. sz. 46-47. old.
8. NAGY VIRGIL 1895 = Nagy Virgil: A Fővámteri Duna-híd architektúrája. In: Magyar Mérnök- és Építész Egylet Közlönye. Budapest; 1895. (29. évf.) 9. szám 317-324. o.
9. SCHULEK 1996 =Schulek János: A 100 éves Szabadság híd jelenlegi és jövőbeni szerepe Budapest közlekedési rendszerében. In.: Városi közlekedés, 1996. (36. évf.) 5. sz. 273-276. old.
10. SZITTNER 1993 = Szittner Antal: A Fővám téri - Ferenc József-- Szabadság-híd. In.: Építés - építészettudomány, 1993. (23. évf.) 3-4. sz. 267-278. o.

Kortárs tudósítások

1. SZMOLLÉNY-LIPTAI 1896 = Szmollény Nándor - Liptai Károly: Magyarország ezredik éve. Szeged, 1896. 1. kötet.
2. ISMERETLEN 1896 = Ismeretlen szerző: Új híd a Dunán. In: Vasárnapi Újság. 1896. október 17. 677-679. o.

Kiegészítő irodalom

1. BAKONDI 2011 = Bakondi János: Hidász voltam '46-ban: a Szabadság-híd felújítása. Terc, Budapest. 2011
2. GÁLL 1993 = Dr. Gáll Imre: Hídesztétikai elvárások százéves fejlődésének bemutatása néhány Duna-híd példán keresztül. In: Építés – építészettudomány. 1993. (23-évf-) 3-4. szám. 287-307. o.
3. ZSÁMBOKI 2007 = Zsámboki Gábor: Acélszerkezetű közúti hidak építése hazánkban 1945-1969 között. Lánchíd füzetek 3. Első Lánchíd Bt. Budapest; 2007.

Közlekedés mint fejlődés záloga

– Magyarország közlekedéstörténelmi áttekintése az 1880-1910 közötti időszakról

Írta: Kovács Áron

1. Bevezető

Magyarország az 1867. évi kiegyezés után gyors fejlődésnek indult. A jobbágy és paraszti munkaerő felszabadítása után megindulhatott a növekedés a mezőgazdaság, az ipar és a kereskedelem területén. Az ország fejlődésével párhuzamosan az ipar-technikum forradalma, átalakulása is kibontakozott. Ebből az európai ember csak annyit érzékelt, hogy a városokban megjelentek az olcsó ipari tömegcikkék. A tömegtermelés teljesen áttért új erőforrásokra. 1884-1913 között például az erőgépek lóerő-teljesítménye 700%-kal növekedett és megjelentek a gőzturbinák, belsőégésű- és villanymotorok, amelyek a termelés hatékonyságát elősegítették. Az országban a gépipari foglalkoztatottak száma 248%-kal növekedett és 1910-re az iparban foglalkoztatottak 1/3-a már nagyüzemben dolgozott.

Ehhez a páratlan technikai és gazdasági fejlődéshez a közlekedés és a kommunikációs szektor fejlődése is hozzájárult. Magyarországon 1890-1910 között, húsz év alatt a vasutak hossza 193%-kal, a vasúti személygépkocsik száma 308%-kal, a szállított személyek száma 570%-kal növekedett. A múlt századforduló azért fontos a magyar közlekedési történetben, mert elsősorban a vasúti fejlesztések páratlannak mondható előrelépést jelentettek az akkori társadalom számára és még a mai napig is azokat az akkor megépített pályavonalakat használjuk a magyar határokon innen és túl. A vasútfejlesztés a magyar ipart láncreakciószerűen húzta maga után, aztán az összes többi iparág fejlődését is serkentette. Először a szénbányászat termelékenysége növekedett a vasutak és a beinduló gőzhajózás szénrel való kiszolgálása miatt, majd sorra következett az ugyancsak vasutat ellátó gépipar, és nehézipar fejlődése. Ebből is látszik, hogy a közlekedés mennyire fontos tényezője egy ország gyarapodásának. A

millenniumi ünnepek idejére készült nagyszabású újítások, vívmányok, technikai csodák bátran kijelenthető, hogy az elkövetkező néhány évtized fejlődését meghatározták.

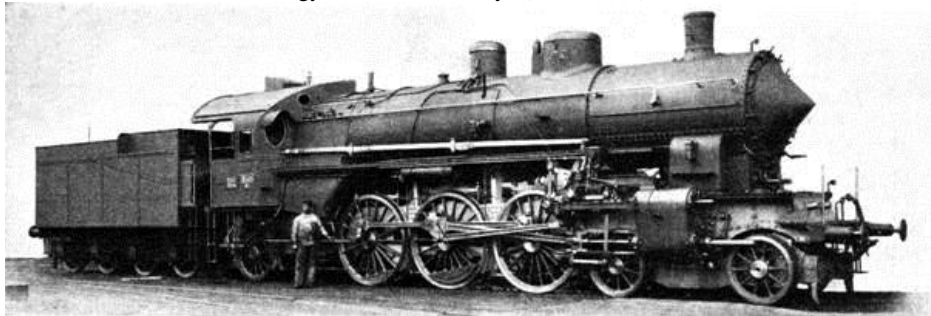
Ez a tanulmányom Magyarország a 1880 és 1910 közötti időszakát mutatja be közlekedésfejlődés szempontjából és azokat a vívmányokat, amelyek hozzájárultak a magyar állam fejlődéséhez, illetve feltérképezem ezeknek az újításoknak a hatását az akkori társadalomra.

2. Vasút fejlődése 1880 és 1910 között

Az ezredforduló táján a vasúti közlekedés fejlődésének elengedhetetlen feltétele volt az ipari termelés kiszolgálása. „Nem túlzás, ha azt állítjuk, hogy kevés olyan találmányunk van, amely az emberi élet és a gépek igazi kapcsolatát, a társadalmi-gazdasági fejlődés és a technika kölcsönhatását jobban példázná, mint a vasút.” (Czére, 1989, 89 old.). Az *első vasúti pályát* 1846. június 1-jén nyitották meg Pozsony és Nagyszombat között. A vasút nagyütemű fejlődését bizonyítja az is, hogy az 1875-re megépített vasútvonalak hossza 6411 km-rel növekedtek, ez a Magyarországon valaha rendelkezésre álló vasúthálózat 1/3-át képezte. A legtöbb vasútvonallal Magyarország 1919-ben rendelkezett, az összes vonalhossz elérte a 22.869 km-t.

Ebben az időszakban nem csak újabbnál-újabb vasútvonalakat terveztek és építettek, hanem létrejöttek a vasutat építő, fenntartó és üzemeltető szervezetek. Európában rájöttek, hogy a vasútfejlesztések csak akkor lehetnek kellőképpen hatékonyak, ha az intézményrendszer közvetlen az állam irányítása alá kerül és így egyben a kereskedelmi, gazdasági és politikai célkitűzéseket is szolgálni tudja. A vasút államosítás iránti törekvéseket *Hollán Ernő* (1824–1900) után *Tolnay Lajos* (1837–1918) folytatta, aki 1872-1885 között volt a *Magyar Állami Vasút* elnökgazgatója. Ezt az időszakot a hazai vasútépítés egyik aranykorának nevezik, mert az ország területén 400-500 km-nyi új vasút épült. A vasúti közlekedésben Budapest központi szerephez jutott, és ekkor épült meg a *Keleti pályaudvar* is (1884. augusztus 16-án avatták fel).

1. ábra: A MÁV 301 sorozatú gyorsvonati mozdonya (1911–1914)

Forrás: Dévényi-Meczner Máté: Gépjárművek felépítése - A vasúti forgóváz

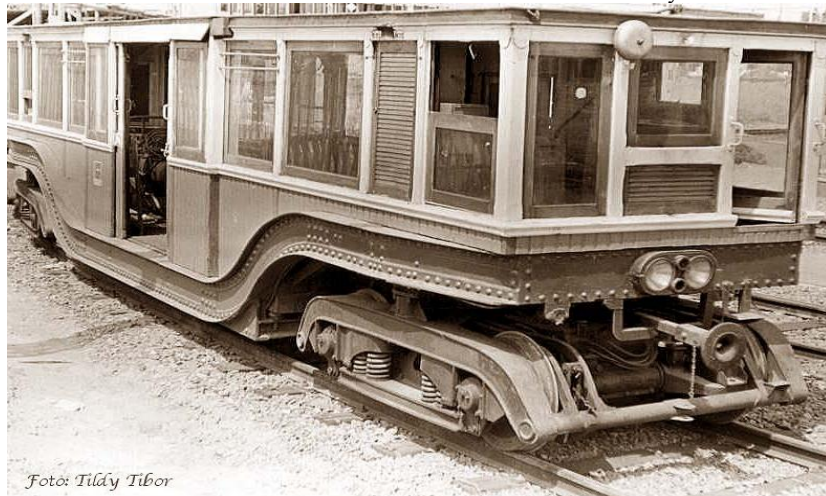
A vasúti közlekedés kiszolgálását eleinte külföldi, főleg belga és osztrák mozdonyok látták el. A kiegyezés után először a *Magyar-Svájci Vagyongyárat* majd a *Magyar-Belga Gép- és Hajóépítő Társaságot* alapították meg. Magyarországon ezek a gyárak indították el a gőzmozdonygyártást. Már az 1873. évi bécsi világkiállításon bemutatták az első Magyarországon készült normál nyomtávú gőzmozdonyt. További fejlődés lépcsőfokának tekinthető, amikor a MÁV 6 db. gyorsvasutat gyártott le, amely már képes volt a 90 km/h utazósebességre. Az ipari termelés

bővülésével a vasúti közlekedés iránti igény is növekedett, ez által a vasúti járművek gyártása felgyorsult és 1881-1905 között 200 db gyorsvasutat gyártottak le, lényeges szerkezeti változás nélkül, míg a gőzmozdonyból 1893-ban elérték az 500. darabszámot. A millenniumi kiállításra pedig elkészült az 1000. gőzmozdony is *Kordina Zsigmond* (1848-1894) tervezése alapján. Az ezredfordulóra a *Ganz-gyár*¹⁵⁰ mozdonyai mind szélesebb körben elterjedtek nem csak belföldön, hanem külföldi piacokon egyaránt. A magyar gőzmozdonygyártás mennyiségi rekordját az első világháború alatt (1916) érte el, amikor 307 db mozdony készült. (Kollega Tarsoly István, 1996-2000)

Ahogy a vonatgyártás bővült, úgy a lakosságban az utazás utáni vágy is erősödött. *Baross Gábor* (1848–1892)¹⁵¹ minisztersége alatt felvirágozott a MÁV köszönve a *zónatarifának*, illetve a kereskedelem és iparfejlesztés érdekében bevezetett *teheráru-díjszábnak*. Ez által az utazási igény meghatszorozódott. (Szeberényi, 2007)

Nem szabad elfelejteni, hogy 1896. május 2-án ünnepélyes keretek között Ferenc József osztrák császár és magyar király megnyitották budapesti Millenniumi Földalatti Vasutat,¹⁵² amely a kontinens első földalattija volt. A vasútvonal 3700 méter hosszú volt és 9 földalatti és 2 felszíni megállóval rendelkezett. A megnyitóra 10 db fémburkolatú királyi kocii is készült. Az akkori KRESZ-nek megfelelően a vonalon baloldali közlekedés bonyolódott le. A szerelvények 4 perces időközönként közlekedtek.

2. ábra: A Millenniumi földalatti vasúton közlekedő kocii szerelvény

Forrás: Kubinszky Mihály - Lovász István - Villányi György: régi magyar villamosok

¹⁵⁰ *Ganz Ábrahám* 1845-ben alapított Budán vasöntödét. A két évtized alatt – főleg Ganz találmányának, a kéregöntésű vasúti keréknek köszönhetően – nagyüzemmé növekedett gyárat 1869-ben részvénytársasággá alakították. A Magyar Általános Hitelbank érékkörébe tartozó vállalat több hazai és monarchiabeli gyár felvásárlásával, illetve új részlegek (például villamossági gyár) kiépítésével a korszak folyamán az egyik legnagyobb hazai ipari konszernné nőtt.

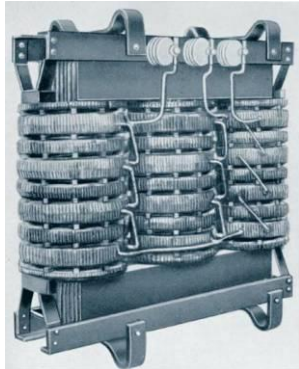
¹⁵¹ *Baross Gábor* mondta a zónadíjjal kapcsolatban: „Azt akarom, hogy a brassói ténsasszony Pest- re jöjjön kalapot venni!”

¹⁵² A millenniumi földalatti az Andrassy úttal együtt 2002-ben a világörökség része lett.

A kocsikat, amelyeket a *Schlick Gyár* készített a tetszetős külső mellett korszerű műszaki megoldások alkalmazásával látták el. A villamos berendezéseket a *Siemens cég* szállította. A kocsi belső tere a középső utastérből és az attól elválasztott két vezető fülkéből állt. A kocsiszekrény közepén helyezték el az egyszárnyú tolóajtókat. A kétféle fából készített belső borítás, az U alakban elhelyezett ülések és a szép lámpák dekoratív hatást keltettek. A földalattira műszaki színvonal tekintetében (vasútvonal és járműpark) megelőzte korát. A közlekedést a *Ferenc József Földalatti Villamos Vasút RT* cég üzemeltette. Másik érdekessége a vasúti nyomvonalnak, hogy a Városligetben áthalad Magyarország *első vasbeton hidján*, melyet *Brüggerman György* tervei alapján és *Wünsch Róbert* szabadalma alapján épült. (Kubinszky, 2000)

A Ganz gyár három kiváló mérnöke *Déri Miksa*, *Bláthy Ottó Titusz* és *Zipernowsky Károly* 1885. január 2-án benyújtották a transzformátor¹⁵³ szabadalmaztatását, amely lehetővé tette az elektromos energia nagy távolságra való eljuttatását. A találmányt nagy érdeklődés mellett 1885. május 1-én, az *Országos Kiállításon* mutatták be. (Kollega Tarsoly, 1996-2000)

3. ábra: Kandó Kálmán tervei szerint készült háromfázisú transzformátor, 1895

Forrás: Czére Béla: A vasút története Corvina, s.l., 1989.

A Ganz gyár mérnökeik segítségével elindította az indukciós motorok fejlesztését, majd gyártását. Rövid időn belül ezt a technikai újítást alakmázták a vasúti közlekedésben, mert a transzformátorok képesek elviselni a mozdonyok indításakor fellépő túlterhelést. *Kandó Kálmán*¹⁵⁴ (1869-1931) nevéhez fűződik a nagyfeszültségű villamosítás vasúti vonalak számára, illetve a háromfázisú mozdony, amelyeket 3 kV feszültségű és 15 Hz frekvenciájú áram táplált. Az első villamosított vonalak a bányák közelében történtek meg, illetve olyan rövid hegyi utakon, ahol a turisták kényelmét szolgálta. A villamosítás lassú ütemben zajlott és ez hátráltatta a villanyvonatok elterjedését.

¹⁵³ A Ganz-gyárat képviselő *Bláthy Ottónak* feltűnt, hogy a rendszer nem alkalmaz zárt vasmagot, s próbaként vasrúddal rövidre zárta az induktor pólusait. Tapasztalatairól beszámolt *Zipernowsky Károlynak*, s együtt folytatták 1884 nyarán a kísérleteket a zárt, pólus nélküli vasmagos trafóval. A párhuzamos kapcsolást *Déri Miksa* vizsgálta, a kísérletek után új elosztórendszert dolgozott ki. Déri és Zipernowsky 1885. január 2-án nyújtották be szabadalom-kérelmüket párhuzamos kapcsolású, 1:1-től eltérő, tetszőleges áttételi váltóáramú induktorok alkalmazásán alapuló elosztórendszerre.

¹⁵⁴ *Kandó Kálmán* 1895–1929 között megadott szabadalmainak száma 69 db. A szabadalmak a villamos vasúti motorok, többfázisú váltóáramú motorok, önműködő kapcsoló-berendezések, felsővezetékek és erőátviteli telepek témái köré csoportosíthatók.

2.1 Vasút hatása az akkori társadalomra

A vasútvonalak mentén elindult az iparosodás, a fő csomópontokban a kereskedelem fellendült köszönve az olcsó teherszállításnak. A nagyobb központok között leegyszerűsödött, megrövidült és hatékonyabbá vált a kereskedelem. A vasút nem csak egy adott terület vagy ország gazdaságára hatott ki, hanem képes volt népeket és nemzeteket összekötni. Az információ terjedése felgyorsult, a posta és a hírlapszolgálat kihasználta a vasút adta infrastruktúra előnyeit. A távol élő emberek közötti érintkezés lehetővé vált és megnövekedett az egyén mozgástere. Az olcsó utazási lehetőség által az emberek nem csak hivatali ügyek intézésére vagy kereskedelmi feladatuk elvégzésére használták a vasutat, hanem csak kertelésből. Az utazás lehetősége beszívargott az emberek mindennapjába elősegítve a turizmus fellendülését.

Egy régió belül a vasút jelentős szerephez jutott a 20.-században. A vasútállomások környezete felértékelődött. A munkások a vasútnak köszönhetően a munkahelyüktől távolabbra költözhetek, akár vidékről is bejárhattak dolgozni. A viselkedéskultúrában is új helyzetet teremtett a közös vasúti kocsiiban való utazás, mert különböző rangú emberek egymás mellé kerültek, a hölgyek és urak együtt utaztak, de a dohányzókat egy idő után elkülönítették. Az utazó embereknek egyre fontosabbá vált az idő, ezért kar- és zsebórát kezdtek el használni, hogy a menetrendhez tudjanak alkalmazkodni. (Czére, 1989)

3. Víz közlekedés fontossága a 20. század fordulóján

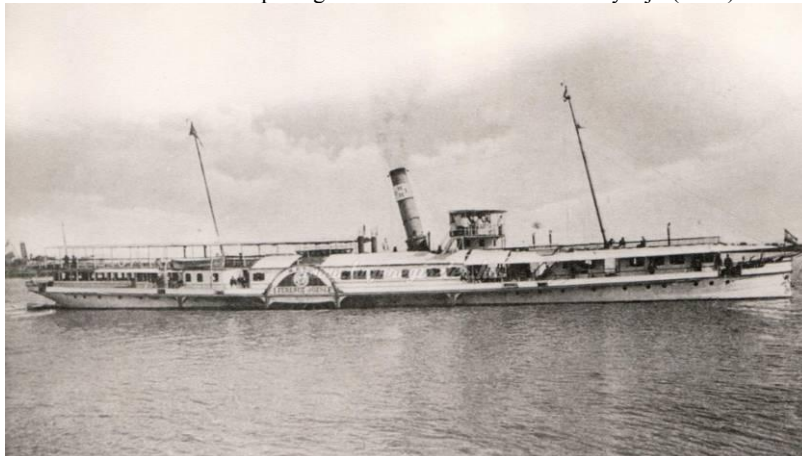
A Duna Európa második leghosszabb folyója, ezért közlekedés szempontjából a dunai hajózás kiemelkedően fontos Magyarország számára. Az 1878-as berlini kongresszuson elfogadtak egy határozatot, amely az Al-Duna biztonságos hajózhatóságát szorgalmazta. A kongresszus döntése nyomán az Osztrák-Magyar Monarchiát bízták meg az Al-Duna – Kazán-szoros, Zuhatagok, Vaskapu – szabályozás nagy munkájának az elvégzésével, amit a magyar kormány magára vállalt. A közel két évtizedes, változó intenzitású folyószabályozás után 1896-ban adták át a forgalomnak a *Zuhatagos-szakaszt és a Vaskapu-csatornát*.¹⁵⁵ (Huszár, 2007, 5. old.)

A 19. század utolsó évtizedeiben számos magán hajózási társaság működött Magyarországon, de ezek nem voltak hosszú életűek. Bukásuk után a kormány kezébe vette a magyar hajózás ügyét. Utasítására 1888-ban megalakult a MÁV Hajózási Vállalata, majd 1894-ben banki és állami tőkével megszületett a ma is működő *Magyar Folyam- és Tengerhajózási Rt.* A 19. század végén már csak a két nagy társaság, a *Magyar Tisza-Gőzhajózási Társaság* és a *Magyar Folyam- és Tengerhajózási Rt.*¹⁵⁶ működött Magyarországon, amelyek elsősorban a Balkán felé irányuló vízi szállításra rendezkedett be. A Vaskapu szabályozásával kibővült az al-dunai kapcsolat és jótékonyan hatott a vízi szállításra. A gőzhajózás korszerű *hajóépítő iparra* támaszkodhatott. Az Óbudai Hajógyár mellett Angyalföldön és Újpesten egy sor kisebb-nagyobb hajóépítő üzem és gyár alakult, Balatonfüreden is létrejött a magyar hajóépítés harmadik bázisának első magja.

¹⁵⁵ 1896. szeptember 27. - A hajózhatóvá tett Vaskapu-csatorna ünnepélyes megnyitása az Al-Dunán, I. Ferenc József császár és király, I. Károly román király és I. Sándor (Aleksandar Obrenović) szerb király jelenlétében.

¹⁵⁶ A MFTR hajói 1895 és 1917 között éves átlagban 595 ezer utast és 557 ezer tonna árut szállítottak. 1918-ban 38 személyszállító és 54 áruszállító gőzhajóval, valamint 389 uszályllyal és két tankuszállyal rendelkezett.

4. ábra: I. Ferenc József típusú gőzüzemű oldalkerekes személyhajó (1909)

Forrás: Sitkei Gyula: A magyar elektrotechnika nagy alakjai. (Energetikai Kiadó Kht. 2005)

A folyami hajózás a vasutak korában is dinamikusan fejlődött. A vízi szállítás ugyanakkor egyre inkább néhány árucikkre korlátozódott, elsősorban a gabonára és az építőanyagokra. A személyszállítás volumene sem csökkent, ám annak inkább csak regionális szerepe maradt, az utasok többsége a közeli piacra járt az úgynevezett "kofahajók" valamelyikén. A Dunán közlekedő hajójáratokon kofák igyekeztek a fővárosi piacokra, vásárcsarnokokba. A több mint 10 000 m²-es központi Vásárcsarnok volt a főváros legnagyobb élelmiszerszarnoka. A világháború előestéjén Budapest a Duna legnagyobb forgalmú kikötővárosa volt, megelőzve Brailát és Bécsét is.

A *fiumei vasút* megnyitása (1873) megteremtette az önálló magyar tengeri kereskedelem lehetőségét. A századforduló évtizedeiben a magyar társadalom egyre nyitottabbá vált a tenger – elsősorban az Adria – kérdésköre felé. A *fiumei kikötőre* a magyar kormány óriási összegeket költött, hogy alkalmassá tegye a nagy gőzhajók befogadására is. Az erőfeszítések a magyar gazdasági fejlődés eredményeképpen Fiume 1914-re Európa tizedik legforgalmasabb kikötőjévé vált, az I. világháborúig 11 magyar tengerhajózási társaság jött létre. Összesen 123 hajójának hordképessége 235 ezer tonna volt. (Kollega Tarsoly, 1996-2000)

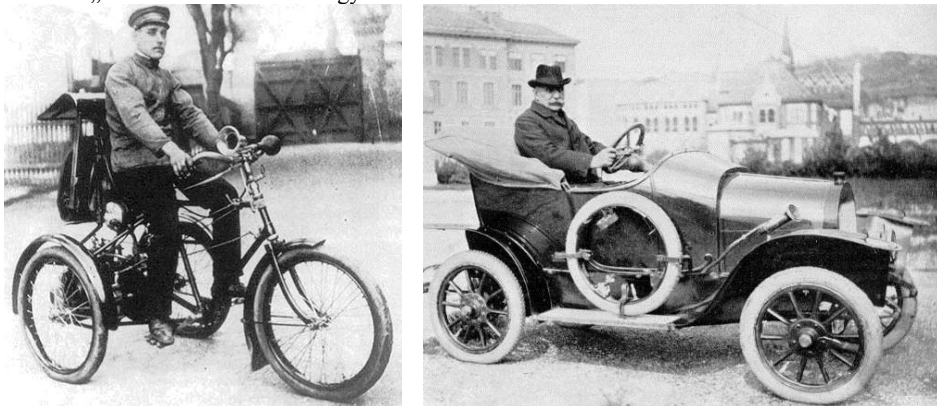
A magyar kereskedelmi flotta évente hatalmas forgalmat bonyolított le, és olyan nemzeti értéket képviselt, amelyet mindenképpen meg kellett óvni. A közös hadiflotta léte elemi nemzetgazdasági érdek volt, és ezzel függött össze Magyarország egyre nagyobb részesedése a haditengerészetben is.

4. Gépjárművek terjedése a közúti közlekedésben Magyarországon

A belső égésű motorok lassan terjedtek el Magyarországon. Az áru- és személyszállítás elsősorban vasúton és vizen bonyolódott le. A közlekedés reformjához *Wessely György* önjáró kocsija (1876), *Preiner Ferenc* gőzzel hajtott kocsija (1876) és *Korda Ferenc* akkumulátoros villanyautója (1890) nagyban hozzájárult. Jelentős változást *Bánki Donát* és *Csonka János* találmánya hozott, amikor is 1893-ban megalkották a *karburátort*, amely lehetővé tette a motoros gépjárműveknél a folyékony tüzelőanyag használatát. A belső égésű motorok hatásfoka ez által megnövekedett. *Rudolf Diesel* a dízelmotoroknál 1887-ben ért el sikereket és a „Bánki-

motorok” feledésbe merültek. A két magyar tudóst tovább fűtötte a feltalálás iránti vágy és tovább részt vettek a járműipar fejlesztésében. 1893-ban elkészítették az *első magyar segédmotor kerékpárt*, rá egy évre (1894) a Ganz gyárban összeszerelték a „*Bánki-féle*” *motorkerékpárt*. A Magyar Királyi Posta *motoros triciklire* kiírt pályázatát is Csonka János nyerte el. A két tudósnak sikerült évről-évre hozzájárulnia a magyar közúti közlekedés fejlesztéséhez. Az ezredforduló után is folytatták tevékenységüket és 1902-ben megalkották az *elsőkerék-hajtású autót*. Majd a posta újabb pályázatot írt ki csomagszállító automobilra 1904-ben, melyet Bánkiék elnyertek, ez az *első magyar négykerekű automobil*, melyet a Röck-gépgyár készített el 1905-ben. Külföldi szabadalom alapján az aradi Marta-gyár (Magyar Automobil Rt.), a Magyar Általános Gépgyár, Budapest-Mátyásföld, a Magyar Királyi Állami Vas-, Acél és Gépgyárak és a győri Magyar Waggon- és Gépgyár Rt. is több automobil típust gyártott. (Csonka, 1960)

5. ábra: „Bánki-féle” tricikli és négykerekű automobil

Forrás: Csonka Pál: Csonka János élete és munkássága és Magyarország a XX. században

A 20. század elején Magyarországon is elkezdett terjedni a gépkocsik használata, használatukhoz új utak építésére és a meglévők karbantartására volt szükség. Az úthálózat addigra makadám¹⁵⁷ burkolat fedte, mely biztosította az egyenletes útfelületet. Először (1894-1901) a Duna-Tisza-Körös közti transzverzális utakat építették meg, majd Baja-Csongrád-Gyula között 301 km-es szakaszát. Dunaföldvár-Debrecen-Máramaros sziget között (1901-1907) is elkészült (400 km), valamint Berettyóújfalu-Békéscsaba-Orosháza között (1908-1914) 139 km hosszan. Így 1912-re Magyarországon több mint 10 ezer km állami kavicsburkolattal rendelkezett és mindössze szilárd burkolattal mindössze 239 km-en. (Huszár, 2007)

4.1 Az automobil elterjedésének társadalmi hatása

A gépjárművek elterjedése a közutakon nem ment konfliktusmentesen. A száguldozó autósokra egyre több panasz érkezett, de a gépjármű tulajdonosok is sérelmezték a gyalogosok, a lovasok és hintón közlekedők gorombaságát. A suhanc gyerekek követ dobálták meg a drága és kényes járműveket. Akkortájt az autók nem tűntek másnak, mint extravagáns sporteszköznek (Magyarországon 1910-ben 937 személygépkocsit tartottak nyilván), luxuscikknek,

¹⁵⁷ Makadám: hengerelt zúzott kőből készült útburkolat (J. L. Mac Adam e: [mek edem] skót mérnöknek, a feltalálónak nevéből ered)

státusszimbólumnak és kevésbé a tér legyőzésének eszközének. Magyarország első autótulajdonosa egy fővárosi optikus volt Hatschek Béla, a második pedig a pezsgőgyáros Törley.

Akkori járművekre kényelmetlen utazás, gyakori üzemzavar, tankolási problémák volt a jellemző, de az autós utazás még akkor nem ismert életérzéssel ajándékozta meg az utazni vágyót (arisztokráciát, földbirtokosokat, politikusokat, egyetemi tanárokat, az állami adminisztrációt vezető tisztségviselőjét, egy-két színészt). Az új technikai eszköz a dinamizmust, sportosságot és a modern embert szimbolizálta. (Frisnyák, 2000)

5. Összefoglaló

„A tudományos emberfő mennyisége a nemzet igazi hatalma. Nem termékeny lapály, hegyek, ásványok, éghajlat s a többi teszik a közérőt, hanem az ész, mely azokat józanon használni tudja. Igazabb súly s erő az emberi agyvelőnél nincs. Ennek több vagy kevesebb léte a nemzetnek több vagy kevesebb szerencséje” (Idézet: Széchenyi, 1830)

Az ipari forradalmának részeként a vasút megjelenése és rohamos fejlődése nemcsak a közlekedést változtatta meg alapvetően, hanem az élet szinte minden területét. Új iparágakat hívott életre, új foglalkozások, szakmák születtek. Jelentős változást hozott az emberek életmódjában, ösztönzőleg hatott a műszaki és természettudományokra. A közlekedés más területei is fejlődésnek indultak a XIX. század második felében, mindenekelőtt a gőzhajózás, majd az automobil megjelenésével. Ebben az időszakban a közlekedéshez szorosan kapcsolódott a posta, távíroda és távbeszélő is.

Ezt a lökést (közgazdaságban „big push”-nak nevezzük) a *millennium évi ünnepségre* való készülés hívta életre. Akkori fejlesztések csak úgy jöhettek létre, ha annak megfelelő állami, társadalmi és egyéni és anyagi támogatottság megvolt hozzá. A magyar állam ezer éves fennállásának ünnepe volt az, ami lehetőséget nyújtott találmányok bemutatására, új fejlesztések megalapozására (a fejlesztéséről rendszeres és jelentős állami támogatással gondoskodtak), illetve a magyar nép tehetségének kiemelésére.

A magyar tudósok találmányaikkal megelőzték az akkori kor gondolkodását és maradandókat alkottak. Az alkotásaik befolyásolták az akkori egész társadalom fejlődését és egyben kihatottak az „egyszerű polgár” mindennapjaira. Az új technikai vívmányokat (transzformátor, világ első villamosított vasútvonala, kontinens első földalattija, a Duna vaskapun keresztüli hajózhatóvá tétele, magyar hajók, vonatok, tricikli, automobil gyártása, stb.) a mai napig használjuk vagy továbbfejlesztették és ez hozzájárult a mai Magyarország több mint 1100 éves fennállásához.

Felhasznált irodalom:

1. Czére Béla (1989): A vasút története; Corvina Kiadó, Budapest.
2. Sitkei Gyula (2005): A magyar elektrotechnika nagy alakjai, Energetikai Kiadó Kht., Budapest.

3. Huszár Zoltán (2007): Integrációs kísérlet a Duna-medencében a 19. század végétől a második, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Interdiszciplináris Doktori Iskola (PhD értekezés).
4. Frisnyák Zsuzsa (2000): Motorizáció a századfordulón, História, 9-10. sz. 28-31. old.
5. Csonka Pál (1960): Csonka János élete és munkássága, MTA Műszaki Tudományok Osztályának Közleményei, Budapest.
6. Kollega Tarsoly István (Főszerk.) (1996-2000): Magyarország a XX. században, IV. kötet: Tudomány 1, Műszaki és természettudományok, Babits Kiadó, Szekszárd.
7. Dr. Kubinszky Mihály - Lovász István - Villányi György (2000): Régi magyar villamosok, Budapesti Városvédő Egyesület, Budapest.
8. Szeberényi Márton (2007): A Millenniumi Földalatti Vasút vonala és annak története, letölthető: http://digitus.itk.ppke.hu/~szema/FJFVV_von.html
9. Wikipédia:
http://hu.wikipedia.org/wiki/Millenniumi_F%C3%B6ldalatti_Vas%C3%BAt letöltés: 2012.07.20.

A vasút fénykora. Az ipari forradalom csúcspontja Magyarországon

Írta: Frisnyák Zsuzsa, PhD

Az 1896-os év az ünneplésről szólt Magyarországon. A millenniumi ünnepségek fényét nemcsak a Városligetben megrendezett reprezentatív nagy kiállítás, a magyar honfoglalás tiszteletére országszerte emelt szobrok, könyvsorozatok, az új kulturális intézmények emelték, hanem nemzetközileg jelentős közlekedési beruházások ünnepélyes felavatását is erre az évre időzítették. Mindennek ellenére az eseménydús millenniumi évnek Magyarország 19. század végi fejlődésében inkább szimbolikus a jelentősége. Magyarország modernizációja – az ország közlekedési struktúráinak gyorsuló ütemű átalakulása – az 1896-os év előtt elkezdődött, és 1896 után is folytatódott. Ennek a tanulmánynak az a célja, hogy a millenniumi sikerek mellett bemutassa azt a gazdaságpolitikát és kormányzati munkát, amelyik képes volt az általános nemzetgazdasági célokra konkrét közlekedéspolitikai válaszokat adni és mindezt színvonalas államigazgatási eljárásá formálni.

Az 1880-as évek végén, az 1890-es évek elején lezajló fordulatnak a megértéséhez a 19. századi közlekedés hazai helyzetének egy lényegi sajátosságát kell kiemelni. A 19. századi Magyarországon a legújabb technológiai fejlesztések, a legkorszerűbb innovációk viszonylag hamar megjelennek. Az első dunai gőzhajót (1817) Magyarországon állították forgalomba. Magyarország a tizedik olyan európai ország, ahol gőzvasutat adtak át a forgalomnak (1846, Pest és Vác között). Az első fővárosi lóvasúti vonal (1866) a hatodik a kontinensen. Előbb kezd működni a telefonhálózat Budapesten (1881), mint Bécsben. Budapest az első olyan európai város, amelynek a belvárosában épült meg a villamosvasút (1887). A magyar millenniumra átadott budapesti földalatti (1896) pedig London után a második Európában. Az új innovációk terjedésével és tényleges használatával azonban már nem álltunk ilyen fényesen. A fővárosi lóvasutakat, villamosokat nem használta a lakosság munkába járásra, Budapest a 19. században végig gyalogosváros marad. Hasonló alacsony volumenű használat fogja jellemezni a földalattit is, és viszonylag hamar megreked a fővárosi telefonhálózat bővülése is.

Ezt a sorsot a magyarországi vasutak sem tudták elkerülni, a vasútvonalak hossza hiába növekszik imponáló mértékben – 1889-ig 11 ezer kilométernyi vasút nyílt meg hazánkban – mindeközben a vasúthasználat volumene gyakorlatilag stagnál. A szállított utasok abszolút száma¹⁵⁸ természetesen növekedett, de az egységnyi vasútvonalra eső utasszám már nem. Az egy pálya-kilométerre eső szállított utasok száma a gazdasági válságokra reagáló időszakos kilengések¹⁵⁹ mellett szinte állandósult. A teljes hazai vasúthálózat pályakilométerein 1860-ban átlagosan 1247, két évtized múlva, 1880-ban pedig 1371 utast szállítottak. A személyforgalom évről-évre lassabb ütemben növekedett, mint amilyen ütemben a vasúthálózat terjedt. Mindez azt jelenti, hogy Magyarországon az utasforgalom növekedésének alapját a hálózat terjedése

¹⁵⁸ 1850-ben 210 ezren, 1860-ban 1,9 millióan utaztak vasúttal. 1870-ben 4,9 millió jegyet adtak el, 1880-ra az utasok száma megközelítette a tízmilliót. Ez az imponálónak tűnő adatsor azonban nem tárja fel a valódi tartamot.

¹⁵⁹ Az 1870-es évek első fele gazdasági válságának utasforgalmi mélypontja 1878-ban következett be. Ebben az évben a MÁV kihasználtsága az 1872-es volumen (2013 utas/pályakilométer) alig 35%-a (715 utas/pályakilométer) volt.

képezte, a növekedés pedig nem egy polgárosodó társadalom tömegesedő szükségleteiből fakadt. A világ tágult, de a magyarok otthon maradtak. A vasút, mint innováció térbeli terjedése és annak tényleges használata közötti ellentmondás az 1880-as évek utolsó éveiben kezdte foglalkoztatni a kormányt. Az innovációk tényleges hasznosulását elősegítő kormányzati politika Tisza-kormányhoz, de leginkább Baross Gábor nevéhez köthető.

Magyarország közlekedéspolitikájában Baross Gábor miniszteri tevékenysége (1886–1892) jelent fordulópontot, akinek munkája kitűnően példázza az egyéniség történelemformáló erejét. Az alábbiakban Baross rendkívül gazdag és sikeres életművéből három olyan reformot emelek ki, amelyek hosszú évtizedeken át pozitívan hatottak Magyarország fejlődésére, és ami miatt az 1890-től 1914-ig tartó periódust a vasút hazai fénykorának tarthatjuk.

Államosítás és díjszabások

Magyarországnak a vasutakkal kapcsolatos érdekei már a kiegyezés tájékán kikristályosodtak. A politikai uralomra jutó liberális nemesi osztály független közlekedésirányítást, és olyan önálló állami közlekedéspolitikát kívánt, amelyik egy országos kiterjedtségű vasúthálózatot eredményez. A vasúttal összefüggő nemzeti célokat ennél precízebben csak Baross fogja megfogalmazni. Az 1880-as évek végének kormánypolitikája szerint Magyarország érdeke, hogy olyan egységes irányítású és folyamatosan bővülő vasúthálózata legyen, amelyik működésével ösztönzi az árutermelőket az új fogyasztói piacok keresésére, élénkíti a munkaerő áramlását, és amelyik felerősíti a főváros Kárpát-medencei szerepkörét. Baross Gábor életművét azért tartjuk kiemelkedőnek, mert ezeket a célokat nemcsak megfogalmazta, hanem meg is valósította.

Az egységes irányítású vasúthálózat megteremtésének eszköze az államosítás volt. Az egységes irányításra azért volt szükség, hogy az állam döntő befolyással bírjon Magyarország nemzetközi jelentőségű közlekedési folyosóinak sorsa felett.¹⁶⁰ A magánvasúti társaságok államosításával a magyar kormányok már korábban (1880–1885) is éltek, de akkor az államosítás oka még a pénzügyi kényszer volt, ti. a magánvasutak csőd közeli helyzete. Ezzel szemben az 1889–1891 közötti vasút-államosítások oka az állami befolyás megszerzése. Az így megszerzett vasúttársaságok közül a legjelentősebb az Osztrák–Magyar Államvasút volt. Az Osztrák–Magyar Államvasút birtokolta ugyanis az ország legnagyobb forgalmú, nemzetközi jelentőségű vasútvonalát (Bécs–Budapest–Szeged–Temesvár–Orsova). 1891-ben Baross meggyőzte a minisztertanácsot, hogy az Osztrák–Magyar Államvasút azonnali megvásárlásával Magyarország olyan vasúthálózattal fog bírni, amelynek „közvetett közgazdasági, az adóképeség fokozására ható jelentősége alig becsülhető eléggé”.¹⁶¹ Az 1889–1891 között lezajló államosítások révén létrejött egy olyan egységes irányítású, Magyarország nemzetközi útirányait is birtokló államvasúti hálózat, amelynek áru- és személyszállítási tarifáit az állam gazdaságpolitikai eszközként használhatta.

¹⁶⁰ A nemzetközi forgalmú vasútvonalak birtoklásának kérdése nemcsak kereskedelempolitikai kérdés volt. Egy ilyen útvonal feletti hatalom a magyar kormány diplomáciai mozgásterét is kitágította.

¹⁶¹ Az Osztrák–Magyar Államvasút megvásárlását a magyar állam eredetileg 1895-re időzítette, Barossnak azonban sikerült a vasúttársaság külföldi tulajdonosaival idő előtt megállapodni. Ennek lényege: a vételárat az államnak 75 év alatt kellett törlesztenie évi 9,6 millió forinttal. A vasúttársaság alkalmazottait a magyar állam szerzett jogaik biztosítása mellett átvette.

Baross elsőként a MÁV személyszállítási díjszabását alakította át. A zónatarifának nevezett 1889-es tarifareform meghatározott díjövezetekre – 14 zónára – osztotta az utazási távolságokat. Legnagyobb árcsökkentést a 25 km-nél rövidebb és a 225 km-nél hosszabb utazási távolságoknál vezettek be. 225 km-nél hosszabb utazás esetében teljesen mindegy volt, mekkora a beutazott távolság: egyforma menetjegyárak léteztek. Ez volt az ún. „végtelen zóna”. Mindez azt jelentette, hogy ugyanannyiba került Kolozsvárról (400 km) felutazni Budapestre, mint Brassóból (731), vagy Aradról (255 km). Mindezzel az államnak az volt a célja, hogy a személyforgalmat a főváros felé irányítsa, sőt itt tartsa: minden budapesti átutazáskor a távolság számítása megszakadt, majd újra kezdődött. A 225 km-es végtelen zóna előnyeit két vidéki állomás egymás közötti forgalmában az utasok tehát csak akkor tudják élvezni, ha a vonat útközben nem érintette a fővárost. Idővel az állam az 1889-es zónatarifa részletein sokat finomított, de az alapelvek változatlanok maradtak. A helyiérdekű vasutak egyéni adottságaik figyelembevételével csatlakoztak a zónadíjszabáshoz, az 1910-es évekre a helyiérdekű vonalakon több mint harmincféle változatban létezett a zónadíjszabás.

Az 1889-es zónadíjszabás bevezetése után a szállított személyek száma dinamikusan növekedett.

Év	Utasok száma, millió fő	Utasok száma pálya-kilométerenként
1888	5,4	1080
1889	9,3	1695
1890	16,1	2914
1891	20,3	3151
1892	29,3	3577
1893	32,3	3911
1894	34,2	4014
1895	35,4	4189
1896	36,6	4303
1897	33,2	3874
1898	34,1	3957

1. ábra. A MÁV személyforgalma 1888–1898 között¹⁶²

A személyforgalomnak még ez az erős fellendülése sem volt elegendő arra, hogy az egy pályakilométerre eső szállított utasok számában Magyarország megközelítse Ausztria, Németország stb. viszonyait. 1895-ben Magyarországon az egy pályakilométerre eső utasok száma 4189 fő, ugyanez Ausztriában 6093, Németországban 12034, Nagy-Britanniában 26268. A magyar utasforgalom sűrűsége ez idő tájt körülbelül az olaszországiával került azonos szintre.

Az 1890-es évekre a rendszeresen utazó közönség a vasút speciális – semmi máshoz nem hasonlítható bonyolultságú – munkaszervezési struktúrájáról, technikai kultúrájáról már jó ideje rendelkezett gyakorlati ismeretekkel. Az új személydíjszabás hatására azonban tömegével kezdtek olyanok is használni a vasutakat, akik korábban még sohasem utaztak, nem rendelkeztek a vasútról tapasztalattal. Nem véletlen, hogy a hazai élclapokban az 1890-es évek elején megszaporodtak az olyan történetek melyek a vasút működési jellegzetességeit nem ismerő parasztemberek csetlés-botlását örökítette meg. Menetjegyek áráról úgy alkudoztak a

¹⁶² Himmel Rezső: A Magyar Királyi Államvasutak 1870–1898. évi üzleti eredményei. Budapest.

jegypénztárban, mint egy vásárban, megzavarodtak az indóházi várótermek „nagyvilági” környezetében, úgy intették le a vonatot a nyílt pályán, mint egy szekertest, több órával a vonat indulása előtt kiértek az állomásra, nem tudták értelmezni a menetrendet stb. És mindezen felül történeteket örökítettek meg a vasút szabályainak kurucos lendülettel ellenálló parasztokról: ha a vasút ezt követeli, akkor dafke sem teszem meg, ha tilos a vészféket meghúzni, akkor azért is meghúzom. A zónatarifa országos sikere nagy népszerűséget hozott Barossnak, nevét olyanok is megismerték, akik korábban sohasem foglalkoztak a politikával. A néphangulatot jelzi, hogy a zónatarifát magyarázó vers is született. A 12 versszakból álló költeményből álljon itt egy rövid, de jellemző részlet:

„Nem ám boszorkányság a vasúti zóna,

Hej, bár réges-régen divatban lett volna:

A ládafiában több pénz penészednék –

S a koldus nem málét, de pecsenyét ennék!”¹⁶³

Az európai vasúttársaságok nagy érdeklődéssel figyelték a magyar reformot. A kezdeti kételkedő, támadó vélemények a siker nyomán megszűntek. Az európai vasúti szaklapok Baross nevétől visszhangoztak. Az osztrák kereskedelmi és iparkamarák egy hasonló tarifa bevezetését szorgalmazták. A zóna hatására Ausztriában a Bécs környéki vonalakon leszállították a 3. osztályú menetjegyek árát. 1890-ben az osztrák vasutakon 20 zónaövezetet állapítottak meg. A francia államvasutak és az orosz kormány vasúti mérnököket küldött Magyarországra a reform tanulmányozására. Később Finnországban és Dániában a zónához hasonló díjszabást vezetnek be. Az olasz szenátusban interpelláció hangzott el a zóna azonnali bevezetését követelve. Svédországban az egyik vasúttársaság átállt a zónadíjszabásra. Hasonlóképpen járt el 1890-ben a román vasutak is. A zónatarifáról még Új-Zélandon is adtak ki könyvet.

Összefoglalóan elmondható, hogy az 1890-es évek vasúti forgalomnövekedés alapját már egy polgárosodó társadalom növekvő szükségletei képezték. Ezek az újszerű, életmódbeli, gazdálkodási szükségletek a vasúthasználatban viszont csak akkor tudtak tömegessé válni, amikor az állam beavatkozott a vasutak díjszabásába. Ez a mesterséges, térformáló tarifapolitika stimulálóan hatott a tradicionális paraszti térhasználat keretei között élőkre, és kiszélesítette a vasúthasználók bázisát. A zónatarifa pozitív hatást az egy főre eső beutazott távolságok növekedésére nem fejtett ki, hanem éppenséggel lerövidítette azt. 1888-ben a MÁV első osztályú utasai átlagosan 124 km-re, a második osztályon 63, harmadik osztályon pedig 58 km-re utaztak. Tíz év múlva ugyanezen értékek 102, 58, és 35 km volt.

A díjszabási reform az áruszállítást sem kerülte el. Baross úgy vélte, az árutarifát teljes mértékben alá kell rendelni a termelés érdekeinek, és az ország külterjes mezőgazdaságát, fejletlen iparát és kereskedelmét a díjszabás helyes alkalmazásával európai színvonalra lehet emelni. Baross tarifapolitikájának lényege: csökkenteni kell a termékeket a távolságbéli különbségek miatt sújtó hátrányokat. Az a helyes árudíjszabás, amelyik kiegyenlíti (de

¹⁶³ A költemény „A zónatarifa rövid magyarázata, vagyis: olcsóért visz a vasút. A magyar nép számára megcselekedte és néhány ékes vasúti viccel megtoldott Pokrócz Ádám” című ponyvafüzetben jelent meg 1889-ben. A dokumentumot a Szabó Ervin Könyvtár őrzi.

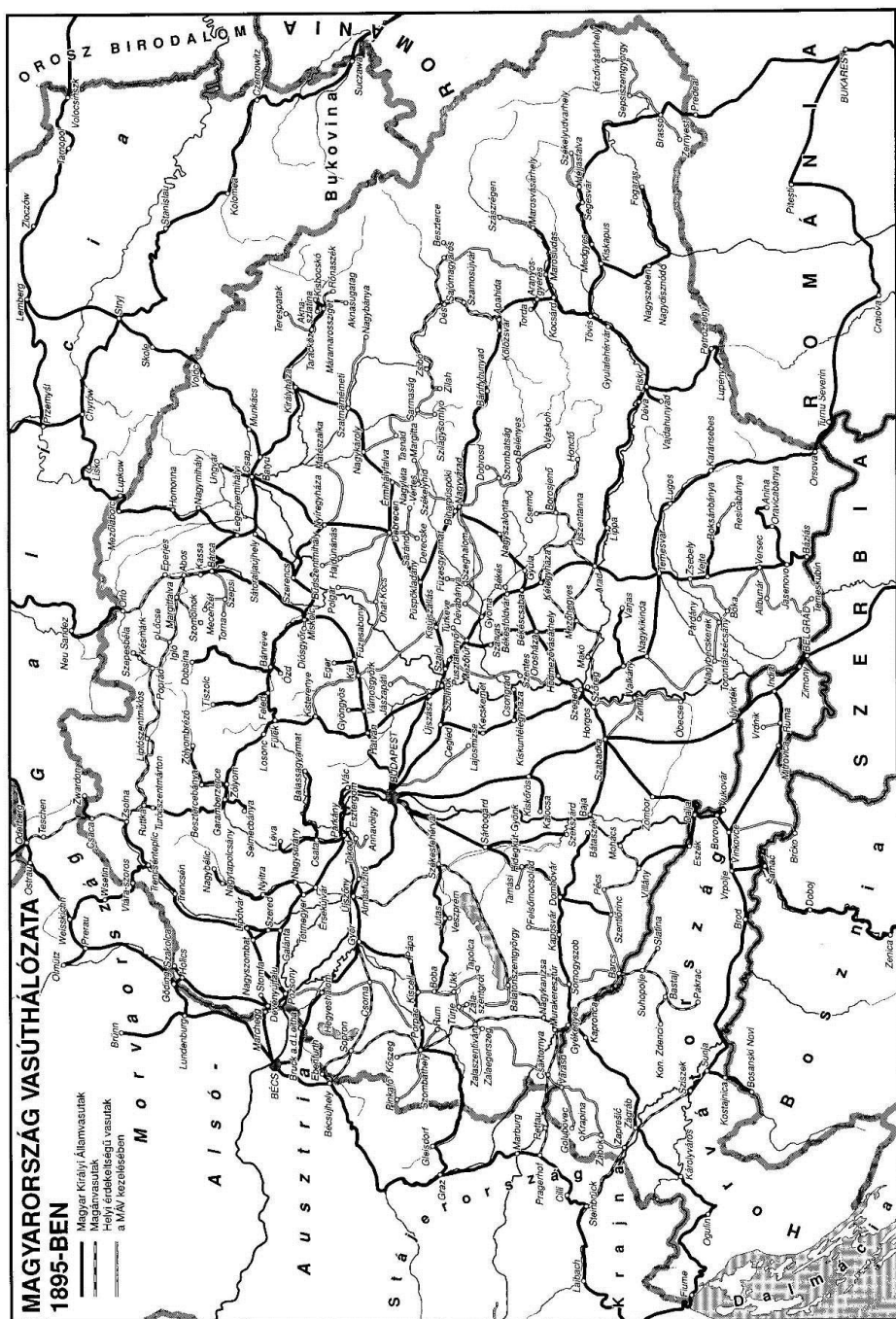
legalábbis mérsékli) a feladó és a célállomások közötti földrajzi távolságból eredő előnyöket vagy hátrányokat. Az államnak tehát a vasút használatát úgy kell támogatni, hogy a vasút használatában mutatkozó területi költségtöbbletet tarifális szubvenciókkal ellensúlyozza. Az 1891-ben bevezetett új árudíjszabás díjmérsékléssel egyenlítette ki a távolságból eredő hátrányokat, külön kedvezményt adott a nagyvárosi piacok, a külkereskedelem kiviteli irányába és kivételes díjszabást állapított meg exportpolitikai célokból. Mindezen túl 78 árucikkre ún. iránytarifát alkotott.¹⁶⁴

Összefoglalva: 1891 után a MÁV árudíjszabásai felerősítették a konjunktúrát a hazai cukoripar, az exportra termelő malomipar, a fővárosi termény-nagykereskedelem, a fafeldolgozás és kivitel számára. Az árudíjszabások Budapest felé terelték a gabonát, és nem támogatták az Alföldről a főváros elkerülésével Fiumébe szállított termények szállítását (olcsóbb Budapesten keresztül exportálni). Külön kedvezményt nyújtottak a Budapestről Fiumébe szállított lisztre, illetve az onnét a fővárosba érkező petróleumra. Mindent egybevetve a századfordulón a MÁV a kedvezményezett tömegtermékeket nagy távolságra (400 km felett) olcsóbban szállította, mint az Osztrák vagy Porosz Államvasutak. A tarifális versenyelőnyt azonban kizárólag a kivételes díjszabásokkal szállítható termékek élvezték, a MÁV gyorsáru- és a legtöbb teheráru tarifája magasabb, mint az előbb említett vasúttársaságoké.

A közlekedési struktúrák működése a magyar millennium idején

Joggal feltételezhetjük, hogy a fent említett reformok a magyarországi millennium idejére meghozták a gyümölcsüket és végre Magyarország közlekedési struktúrái elérték azt a fejlettséget, amelyet oly sokan évtizedekkel korábban megálmodtak. Mindez így is volt. Viszont, korábban ismeretlen új jelenségek (zsúfoltság, kapacitáshiány) is megjelentek. Az új kihívások közül voltak, amelyekre az állam helyes, és voltak, amelyekre – mai szemmel nézve – téves választ adott. Az új döntések közül a legnagyobb horderejűek változatlanul a vasutakat érintették. Vessünk egy pillantást a következő, az 1895-ös magyarországi vasúthálózatról készített térképekre.

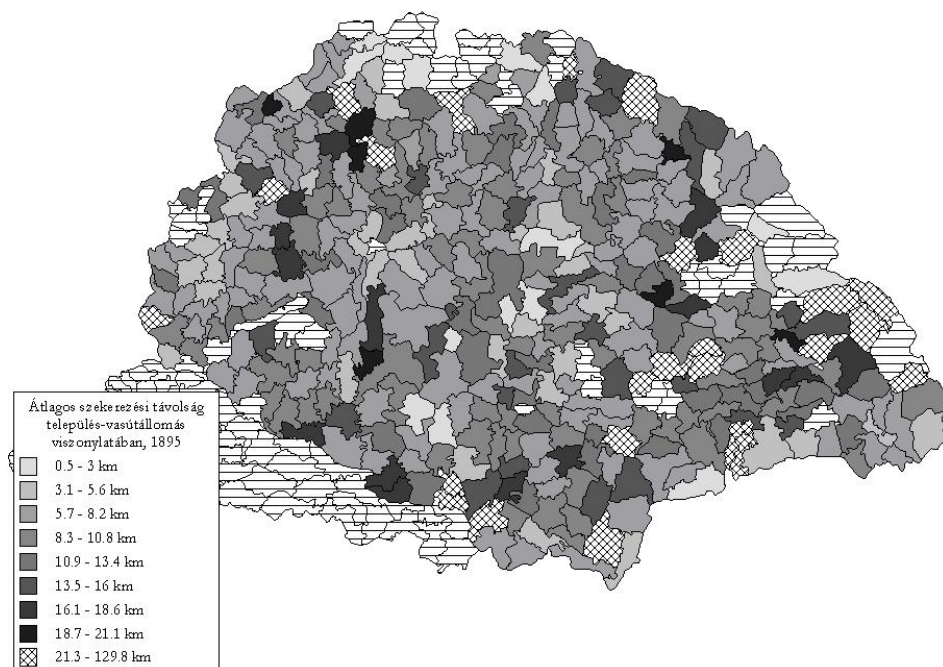
¹⁶⁴ Az előírások szerint 78 termék közül tizenegy esetében a kedvezményes díjszámítást csak akkor szabad alkalmazni, ha az áru a MÁV állomásai mentén fekvő bányákból vagy gyárakból származott, vagy oda volt rendelve. Ez a kikötés óriási felzúdulást keltett Ausztriában, és az osztrák érvek ereje akkora volt, hogy Baross kénytelen volt törölni ez utóbbi feltételt.

2. ábra: Magyarország vasúthálózata 1895-ben.¹⁶⁵

¹⁶⁵ A térkép Nagy Béla munkája.

1895 végére Magyarország vasúthálózata elérte a 14 ezer kilométert és mindeközben több száz kilométernyi új pálya volt építés alatt. A térkép azt azonban nem tükrözi, vajon mi volt a kapcsolat az ország településhálózata és a vasúthálózata között? Vajon ott voltak-e a vasutak, ahol a népesség élt?

3. ábra. A települések és a legközelebbi vasútállomások közötti átlagos távolságok járásonként 1895-ben.¹⁶⁶

A térkép a hazai vasúthálózat kedvező tulajdonságát tárja fel, mert bemutatja: az ötven éve növekvő vasúthálózat és a településhálózat között milyen szoros a térkapcsolat. Az ország legnagyobb részében, a járáások túlnyomó többségében alig néhány kilométeres gyaloglással vagy szekerezéssel el lehetett jutni a legközelebbi vasútállomásra. De az is egyértelműen kiderül, még léteztek vasúthiányos területek (a térképen ezeket a négyzetrács mutatja). A vasúthiányos területek leginkább az ország peremterületein voltak. Joggal gondolhatjuk, hogy a következő években az új vasútvonalak ezeket a területeket fogják feltárni. És valóban így is történt. A vasúthiányos területek ripsz-ropsz eltűnnek, 1896-ban majdnem ezer kilométernyi új vasútvonalat adnak át a forgalomnak. A vasúthiányos területek eltűnése ellenére a hálózat növekedése azonban nem lassul le. A világháború kitöréséig még további hétezer kilométer új vasútvonal nyílt meg Magyarországon. 1914-re a vasúthálózat hossza meghaladta a 22 ezer kilométert.

Az új építésű vonalak gazdasági hatása azonban már elenyésző. Magyarország túlépítette magát, nem volt szükség annyi új vasútvonalra, amennyit az ország épített. Az újabb és újabb vicinálisok megnyitására Magyarország elhanyagolt úthálózatának állapota adott ösztönzést. Az

¹⁶⁶ A térképet közel hétezer lakott hely adataiból szerkesztettem az adathiányos járáások nélkül. Az adathiányos járáásokat vízszintes csíkozás mutatja.

állam, a megyei törvényhatóságok és a községek az alacsony költséggel megépített vasútvonalaktól már nem is vártak terület- és gazdaságfejlesztő hatásokat. Sokkal inkább az útfenntartás véget nem érő gondját és költségeit akarták magukról eltolni olyan formán, hogy egy ingyenes szolgáltatást (az utak használatát) egy fizetőssel (vasúti utazás) váltanak ki. Érdekes módon a korszakban alig néhányan figyeltek fel a vicinálisok építésének eltűzött és gazdaságilag indokolatlan módjára. Még kevesebben látták mindennek az okát. 1911-ben a kereskedelmi miniszter büszkén említette, ilyen formán csak az állami utak építésének elmaradásából 80 millió koronát lehetett megtakarítani. Ennek az összegnek a nagyságát mutatja, hogy a Vaskapu szabályozás teljes költsége ugyanakkor 31 millió koronára rúgott.

Az 1890-es évek első felében Magyarország látványosan gyarapodó ország. Emberek tízezei építették a pályákat, töltéseket, vízelvezetőket, és alagutakat, falazták az új állomásépületeket, raktárakat, üzemcsarnokokat. Az építkezések időszakos munkaerő-szükséglete esetenként akkora volt, hogy több száz kilométerről vagy külföldről is toboroztak építőmunkásokat, bandákban dolgozó kubikusokat. Megélénkült a vasútjármű-gyártás is, mert a növekvő forgalom miatt egyre több gőzmozdonyra, tehervagonra és személykocsira jelentkezett igény. Növekedett a szénbányászat, mert a vasút működéséhez egyre több kőszénre volt szükség. A forgalom növekedése a 20. század első felében megközelítette azt a szintet, amelyet a meglévő vasúti kapacitások már nem tudtak kielégíteni. A MÁV teljesítőképességének fokozására – és egyúttal a Monarchia hadászati érdekeinek kielégítésére – az állam néhány év alatt egy 300 millió koronás beruházási munkaprogramot hajtott végre.

A magyar állam a honfoglalást reprezentatív rendezvények és beruházások sorával ünnepelte meg. A millennium jó alkalomnak bizonyult az ország gazdasági teljesítményének bemutatására, és annak áttekintésére, hol áll az ország az ipari termelésben, technológiai modernizációban. A Városligetben megrendezett kiállítás koncepcióját Baross Gábor dolgozta ki. Magyarország nem viláckiállításal ünnepelte önmagát, hiszen az ország modernizációja – az elért eredmények ellenére – a legfejlettebb nyugat-európai államokéhoz, de Ausztriához képest is szemmel láthatóan kevésbé volt sikeres. A dicsőség iránti vágy, és a külföld elismerésére áhító politikai szándék két millenniumra időzített szimbolikus jelentőséggel is bíró közlekedési beruházásban (Vaskapu szabályozás és a földalatti vasút építése Budapesten) érhető tetten.

Érdekes módon Baross élete főművének nem a vasutakkal kapcsolatos intézkedéseket, hanem a vaskapui beruházást tartotta. A Vaskapu szabályozásának munkálatait az 1878-as berlini szerződés bízta az Osztrák–Magyar Monarchiára.¹⁶⁷ A beruházás kivitelezésére azonban nem volt határidő megállapítva. Baross kormányzati befolyásán, érdekérvényesítő erején múlt, hogy a beruházás 1890-ben elindult. A Vaskapu hajózási akadályainak felszámolása a 19. század utolsó évtizedének legnagyobb állami beruházásává vált. Az 1890–1898 közötti munkálatok során több mint 25 millió köbméternyi követ és földet mozgattak meg hat munkaállomáson. Az építkezés alatt 85 munkás szenvedett halálos balesetet. Sőt, ebbe halt bele a mű legfontosabb szervező-koordinátora Baross Gábor is. A Vaskapu-csatorna 1896-os ünnepélyes felavatásán Ferenc József mellett a szerb és román király is megjelent, miniszterelnökök, nagykövetek,

¹⁶⁷ Ausztria és Magyarország 1883-ban abban állapodott meg, hogy a Vaskapu szabályozás kivitelezése a magyar állam feladata. „Cserébe” pedig Ausztria kiépíti a magyarországi gabonakivitel miatt fontos Arlberg vasutat.

attasék, kormánytagok vettek részt.¹⁶⁸ Az eseményről az európai sajtó küldöttjei tudósítottak, így a Vaskapu ügye elérte a világsajtót.

A másik millenniumra időzített beruházás, az Andrássy úti földalatti vasút megépítése a világvárossá növekvő Budapest nemzetközi jelentőségét szimbolizálta. A földalattit példátlan gyorsasággal magántőkéből (7 millió korona) építették ki. A kivitelezés engedélyeztetése kevesebb mint egy évet vett igénybe, a tényleges építkezés pedig alig 18 hónap alatt lezajlott. A feladattól függően 200–1200 munkás dolgozott folyamatosan (vasárnap is) az építkezésen. A földalatti azért tudott rendkívüli gyorsasággal elkészülni, mert a föld alatt vezetendő elektromos vasút eszméje a politikusok és Budapest vezetőinek fantáziáját is megragadta. Mindenki személyes ügyének érezte, hogy segítse, vagy legalábbis ne akadályozza a projektet.¹⁶⁹ A londoni metrón kívül ekkor még egyetlen európai nagyvárosban sem létezett földalatti.¹⁷⁰ Budapest öntudata és lakóinak büszkesége azonban nemcsak a földalattiban tükröződik, felfedezhetjük azt a kövezett és aszfaltozott utcákban, a gázlámpákkal megvilágított hidakban, az erőt és nyugalmat sugárzó középületekben, a percnként érkező villamoskocsikban, sőt a térhasználat rendezettségében is.

A századvégi Magyarország technikai és civilizációs fejlődését gazdasági, politikai, sőt kulturális alkotófolyamat eredményének tekintem. Ennek az alkotófolyamatnak nincs kezdete és vége, de van üteme. A modernizáció és polgárosodás ugyanis mindig bonyolult kontextusok és érdekviszonyok közepette tör utat magának, időnként felerősödik az időben és a térben, időnként pedig megreked. Kétségtelen, hogy a magyar millennium idején a civilizációs vívmányok minden korábbinál élesebben megmutatkoztak.

Ajánlott irodalom:

1. Fónagy Zoltán: Modernizáció és polgárosodás 1849–1914. Debrecen, Csokonai kiadó, 2001. 254 o.
2. Frisnyák Zsuzsa: A vasút és a paraszti polgárosodás a 19. század végén. In: Életmód, szemléletmód és a módi változása a parasztság körében a 19–20. század fordulóján. Szerk. Flórián Mária. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézete, 2010. 81–108. o.
3. Frisnyák Zsuzsa: Budapest Európa közlekedési és kommunikációs térszerkezetében a 19. század végén. In: A világváros Budapest két századfordulón. Szerk. Bartha Györgyi, Keresztély Krisztina, Sipos András. Budapest, Napvilág kiadó, 2010. 169–207. o.
4. Kozári Mónika: Tisza Kálmán és kormányzati rendszere. Budapest, Napvilág kiadó, 2003. 572 o.

¹⁶⁸ A hivatalból meghívott hatszáz előkelőség fogadására és színvonalas kiszolgálására az ötezer lakosú Orsova nem volt képes. Országos szervezőmunkát igényelt az étkeztetés, elszállásolás. Háromszáz bérkocsit szállítottak a helyszínre Szegedről, Szabadkáról, Temesvárról, sőt még Budapestről is. A bérkocsisok hatszáz lovának külön barakkot kellett építeni. Négy száz meghívottat MÁV termeskocsikban szállásoltak el, de ágyneművel ellátott ágyakat csak a legelőkelőbbek kaphattak.

¹⁶⁹ A kedvező politikai környezet, erős hátszél ellenére a főváros nem tudta a szükséges csatorna áthelyezéseket idejében elvégezni.

¹⁷⁰ A világ első, még gőzüzemű földalatti vasútja Londonban nyílt meg 1863-ban. Az első elektromos földalatti pálya szintén Londonban létesült 1890-ben. A budapesti földalatti átadását követően Párizsban nyílt meg a következő metró 1900-ban. Az első párizsi metróvonal átadását a franciák a világkiállítás megrendezéséhez kapcsolták.

Millenniumi arcképek

Fadrusz János, a dualizmus korának szobrásza

Írta: Lanstyák Enikő

Politikai háttér, dualizmus

Az 1867. évi kiegyezés értelmében a történelmi Magyarországot magában foglaló Habsburg Monarchia dualista, kétközpontú állammá vált. A dualizmus kora volt a történelmi Magyarország utolsó korszaka. Az Osztrák-Magyar Monarchia alatt, bár Magyarország visszanyerte állami önállóságát, a pénzügyek, a hadügy, valamint a külügyek intézését közös miniszterek voltak hivatottak végezni, akiket a két országgyűlés által választott delegációk ellenőriztek. A két állam közötti viszony azok teljes egyenjogúságán alapult, tehát mindkét állam rendelkezett felelős kormánnyal és volt saját képviseleti törvényhozása. A Monarchia közös piacot alkotott, amellyel a két ország pénzügyrendszere is természetesen közös volt. E korszakban az ország egyre polgáriasodott és rohamosan fejlődött, modernizálódott. A lakosság száma a jólétből kifolyólag negyven év alatt tizenöt millióról huszonegy millióra növekedett meg. A Monarchia gazdasága szintén ütemesen fejlődött. A korszak jól működő, hatékony oktatási rendszert épített ki, és sikerült a lakosság írástudatlanságát csökkenteni, illetve az iskolázottságukat növelni. A kulturális intézményhálózat szintén kiemelkedően jól szervezett volt.

Magyarország polgári liberális jogállam volt, de politikai jogokkal (választójog) a lakosság viszonylag szűk köre rendelkezett. Mivel a magyarok az egész ország lakosságának mindössze felét tették ki, a nemzetiségi kérdés olyan megoldandó problémákat vetett fel, amelyek miatt végül a világháborúban elszenvedett vereség után az Osztrák-Magyar Monarchia szétesett.

A millenniumi ünnepségek a nem magyar lakosság körében

A millenniumi ünnepségekről szóló tanulmányoknak kevés azon része, amely részletesebben feldolgozná a vidéken történt eseményeket, illetve nem sokat foglalkoztak régiókon belüli történésekkel, azzal, hogy a millenniumi események ténylegesen miként valósultak meg. Erre a témára csupán egy szlovák nyelven írt tanulmány vonatkozik, melyben mindössze a szlovák politikai elit néhány képviselője által írt újságcikkek elemzése található, egy román szerző pedig csak általánosságokban ír az eseményekről tanulmányában.

A magyar állam ezen alkalomból először szervezett országos szintű, olyan szimbolikus rendezvénysorozatot, mellyel minden polgárára hatni szeretett volna. Az ezredfordulóra szervezett ünnepségek mindenütt ellenérzéseket váltottak ki a nem magyar ajkú polgárok körében. A millenniumi ünnepségek fogadását vizsgálhatjuk a különböző nemzeti mozgalmak szintjén, másrészt adott településekre vagy vármegyékre nézve.

A szlovák, román, szerb nemzeti mozgalmak már a kezdetektől elutasították a millennium megünneplését. Vitatták a honfoglalás és államalapítás hivatalos történetét, valamint ezen ünnepeket nemzetiségi elnyomásnak értelmezték a magyar etnikum ünneplésének országos szintre kiterjesztett ünneplését.

1895-ben nemzetiségi kongresszus gyűlt össze Budapesten, ahol a román, szlovák és szerb politikusok vettek részt. Ezen esemény alkalmán szerették volna elérni, ha a központosított államot felszámolnák, ha a nemzetiségek önrendelkezési joga érvényesülne, miközben a magyar állam területi integritását tiszteletben tartanák.

Már az 1880-as évektől a szlovák nemzeti mozgalom ideológusai a millennium megünneplése ellen tették le voksukat, így például František Víťazoslav Sasínek történész, Svetozár Hurban-Vajanský publicista-politikus és Július Botto történész. Az ő álláspontjuk szerint a honfoglaló magyarok nem államalapítók, mivel a történelmi Magyarország teljes mértékben a Nagymorva (tehát az összszlovák) államon nyugszik, ami annyit jelent, hogy egy már meglévő állami struktúrához csatlakoztak.

1882-ben, amikor az ezredforduló ünnepségének ötletét, országos szintű kiterjesztését az országgyűlésen először hoztak szóba, a szlovák képviselő, Sasínek hevesen érvelt ez ellen, mivel saját álláspontja szerint *„millennium csak a magyarok ünnepe lehet, és mivel az ország többi népe súlyos sérelmeket szenved, ezért a magyarok millennáris parádéjára megszavazni egyetlen krajcárt is bűn lenne”*.¹⁷¹

A szlovák nemzeti mozgalom ekkor ment keresztül az egyik legválságosabb időszakán. Az 1875-ben meghirdetett passzivitási politikája sikertelennek bizonyult. 1874-75 óta megszűnt a szlovák nyelven folyó középfokú oktatás, valamint nem volt átfogó kulturális szervezete sem.

A szlovák intézményrendszerből, mivel nem rendelkezett önálló nemzeti egyházzal, hiányzott a középfokú oktatás, s nem volt semmiféle kulturális szervezete sem, intézményrendszere mindössze a Tatrabank négy fiókjára, valamint lokális jelentőségű vallásos körökre korlátozódott.

Felső-Magyarországon szinte mindenhol a kormány elvárásai szerint zajlottak az ünnepi események. Szepes megyében például a millennium támogatásával kihasználták a lehetőséget, hogy a tiszta szlovák és német ajkú falvakban is hangozzanak el magyar nyelven az ünnepi beszédek és szavalatok. Szamoson az ünnepségek két nyelven zajlottak magyarul és szlovákul. Voltak falvak, ahol az ezredforduló tiszteletének jeléül az istentiszteletek magyarul folytak, ráadásul akadtak olyan szlovák falvak is, melyek nevüket szintén az ünnepi esemény hatására magyarosították. Nem történt szlovák oldalról ellenállás, így a dévényi és a nyitrai millenniumi emlékműveket is konfliktusmentesen sikerült átadni. A szlovák nemzeti mozgalom lapjában, a *Národné Noviny* mindössze három olyan egyházköztséget említettek, ahol ünnepi istentisztelet elmaradt.

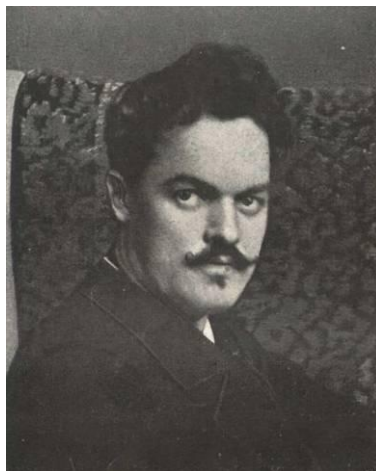
Összefoglalva tehát, a millenniumi ünnepségek abszolút mértékben a kormány akarata szerint zajlottak, a ruszinok, a zsidók és a magyarországi németek körében, szlovákok által lakott területeken pedig minimális ellenállás mellett. A román közösségek egyöntetűen elutasították az ünneplést. A szerb társadalom hozzáállása többnyire elutasító volt, a szászokat inkább a tudomásulvétel jellemezte.

¹⁷¹ Varga-Kuna Bálint: A millennium és a nemzetiségek. 14. évf. - 2009. 1-2. (51-52.) szám - 140. év kisebbségi törvényhozása Közép- és Kelet-Európában, 95.o. 3. bekezdés, 7. sor

E kor kiemelkedő szobrászművésze a pozsonyi születésű Fadrusz János, aki számos műalkotásával magyar kultúránk gazdagította. Életét és munkásságát ez a kor és ez a politikai légkör határozta meg. Az ezredforduló alkalmából létrehozott rendezvénysorozatokhoz ő is hozzájárult tehetségével. A millennium alkalmából több alkotásával gazdagította a magyar művészettárt.

Fadrusz János szobrászművész

1858. szeptember 2-án Pozsonyban született Fadrusz János. Szegény zsellércsalád sarja. Szőlőmunkás édesapja feleségül vette a helyi vincellér lányát, aki szatócsboltot bérelt. Négy elemi és két reálosztály elvégzése után, szorgalmával nem tűnt ki a többi gyerek közül, kreativitásával és rajzkészségével annál inkább. Az erős fizikumú fiú nem tett eleget szülei elvárásainak. Mivel nem szeretett tanulni, édesapja lakatosinasnak adta. Munkahelyén lehetősége volt gyakorolni kreativitását, amit ki is használt. A lakatosműhelyben díszítő rácsokat, kapukat, lámpatartókat készítettek. Munkáival lenyűgözte környezetét. Iparos rajztanára tehetségét felismerve egyre inkább biztatta. A segédvizsgára készített vasrácsa olyannyira jól sikerült, hogy nem csak a vizsgáért járó segédlevelet kapta meg, hanem mesterei tehetségét egy aranyéremmel jutalmazták.

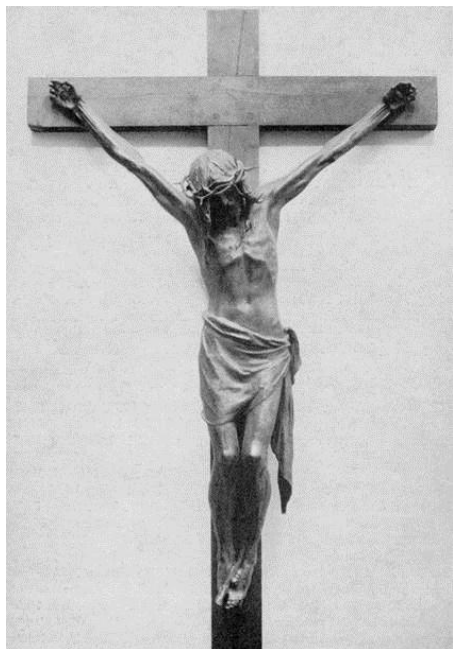
1.ábra: Fadrusz János

Katonaidejét 1878-tól Prágában töltötte. Három év után visszakерült Pozsonyba, ahol porcelánt festett, fafaragott, így tartotta fenn magát. A porcelánfestést is olyan ügyesen csinálta, hogy állásajánlatot kapott a Herendi Porcelángyártól, ezt azonban visszautasította, mert bár anyagilag előnyös volt, nem ez volt az, amire vágyott.

Gipszszobrok készítésével kezdett foglalkozni. Viktor Tilgner, a Bécsi Akadémia szobrásztanára 1883-ban figyelt fel rá a Hummel szoboralap javára rendezett kiállításon. Tilgner elismerése nyomására a pozsonyi Takarékpénztár vezetősége ösztöndíjjal támogatta a fiatal, tehetséges Fadruszt azzal a feltétellel, hogy Tilgner műtermében tanuljon.

1886-ban Tilgnernél Bécsben szobrázskodott. Mestere már az első időszakban elismerte. Portrékészítésből élt. Fadrusz azonban nem tartotta megfelelőnek akkori mestere műtermét ahhoz, hogy igazán kibontakozhasson, ezért új mestert választott magának, kinek művészetével jobban tudott azonosulni. Újonnan választott mestere Edmund Heller lett.

1890-ben pályadíjat kapott a Szabin nők elrablása című művére. Bécsben ismerte meg feleségét, Deréky Annát, aki ügyes műkritikusa volt, ráadásul szobrázskodni is tudott.

2. ábra: Feszület (1892)

Első megbízását Pozsonytól kapta. Szülővárosának a koronázási domb helyére Mária Terézia királynő lovassobrát tervezte, majd kivitelezte. A szobrot 1896-ban avatták fel, de később, miután Pozsonyt az új csehszlovák államnak ítélték, 1921. október 26-án felrobbantották, szinte felismerhetetlenné tette az új elnyomó hatalom.

3. ábra: Mária Terézia emlékmű (1896), Pozsony

Mária Terézia szoborcsoportja hatalmas sikert hozott. Ezután felköltözött Pestre, s megépítette saját modern műtermét és villáját a Naphegyen. A következő megbízást Kolozsvár városától kapta, amikor megnyerte a város Mátyás-emlékmű készítésére írt pályázatát. Az elkészült szobor felavatásával majdhogynem egy időben avatták egy másik nagy művét Zilahon.

Fadrus 1891-ben készült vizsgamunkájához a kereszten függő korpusz témáját dolgozta fel. Témájának megfelelő modelljéül saját magát választotta. Munkácsyhoz hasonlóan, aki a Krisztus Pilátus előtt c. festményénél Krisztust saját képmására festette, nem talált megfelelő modellt sem az utcákat járva, sem pedig a vállalkozó szellemű, lelkes jelentkezők körében. A modellezéshez felkötözte magát egy keresztre, lefénképezte és így tanulmányozta a szenvedő ember anatómiáját. Az elkészült tanulmány, ahogyan Hellert, a mesterét is, mindenkit lenyűgözött. Az 1892-93. évi Országos Képzőművészeti Kiállításon a Műcsarnok fő helyén a bejáratnál szemben helyezték el. Ez a műve tette véglegesen ismertté. E művet annyira megszerették, hogy számos másolata született, melyek az ország különböző helyszíneire kerültek. Pozsonyba, Budapestre, Szegedre, még az angliai Exeterbe is. Ennek bronz másolata került később az alkotó sírja fölé a Kerepesi temetőben.

4. ábra: Wesselényi Miklós emlékmű (1896-1902), Zilah

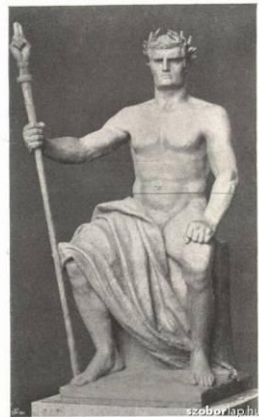
Erzsébet királynéről formázott monumentális emlékművével nem sikerült annak megbízását megszereznie. Ezt hatalmas kudarcnak élte meg. Ekkor már súlyosodó tüdőbaja is nagyon elhatalmasodott rajta.

A mestert korai halála 1903. október 25-én érte. Utódokat nem hagyott hátra, befejezetlen megbízásait tanítványaira hárultak.

A millenniumi ünnepekre készült alkotásai

1. Törvényt adó, Törvényt látó (1893)

A Budapesten, az V. kerületi Kossuth Lajos téren, a parlament épületével szemben elhelyezkedő Néprajzi Múzeum homlokzatát két oldaláról Fadrusz Törvényt adó illetve Törvényt látó ülő szobrai díszítik. Maga az épület 1893-96-ban épült Hauszmann Lajos tervei alapján a cseh származású építész Havel Lipót valósította meg. Ez az épület volt az egykori Igazságügyi Palota 1949-ig.

5. ábra: Törvényt adó, Törvényt látó (1893)

6. ábra: Törvényt adó

7. ábra: Törvényt látó

A századforduló szobrászai nagy számban kaptak arra megbízásokat, ahol az újonnan megépült palotákat minél inkább elhalmozzák díszekkel, szobrokkal. Nem számított, hogy az adott szobor mennyire volt látható, vizuális szempontból mennyire volt előnyös helyen elhelyezve az adott épületen. Sokszor alig látható helyekre rendelték szobrokat. Fadrusz is kapott ilyesféle megbízásokat. Ezekre felhozható jó példának e két szobor.

A Magyar Nemzeti Galéria homlokzatán lévő törvényt látó bal kezében egy jogart tart, mely végét egy félig csukott, esküre emelt kéz díszít. Másik alakja bal kezével a térdén tartott kötöblára mutat. A két alak azonos magasságban, ülve vannak elhelyezve, meztelenül való ábrázolásuk a görög szoboralakokat idézi. Jó megjelenésű, erőteljes, jól látható izomzattal rendelkező férfiakat látunk. A bal kezében jogart tartó férfi ábrázata ridegséget és szigorot sugall, míg a törvényhozó társának bár ábrázata szigorú, ridegséggel ellentétben enyhülést sugallva, erejét izmai feszítésével mutatja. A két félig akt szobrot anyaggal takarva ábrázolja. A művész első munkái közé tartoznak, melyeket 1893-ban készített el Hauszmann Lajos megbízására.

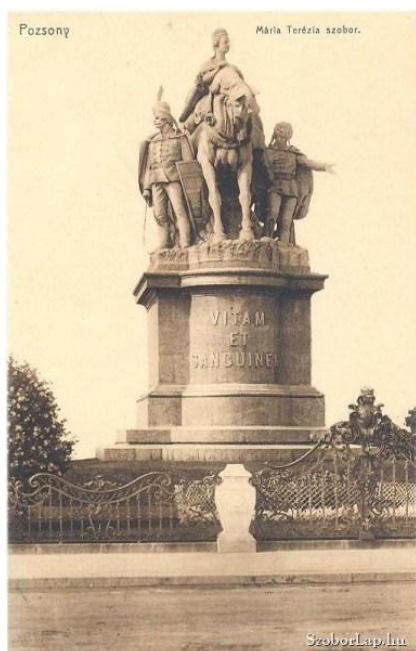
Néhány hasonló funkciót betöltő műve között megemlíthetnénk a királyi palota díszítésére 1897-ben készült két tehertartó atlaszt, melyeket carrarai márványból faragott. A két életnagyságnál másfélszer nagyobb szobor egymással szemben áll a krisztinavárosi szárny díszlépcsőjénél.

Később 1901-02-ben újabb megbízást kapott, amivel tovább díszítette a királyi palotát. A négy hatalmas kapuőrző, párosával elhelyezett oroszlán közül kettő fenyegetően, nyitott szájjal, félelmet keltve őrzi a palota kapuját. A kapun belül a másik kettő méltóságteljes nyugalomban ül. Ez utóbbi kettő közül a jobb oldali megsemmisült az 1945-ös ostrom közben. A másik három szintén megsérült, azokat restaurálták.

2. Mária Terézia lovasszobra (1897)

A millenniumi évforduló hatására számos műalkotás látott napvilágot országszerte. Bár Budapestre került a legtöbb ilyen ihletésű műemlék, vidéki felkérések is születtek.

A királyok pozsonyi koronázási dombja (királydomb) Magyarország vármegyéinek és a szabad királyi városainak mindegyikéből összehordott földhalom volt. A magyar szertartás szerint a frissen megkoronázott király, aki a nemzetnek letette esküjét, fellovagolt a dombra koronázási díszben, majd ott a négy égtáj felé napvágást tett. E hagyomány pogány ihletésű, vallásos jegyekkel körülrva. E történelmi jelentőségű mesterséges domb helyére Pozsony nagyon szeretett volna egy emlékművet állítani. Amikor a városnak az ezredforduló felé összegyűlt rá a pénze, kiírtak rá egy pályázatot. Ragaszkodtak ahhoz, hogy az alkotó művész helyi származású legyen. A két esélyes szobrászművész, Viktor Tilgner és Fadrusz János közül hosszas vita és különböző álláspontok megvitatása után a város Fadrusz tervét választotta.

**8. ábra: Mária Terézia emlékmű (1896),
Pozsony**

A szoborcsoport az életnagyság kétszerese. A márványból faragott emlékmű központjában Mária Terézia a korabeli trendeknek, szokásoknak megfelelő módon elhelyezkedve, méltóságteljesen üli lovát. Fenséges tekintettel viseli a magyar szent koronát, a jobb kezében jogar, bal kezében a lovát irányító kantár. Fadrusz a királynőt korhű ruházatban ábrázolja, ahogyan a jobbján álló mágna és a baloldalon elhelyezett köztiszt is.

A mágna Magyarország felé mutat, miközben csodálattal tekint fel a királynőre, és bal kezét a szívére téve felajánlja az országot. A vitéz a határ felé nézve, jobb kezében kardjával, bal kezén magyar címeres pajzsával, éberrel figyel és készen áll megvédeni uralkodóját.

A szobor elhelyezése is gondosan megkomponált, mivel úgy helyezkedett el a téren, hogy a főnemes valóban Magyarország felé mutasson, a lovasszobor a Duna felé fordul, a vitéz pedig Bécs irányában óvja királynőjét. A finom főalakot mindinkább kiemeli a két mellékalak erőteljességének kontrasztja. A szobor talpazatán elől Mária Terézia iránti hűséget megerősítő felkiáltás „*Vitam et sanguinem*” (*Életünket, és vérünket*) domborodik ki ezüst színével. Az ezzel párhuzamos oldalán pedig: „*Magyarország fennállásának ezredik évében a királykoronázások emlékére emelte Pozsony Szab. Kir. város közönsége 1896*”, a millenniumi ünnepségek alkalmára utalva. A lópaták alatt háborús maradványok nyomait lelhetjük fel.

A szobrász munkáját az Európában lévő jelentősebb Mária Terézia-emlékművek felkutatásával kezdte. A tapasztalatgyűjtés után megfelelő modelleket keresett az alakok megformálásához. A Mária Teréziát megszemélyesítő modell egy cirkuszi műlovárnő volt, akit előbb aktként mintázott meg, és ennek utána öltötte rá a szintén gondosan megválasztott korabeli ruháját, amit a királynő eredeti ruhájának tanulmányozása után formált meg. Gondosan ügyelt arra, hogy a részletek is hűek legyenek a valósághoz, megfelelően demonstrálják a korabeli lószerszámokat, ruházatot. A mágnes kosztyumje gróf Festetics Taszilo jóvoltából kerülhetett a szobrászhoz, a másik férfi ruházatát pedig a bécsi Udvari Múzeumból kölcsönözte. A bécsi lovarda legszebb spanyol ménje alapján formálta a női alak lovát. A ló testhelyzete dinamikusságot sugall. Hirtelen megtorpant, hátrahőkölt a testtartása vasos, fejét kissé oldalra fordítva lefelé néz. Ebben a beállításban a rajta ülő alak feje nincsen előről takarva, így esztétikai szempontból is előnyös amellest, hogy ez jelentéssel bír. Mellette álló kövívitéz alakjában és arcvonásaiban többen a mester atlétatermetét és vonásait vélik felfedezni. Az, hogy valóban a maga mintájára formálta volna ezt az alakot, nem volna meglepő, hiszen akadt már erre példa a fentiekben megemlített Krisztus-szobor kapcsán. A szoborcsoport gipszvázatát a pozsonyi Városi Múzeumban őrzik.

Az elkészült szobrot 1986-ban meghatottan fogadta Pozsonyban a Takarékpénztár igazgatósága, és jegyzőkönyvbe foglalt köszönő sorok kíséretében vett át. Az emlékmű, bár barokk stílusjegyeket tartalmaz, ezt olyan diszkréten teszi, hogy semmiféle túlzásnak, túldíszítésnek nincsen nyoma. A szobor letisztult eleganciával viseli korának jegyeit.

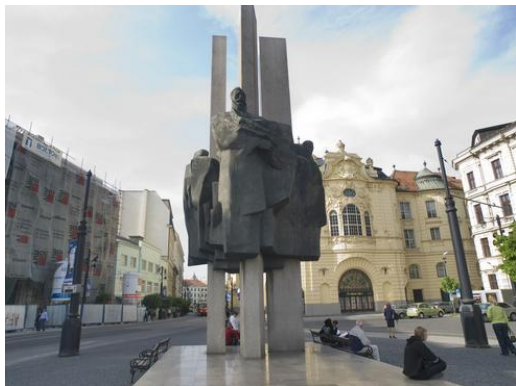
9. ábra: Mária Terézia-szobor, megmaradt talpazat

A szobrot 1897. május 16-án avatták fel, díszes vendégek társaságában. Ezen az eseményen megjelent többek között a király, Ferenc Ferdinánd, Stefánia főhercegné, a Pozsonyban lakó Frigyes főherceg és családja valamint a királyi család több tagja és az ország miniszterei is.

A szobor sajnálatos módon a korábban említett módon 1921. október 26-án csehszlovák légiósok közreműködésével megsemmisült. Megsemmisülése után a maradványok egy része elveszett, a két katonai mellékalak feje többé-kevésbé megmaradt, valamint a ló törzse is.

Néhány márványdarabot beépítettek a 31-es honvédek budapesti talpazatába. A megőrzött darabok többi részét a budapesti Szépművészeti Múzeum őrzi. A megmaradt ló törzséből faragták ki a szlovák nacionalista politikus Tyrš szobrát.

Tavaly, 2011-ben a jelenlegi szlovák fővárosban a Pozsonyi Városszépitészeti Egylet (BOS) indítványozta a szobor újrafaragását, az eredeti nagyságában és alapanyagában, a mai Štúr térre, azaz az egykori Koronázásidomb térre való elhelyezését. Martina Zimanová szlovák képzőművész elkészítette a szobor harmadnagyságnyi mását, melyet a Vajanský rakparton avattak fel. A leleplezésen körülbelül ötven ember vett részt. A szobor helyreállítását szorgalmazók mellett az ellentábornak is voltak képviselői.

10. ábra: Ludovít Štúr szobra (1973) Pozsony, alkotók: Bártfay Tibor, Szalay Iván

Az indítványt több mint egy évig tartó társadalmi vita után végül Pozsony önkormányzati képviselőtestülete nem fogadta el. A Štúr téren jelenleg az osztrák császárnő szobra helyén Lúdvít Štúr nemzetébresztő szobra áll. Robert Fico volt kormányfő ellenezte a cserét, ahogyan a Matica Slovenská is, mely 11 ezer aláírást gyűjtött a jelenlegi szobortömb megtartása mellett, a város történelmi múltjára visszaemlékező, az Osztrák-Magyar Monarchia egyik uralkodójának állított szobor ellenében, amely javára mindössze 5 ezer aláírást sikerült összehoznia a Városszépitészeti Egyletnek.

Fadrusz János kora egyik legtehetségesebb szobrásza volt, aki munkásságával támogatta az ezredfordulóra megrendezett ünnepségsorozatokat is. Legnagyszerűbb alkotása, mely saját régiójában volt elhelyezve, sajnos vandalizmus által megsemmisült. Az hogy valaha újra látható lesz-e ez a millennium alkalmából faragott szobor eredeti méretében és az eredeti helyén jelen körülmények között ez kétséges.

Felhasznált irodalom:

1. *Magyar életrajzi lexikon 1000–1990.* Javított, átdolgozott kiadás. Főszerkesztő: Kenyeres Ágnes.
2. Soós Gyula: *Fadrusz János.* Budapest 1961.
3. Dr. Lázár Béla: *Fadrusz János élete és művészete.* Budapest 1923, 2. kiadás.
4. Murányi Jenő: *Fadrusz. Két szobor száz éve.* Kolozsvár 2002.
5. *Művészet.* Szerkesztette: Lyka Károly. 1903, 2. évf., 6. sz.
6. <http://www.mercuriustour.ro/hu/FADRUSZ-JANOS--a963.html>. letöltés: 2012. 07. 20
7. Gyurkóné Edit: Fadrusz János, megtekintve: 2012.07.23.
8. Fadrusz János http://szoborlap.hu/alkoto/396_Fadrusz%20János, letöltés: 2012.07.22.

9. Fadrusz János wikipedia.hu, letöltés: 2012.07.22.
10. Továbbra is Štúr a „király” a magyar koronázási díszterén, Lesz még Mária Terézia szobor Pozsonyban?, letöltés: 2012.08.20.
11. felvidék.ma
12. Katus László: dualizmus, letöltés: 2012.08.21.
http://www.enc.hu/lenciklopedia/fogalmi/torttud_magy/dualizmus_kora.htm

Képek:

1. Művészet, szerkesztette: Lyka Károly Második évfolyam, 1903, 6. sz.
2. <http://www.hung-art.hu/frames.html?/magyar/f/fadrusz/muvek/index.html>
3. http://frankaegom.ofm.hu/trianon_2006/igazsagot_magyarorszagnak/magyarorszag_tortenelme_es_kuturaja_2.htm
4. szoborkereso.hu
5. klubradio.hu/forum
6. szentkoronaradio.com
7. felvidek.ma

Szinnyei József

Írta: Marczell Erika

A XIX. század utolsó évtizedében, amikor a történelmi Magyarország kétközpontú állam volt, tehát az Osztrák-Magyar Monarchia idején, a kormány és a képviselőház törvénybe foglalta a magyar államalapítás ezredfordulójának megünneplését. Ez a törvény egy olyan rendezvénysorozatot jelentett, amely egész Magyarországra ki volt terjesztve, nemcsak Pesten, de az ország minden területén, vidéken is. Alapos kutatás, és szakvélemények alapján a kormány a honalapítás jubileumának ünneplésének dátumát az Országgyűlésen 1895-re javasolta. Bár a képviselők elfogadták ezt a javaslatot, megfelelő anyagi fedezet hiányában a millenniumi ünnepségek időpontja 1896 lett.

Képzőművészet

Ezen ünnepségsorozat részeként az Andrássy út végén lévő Hősök terére szoborcsoportot terveztek, valamint minden régióba, azaz hét különböző helyszínre. Thaly Kálmán alkotta Turul madarat vagy Árpádot ábrázoló emlékoszlopokat állítottak fel, Schulek Frigyes terve alapján pedig a Halászbástya Szent István lovas szobra is elkészült.

Irodalom

A különféle képzőművészek és alkotásaik mellett irodalmi remekművek, különböző témájú publikációk is születtek. Ezt az időszakot szellemi tevékenységeivel gazdagította Id. Sinnyei József is. Amellett, hogy bibliográfia és biográfia atyja, életrajzíró, történész, nem utolsósorban pedig nyelvészettel is foglalkozott. Komárom városának helytörténetét gondosan feldolgozva és publikálva alkotott ezzel maradandót.

1896. szeptember 21-én a kereskedelmi miniszter az ezredéves országos kiállítás II. (közművelődés) csoport zsűri-tagjának nevezte ki.

Élete

Valódi nevén Ferber József született 1830. március 18-án Révkomáromban (ma: Komárno/Szlovákia) született nemesi címmel rendelkező családban.

Szülei Ferber Alajos szitásmester és borkereskedő, majd a révkomáromi dunai röplő-híd, a vágdunai állóhíd- és piaci vám bérlője és Hikker Juliánna.¹⁷² Haláluk után három testvérével a „timárház“-ban nevelkedett.

Szinnyeit a legnagyobb magyar bibliográfusként emlegettük, élete során számos kitüntetést és címet szerzett. Karrierje folyamatosan ívelt felfelé és fő művéhez a „*Magyar írók élete és munkái*“ című munkájához csupán hatvanévesen látott hozzá. Az elismertséghez vezető út Sinnyei számára nem volt egyszerű, meg kellett küzdenie minden egyes lépcsőfokért.

¹⁷² http://hu.wikipedia.org/wiki/Szinnyei_J%C3%B3zsef_%28bibliogr%C3%A1fus%29

Szinnyeit egyetlen vágy fűtötte, a nemzet számára maradandót létrehozni. Barátjához írt levelében így fogalmazott: „*Amit tettem, azt a közjóért tettem, egy porszem a közművelődésünk nagy épületéhez, melynek fölépítéséhez minden jó hazafinak hozzá kell járulnia.*“¹⁷³

Szinnyei József jelmondata:

„*Gutta cavat lapidem!*“, aminek jelentése : „*A csepp kivájja a követ!*“

Tanulmányai

1839-től 1845-ig a szent Benedek- rendiekénél járta a gimnázium 6 osztályát, kivételt képez a 2-3 osztály, melyeket a szlovák nyelv elsajátítása végett 1840-42-ben Nyitrán a piaristáknál végzett. A gimnázium befejeztével a pesti tudományegyetem bölcsészkarát látogatta, majd 1846-tól 1848-ig a győri akadémiának bölcsész- és joghallgatója volt.

Ferber családi nevét 1848. július 29-én változtatta Szinnyeire. Még ugyanebben az évben nemzetőri gyakorlatokon vett részt és október 21-én beállott közhonvédek és a várba Meszlényi Jenő ténylegesen szolgálatba lépett a zászlóaljhoz és túlélt 13 csatát. Végül 1849. június 21-én kinevezték hadnagynak és két hónap elteltével főhadnagynak. Október 3-án mint komáromi kapituláns letette a fegyvert. Nagyon jó érzéke volt a nyelvekhez, tanult franciául, angolul, olaszul és spanyolul.

Feleségül Gancsházi Gancs Klementinát választotta, akit 1853. augusztus 28-án nőül vett és Gancsházára költözött. Egy évvel később Pozsonyba költözött, ahol Samarjay Károly író és ügyvéd irodájában segédkezett, majd a pozsonyi Hungária biztosítóbank hivatalnok lett.

Munkássága

Pozsonyban tartózkodása alatt nagyobbbrészt történelemmel foglalkozott és különösen a magyar családok genealogiájával. Az ottani megyei levéltár felhasználásával több Pozson megyei család történetét és leszármazási táblázatát küldte Nagy Ivánnak „*Magyarország családai*“ című munkájába.¹⁷⁴ Nagy Iván az egyik legnagyobb hatású magyar genealógus és történész. Ezen műve ma is alapvető forrás a családkutatók számára.

1869-ben Pestre költözött. Az 1860-as évei lázas irodalom-, perodika- és bibliográfiatörténet kutatással teltek.

1872. december 23-án a budapesti Egyetemi Könyvtárhoz kinevezték másodkönyvtártsztnnek. Állásához Toldy Ferenc juttatta, aki felfigyelt a Vasárnapi Újságban megjelent könyvészeti összeállításaira és hírlaptörténeti cikkeire. Szinnyei így emlékezett vissza Toldy jótettére:

„*Toldy Ferenc, mint könyvtárnok a könyvet édes gyermekeként tekinté, s ha egy általa még nem ismert példány akadt a kezébe, szívéhez szorította azt és ragyogó szemmel mutogatta*

¹⁷³ <http://epika.web.elte.hu/doktor/GyJ2.pdf>

¹⁷⁴ http://hu.wikipedia.org/wiki/Szinnyei_J%C3%B3zsef_%28bibliogr%C3%A1fus%29

*mindenkinek... Toldynak köszönhetem..., hogy egyetemi könyvtárhoz jutottam... „ A fizetés szerény 600Ft..., de én ezzel nem törődtem. “*¹⁷⁵

A már idézett „ Könyvtári emlékek “ című írásból azt is megtudhatjuk, hogy kezdetben nagyon nehéz körülmények között dolgozott. Lankadatlan szorgalommal gyarapította az életrajzi lexikon anyagát, újabb és újabb adatokkal egészítette ki korábbi kutatásait. Kezdetben külföldi hírlapok gyűjtésébe is kezdett, idővel csupán helyszűke miatt hagyott fel vele, de a hazai hírlapok gyűjtését szorgalmasan folytatta. Idővel cikkbibliográfiák létrehozását szorgalmazta, minek eredményeként 1873-ban az MTA-tól megbízást kapott a „*Hazai és külföldi folyóiratok magyar tudományos repertóriumára*“ anyagának összegyűjtésére és a cikkbibliográfia megszerkesztésére. Nyolckötetes cikkbibliográfiát tervezett, amiből csak három valósult meg.

1874 novemberében jelent meg az első magyarországi cikkbibliográfia, a történelmet és segédtudományait feldolgozó magyar tudományos repertórium első osztályának 1. kötete.

Két évvel később, 1876-ban a második osztály 1. kötete követte „*Természettudomány és mathematica*“ alcímmel, mely 1778 és 1874 között kiadott hazai folyóiratok, naptárak, iskolai értesítők és szaklapok alapján készült¹⁷⁶.

A harmadik kötetet finanszírozási gondok miatt csak tíz év elteltével tudták kiadni.

„*Az egyetemi könyvtár rendezéséről*“ szóló cikkében már nagy átalakításról tudósít. 1874-ben lebontották az öreg könyvtárat és helyén újat építettek. 1876. január 28-án minden egyes dokumentumot megszámoztak és katalogizáltak. Több mint kilencezer kötetes kézikönyvet hoztak létre, melynek elkészítését Szinnyei végezte. 1876 februárjában hozzá látott a 9381 kötetből álló mű formai feltáráshoz. Március végén már meg is jelent a kézikönyvtár betűrendes címjegyzéke. Szinnyei szerette volna a műveket szakrendbe is sorolni, amire már idő hiányában nem maradt ideje.

Szinnyeinek köszönhetően az olvasóterem fogadni tudta az egyetem tanárait, hallgatóit és a kutatókat.

3 év elteltével a könyvtár igazgatója, Horváth Árpád alkalmatlannak bizonyult munkaköre betöltésére, ezért ideiglenes első könyvtárigazgatónak nevezték ki Szinnyeit és a könyvtárrendezési munkákat az ő felügyelete mellett végezték.

1876-ban a Természettudományi Társulat – Toldy Ferenc emlékére – pályázatot hirdetett, a természettudományi és matematikai szakirodalom bibliográfiájának összeállítására. Id. és ifj. Szinnyei József közös pályműve nyert. Ez éven indult Szinnyei közlése a Figyelőben, melyet több, mint tíz éven át számos publikáció követett.

1877-ben „*Egy magyar írók névtárának terve*“ címmel a Magyar Közzszemlében közzétette a bibliográfia tervét. Művét bibliográfiatörténeti áttekintéssel indította, melyben megemlítette Czvittinger Dávid tevékenységét. Czittinger Dávid megteremtette a bibliográfia és

¹⁷⁵ A budapesti újságírók Almanachja 1908- ra, 229. o.

¹⁷⁶ <http://epika.web.elte.hu/doktor/GyJ2.pdf>

biobibliográfia műfaját Magyarországon, ezen felül bizonyította, hogy „egy nemzetnél sem vagyunk alávalóbbak”!¹⁷⁷

Szinnyei részletesen közölte elképzelését és szándékát a korábbi munkák egyesítésére, „mely minden magyar írótól Magyarországon megjelent könyvek címét magába foglalná...”¹⁷⁸. Közzétette a tervezett mű szerkezeti felépítését és kihangsúlyozta, hogy eredeti forrásokra szeretne támaszkodni, önéletrajzokra, gyászlevelekre, továbbá arcképek köriratára vagy aláírásokra. A cikk „*Bibliotheca Hungarica Historiae Naturalis et Matheseos = Magyarország természettudományi és matematikai könyvészete 1472-1875*” címmel elkészült és 1878-ben meg is jelentették.

Sajnos a nagy előkészületek és munka ellenére a cikk nem hozott érdemi előrelépést a bibliográfia körében. Hiányos adatai több helyen is pótlásra szorultak, melyeket főként Szabó Károly, Hellebrant Árpád és Apponyi Sándor közölt.

1878 októberében a miniszter nem Sinnyeit hanem Szilágyi Sándort nevezte ki a könyvtár élére, így őt első őri állásában véglegesítették. Mindez Sinnyeit nagyon elszomorította, de ahogy nyilatkozott, megtörni nem tudta!

1880. december 8-án a Magyar Tudományos Akadémiánál is kezdeményezte a lexikon megjelentetését, kérelmét viszont elutasították. Sinnyei mindezek ellenére kitartott elképzelése mellett.

A Hon című folyóiratban cikket közölt „*Alapítsunk hírlapkönyvtárat*” címmel, mellyel felvetette egy országos hírlapkönyvtár létrehozásának szükségességét. Ezúttal tervét siker koronázta, mivel 1884. június 30-án Trefort miniszter megszavaztatta a hírlapkönyvtár felépítését és a szükséges összeget. Már csak a helyet kellett megszavazni. A választás a Magyar Nemzeti Múzeum épületére esett, mert annak Széchényi Könyvtára rendelkezett a legnagyobb és egyben legrendezettebb hírlapanyaggal. A tudós-könyvtáros Sinnyei feladata az összes hazai hírlapok egybegyűjtése lett. Beutazta az ország minden nevezetesebb városát és személyesen beszélt rá a könyvnyomtatókat és kiadókat a példányok pontos beküldésére.

1884-től 1889-ig történeti repertóriumot közölt a Hazánkban. 85-ben pedig megjelent a „*Hazai és külföldi folyóiratok magyar tudományos repertóriumának*” 3. kötete, amely az 1731-1880 között megjelent hírlapok történettudományi cikkeit tartalmazta. Sinnyei 172 hírlap 714 évfolyamát dolgozta fel benne. Azonban az Akadémia tovább nem tudta vállalni a költségeket ezért a cikkbibliográfia csonkán maradt. Az elkészült kötetek viszont fontos forrásként szolgáltak a történészek és kutatók tevékenységeiben.

1886-ban ismételten kérvényt nyújtott be az Akadémiának, amit újfent visszautasítottak. Sinnyei most sem adta fel. Évről évre naponta elkészítette 2 író életrajzát, előfordult, hogy néhány esetben akár hetekig is dolgozott egyetlen egy életrajzon.

1888. november 9-én áthelyezték a Magyar Nemzeti Múzeum hírlapkönyvtárához őri minőségben. Végül igazgatóorré nevezték ki. 1889-re Sinnyei az összes folyóiratot és hírlapot

¹⁷⁷ írta Az török áfium ellen való orvosság című röpiratában Zrínyi Miklós, kerek háromszázötven évvel ezelőtt.

¹⁷⁸ U.o.365.p.

bekötötte és nyelvek szerint csoportosította, betűrendben. Olyannyira gondozta a nemzet gyűjteményét, mint sajátját. Célja egy európai színvonalú hírlaptár létrehozása volt.

Az összes 1780 óta megjelent magyar lapról és a német időszak kiadványokról betűrendes hírlapjegyzéket szerkesztettek. A hírlaptár rendelkezett bekötési naplóval, növedéknaplóval, statisztikai munkanaplóval¹⁷⁹, munkavégzési naplóval és kölcsönzési naplóval.

Szinnyei végre elérte célját, fő műveként emlegetjük a „*Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchenyi Könyvtárának Hírlaptárát*“, melynek feldolgozása európai színvonalú.

Sikerei

1889-ben Sinnyei elszántságát siker koronázta. A több mint 30 éven át tartó gyűjtőmunka elérte valódi célját, az Akadémia elfogadta kérelmét és hozzájárult a bibliográfia kiadásához. A nevezetes napra baráti körének egyik tagja, Erdélyi Pál így emlékezett:

„Egy este ragyogó arccal lépett be, tudtuk már az Akadémia határozatát- Sinnyei öröme okát. Ezen a vacsorán mondta el az „Irok“ kálváriáját, melyet 13 esztendő alatt járt meg. Fífikásnak kell lenni, mondotta, máskülönben nem megy a dolog!”¹⁸⁰

Szinnyei másik fő műve 1890. január 12-én látott napvilágot, a „Magyar írók élete és munkái“ című bibliográfia első kötetének 1. füzeté. Az első kötet 9 füzetből áll, melyet kezdetben számos rosszindulatú megjegyzés követett. Ezen kicsinyes megjegyzések és kritikák visszhangja idővel halkulni kezdett és helyüket az elismerés és hála vette át.

A kilencvenes évek második felében Sinnyei szakmai pályáját elismerés koronázta. Kitüntetések és előléptetések sora hirdette, hogy amit véghezvitt, az értékes és tiszteletre méltó.

1896. szeptember 21-én a kereskedelmi miniszter az ezredéves országos kiállítás 2. csoport zsűritagjának nevezte ki¹⁸¹, amiért később öfelsége nagyrabecsült köszönetét is kivívta. Aminek megnyilvánulásaként a királyi tanácsosi címet adományozta neki 1897-ben, melyhez a Magyar Közszele az alábbi sorokkal gratulált:

„Ő cs. és apostoli királyi felsége Szent-Pétervárott, f. Évi ápril hó 29-én kelt legmagasabb elhatározásával idősebb Sinnyei József, a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárörének, ezen minőségben és az irodalom terén kifejtett tevékenysége elismeréséül a királyi tanácsosi címet díjmentesen adományozta. A nemzeti múzeumi könyvtárban ez a kitüntetés több rendbeli ovációkra szolgáltatott alkalmat, melynek alaphangját a tisztviselőnek Sinnyei József iránt való őszinte tisztelete és ragaszkodása adta meg. Ebbe vegyült azután a közelebb-távolabb álló tudományos és irodalmi körök üdvözléteinek hangja, a mi hogy erőteljes kórusa lett, nem csodálatos azok előtt, akik Sinnyei József munkásságának természetét ismerik.

Igazi bibliográfus ő, aki összes tudását, rendkívüli munkásságát mind arra használja, hogy másoknak a dolgán könnyítsen. S ma Magyarországon alig van a tudománnyal foglalkozó ember, aki ne érezte volna az ő segédkezéseinek áldásait.

¹⁷⁹ Országos Széchenyi könyvtár vezette be 1835-ben, hogy kiegészítse a nyilvántartónaplók hiányosságait

¹⁸⁰ Erdélyi P (1979) 4.p.

¹⁸¹ Magyar Írók élete és munkái. XIII.köt.,963.h.

A Magyar Közszemle különben egyik legrégibb munkatársát üdvözli benne, s így több címen csatlakozik azokhoz, akik méltó kitüntetése alkalmából jó kívánságaikkal fölkeresték.“¹⁸²

1899-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjának választotta. 1901. október 7-i beszédében Sándor István bibliográfusnak állított emléket.

„Az őszinte kegyelet lankadatlan buzgóságával gyűjtötte össze Szinnyei a Magyar Könyvesház szerzőjére vonatkozó adatokat, s az eddig majdnem ismeretlen úttörőnek élete folyását gondos és közvetlen forrásokon nyugvó életrajzban adja elő.“¹⁸³

A székfoglalót követően így üdvözölte a Magyar Közszemle:

„...üdvözölni kívánjuk a bibliografia lelkes munkását, abból az alkalomból, midőn ősz főtökkel már, de fiatal kedéllyel és tettvágygal elfoglalta az őt megillető helyet a legelső magyar tudományos testületben.“¹⁸⁴

A következő években a Magyar Történelmi Társulatnak alapító és igazgató tagja, továbbá a Kisfaludi Társaság alapító tagja, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság alapítása óta választmányi tagja, a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsának tagja. 1902. március 23-án az 1848/49-es Honvéd-egyletek Országos Központi Bizottsága rendes tagjának, 1905-ben a Komárom Vármegye tiszteleti tagjának, 1908-ban a Petőfi-társaság szintén tiszteleti tagjának választotta.¹⁸⁵ 1910-ben pedig szülővárosában, Komáromban szabad királyi város díszpolgára címet vett át, végül a hírlaptárban osztályigazgatóvá választották.

A hazai elismerések mellett Szinnyei külföldön is nagy hírnévre tett szert a nemzetközi bibliográfiai köztudatban.

Szinnyei számára a teljes elégedettséget a „Magyar írók élete és munkái“ című művének befejezése jelentette volna. Amire viszont már nem került sor.

Barátai feszült figyelemmel követték Szinnyei egyre gyengülő fizikai állapotát és ez ellen harcoló akaratarejét: *„Bár hallottunk betegeskedéséről, de mindig megvigasztalt, s megerősített hitünkben, mert az Írók füzetait rendszeren megkaptuk. Már el sem hittük, hogy betegeskedik, mert lehetne beteg az, aki a füzeteket egymás után bocsátja ki s epikus nyugalommal írja, hogy a következő ekkor meg ekkor fog megjelenni.*“¹⁸⁶

Barátai reménykedtek, hogy Szinnyeinek sikerül befejeznie élete fő művét, amit már el is kezdett. Elkészítette egy részét, de idő előtt betegsége ágyának döntötte így halála után művét fia, Szinnyei Ferencz egyetemi magántanár fejezte be.

Szinnyei József élt 83 évet, elhunyt 1913. augusztus 9-én délelőtt 10 órakor. Örök nyugalomra a Kerepesi úti temető 34-es parcellájába helyezték.

¹⁸² Szinnyei József kitüntetése- In : Magyar Könyvszemle, 1879. ÚF.V.köt.221.p.

¹⁸³ Id. Szinnyei József székfoglalója az MTA-ban. 1901.

¹⁸⁴ U.o. 417.p.

¹⁸⁵ http://hu.wikipedia.org/wiki/Szinnyei_J%C3%B3zsef_%28bibliogr%C3%A1fus%29

¹⁸⁶ Erdélyi Pál (1979) 2. p.

Idősebb Szinnyei József a még befejezetlen műveihez összegyűjtött munkáit a Magyar Nemzeti Múzeumra hagyta, abban a reményben, hogy akad majd valaki, aki önfeláldozást tanúsít ebben a nagy küzdelemben, amit Szinnyei egész élete során képviselt.

Akadtak ilyen emberek, mint például Gulyás Pál, aki 1915-ben felvállalta a „*Magyar Írók élete és munkái*” c. mű folytatását. Ebből végül csak 6 kötet jelent meg a 2. világháború, majd forráshiány miatt. A háború után csak évekig porosodott az MTA Könyvtárában az eddig létrehozott 6 kötet, mikoris 1981-ben Viczián Jánost bízták meg rendezésével. Ennek eredményeként 1990-ben megjelent a 7. kötet, amit később további 10 kötet követett. Ekkor már az eredetileg 20 kötetesre szánt műből 17 megvolt, de a további kötetek végül soha nem készültek el.

Szinnyei emlékére

Emléktábla Szinnyei József szülőházán a Ferencesek utcájában, Komáromban¹⁸⁷
(Szlovákia)

1992-ben megalapították a róla elnevezett Szinnyei József-díjat. Ez a díj azoknak a könyvtárosoknak az elismerésül szolgál, akik hosszabb időn át kiválóan teljesítettek és kiemelkedő munkájukkal hozzájárultak különböző szakterületek fejlődéséhez.

Szinnyeiről utcát neveztek el, és mindezek mellett a komáromi járási könyvtár is az ő nevét viseli.

Szinnyei József emléke mindörökké élni fog, munkája fő művét a mai napig használjuk, és ahogy Szinnyei mondta még élete során:

*„Az írónak legnagyobb érdeme és jutalma, ha munkáját használják és azzal együtt említik nevét is.”*¹⁸⁸

¹⁸⁷ http://hu.wikipedia.org/wiki/Szinnyei_J%C3%B3zsef_%28bibliogr%C3%A1fus%29

¹⁸⁸ Szinnyei József modotta akadémiai székfoglalóján, Sándor István emléke előtt tisztelegve

Felhasznált irodalom:

1. Zeidler Sándor: Kitüntetések a Magyar Köztársaságban. Budapest, 1995, Kossuth. OSZK gyászjelentések.
2. Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái XIII. (Steiner-Télfy). Budapest: Hornyánszky. 1909. Online hozzáférés
3. Andrásfi Mária: 150 éve született Szinnyei József bibliográfus.- In: Eseménynaptár, 1980..sz. 36.polda
4. Csapadi Csaba- Tóth András- Vértessy Miklós: Magyar könyvtártörténet,BudapestBudapest, 1987.
5. Id. Szinnyei József emlékezete, összeállította Gazda István.Tatabánya, 1997.
6. Zeidler Sándor: Kitüntetések a Magyar Köztársaságban.Budapest, 1995, Kossuth.
7. Szinnyei József: magyar írók élete és munkái XIII. (Steiner-Télfy). Budapest: Hornyánszky. 1909. Online hozzáférés
8. Andrásfi Mária: 150 éve született Szinnyei József bibliográfus.- In: Eseménynaptár, 1980..sz. 36.oldal.
9. Csapadi Csaba- Tóth András- Vértessy Miklós: Magyar könyvtártörténet,Budapest, 1987.
10. Sikabonyi Antal 1913: id. Szinnyei József, Komárom a Jókai Közművelődési- és Múzeum Egyesület hivatalos értesítője I, 150-152
11. Id. Szinnyei József emlékezete, összeállította Gazda István.Tatabánya, 1997.
12. http://mult-kor.hu/20120502_milleneumi_unnepsegek_az_ezereves_magyarorszag_unnepe. letöltés: 2012. 07.20.
13. <http://www.magyaralmas.hu/napok/millennium>. letöltés: 2012. 07.20.
14. http://www.kjszkom.sk/index_hu.htm. letöltés: 2012. 07.20.
15. http://milleneumiunnepsegek.blog.hu/2010/05/08/milleneumi_unnepsegek. letöltés: 2012. 07.20.

Függelék:

Szinnyei József művei:

Hazai és külföldi folyóiratok magyar repertórium

Az MTA kiadásában. A mű 2 osztályból áll:

Első osztály-*Történelem és segédtudományai* : I. kötet- Hazai folyóiratok, évkönyvek, naptárak és iskolai értesítvények repertórium.1778- 1873.

II. kötet- Hírlapok 1731- 1880.

Második osztály- *Természettudomány és matematika*: I. kötet- Hazai szaklapok, folyóiratok, évkönyvek, naptárak és iskolai értesítvények repertórium.1778- 1874. Budapest, 1874., 1876., 1885.

A budapesti kir. m. tudomány egyetem könyvtárának címjegyzéke I.

Kézírási könyvtár 9381. kötet, 1876- ban adták ki a művet.

Hírlapirodalmunk (1848-49)

Egy „Magyar írók névtára“- nak terve (1877)

A budapesti kir. m. tudomány- egyetem könyvtárának címjegyzéke II.

1877-ben íródott. Ez a mű jelentés a Budapesti Tudomány Egyetem könyvtárának rendezéséről és forgalmáról 1877-ben.

Bibliotheca Hungarica Historiae Naturalis et Matheseos

Magyarország természettudományi és matematikai könyvészete 1472-1875- ben. Szinnyeie ezen művét száz arannyal jutalmazták. 1787-ben adták ki.

Két verses krónika

A XVII. századból.1879.

A komáromi magyar színészet

Története 1811- 1835-ben játszódik, Komáromban.

Hírlapirodalmunk (1884)

Még egyszer hírlapirodalmunkról (1884)

A jó Gisztl bácsi (1884) Komárom.

Egy polgártemetés (1835)

A magyar hírlapirodalom (1886)

Könyvtári emlékek (1887)

Fazekas Mihály és Luda Matyija (1888)

Irodalmi viszonyaink (1845)

Komárom 1848-49-ben

Kossuth legújabb levele (1888)

Magyar Nemzetiségi Zsebkönyv (1888)

Tímár- ház (1835- 1848)

Magyar írók élete és munkái (1890- 1909)

Báró Jósika Miklós a magyar irodalomban (1894)

Magyar hírlapirodalom (1895- 1904)

Jókai Mór (1898)

Az első magyar bibliográfus (1901)

Petőfi (1905)

Pór Antal (1905)

A Pongrácz család írói (1905)

Írók a Radvánszky- családban (1906)

A rákosi- család írói (1906)

Szemerjai Szász család írói (1909)

Bach korszak 1849-1851(1808-1809)

Janka Sándor és Lehoczky Tivadar a millennium megszervezésében betöltött szerepe. Millenniumi alkotások

Írta: Vass Szabina és Dolinai Zsuzsanna

Bevezetés

1896 – jeles évforduló a magyar nemzet számára, ekkor volt Magyarország fennállásának ezredik évfordulója. Ennek alkalmából országszerte ünnepségsorozatok, megemlékezések és kiállítások kerültek megszervezésre. Az ország és a lakosok nagy igyekezettel, erővel és pénzbeli hozzájárulással kívántak méltó emléket állítani a honfoglalás ezredéves évfordulójának. Magyarország lázban égett, hisz ilyen összefogással még nem készültek egy eseményre sem, nagy ünnepi szervezések, kiállítások voltak, megismertették az emberekkel a múltukat és adtak ízelítőt a technikai és forradalmi vívmányokból is.

A honfoglalás ezer évvel korábbra tehető, amikor is honfoglaló őseink átlépték a Kárpátok gyűrűjét, behatoltak Európába, ahol mintegy száz évvel később megalapították saját, önálló államukat. Etelközt elhagyva a magyar nép Árpád vezetésével diadalmasan bevonult Vereckénél, megküzdött a nagyrészt szlávok alkotta lakossággal, s sikeresen uralma alá vonta a Duna és Tisza közét. A Kárpátok hágóin átverekedve magukat egy új, ha korábban már látott is, de ismeretlen világ tárult a szemük elé.¹⁸⁹ Az új, akkor még meghódításra váró haza elsőként bejárt területe a mai Kárpátalja vidéke volt. Árpád ezen a földön lépett be és látta meg a magyarok végleges hazáját. Hadvezérünknek ez a gyönyörű táj jelentette a paradicsomot a maga zöld hegyeivel, síkságaival, jó éghajlatával. Hazát szerzett, országot alapított, nemzetet teremtett, alkotmányt alkotott. Mint hadvezér és államférfi csodálat tárgyává lett nemzetének, bálványává az utókornak.

A magyaroknak e területen tett látogatását Anonymus Gesta Hungarorumjából ismerjük. Béla király ismeretlen kilétű jegyzője beszámolt a honfoglalók Munkácsra való érkezésének történetéről. „*Midőn pedig oda megérkeztek, azt a helyet, amelyet először foglaltak el, Munkácsnak nevezték el azért, mivel igen nagy munkával, fáradsággal jutottak el arra a földre, amelyet maguknak annyira áhítottak*”.¹⁹⁰

A krónikaíró ugyanígy szól egy Hung nevű várról, melyet a mai Ung várelődjének tartunk. „*Akkor Álmos vezér és főemberei... Hung várához lovagoltak, hogy elfoglalják azt. A várnak Laborc nevű ispánját... felakasztották, Álmos vezér és övéi bevonultak Hung várába. Álmos vezér tanácsot tartván és övéit mind megeskertvén, még életében vezérre és parancsolóvá tette fiát, Árpádot*”.¹⁹¹

Anonymus feljegyzéseit olvasva a magyar ember szembesülhet azzal a ténnyel, hogy a honfoglalás első lépései tulajdonképpen e vidéken zajlottak le.

¹⁸⁹ Fodor István. Magyarország története. Őstörténet és honfoglalás.-Kossuth Kiadó, 2009.,70. old.

¹⁹⁰ Anonymus. Gesta Hungarorum.(<http://mek.oszk.hu/02200/02245/02245.ht9>). old

¹⁹¹ uo.10.old.

Az 1896-s év közeledtével, történelmünknek eme jeles jubileumát várva az itt élők szívében is vágy ébredt a millennium megünneplése iránt. Megfogalmazódott a gondolat, hogy ha e területhez ilyen mértékben kapcsolódik őseink megérkezése, akkor azt maradó emlékek formájában kell az utókorral is megismertetni. Ennek értelmében a millennium éve, s az azt megelőző illetve követő esztendőket is a megemlékezések előkészítésével teltek. Végül soron Kárpátalján a millennium évére elért érdemek nagy részben Janka Sándor és Lehoczky Tivadar fellépéséhez köthetők, akik az átlagosnál jobban kivették részüket a szerveződések eseményekből.

Az elkészült tanulmány első részében Janka Sándor a millennium szervezésében betöltött szerepét és életpályájának főbb állomásait taglaljuk. Ezt követően a munkási tevékenységéről felállítása, s az ebben a Lehoczky Tivadar tevékeny hozzájárulása és érdeme, illetve a Kárpátalja eme kiemelkedő alakjának munkássága került kutatásunk középpontjába. Az utolsó fejezetben a felállított verekkei emlékmű bemutatásával zárul a tanulmányunk.

A munka során segítségünkre voltak Csanádi György¹⁹², Szinnyei József,¹⁹³ Kovács Sándor¹⁹⁴, Kőváry László¹⁹⁵, Csátary György¹⁹⁶ már megjelentetett alkotásai. Továbbá felhasználtuk az Ungvári Nemzeti Egyetem és a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola előadóinak és professzorainak közösen kiadott tanulmányait¹⁹⁷, valamint a múltban az Ungvári Egyetem munkatársaként, jelenleg pedig az ungvári vár igazgatójaként dolgozó Kobály József¹⁹⁸ régészeti munkáját. Felhasznált forrásként szükség szerű megemlíteni Lehoczky Tivadar levelezését.

Kutatásunk során e két jeles személyiség életművével és a millennium előkészítésében betöltött szerepükkel kívánunk foglalkozni azon célból, hogy az amúgy nem nagy elismerést kapott munkájuknak ez által is megfelelőbb emléket állíthassunk.

Janka Sándor történelmi munkája a millennium közeledtének kérdése tükrében

Az 1896-os év alkalmával a történelmi Magyarország fényes külsőségek közepette emlékezett meg a honfoglalás ezredik évfordulójáról. Országszerte megemlékezésekkel, kiállításokkal, szoboravatások formájában tisztelegtek a jeles alkalomból. A legnagyobb jelentőségű rendezvénynek a Városliget adott otthont. Színvonalát az is emelte, hogy maga a császár, Ferenc József nyitotta meg.¹⁹⁹ Az ország minden tájáról küldöttségek érkeztek, hogy képviseljék vidéküket e jeles alkalmon.

Nem volt ezzel máshogyan Kárpátalja sem. Bereg vármegye nevében egy kisebb csoport indult, melynek kiemelt tagjaként tekinthetünk Janka Sándor beregszászi református lelkész személyére. Nevének halhatatlansága abban mutatkozik meg, hogy ő volt az a hazafi, aki 1889. március 10-én, hét évvel az évforduló elérkezése előtt a Bereg című folyóirat vezércikkében

¹⁹² Csanádi György. Régi beregszásziak (<http://mek.oszk.hu/02100/02131/html/01.htm>)

¹⁹³ Szinnyei József. Magyar írók élete és munkássága (<http://mek.oszk.hu/03600/03630/>)

¹⁹⁴ Kovács Sándor. Honfoglalásunk hét emlékműve.-Romanika Kiadó 2010.

¹⁹⁵ Kőváry László: A millennium lefolyásának története s a millenáris emlékhatások, Bp., Athenaeum R.-társulat.1897.

¹⁹⁶ Csátary György. A Lehoczky hagyaték.- Ungvár 2001

¹⁹⁷ Kárpátalja Évszámokban 1867-2010.- Ungvár, Ungvári Nemzeti Egyetem „Hoverla” 2011

¹⁹⁸ Kobály József:Magyarországról elszármazott réz- és bronzkori fémtárgyak a Kárpátaljai Honismereti Múzeum gyűjteményében(<http://jam.nyirbone.hu/konyvtar/evkonyv/98-99/Kobaly.htm>)

¹⁹⁹ Csanádi György. Régi beregszásziak (<http://mek.oszk.hu/02100/02131/html/01.htm>)

tárta a magyar nemzet elé a közelgő millennium megünneplésének kérdését, kérve saját vármegyéjét, hogy az ezer évvel korábbi események fontosságával összhangban rendezzen megemlékezéseket ez alkalom tiszteletére. A közgyűlés támogatta az ötletet, s beadvány formájában tárta azt a magyar állam elé. A dokumentumban az ezer évvel korábban történt események fontosságára, történelmünk eme jelentős eseményére hivatkozva buzdított az ünnepségre.²⁰⁰ A beadvány pozitív visszhangra, sőt támogatásra is talált mind a magyar kormány, mind a vármegyék részéről. Megkezdtek az előkészületeket, melyek eredményeként 1896-ban sorozatos megemlékezések követték egymást a történelmi Magyarország minden területén.

Janka Sándor tette a millennium megünneplését illetően kétséget kizáróan maradandó történelmi értékű számomra, különösképpen azért, mert vidékünk szülöttje elindított egy hét éven át tartó folyamatot, melynek következtében Magyarország társadalmi élete egy éven keresztül a honfoglalás ezredik évfordulójára koncentrált. Ötlete nyomán felbuzdult Kárpátalja. E kis terület végre büszke lehetett történelmi múltjára: hágóira, melyen a hét törzs beérkezett a Kárpát-medencébe, várhegyeire, mely pihenőül szolgált a honalapítókknak, s magára az egész itt kezdetét vevő honfoglalásra.

Tevékenysége eredményeként Kárpátalja területén is szervezkedések kezdődtek, melyeknek tulajdoníthatóan a munkácsi várhegyen és a Vereckei hágón is emlékoszlopot állítottak a millennium alkalmából.²⁰¹ Cikkével elindított valamit, ami felbolygatta a magyarság nyugalmát, hánytatott sorsuk viharai között, a múlt szépségeire való emlékezést a középpontba helyezve. Egyaránt sokat tett, mint lapszerkesztő, mint író, mint történész, mint hazafi. Hatvanhét évig tartó élete során a múlt értékeinek megóvása, újak alakítása mutatja be pályájának fő állomásait.

Janka Sándor 1847. március 16-án született Beregsomban. Édesapja lelkészként munkálkodott a beregardói református gyülekezetben. Középiskolai éveit Sárospatakon töltötte 1864-1867 között. Tanulmányait a teológián folytatta, melynek utolsó két évében (V-VII) segédtanárként vállalt állást szintén Sárospatakon.²⁰² Diákjait az irodalom szeretetére nevelte, irodalmi műkedvelő kört alakított.

Tagja, s egyben elnöke volt az erdélyi ifjúsági körnek, önképző olvasó egyletnek. Több pályázatát pályadíjjal jutalmazta az elbíráló bizottság.

1869-ben érkezett Beregszászba, ahol a felekezeti gimnázium tanáraként jutott álláshoz. 1870-ben református lelkésszé szentelték. A beregmegyei irodalom- és műpártoló egyesület elnökeként tevékenykedett.

Diák éveitől próbálkozott cikkek írásával, melyek nagy része a Pesti Napló és a Budapesti Hírlap hasábjain jutott el a nagyközönség kezeibe. E két jeles lap mellett műveivel gyakorta találkozhatott az olvasni kívánó a Kikelet c. albumban, a Fővárosi lapokban, a Protestáns Egyházi és Iskolai Lapban, a Nefelejcsben, a Családi körben és a Beregmegyei Tanügyben. 1874-ben az ő alapításában született meg a Bereg című újság, mely 1914-ig rendszeresen ontotta magából a vármegye aktuális eseményeit Janka Sándor és kollegái szerkesztésében. A folyóirat

²⁰⁰ Szinnyei József. Magyar írók élete és munkássága (<http://mek.oszk.hu/03600/03630/>)

²⁰¹ Kárpátalja Évszámokban 1867-2010.- Ungvár, Ungvári Nemzeti Egyetem „Hoverla” 2011.,21. old.

²⁰² Szinnyei József. Magyar írók élete és munkássága (<http://mek.oszk.hu/03600/03630/>)

a kor kiemelkedő értékű történelmi okmánya volt, és ma is az. Megmaradt példányai a Megyei Állami Levéltárban találtak megőrzésre.²⁰³

Janka Sándor személyében tanárt, lelkészt, lapszerkesztőt, s ha az alkalom úgy kívánta, még anyakönyvvezetőt is tisztelhetünk egyben. Nagy hatást gyakorolt rá a történelmi múlt, annak hagyatéka, melyet Beregszászban, egy múzeumban szeretett volna összegezni, megismertetni a nagyközönséggel. Életének egyik céljaként a múlt ereklyéinek megővását nevezhetjük meg. A múzeum létrehozására irányuló vágya sajnos nem valósulhatott meg anyagi segítség hiányában, de ez mit sem gátolta őt az általa értékesnek vélt tárgyak védelmezését illetően. Életrajzából tudjuk, hogy részt vett II. Rákóczi Ferenc íróasztalának eladásában, melyre Pudpolócon került sor. A fejedelem eme hagyatéka végül a Sárospataki Múzeumnak ajándékozott, a Rákóczi-múzeumrészben elhelyezve azt.²⁰⁴

Történelmi hagyatéka között számon tartjuk a két kötetet tartalmazó Beregszász és Munkács című munkáját, mely 1891-ben látott napvilágot. Az első öt elbeszélést, az utóbbi a Vértanú és Szent öt felvonását versben foglalta magában. Emellett nevéhez fűződik még az 1896-ban Beregszászban kiadott Bereg története 1874-1896 című monográfiája, s a nem kisebb értékkel bíró Bereg című lap alapítása és szerkesztése 1874. jan. 1-től 1876. jan. 2-ig, ezt követően 1879-től 1890. márc. 2-ig és 1895-től egészen az 1914-ben bekövetkezett haláláig.

A fentieket összegezve leszögezhetjük tehát, hogy élete végére gazdag kutatási anyagot sikerült hátra hagynia az érdeklődők számára mind történelmi, mind irodalmi, mind helytörténeti szempontokat figyelembe véve.

Életművének érdeméért 1996-ban Beregszász városa a BMKSZ jóvoltából fekete márványtábla avatásával tisztelgett a jeles személyiség emléke előtt.

A munkácsi turulmadár

Az 1896-os év folyamán elfogadtak Thaly Kálmán történész, országgyűlési képviselő 1890-ben közzétett indítványa révén egy törvénycikket a honalapítás ezredik évfordulójának megörökítésére alkotandó művekről. Az 1896. évi VIII. törvénycikk kimondja Budapesten a városligetben honalapító Árpád és a nemzet egész történelmi múltját megörökítő emlékmű elhelyezését. Ezen kívül az ország hét különböző pontján emlékoszlop létrehozandó a dicső múltból való megemlékezés jegyében.²⁰⁵ Nem véletlen a hetes szám, hiszen a honfoglaló vezérek is ilyen számban érkeztek a Kárpát-medence vidékére. Ebből adódóan tehát az emlékhelyek Magyarország kapuit és a honfoglalás nevezetes helyeit hivatottak bemutatni.

Eme helyek közül négy a történelmi Magyarország határvonalain állított fel, három pedig az ország belsejében került elhelyezésre. Így esett a választás a keleti határ megjelölése céljából a már Anonymus által is megnevezett Munkácsra, azon belül is a történelem során annak oly sokat szenvedett magyar várára. A Rákócziak egykori birtokán mi mást is helyezhettek volna el, mint egy turulmadarat.

²⁰³ Csanádi György. Régi beregszásziak (<http://mek.oszk.hu/02100/02131/html/01.htm>)

²⁰⁴ <http://karpatszallas.net/telepules/vezerszallas-pidpolozzja>

²⁰⁵ <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6625>

A millennium idején viszont a vár dicsőnek nem mondható korszakát élte. Az állam fegyházat működtetett benne. Emlékmű létrehozása egy ilyen célt szolgáló építményben nem a legmakulátlanabb megemlékezés lett volna az ezer éves jubileum alkalmából. A két megnevezett funkció összeférhetetlensége miatt a fegyház létesítménye még ebben az évben megszűnt.²⁰⁶

A létrehozott emlékoszlopon a Beszkidek felől repülő turul azt jelképezte, miként ereszkedtek le a honfoglalók a vereckei szorosból.

A szoros és a város felől egyaránt szembetűnő volt a felállított emlékmű. Az oszlopot a várhegy ormán, az un. Hajdú-bástya Zrínyi Ilona bástyafokán helyezték el. A 12 m magas, a várhegy meredélyének szélén álló bástya egy részének lebontásával kialakított helyszínen egy 2 részből álló, 33 m magas emlékmű készült. Négyzet alapját egy-egy dombormű díszítette melyre obeliszket építettek. Bástyaszerű építmény volt, a közepéből felmagaslott az egyszerű, oszlopra telepedett, kiterjesztett szárnyú turulmadár.

Az emlékoszlopra a magyar címer vésete került, a jubileumot szimbolizáló 896-1896 évszámok mellett.²⁰⁷

A munkácsi építmény tervezője, akárcsak a másik hat műemléké Berczik Gyula építész volt, aki művezetőként is felügyelt az építkezésekre.

Az alapkő letételre a millennium évében, 1896-ban került sor, viszont az emlékmű ünnepélyes felavatása az 1897-es évig váratott magára.²⁰⁸ Hazánkban a munkácsi emlék felavatása július 19-re volt kitűzve. Az ünnepségre érkezők legtöbbje Bereg megye határán a Vereckei szoroson át érkezett Munkácsra... Az emlék Zrínyi Ilona várának egyik kiugró csúcsán emelkedik. Háttére a várlak, ahol II Rákóczi Ferenc született, előtte pedig a beregi síkság található. Az emlékmű mind a négy sarka toronyszerű, ezek közül szökik az égnek a karcsú obeliszk, teregeti négy és fél méter hosszú szárnyát a turulmadár, a honfoglaló hősök harci címere, mely 33 méter magas volt.²⁰⁹

A kormány, a sajtó, a képviselőház embereit külön vonat hozta. A kormánytól Erdélyi Sándor igazságügyi miniszter jött, és még sokan mások. Bereg vármegye határán a vendégeket Lónyay Sándor főispán, Munkácson Cseh Lajos polgármester fogadta. Meg kell még említeni Schönborn Buchheim Ervin grófot, aki a Rákóczi javak ura volt és a magyar vendégszeretetet képviselte az ünnepségen.

A vidéki magyarság és a rutén nép is jelen volt a főünnepélyen, hisz ilyen nagy ünnepség nem volt azelőtt vidékünkön.

²⁰⁶ Deschmann Alajos. Kárpátalja műemlékei.-Bp., 1990., 83-84. old.

²⁰⁷ Kovács Sándor. Honfoglalásunk hét emlékműve.-Romanika Kiadó 2010., 56.old

²⁰⁸ Kovács Sándor. Honfoglalásunk hét emlékműve.-Romanika Kiadó, 2010., 60.old

²⁰⁹ Kőváry László: A millennium lefolyásának története s a millenáris emlékhatások, Bp., Athenaeum R.-társulat.1897. 127-128 old.

Az emlékoszlop avatás közepette az alapkőbe elhelyeztek egy okmányt is, amelyben dicsőítik a magyar nemzetet, és melynek utolsó mondata: *„Te pedig emlékkő állj az idők végezetéig! Állj, míg a haza áll!”*²¹⁰

Az 1920-ban bekövetkezett szétszakítás következtében a Kárpátalján elhelyezett turulmadarat nem tisztelték az idegen megszállók. Az emlékművet 1924. december 17-én eltávolították eredeti helyéről, az emlékoszlopot pedig lebontották. Az 1938-ban történő visszacsatolás idején a szobor még a vár udvarán volt található. 1945-ben viszont a szovjet csapatok bevonulását követően beolvasztották, szovjet hősi emlékművek alkatrészeit alakítva ki belőle.

Visszaállítására csak a független Ukrajna létrejötte után tizenhét évvel, 2008-ban kerülhetett sor Lengyel Zoltánnak köszönhetően.²¹¹ Ezt a szobrot Mihajlo Beleny készítette el.

A munkácsi várhegyen történő emlékmű létrehozásához nagymértékben hozzájárult Lehoczky Tivadar jeles tudós, történetíró közvetítő munkája is. A neves évforduló közeledtével levelezést kezdett Thaly Kálmán országgyűlési képviselővel, a munkácsi építkezések egyik fő szervezőjével. 1895. március 19-én kelt levelében, mely a fent megnevezett személy részére íratott például azon aggodalmának ad hangot, miszerint a várva várt esztendő nemsokára beköszönt, viszont a városban folyó munkálatok vajmi kevésre haladtak ez ideig. Biztosítja levelezőtársát, hogy a munkácsiak várják az építmény megépülését, hogy méltóképp emlékezhessen a jövő magyar embere az ezer évvel ezelőtt itt történő megállapodásról, hogy miként oszlottak szét a magyar törzsek e helyen, hogy hazát foglaljanak maguknak. Felajánlja segítségét bárminemű teendőben a millennium ünneplése ügyében.²¹²

A felajánlott segítséget Thaly többek között akkor is igénybe vette, mikor az emlékoszlop helyének kiválasztása vált az aktuális kérdéssé. Lehoczky Tivadar Munkács város jeles személyiségeit maga mellé véve járta be a vár minden zegzugát, helyet keresve a turulmadár számára. E munkában segítségére voltak: Cseh Lajos munkácsi polgármester, Cihlár János városi főmérnök és Fialka Miksa vasúti főmérnök. Küldöttségük úgy találta, hogy a Zrínyi Ilona szobái mellett elhelyezkedő észak-keleti bástya alkalmatlan az obeliszk felállítására annak szűk kialakítása és hozzáférhetetlensége folytán. Elismerte azt, hogy e bástyáról csodálatos kilátás nyílik Munkácsra és vidékére, viszont a negatívumait nyomatékosabbnak tartotta, mint a pozitív vonásait. Megközelítése szerint e helyen az emlékoszlop nem kap elég hangsúlyt és figyelmet. A mellette elhelyezkedő háromemeletes bástya teljesen elzárja nyugati irányból, az alatta levő, kőfallal ellátott sánc pedig hozzáférhetetlenné teszi azt, melynek folytán az érdeklődő csak a bástyafokról szemlélhetné háborítatlanul a felállított oszlopot.

A saját és a városi intelligencia egyöntetű véleménye az volt, hogy nem a fent megnevezett hely a legalkalmasabb a turulmadár elhelyezésére. Személyes javaslatuk a várhegy déli fokán levő bejárat előtti szabad térre való építkezés volt. Meglátásukat a következőképpen magyarázták: *„...az épületektől jó távol esvén az itt emelkedő szobor nyugat, dél és keletről jól látható lenne, mert alatta a Dunáig terjedő síkság nyúlik el s így Ung, Zemplén, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa, Máramaros megyéről is meglátásának tiszta időben, a minthogy a vár falait is*

²¹⁰ Uo. 128old.

²¹¹ Uo.

²¹² Lehoczky Tivadar levele Thaly Kálmánhoz a munkácsi millenniumi emlékmű felállításáról (1895. március 19., Munkács) Csatáry György. A Lehoczky hagyatéka.-Ungvár 2001., 99. old.

*meg lehet látni innen....*²¹³ Ráadásul az állami vasút útvonala is alatta vezet, így az egyszerű utazó is gyönyörűségét lelhetné benne.

Az emlékmű harmadik lehetséges helye a körbástya, melyen a szabadságfa áll, szintén elvetésre került a küldöttség által annak minden oldalról való elzártsága miatt.

Lehoczky azon túlmenően, hogy meghatározta a szobor szerinte legmegfelelőbb helyét, rajzot készített arról, miként képzei el a Munkács várát méltóan díszítő műemléket. Rajzát szintén elküldte Thaly Kálmánnak, az utókor viszont máig sem bukkant annak hollétére. Az általa elvetett két lehetséges emlékműhelyre ő egy Zrínyi Ilonát vagy Rákóczi ábrázoló szobrot képzelt el.

Minden valószínűség szerint a kárpátaljai jubileum e két szervezője személyesen is találkozhatott egymással. Erre utal a levél végén található küldöttségeként megnevezett csoport május 9-10-re szóló várható megérkezésének ideje, melyet Lehoczky pontosítani szeretne levelében.

Nem kevesebb jelentőséggel bír, hogy Lehoczkyt kérték fel a millenniumi kiállításra szállítandó rutén ház építésével és berendezésével.

Bár felajánlotta segítségét az ünnepség szervezésében, és nem kis mértékben belefolyt a megelőző intézkedésekbe, a helyi millenáris bizottság elnöki helyét nem fogadta el. Erről számol be Munkács polgármesterének a hozzá intézett 1896. február 9-i levelében. Először munkájában való túlzott elfoglaltságra hivatkozik, később viszont kifejti meghátrálásának valódi okát: „...*elvem az, hogy a várost, mely a közelebb lefolyt egy két évtized alatt úgy a közművelődés és a humonitás, mint a város emelése érdekében, századokra kiható tanodák, irodák, kaszárnyák építése...által oly nagy áldozatot hozott...új fölösleges kiadásoktól megkíméljem s így a lakosságot újabb, fokozottabb megterheltetéstől megvédjem — mi, mint tapasztalom nem talál általános visszhangra...*”²¹⁴ Következésképp a szervezkedő felek között véleményellentét merülhetett fel a lakosság a millenniumi ünnepségre való anyagi ráfordítása kérdésében.

²¹³Lehoczky Tivadar levele Thaly Kálmánhoz a munkácsi várban felépítendő millenniumi emlékmű helyének kijelöléséről (1895. április 25., Munkács) Csatáry György. A Lehoczky hagyatéka.-Ungvár 2001., 100-101. old

²¹⁴Lehoczky Tivadar levele Munkács polgármesteréhez, amelyben közli, hogy nem vállalhatja a helyi millenniumi bizottság elnöki tisztét (1896. február 9., Munkács) Csatáry György. A Lehoczky hagyatéka.-Ungvár 2001., 103. old

Lehoczky Tivadar életműve

Lehoczky Tivadar személyében Kárpátalja egyik leghíresebb történészét tisztelhetjük. Habár származása nem vidékünkhez köthető, tevékenységének fő irányvonala mégis e területre irányult. Legnagyobb eredményekkel a régészet és a néprajzkutatás területén büszkélkedhetett. Több, mint tíz kötetet és közel háromszáz tanulmányt nevezhetünk meg mint életművét.

1830. október 5-én született a jelenlegi Rieka melletti községben, Fuzsinében. Hamarosan a család a mai Szlovákia területére költözött. Tanulmányait Rózsahegyen, Rozsnyón, a Kassai jogakadémián végezte. Az 1848-49-es forradalom idején, mint tűzértiszt vett részt a harcokban. 1855-ben telepedett le Munkácson, mint a Schönborn család jogásza, később főügyésze. Munkájával párhuzamosan etnográfiai és régészeti kutatásokat végzett, a helyi történeti források felhasználása révén tanulmányait újságok is közölték.²¹⁵

Legismertebb és legjelentősebb művének az 1881-82-ben Ungváron megjelent Bereg vármegye monográfiája I-III. kötetet tartjuk. Ezen kívül munkája révén napvilágot látott még többek között: Bereg megye és a munkácsi vár 1848-49-ben, a Bereg megyei görög szertartású katolikus lelkészségek története a XIX. sz. végéig, Munkács város új monográfiája. A levéltári kéziratok sort tekintve meg kell nevezni A mi háborúnk címet viselő munkáját, mely az első világháború kezdetének történetét meséli el. Eme tanulmányát sosem fejezte be, ugyanis bekövetkező halála megakadályozta ebben. Az általa kiadásban is megjelentetett művek tárháza is nagyon gazdag, viszont az életművével foglalkozó történészek valószínűnek látják még sok kiadatlan tanulmányának levéltárakban, magángyűjteményekben való kallódását.²¹⁶

Az életének fontos eseményeiről szóló, tevékenységének fonalát követő dokumentumokat a Kárpátaljai Állami Levéltár is megőrizte, s a magyarországi gyűjtemények is jelentős iratállománnyal rendelkeznek. Hagyatéknak írásos részében az egyik legfontosabb helyet a tudóstársaihoz címzett levelei töltik be.

Írásait kezdetben a Felvidék című hetilap, 1874-től a Bereg című hetilap jelentette meg, és népszerűsítette az olvasók körében.

Régési kutatásai olyan leletanyag feltárással értek véget, hogy 1884-re ismert régészként már olyan régiséggyűjtemény tulajdonosa volt, melyet a budapesti ötvösmű kiállításán is büszkén bemutatott. A gyűjtemény részeként szerepet kapott egy népvándorláskori arany fityegő, két Anjou-kori ezüst és bronzgyűrű, egy XVIII. századi hal alakú illatszertartó. 1868 és 1904 között Lehoczkyhoz különböző módon több mint 115 tárgy került, melyek többsége bronzkori, a késő bronzkorból származott.²¹⁷

Régési munkája során honfoglaláskori leleteket tárt fel Beregszász és Szolyva környékén, melyek adománya révén ma a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményét bővítik.

Történelmi kutatásaira összpontosítva egyaránt visszautasította a számára felajánlott Bereg megye tiszteletbeli főlevéltárnoka és a millenniumi bizottság elnöke tisztségét.

²¹⁵Csatáry György. A Lehoczky hagyatéka. - Ungvár 2001., 7.old.

²¹⁶uo.

²¹⁷Kobály József:Magyarországról elszármazott réz- és bronzkori fém tárgyak a Kárpátaljai Honismereti Múzeum gyűjteményében(<http://jam.nyirbone.hu/konyvtar/evkonyv/98-99/Kobaly.htm>)

Életművében értékes helyet foglal el a fáradozásai révén létrejövő múzeumegyesület, mely értelemszerűen az ő nevét viseli. Erre vonatkozóan már korábban is születtek próbálkozások, anyagi támogatás hiányában viszont ezek halálra lettek ítélve. Az általa létrehozott intézmény az első, mely képes volt életben maradni, s megteremteni a fennállásához szükséges anyagi háttérrel. Ezt a jelentős problémát Tájner Ödön javaslatára múzeumi pénzalap létrehozásával oldották meg, melyet később olajfestmények vásárlására fordítottak. A Munkácsi Lehoczky Tivadar Múzeumegyesület megalapítására vonatkozó első határozott felvetés 1907-ben született, amikor is Lehoczky ismertette barátaival, kollegáival erre vonatkozó terveit. Segítséget kért a városatyáktól az immáron tulajdonában levő értékek eltárolásának ügyében. Ötlete támogatásra talált. Az általa megalakított egyesület egy évvel később már háromszázöt taggal, s rendkívüli elismertséggel büszkélkedhetett. A kormány részéről ígéretet kaptak Munkács régi sóházának, Munkácsi Mihály szülőházának a múzeumegyesület számára való kiadásáról.

Az általa megálmodott múzeum kiteljesedése csak halála után következhetett be. 1919-s évtől, Csehszlovákia részeként a Munkácsi Városi Tanács a főutcán néhány szobát jelölt ki a kollekciónak, melyben egy évvel később hivatalosan is megnyílt a múzeum. Az 1922-ből fennmaradt iratok a tárlat bemutatásához szükséges bútorok megrendelését örökítik meg.

Lehoczky 1915-ben bekövetkezett halála után utódai az egész kollekciónak eladták Zinger László budapesti régiségkereskedőnek. A csehszlovák állam az újonnan kialakult helyzet megakadályozása végett pert indított, melyet ugyan elveszített, viszont a gyűjtemény közkézen maradt. A múzeum igazgatója Jankovics József lett.²¹⁸

Lehoczky Tivadar írásos hagyatéka nagyrészt 1927-1928 között került a múzeum birtokába fia, Lehoczky János adományozása révén.

A múzeum tevékenysége 1948-ig töretlenül működött, amikor is Ungvárra, a Kárpátaljai Honismereti Múzeum tulajdonába került a gyűjtemény. Pár évvel később ezernél is több tárgy visszaszállított Munkácsra, s ma is ott őrzik.²¹⁹

A vereckei emléktábla

Kárpátalja nem elégedett meg azzal, hogy neki csak egy emlékmű jutott a honfoglalást dicsőítő alkotások közül, főleg, hogy a vereckei hágón jöttek be őseink. Így a vereckei szoroson emléktáblát emeltek, melyet július 20-án avattak fel. Vereckén, ahol a legszorosabb a sziklahasadék északkeletről, másfél méter magasságban bizarr alakú szikla ugrik ki, ezt a helyet jelölték meg emléktáblával, amelyen az olvasható: *Az ezer év emlékére. Alatta az ország címere, nemzeti színekben. Balról: 896 Árpád, jobbról: 1896. I Ferenc József. A címer körül: Isten áldd meg a hazát.*²²⁰

Alsó-Vereckénél, az egykori Magyarország és Lengyelország határánál, Bereg vármegye egy határ-emlékoszlopot emeltetett, a következő felirattal: *A honfoglalás emlékére Magyarország ezeréves fennállásának országos ünneplése alkalmából 1896-ik évben. Másik oldalán: Lónyay*

²¹⁸ Csáthy György. A Lehoczky hagyaték. - Ungvár 2001., 7-11. Old

²¹⁹ Debreceni Mihály. Munkács vára, a szimbólum. - Kárpátaljai Szemle 1995. okt.1., 3. évfolyam, 8-9. szám, 13. old

²²⁰ Kőváry László: A millennium lefolyásának története s a millenáris emlékhátasok, Bp., Athenaeum R.-társulat.1897. 131.old.

Sándor főispán, Jobszty Gyula alispán közrehatása, Klády Gyula királyi főmérnök művezetése mellett emelte a vármegye közönsége. Harmadik oldalán: I. Ferenc József királyunk dicsőséges uralkodása és Bánffy Dezső báró miniszterelnöksége alatt. A előrészben pedig Korody Sándor verse olvasható:

*Honfi, e bérez ormán szíved hevesebb dobogása jelzi,
Hogy ősi honod drága határa ez itt.
Itt hangzott egykor riadó csata-kürtje Lehelnek,
Nagy Rákócynak itt hullata búcsú könnyűt.
Szent kegyelet tüze gyúl itt minden csipkebokorban,
Oldozd meg saruid, szent hely ez itt, a hol állsz.²²¹*

Az ünnepségen jelen voltak többek között Fankovics Antal volóci görög katolikus lelkész, a beszkidí hágó tetején Halaktovics Bertalan alsóvereckei esperes tartott beszédet ruténül és magyarul.

A szovjet korszak itt is megmutatta magát... 1945-1955 között leverték az emléktáblát, sőt a későbbiekben az egész emlékművet szétrombolták. Az emlékmű obeliszkje egy közeli faluban (Tuholka) a községháza mellett talált új otthonra.

Miután Ukrajna független lett elkezdtek egy új emlékművet építeni, amelyet 2008-ban nem túlságosan szerencsés körülmények közepette avattak fel, Matl Péter alkotása, a szerzői szándék szerint a Kelet és Nyugat közötti átjárót, történelmi kaput kívánja jelképezni. Hét tömbje a Kárpátokon átvonuló hét honfoglaló törzset szimbolizálja. A kapu nyílásába a művész a vérszerződésre emlékeztető márvány oltárkövet helyezett.

Következtetés

Az elkészült tanulmány során a vidékünkhez kapcsolódó kiemelkedő személyek életművét, a millennium megünnepléséhez való hozzájárulásukat vizsgáltuk. Munkánkából kiderül, mennyire a szíven viselte a kárpátaljai magyar nép a honfoglalási emlékmű felállításának kérdését. A fentiekben próbáltunk rávilágítani arra, mennyi nehézségen kellett átmennie e népnek, hogy megfelelő emléket állíthasson a múltjának és megvédje azt a külső támadásoktól, melyek a XX. század idegen megszállásai alatt gyakorta pusztították a létrehozott emlékműveket. Eme alkotások jelentőségét és eszmei értékét népünk életében mi sem bizonyíthatná jobban, mint az a tény, hogy bármennyiszer rombolták is le azokat, olvasztották be, vagy az elmúlt évek során a vercekei emlékmű esetében öntötték is le festékekkel, a magyar nemzet minden alkalommal helyreállította.

Igen figyelemreméltó Janka Sándor és Lehoczky Tivadar munkája, akik nagy szerepet játszottak a millenniumi ünnepségek létrejöttében Kárpátalján. Mindent elkövettek annak érdekében, hogy együtt emlékezzen meg a magyarság a honfoglalásról. Janka Sándor már a millenniumi ünnepségek előtt hét évvel felhívta az emberek figyelmét a nagy esemény közeledtére, a magyar hazát készülődésre bízta, a méltó emlékek felállítására. Lehoczky Tivadar pedig a tanulmadár a munkácsi várban való elhelyezése körül munkálkodott, keresve annak a legmegfelelőbb, mindenki által legjobban látható helyet.

²²¹ Uo. 133.old

Közvetlen vagy éppen közvetett módon, de munkájuk eredményeként tekinthetünk a munkácsi és vereckei emlékművekre. Ezen alkotások fontos jelképei nemzetünknek, hisz rajtuk keresztül kívánta népünk megörökíteni azt, hogy Árpád ezen a helyen lépett a magyarok leendő földjére, hazájába. Továbbá arra is emlékeztet minket, hogy a magyaroknak össze kell fogniuk a nemzeti identitás megőrzésének érdekében.

Felhasznált irodalom:

1. Lehoczky Tivadar levele Munkács polgármesteréhez, amelyben közli, hogy nem vállalhatja a helyi millenniumi bizottság elnöki tisztét (1896. február 9. Munkács) Csatáry György. A Lehoczky hagyaték.-Ungvár 2001., 103.old
2. Lehoczky Tivadar levele Thaly Kálmánhoz a munkácsi millenniumi emlékmű felállításáról (1895. március 19. Munkács) Csatáry György. A Lehoczky hagyaték.-Ungvár 2001., 99. old.
3. Lehoczky Tivadar levele Thaly Kálmánhoz a munkácsi várban felépítendő millenniumi emlékmű helyének kijelöléséről (1895. április 25. Munkács) Csatáry György. A Lehoczky hagyaték.-Ungvár 2001., 100-101. old.
4. Anonymus. Gesta Hungarorum.(<http://mek.oszk.hu/02200/02245/02245.ht> letöltés: 2012. 07. 25.

Szakirodalmak, monográfiák, segédkiadványok

5. Csatáry György. A Lehoczky hagyaték.-Ungvár, 2001., 205 old.
6. Csanádi György. Régi beregszásziak (<http://mek.oszk.hu/02100/02131/html/01.htm>)
7. Szinnyei József. Magyar írók élete és munkássága (<http://mek.oszk.hu/03600/03630/>)
8. Kovács Sándor. Honfoglalásunk hét emlékműve.-Romanika Kiadó 2010. 110 old
9. Kövály László: A millennium lefolyásának története s a millenáris emlékhátások, Bp., Athenaeum R.-társulat.1897.
10. Kárpátalja Évszámokban 1867-2010.- Ungvár, Ungvári Nemzeti Egyetem „Hoverla” 2011. 312 old.
11. Fodor István. Magyarország története. Östörténet és honfoglalás. - Kossuth Kiadó, 2009
12. Kobály József: Magyarországról elszármazott réz- és bronzkori fém tárgyak a Kárpátaljai Honismereti Múzeum gyűjteményében (<http://jam.nyirbone.hu/konyvtar/evkonyv/98-99/Kobaly.htm>)
13. Filei Nikolett , Hinkel József, Jablonszky László , Kétszeri Csaba, Nizalowski Attila. Ezer év törvényei (<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6625>)
14. Deschmann Alajos. Kárpátalja műemlékei.-Bp., 1990., 230. old

Folyóiratok

15. Debreceni Mihály. Munkács vára, a szimbolum. - Kárpátaljai Szemle 1995. okt.1., 3. évfolyam, 8-9. szám

Janka Sándor, a millenniumi megemlékezések kezdeményezője

Írta: Bihari Csaba

Bevezetés

A magyar honfoglalásnak emléke a XIX. századra már megkopott, csaknem feledésbe merült. A dualizmusban hatalomra került politikai pártok sokkal inkább foglalkoztak az országgyűléseken belüli oktalán vitákkal, mint az ország egyéb bajos ügyeivel.

Történelmi múltunkról megemlékezni kötelességünk. Jöhet bármilyen kor, gazdasági és politikai nehézségek, a magyar nemzet számára az egykoron dicső múlt mindig utat mutathat a kiútkeresés nehézségei közepette. Az 1880-as, 1890-es években Magyarország hasonló válsághelyzettel küzdött. A politikai csatározások oda vezettek, hogy a nemzetiségekkel egyre nehezebben boldoguló államalkotó nemzet törvényes képviselői csak az 1896-os események idejére voltak hajlandók megkötni a *treuga Dei-t*, Isten békéjét, amely azonban a nagy nemzeti egységnek csupán a látszata volt. Sajnos. Fel kell tennünk azonban a kérdést: ki volt a kezdeményezője a millenniumi megemlékezéseknek? Honnan és mikor indult el ez a folyamat?

Magyarország peremvidékein, ahol a magyar szó egyre inkább háttérbe szorult még időben felfigyeltek a közelgő évforduló fontosságára. Hiszen jelen ismereteink szerint Árpád és a hont szerző magyarok 895-ben keltek át a Kárpátokon, hogy maguknak s utódaiknak új hazát szerezzenek.

Különösen fontos itt megemlítenünk Beregszászt, az egykori Bereg vármegye központját, ahol a helyi Bereg c. lap alapítója és egyben tulajdonosa, *Janka Sándor* felhívással fordult a megye előljáróságához a megemlékezések menetének előkészítésével kapcsolatban már 1889. március 10-én, vagyis hét évvel a millenniumi rendezvények megnyitása előtt.

A vezércikk hatása természetesen nem maradt el. Bereg megye vezetősége felterjesztésben kérte a magyar királyi belügyminisztert, hogy a megemlékezésekről határozatot hozzon.²²²

Életútja

Janka Sándor 1847. március 16-án született a Bereg vármegyében található Beregsomban, református lelkész családban. Édesapja Beregvégardóban teljesített lelkészi szolgálatot. A fiatal Sándor középiskolai tanulmányait Sárospatakon végezte, ahol az 1864-67-es években tanult. Már diákkorában megpróbálkozott az írással, cikkei gyakran közölte a Pesti Napló, a Budapesti Hírlap. A negyedik évfolyam hallgatása alól felmentést kapott, mivel az intézmény megszűnt és a főgimnázium V-VII. osztályaiban segédtanárként dolgozott.²²³

²²² Beregvármegye felterjesztése a millennium megünneplése tárgyában 45/333. B. K. J. szám – a dokumentum szövegét közli Csátary György, A millenniumi mozgalom kezdeményezője volt. (Janka Sándor (1847-1914) újságíró, gimnáziumi tanár) Kalendárium Ungvár, 1996-1997. 54-55.old.

²²³ Szinnye József: Magyar írók élete és munkái I–XIV. Budapest: Hornyánszky. 1891–1914. Online hozzáférés: <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/j/j09505.htm>

Apja hivatását követve elvégezte a teológiát. Ezután segédtanítóként dolgozott Sárospatakon. Az itt eltöltött évek alatt komoly munkával sikerült jelentős eredményeket elérnie diákjaival, akikkel irodalmi önképző kört szervezett, az erdélyi önképzőkörnek és az ifjúsági olvasóegyletnek elnöke volt Számos pályázaton szerepeltek tanítványai, bölcsészettől, teológiától, irodalomból, melyeken komoly sikereket értek el.²²⁴

1869-ban tért vissza Beregszászra, a református felekezeti algimnáziumban tanárként tanított. 1870-ben református lelkésszé avatták. Bereg vármegyében ő volt az elnöke az Irodalom- és Műpártoló Egyesületnek.

1874-ben alapította meg a Bereg c. újságot, amely a nehéz anyagi körülmények ellenére rendszeresen jelent meg az ő szerkesztésében egészen 1914-ig. Kisebb-nagyobb megszakításokkal ő szerkesztette azt a lapot, amely az egész Bereg vármegye legtekintélyesebb újsága volt, a történészek ma is gondosan tanulmányozzák a Megyei Állami Levéltárban őrzött, évtizedektől már megsárgult, megfakult lapjait, gazdag történelmi ismereteket merítenek belőle. A Bereg c. lap sajnos állandó anyagi nehézségekkel küzdött. A Magyar Könyvszemlében a következő bejegyzés található a hetilapról:

„Bereg. Vegyestartalmu hetilap. (Beregszász.) Szerk. Janka Sándor. Kiadótulajdonos : „A beregmegyei lapkiadó társulat”. III. évfolyam. Nyomtatja Deák György. Megjelenik vasárnap délelőtti kis ívrét egy ívén²²⁵. Ára 6 frt. (Keletkezett 1874. ; megszűnt 1876. jan. 2-án).”²²⁶

Janka Sándor Beregszászon az anyakönyvvezetői teendőket is ellátta és sokat tett a történelmi múlt emlékeinek ápolásáért. Beregszászban múzeum létrehozásán fáradozott, de az ehhez szükséges anyagi fedezetet sajnos nem tudta előteremteni. Számos történelmi jelentőségű tárgyat mentett meg az enyészettől, többek között barátai segítségével megvette Pudpolócon (Vezérszállás) II. Rákóczi Ferenc íróasztalát, majd a Sárospataki Múzeumnak ajándékozta azt. Ma is az ottani Rákóczi-múzeum egyik legbecsesebb tárgyaként tartják számon.

Édesanyja 1885-ben hunyt el, özv. Janka Péterné 62 évesen Barkaszon, erről a Vasárnapi Újságban található részvétnyilvánítás informál bennünket.²²⁷

A Beregszászi Magyar Gimnázium története 1864-1989. c. munkában az intézmény oktatóit felsoroló fejezetben a következő bejegyzés található Janka Sándorról:

„1890/91-től 1906/07-ig magyar, latin és német nyelvet tanított.

Elnöke a Beregmegyei Irodalom és Műpártoló Egyesület irodalmi szakosztályának; választmányi tagja a Beregmegyei Közművelődési Egyesületnek, a Beregmegyei Kaszinónak, a Református Temetkezési Egyesületnek, városi képviselőtestületi és megyebizottsági tag.

A Bereg c. hetilap felelős szerkesztője. Válogatott szépirodalmi munkáit kiállításra küldte.”²²⁸

²²⁴ Uo.

²²⁵ Nyomtatványoknak és kéziratoknak az a formátuma, mely papírosuk íveinek egyszeri összehajtásából keletkezett.

²²⁶ Magyar Könyvszemle 1. évf. II. füzet 1876. március-április 104. old.

²²⁷ Vasárnapi Újság 32. évfolyam 9. szám, 1885. március 8. 1. old.

Már Szinnyei is megírta róla, hogy a millenniumi megemlékezések kezdeményezése az ő nevéhez kötődik: „1889-ben a millennaris mozgalmaknak megkezdője volt Beregvármegyében.”²²⁹

1914. augusztus 28-án Beregszászban hunyt el. A Bajza utca (ma: Linner Bertalan utca) 5. sz. házából kísérték utolsó útjára, a beregszászi temetőbe. Sírjánál Mízsák Péter beregsomi református lelkész búcsúztatta, aki többek között a következőket mondta: “Mint polgár, Hazájának méltó fia volt, mint tanár, nemcsak a tudomány alapjaira tanította a fiatalokat, hanem emberszeretetre is, mint újságíró, mindig az igazat és csakis az igazat írta.”²³⁰

Sírhelyét a mai napig fekete márványkö jelzi. 1995 őszén a sírkövet elfordították és rátemettek.²³¹ 1996. november 29-én a Beregvidéki Magyar Kulturális Szövetség emléktáblát avatott Janka Sándor házának falán, melyen a következő szavak állnak:

*„Itt élt és dolgozott
Janka Sándor
1847-1914
író, Beregszász neves
közéleti személyisége,
a Bereg c. hetilap
alapítója és szerkesztője,
az országos millenniumi
ünnepségek kezdeményezője.
BMKSZ, 1996.”*

A Bereg. című hetilap

Bereg vármegye a dualista korszak kezdetekor nehéz helyzetben volt. A megye nem csupán földrajzi értelemben volt peremvidéke Magyarországnak. Gazdasági elmaradottsága és a lakosság nehéz anyagi helyzete a kulturális életben is megmutatkozott. Bereg vármegyét egy belügyminiszteri javaslat alapján be akarták olvasztani Ung megyébe, hogy a fennálló helyzetet orvosolják.²³²

Már korábban is megpróbálkoztak egy megyei lap életre hívásával, ennek terve Várady Gusztáv nevéhez kötődik, aki maga ügyvéd, neves író és költő volt. Az akkori viszonyok közepette azonban erre nem volt lehetőség. Bereg vármegyében végül 1874 januárjában indulhatott meg a sajtókiadás. Janka Sándor, a lap tulajdonosa 1874-től 1890-ig majd 1895-től

²²⁸ A Beregszászi Magyar Gimnázium története 1864-1989 Magyarágkutató Intézet Bp. 1990. Szerkesztette Benda István, Dr. Orosz László

²²⁹ Szinnyei i.m.

²³⁰ Csatáry György: A millenniumi mozgalom kezdeményezője volt. (Janka Sándor (1847-1914) újságíró, gimnáziumi tanár) Kalendárium Ungvár, 1996-1997. 55. old.

²³¹ U.o. 55. old.

²³² László Gézáné: Az első hírlapok nyomában Beregben, Szabolcsban, Szatmárban, Ugocsában és Ungban (1845–1885). Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle. 45. 2. 2010. 05. 208. old.

1903-ig volt a Bereg felelős szerkesztője.²³³ A lapalapítás és kiadás nehézségeibe Janka visszaemlékező tanulmánya enged betekintést.²³⁴

A Bereget akkor a megye legismertebb nevű és legbefolyásosabb személyei biztosították szellemi és anyagi támogatásukról. A lap nyomdája azonban elavult technológiával működött, így az anyagi támogatás önmagában kevésnek bizonyult. 1875. július 25-én megyei lapkiadó társulatot szerveztek, ez azonban csak fél évig működött. A lap 1877. szeptember közepétől 1879 januárjáig szüneteltette megjelenését. Eközben Munkács városának vezetői úgy határoztak, hogy ők indítanak lapot.²³⁵ Bár Beregszász volt a megye közigazgatási központja, Munkács mindig is jelentős kulturális centruma volt a vármegyének.

Mivel a beregszászi nyomda nem volt megfelelő Janka fióknyomda állítására kért ajánlatot, de nem kapott. Néhány számot Máramaroszigeten, Szatmáron nyomtattak. Nagy Lajos és Sallay Gyula vette meg és újította fel Deák nyomdáját, megteremtve ezzel a lapnyomtatás feltételét. Végül 1878 végén Janka ismét közzétette a lap programját, amelyben szolid irányú társadalmi és megyei érdekű lapot ígért.

Emellett a magyarosodás ügyét támogatta, a megyei közigazgatás minden ágát ellenőrizni, bírálni, a községi életet fejleszteni akarta. A vezércikkek és értekezések igen megrázó képet tárnak elénk a megye társadalmáról, az ipar és a mezőgazdaság helyzetéről. A további elszegényedés megakadályozásához a Malthus-féle népességi törvény széles körben való megismertetését ajánlotta. Malthus nézeteinek lényege abban állt, hogy bolygónk erősen túlnépesedett. Ahhoz, hogy ezt a folyamatot megállítsuk meg kell szüntetni az alacsonyabb néprétegek támogatását, mivel az államtól kapott alamizsnán a szegényrétegeket arra készíteti maga az állam, hogy ne dolgozzanak, csak neveljenek egyre több gyereket a támogatások érdekében, így a támogatásokkal csak a későbbi bajokat fokozza az állami irányítás.

Janka az anyagi jólét emelésének feltételét a munkában és a takarékoságban látta. Az írásközpontú fogyasztási szövetkezetek szervezésére, az iparosok, az iparügy fejlesztése érdekében ipartársulat-alapítására ösztönöztek. Rámutattak a birtokos osztály vagyoni süllyedésének okaira. Segítségükkel betekintést nyerhetünk a népszámlálási adatokba, a képviselőválasztási mozgalmakba. Az árvíz és az ellene való küzdelem 1881-ben sem került el Bereg megyét. Nemzeti törekvésük életkérdés, hangsúlyozta a lap. A kormánytól a népiskolák számának növelését, azok mellé állami kisdedóvók felállítását kérik, ehhez társadalmi összefogást is sürgetnek. Névmagyarosító egyletek alakítására ösztönöztek, amelynek fontosságát meg is magyarázták.²³⁶

A szerkesztők, munkatársak között találunk tanárokat: Zombory Gedő, Ábrai Károly, Láng Mihály, lelkészeket: Gyöngyössy Sámuel, tanár-lelkészt: Janka Sándor (Bereg). Bölcséleti és jogi doktort Dobránszky Péter, jogászokat, ügyvédeket, politikusokat: Mészáros Károly, Lator Géza, hivatalnokokat: Kiss Endre adóhivatali ellenőr, Papp Zsigmond megyei aljegyző, Börkey Imre, biztosító-társasági ügynök.²³⁷

²³³ Uo. 208. old.

²³⁴ Janka Sándor: A „Bereg” 10 évi történetéből. Bereg, 1884. 1. sz. 1–3.

²³⁵ Uo. 208. old.

²³⁶ Uo. 208. old.

²³⁷ Uo. 209. old.

Szinte valamennyien megszállott, elkötelezett emberek voltak, a vármegye értelmiségi rétegének valamennyi ágából. Janka Sándorról Szinnyei József pl. a következőket írta: „a Bereg című lap majd minden rovatát kivált az első években maga írta”²³⁸. Janka, a lapra történő visszaemlékezésében említi, hogy a Deák nyomda technikai fejlesztéséhez 300 forint előleget adott, amelyet sohasem kapott vissza.²³⁹

A lap tulajdonosok mindent megtettek a lap életben maradásáért. Janka Sándor 1874-ben, 500 példányban készítette a Bereget, amelyből 400 példányt küldött szét. Egy évvel később a lap előfizetési felhívása szerint abban bizakodik, hogy akad annyi felvilágosult, s a közügyek iránt érdeklődő egyén, amennyi szükséges vállalatának fennmaradásához.²⁴⁰

Felhívása a millenniumi megemlékezések közeledtére

1889. március 10-én Janka Sándor az általa szerkesztett Bereg c. lapban vezércikket írt a honfoglalás hét évvel később esedékes ezredik évfordulójáról. Cikkében javaslattal fordult a magyar kormányhoz, valamennyi vármegye elöljáróihoz, indítványozta ennek a nevezetes évfordulónak méltó megünneplését.

Bereg vármegye közgyűlése támogatta Janka Sándor indítványát és beadvánnyal fordult a magyar kormányhoz, Magyarország valamennyi vármegyéjéhez:

*„Mi, magyarok, akik keletről jöttünk és ezer évvel ezelőtt érkeztünk erre a gazdag földre, hogy megalakítsuk azon államunkat, melységesen érdekeltek vagyunk abban, hogy szentül megőrizzük e nagy eseménynek emlékét, kellőképpen megünnepeljük az ezeréves évfordulót, mindazokat a nevezetes eseményeket, melyek a magyarok honfoglalásával kapcsolatosak.”*²⁴¹

Bereg vármegye képviselői testületének beadványa támogatásra talált a magyar kormánynál, az ország valamennyi megyéjében. Megkezdődtek a millenniumi előkészületek, melyek aztán hét év múlva, 1896-ban fényes ünnepekkben csúcsosodtak ki.

A jelenlegi ismereteink szerint Janka felhívása volt az első Magyarországon, mely a közelgő évfordulóra ráirányította Bereg vármegye és Magyarország figyelmét. A történelmi jelentősége tehát Janka Sándor munkájának elvitathatatlan.

Az 1896-ban tartott budapesti eseményeken Bereg vármegye képviselőjében Janka Sándor is jelen volt.

Művei

Janka Sándor, mint író kiemelkedett Bereg megyei kortársai közül. Részletes összefoglalását munkásságának Szinnyeinél találjuk meg. Szinnyei legfontosabb műve a *Magyar írók élete és munkái*, amely közel 30 000 író részletes életrajzát, illetve kiadott műveit tartalmazza, s ma is nagyon fontos forrásmunka. Ebben a következő leírást találhatjuk meg Janka Sándor neve mellett:

²³⁸ Szinnyei i.m.

²³⁹ Janka i.m. 3. old.

²⁴⁰ László Gézné i.m. 210. old.

²⁴¹ Csanády György: Régi beregszásziak. Online hozzáférés:
<http://mek.oszk.hu/02100/02131/html/02.htm#5>

„Czikkei s költeményei jelentek meg (többnyire álnevek alatt vagy névtelenül) a Kikelet cz. albumban (1862.), a Fővárosi lapokban (levelek s költ.), a Prot. Egyh. és Isk. Lapban, a Nefelejtsben és a Családi Körben (levelek és költ.), a Pesti Naplóban és Budapesti Hírlapban (levelek és cikkek), a Beregben (szépirodalmi s vegyes cikkek) és a Beregmegyei Tanügyben. (Összesen körülbelül ezer cikket írt).”

Munkái:

Janka Sándor válogatott művei, Beregszász és Munkács, 1891. Két kötet. (I. Öt elbeszélés, II. Vértanú és szent, színmű öt felv. versben, mely a magyar tudom. akadémia Karátsonyi-pályázatán dicséretben részesült, és költemények).

A «Bereg» története 1874-1896. Beregszász, 1896. (A lap monographiája).

Szerkesztette mint laptulajdonos a Bereg cz. vegyes tartalmú lapot Beregszászon 1874. jan. 1-től 1876. jan. 2-ig, 1879-től 1890. márcz. 2-ig és újra szerkeszti 1895 óta (melynek majd minden rovatát kivált az első években maga írta; 1876-ban egy nagyobb beszélye²⁴² is jelent meg ott: A szerelem hatalma cz.).”

Záró gondolatok

Az ezeréves Magyarország 1896-ban ünnepelte honfoglalásunkat. A megemlékezések híre világraszóló eseményre utalt. Magyarország népei ország-világ előtt bemutatták, hogy milyen eredményeket ért el a több évszázados együttélés alatt. Kulturális, gazdasági és történelmi emlékeink mind bemutatásra kerültek ekkor országszerte. Magyarországon hét helyszínen avattak honfoglalási emlékművet. Kettő ezek közül Bereg megyében került felállításra, Munkács várára fészket rakott a Turul, Vereckén pedig az ezeréves határon obeliszk hirdette: ez itt már magyar föld.

A kárpátaljai magyarok többsége talán nem tudja, sőt meg merem kockáztatni, hogy az anyaországi történészek közül is csak kevesen vannak tisztában azzal a dokumentumokkal igazolható ténnyel, hogy a megemlékezésekre az első felhívást egy Bereg megyében élt újságíró, lapszerkesztő és gimnáziumi tanár tette közzé az általa alapított Bereg c. lap hasábjain, még 1889-ben. Janka felhívásaiban, cikkeiben mindig kiállt a magyar nemzet megmaradása mellett. Támogatta a magyarosító törekvéseket. Emlékének ápolása ezért kötelességünk.

A kárpátaljai magyarság 1996-ban igyekezett méltó módon megemlékezni honfoglaló eleinkről, azonban ez az ukrán nacionalizmus nyomása miatt nem teljesülhetett maradéktalanul. Az 1100 éves évforduló emlékére Vereckén felállítandó emlékművünk nem fejeződhetett be 1996-ban. A mára elkészült alkotás dacolva az idő és az ukrán nacionalisták rombolásával, ma is hirdeti nemzetünk honszerzésének emlékét és szétszakitottságát és nehéz helyzetét.

²⁴² A nyelvújítás korában alkotott műszo a novella magyar kifejezésére ujabban inkább elbeszélésnek nevezik.

1. sz. melléklet

1896. évi VIII. törvénycikk

a honalapítás ezredik évfordulójának megőrkítésére alkotandó művekről²⁴³

1. § A törvényhozás a honalapítás ezredik évfordulójának maradandó emlékekkel való megőrkítése céljából elhatározza, hogy

a) Budapesten a városligetnek az Andrássy-ut és a tó közötti részében a honalapító Árpádot és a nemzet egész történelmi multját megőrkítő emlékművet állít,

b) az ország hét különböző pontján, nevezetesen: a munkácsi várhegyen, a nyitrai Zobor hegyen, a Morva vízének a Dunába torkolásánál emelkedő dévényi várhegyen, Pannonhalmán, a zimonyi várhegyen, Pusztaszeren és a brassói Czenk-hegyen emlékoszlopokat emel,

c) Budapesten a várban a Nagy-Boldogasszonyról elnevezett koronázási templom melletti Halászbástyán Szent István király lovas szobrát állítja fel,

d) országos szépművészeti muzeumot létesít s annak gyűjteményei befogadására Budapesten alkalmas helyen megfelelő épületet emel,

e) az ország különböző vidékein 400 új népiskolát állít fel.

2. § A ministerium megbizatik, hogy az 1. §-ban felsorolt alkotásokkal járó munkálatokat végrehajtassa.

E munkálatok költségeinek fedezésére a következő hitelek engedélyeztetnek:

a) Budapesten a honalapító Árpádot és a nemzet történelmi multját megőrkítő emlékmű felállítására 802,640 forint;

b) az ország hét pontján emlékoszlopok emelésére 350,000 forint;

c) Szent István lovas szobrának felállítására és e szobor körüli tér rendezésére 300,000 forint;

d) a szépművészeti muzeum létesítésére s gyűjtemény anyagának gyarapítására 3.200,000 forint; végre

e) 400 új népiskola felállítására 673,000 forint.

3. § A 2. §-ban jelzett s összesen 5.325,640 forintot tevő költségből 1.225,436 forint már az 1895. és 1896. évi állami költségvetésekbe beillesztve lévén, a fenmaradó 4.100,204 forintnyi szükségletből 74,604 forint a pénztári készletekből fedezendő és az 1895. évi IV. tc. 2. §-ának "átmeneti kiadások" III. (Ministerelnökség) fejezete alatt számolandó el, 4.025,600 forint pedig a munkálatok előhaladása szerint szükséges részletekben a következő évi állami költségvetésekbe veendő fel.

4. § Jelen törvény kihirdetése után azonnal életbe lép, végrehajtásával a ministerelnök, a pénzügyminister és a vallás- és közoktatásügyi minister bizatnak meg.

²⁴³ <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6625>

Felhasznált irodalom:

Források:

1. 1896. évi VII. törvénycikk a honalapítás évezredes emlékének törvénybe iktatásáról. A történeti Alkotmány Magyarország ősi Alkotmánya Szerkesztette Zétényi Zsolt. Magyarországért Kulturális Egyesület 2009. Bp. 688-689. old.
2. 1896. évi VIII. törvénycikk a honalapítás ezredik évfordulójának megörökítésére alkotandó művekről. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6625>
3. Beregvármegye felterjesztése a millennium megünneplése tárgyában 45/333. B. K. J. szám – a dokumentum szövegét közli Csatáry György, A millenniumi mozgalom kezdeményezője volt. (Janka Sándor (1847-1914) újságíró, gimnáziumi tanár) Kalendárium Ungvár, 1996-1997. 54-55.old.
4. Halálozások. Vasárnapi Újság 32. évfolyam 9. szám, 1885. március 8. 1. old.

Monográfiák, cikkek, segédkiadványok

5. A Beregszászi Magyar Gimnázium története 1864-1989 Magyarságkutató Intézet Bp. 1990. Szerkesztette Benda István, Dr. Orosz László
6. Csanády György: Régi beregszásziak. <http://mek.oszk.hu/02100/02131/html/02.htm#5>
7. Csatáry György: A millenniumi mozgalom kezdeményezője volt. (Janka Sándor (1847-1914) újságíró, gimnáziumi tanár) Kalendárium Ungvár, 1996-1997. 54-55. old.
8. Janka Sándor: A „Bereg” 10 évi történetéből. Bereg, 1884. 1. sz. 1–3.
9. László Gézané: Az első hírlapok nyomában Beregben, Szabolcsban, Szatmárban, Ugocsában és Ungban (1845–1885). Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle. 45. 2. 2010. 05. 208. old.
10. Magyar Könyvszemle 1. évf. II. füzet 1876. március-április 104. old.
11. Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái I–XIV. Budapest: Hornyánszky. 1891–1914. Online hozzáférés: <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/j/j09505.htm>

Daday József nagyváradai műlakatos és toronyórás

(A céhes ipartól a gépiparig)

Írta: Tóth Áron és Nagy Erzsébet

„És mint az órkerek, űtemre forogva,
míg az első állni látszik, a végső
gyorsan surran tovalengve...”²⁴⁴

Bevezető

A cím ugyan adja önmagát, mégis némi magyarázatra szorul, ugyanis jelen dolgozat egy személy életrajzának a megragadásán túlmenően megpróbál rámutatni azokra a nagyváradai ipar egyes ágazataiban végbement változásokra is, amelyek a XIX. századi és XX. század eleji Nagyváradot jellemezték. Daday József ugyanis azon iparosok egyike, aki céhesként kezdte, majd nagyváradai letelepedése után az ország egyik legelismertebb toronyóra készítőjévé vált. Ezt igazolja, azaz elismerő oklevél is melyet az 1896. évi millenniumi kiállításon kapott Budapesten munkája méltatásaként. A toronyórákkal²⁴⁵ és a Nagyvárad ipartörténetével foglalkozó eddigi szakirodalom mégis mostohán bánt vele és elhanyagolta. Ezért is vált égetővé, hogy legalább egy előtanulmány keretében²⁴⁶ megemlékezzünk és megpróbáljuk összegyűjteni a magyar ipartörténet e kiemelkedő alakjáról és munkásságáról fennmaradt információkat.²⁴⁷

A Daday József-re vonatkozó információk kiegészítéseként és a tágabb kontextus megértése végett elsősorban a Nagyvárad ipartörténetére vonatkozó összefoglaló²⁴⁸, egyes

²⁴⁴ Dante Aligheri, Isteni színjáték, Paradicsom, XXIV. 13-16

²⁴⁵ A magyarországi toronyórák történetével foglalkozó kutatók egyik legkiemelkedőbb alakja Takács József. Lásd TAKÁCS József, *Budapesti toronyórák története 1889-1909*, METEM, Budapest, 2007, Idem, *A toronyórák története*, in Theológiai Szemle. 1990/6, 352-356 o., Idem, *Toronyórákésztők és –kezelők Debrecenben 1770-1830*, In *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XVIII*, Debrecen, 1991, 37-50 o., Idem, *Templomtoronyórák Magyarországon a török hódoltság végétől a reformkorig*, In BÁRDOS István – BEKE Margit (Szerk.), *Egyházak a változó világban*, Esztergom, 1991, 377-379 o., Idem, *Hogyan kapott toronyórát a debreceni Szent Anna templom?*, In *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1989-1990*, Debrecen, 1992, 225-238 o., Idem, *Toronyórákezelők Esztergomban a XIX. század első felében*, In *Esztergom Évlapjai*, Esztergom, 1994, 221-237 o., Idem, *Szeged új toronyórái és mesterei 1806-1883*, In *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Studia Historica 2*, Szeged, 1999, 233-284 o. Idem, „Van már toronyóránk!” Gróf Thorotzkay és a pécsi toronyórák (1907-1913), In *Tanulmányok Pécs történetéből*, 10-11-12. szám, Pécs, 2002, 109-138 o., Idem, *A budapesti Kármel toronyórája 1903-1908*, In VÖRÖS András (Szerk.) TERÉZI Kármel, *100 éves a Magyar Rendtartomány*, Budapest, 2003.

²⁴⁶ A Romániai Levéltárak Bihar-megyei fiókjának költözése miatt a források egyrésze nem elérhető. A Daday életére vonatkozó egyes adatok a Hajdú-Bihar megyei levéltárban találhatóak. Ezek áttanulmányozása még várat magára.

²⁴⁷ A téma alapötlete Hochhauser Ronald muzeológustól származik, aki már több mint 10 éve kutatja Nagyvárad ipartörténetét. A források egyrésze is tőle származik. Odaadó támogatását és önzetlen segítségét ezúton is köszönjük!

²⁴⁸ BOROVSKY, Samu (1901), 295-313 o., FEHÉR, Dezső (1933-1937), 249-255 o., Liviu BORCEA, Gheorghe GORUN (2007), 220-230 o., Aurel CHIRIAC (2003), FLEISZ János (2006), Idem (2007), HOCHHAUSER Ronald (2010), Lásd még Idem, *Nagyvárad a dualizmus korában*, Nagyvárad, 1997, Augustin CIORTIN, *Dezvoltarea industrială a oraşului Oradea la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea (1867-1928)*, Kézirat.

résztanulmányokat²⁴⁹ és a céhes életre²⁵⁰ vonatkozó szakirodalom egy részét is felhasználtuk. Ahol lehetett ott a sajtó anyagából is merítettünk.²⁵¹

Rövid életrajzi áttekintés²⁵²

Daday József 1828. március 27-én látta meg a napvilágot a Békés vármegyei Füzesgyarmaton egy kisnemesi református család sarjaként. A család a nemesi címet, még III. Ferdinándtól kapta 1654-ben. Általános iskolai tanulmányait az 1807-ben mezővárosi címet is szerzett szülővárosában végezte. Majd ezt követően került Debrecenbe, hogy elsajátítsa a lakatos mesterséget. A viszonylagos közelségen kívül, mindenképp szerepet játszott Debrecen iparban betöltött fontos szerepe is, ugyanis a XIX. század első felében ebben a városban tömörült Budapest után a legtöbb iparos.²⁵³ Mestere Szatmári János lett. A céhes életbe való belépés és egy adott mesterség elsajátítása hosszú időt és komoly szakmai és társadalmi elkötelezettséget jelentett Daday József számára is.²⁵⁴ A mesterré válás első lépése az inassá szegődés volt. Ez két hét próbaidőt jelentett, melynek során a céhmester, jelen esetben Szatmári János eldöntötte, hogy Daday megfelel-e vagy nem. Mindehhez társult egy ceremóniális rész, aminek a keretében az új inasnak egy betanult szöveg alapján egy esküt kellett letennie.²⁵⁵ Az inaskodás 3-4 évet vett igénybe, mely a szakma elsajátításának szempontjából a legfontosabb állomás volt. Ez ugyan nem járt pénzbeli fizetéssel, de a céheknek kellett az inasait eltartania lakás, élelmezés, ruházkodás stb. szempontjából.²⁵⁶ Egy magasabb lépcsőfokot jelentett a legénykedés időszaka, mely általában 1-2 évet vett igénybe. Ez azt jelentette, hogy Dadaynak a megszerzett ismeretek bővítése érdekében különböző városokba kellett vándorolnia. Talán így járhatott első alkalommal Nagyváradon is. A céhbe való belépés utolsó állomásaként egy saját művet kellett készítenie. Arról, hogy ez mi lehetett a kutatás jelen állásában nem rendelkezünk információval. Tanuló-levele (Lásd **1. Melléklet**) azt azonban mégis elárulja, hogy 1845. április 20-án „felszabadított és legénynyé felvétetett”.²⁵⁷ Ezt követően Nagyváradon való letelepedéséig (1860) nem sokat tudunk életéről.²⁵⁸

²⁴⁹ Mihai APAN (1993), 241-255 o., FLEISZ Ioan (1980), 617-630 o.

²⁵⁰ Veronica COVACI (1979), 746-760 o., TAKÁCS József, *Toronyórákészítők- és készítőik Debrecenben 1770-1830* <http://hbml.archivportal.hu/data/files/144720017.pdf> (Letöltés ideje 2012. július 22, 12:12)

²⁵¹ *Tiszántúl* (1902), *Szabadság*, (1877)

²⁵² Az életrajz megrajzolásához a legtöbb információ Hochhauser Ronaldtól származik.

²⁵³ BOROVSZKY, Samu (1901), 295 o.

²⁵⁴ BENKŐ Samu et al (1981.), 43 o.

²⁵⁵ *Ibidem* (1981.), 44 o., Az inasnak egy szegőpénzt is ki kellett fizetnie.

²⁵⁶ *Ibidem* (1981.), 45 o.

²⁵⁷ A teljes szöveg a következő: „MI FŐ-ÉS AL-CZÉHMESTER ÉS TÖBBI MESTERTÁRSAK, mint a becsületes Nemes Lakatos CZÉH TAGJAI s több Mester Társak ezennel tudomássá tesszük: hogy Dadai Oláh József Füzes Gyarmati születésű, egész tanuló-ideje alatt magát nem csak hiven és rendesen viselte, hanem mesterségének megtanulásában különös buzgósággal viseltetett, mai napon általunk felszabadított és legénynyé felvétetett legyen. Melly végett említett Dadai Oláh József-féle jelen tanuló-leveletünket kiadjuk és őt mindenkinek mint szorgalmas és becsületes embert ajánljuk, ki is itt Sz. K. Debreczen városában felszabadult. Mellynek bizonyosságául e tanuló-levél czéhünk pecsétjével és a szükséges aláírásokkal ellátott...” A tanuló levél egy másolatát Hochhauser Ronaldtól kaptuk meg.

²⁵⁸ *Szabadság*, (1877), 4 o.

Daday József Nagyváradon

Ahhoz, hogy megértsük, hogy miért éppen Nagyváradon telepedett le, röviden fel kell vázolnunk a város ipari fejlődését, különös tekintettel a lakatos iparra, azon belül is a műlakatosságra és a toronyóra készítésre vonatkozóan.

A város gazdaságával és annak különböző ágazataival foglalkozó kutatók mind egyetértenek abban, hogy a Várad iparának mindenkor felvirágzásának az egyik záloga geopolitikai elhelyezkedésében keresendő.²⁵⁹ „Erdély kapuja” egyszersmind az Erdélyből és a Balkánról érkező áru nyugat felé való közvetítője. Más vizsgálatok szerint egy város fejlődése nagyon jól tetten érthető a városrendezésben is, mely Várad esetében a funkcionalitást helyezi előtérbe.²⁶⁰

A lakatos céh, már a XVIII. században is jelen volt Szent László városában, amely 1777-ben a tímárokkal, az órással stb. alkotott egy céhet, melyből 1840-ben váltak ki az órással.²⁶¹ A régióban a céhek szempontjából az első nagyobb rést az 1834. évi rendelet hozza, amely lehetővé teszi, a helybeli és a vidéki kereskedők és mesterek számára, hogy a heti és országos vásárokon, szabadon kereskedhessenek. 1840-ben pedig megszűnik az iparosok számhoz kötöttsége is (kivétel a borbélyok és a patikusok)²⁶². Országos szinten az 1848. évi június 9-i rendszabály biztosította az iparüzést a céhen kívüliek számára és egyúttal megtiltotta minden korlátozást a céhbelépéssel kapcsolatban. Az iparosodás folyamatának felgyorsulása és a technológia fejlődésének köszönhetően, mely végső soron a céhek átalakulásához vezetett, nem kímélte a lakatosokat sem. Első lépésként 1867-ben egyesülnek a „puskásokkal”. Azonban az egyre szélesebb körű piaci elvárások őket is válaszütt elé állította: vagy tovább szakosodnak vagy lemorzsolódnak? A többség az elsőt választotta, s így alakult ki Nagyváradon a géplakatosság. Az ezzel foglalkozók egy része a helyi jellegekből adódóan a mezőgazdasági eszközök és mérlegek készítésével²⁶³, még egy kisebb része a toronyóragyártással kezdett el foglalkozni²⁶⁴. Ez lehet tehát a kulcs arra nézve, hogy Daday József miért kezdett el toronyóragyártással foglalkozni. Ugyan az információk még megerősítésre várnak. A városban való letelepedésének időpontja mely egybe esik a lakatosság átértékelődésével és újabb szintre való emelésével,²⁶⁵ azt mégis csak érzékelteti, hogy Daday Józsefnek is el kellett mozdulnia egy adott irányba és ez lett a toronyóragyártás. Még egy adalék információ, mely ezt megerősíteni látszik, az a tény, hogy a gyárilag előállított termékek özönével kellett már szembenéznie a potenciális vásárlónak és a készítőnek is ugyanakkor. Ennek fényében kijelenthető, hogy Daday egy olyan szakmát honosított meg Nagyváradon és művelte magas fokon – mint az a dolgozat folytatásában megvilágításba kerül –, mely a tömegtermelésnek ellent tudott állni és egyúttal biztosítva volt a folyamatos termelés is. Borovszky Samu szerint nemcsak meghonosította,

²⁵⁹ FLEISZ Ioan (1980), 619 o., HOCHHAUSER Ronald (2010), 11 o.

²⁶⁰ Aurel CHIRIAC (2003), 215 o.

²⁶¹ Veronica COVACI (1979), 756-757 o.

²⁶² BOROVSZKY Samu (1901), 295 o.

²⁶³ A mérlegipar csak az 1880-as években válik önállóvá. Ezzel Nagyváradon csak Tepper Károly foglalkozott. BOROVSZKY Samu (1901), 300 o.

²⁶⁴ Liviu BORCEA-Gheorghe GORUN (2007), 221 o., BOROVSZKY Samu (1901), 297-298 o., FEHÉR Dezső (1933-1937), 250 o.

²⁶⁵ A legújabb szakirodalom ezt az időszakot átmenetként fogja fel a kéziiparról a gyáriparra, HOCHHAUSER Ronald, (2010), 17 o.

hanem „országszerte elismerést szerzett annak”.²⁶⁶ Műlakatos munkákat is vállalt. Egyik ilyen műve a nagyváradai Római-katolikus Püspöki Palota kovácsoltvas kapuja.

A váradai ipar átalakulásában a következő nagy változás 1872-ben következik be, amikor a céhek átalakultak iparszövetségekké, majd ezt követően 1886-ban megalakult a Nagyváradai Ipartestület is, melynek célja az iparosok helyzetének megszilárdítása és jogainak védelmezése volt. Ennek megszervezésében és vezetésében ott találjuk Daday Józsefet is, amelynek később alelnöke is lett. Aktív résztvevője volt a közszolgálatnak is. Ő volt az 48'-as nagyváradai népkör egyik megszervezője. Ugyanennek a szervezetnek 1888-tól elnöke, 1902-től pedig tiszteletbeli elnöke, de tagja volt a városi törvényhatósági bizottságnak és a református egyházközség presbitériumának is.

Munkásságának elismeréseként több kitüntetést is kapott. Ilyen a bevezetőben már említett Elismerő Oklevél melyet az 1896. évi millenniumi kiállításon kapott Budapesten (Lásd **2. számú Melléklet**), de 1898-ban megkapta a Ferenc József uralkodásának 50. évfordulójának alkalmából kiosztott jubileumi emlékérem polgári változatát is.

Családi életéről Hochhauser Ronald kutatásai nyomán, csak annyit tudunk, hogy egyetlen egy fia született 1871-ben ifj. Daday József. Fia a szakmát, már nem folytatta, hanem posta- és távírói tiszttel lett. A toronyóra és lakatos műhelyt egy tehetséges tanítványa Mezey Dezső²⁶⁷ vette át (Lásd **3. számú Melléklet**) nem sokkal 1906-os halálát követően. A Várad-Olaszi temetőben kapott végső nyughelyet, melyet az 1980-as években felszámoltak (Lásd **4. számú Melléklet**).

Nem mellesleg a város gyáriparának igazi fejlődése az 1880-as években kezdődött meg²⁶⁸, melynek csak az első világháború tudott véget vetni.

Munkássága

Daday József Nagyváradon való letelepedésekor házat vásárolt a Szent János utca 320. szám alatt²⁶⁹ (ma Ady Endre utca), ahol lakatos műhelyt alapított. Szorgalma és munkássága révén a műhelyt egyre jobban sikerült kiépítenie. Olyannyira, hogy szerszámgépeinek meghajtására gőzüzemű erőgépeket is alkalmazott. Hochhauser Ronald munkásainak számát legfeljebb 30-ra teszi.²⁷⁰ Meghonosította Váradon a színesfém öntési technológiát is, mely a toronyóra gyártás alapjául szolgál. Termékeit a következő képen reklámozta 1902-ben (Lásd **5. számú Melléklet**): „*Van szerencsém h. figyelmébe ajánlani **műlakatos és toronyóra műhelyiségemben** készletben lévő, több kiállításon legtekélyesebbnek elismert, legjutányosabb szerkezetű, vörös fémből készült főkerekekkel, a felhúzást könnyítő s legcélszerűbb módon alkalmazható külön mozgó orsókkal, a súlyemelő köteleket tartó **vashengerekkel, ingaszábolozó csavarokkal** ellátott **KÉSZ TORONYÓRÁIMAT**, melyeknek felállítását is elvállalom. Toronyóráim a vörös fémből készült főkerekeken kívül teljesen **vert vasból** és a tengelyek végei **acélból** vannak készítve.*

²⁶⁶ BOROVSKY Samu (1901), 301

²⁶⁷ Ő készítette például a Nagyvárad polgármesteri hivatal tornyának az óraszerkezetét.

²⁶⁸ Ezt igazolja, hogy 1910-ben a 31.994 lakosból 11.204 dolgozott valamelyik iparágban. Mihai APAN, (1993), 241 o., FLEISZ János, Város (2006), 71 o., Idem (2007), 51 o.

²⁶⁹ Tiszántúl (1902), 9 o.

²⁷⁰ HOCHHAUSER Ronald (2010), 20 o.

*Becses megrendelését kérve, vagyok kiváló tisztelettel DADAY JÓZSEF műlakatos és toronyórás.*²⁷¹

A reklámból a technikai leírás mellett az is kiderül, hogy a XX. század elejére kisüzeme, már olyan nagyobb kapacitással működött, mely lehetővé tette, hogy előre gyártson toronyórákat.

A kutatás jelen állása szerint Nagyváradon két templom óraszerkezetéről tudunk, melyet ő készített el. Az egyik a Szűz Mária mennybemenetele római-katolikus katedrálisban a másik a Nagyvárad-Olaszi református templomban található. De készített toronyórát a gyulai (ma Békés megye Magyarország), biharszentjánosi, cséffai, körösgyéresi, mezőtelegdi, ottományi (ma Bihar megye, Románia), kabai, hajdúböszörményi, zsákai (ma Hajdú-Bihar megye, Magyarország), tiszaroffi (ma Jász-Nagykun-Szolnok megye, Magyarország), és végül de nem utolsó sorban a nagybányai templomoknak. Akkori viszonyok szerint munkássága öt vármegyére (Bihar, Békés, Hajdú, Jász-Nagykun-Szolnok és Szatmár) terjedt ki. A megrendelő templomok nagy része református. volt. Ennek oka, hogy a XIX. század elejéig a protestáns felekezetű templomok esetében nem volt szabad tornyot építeni.²⁷² A XIX. század végére pedig több torony vagy leégett és újra kellett építeni, vagy pedig csak egyszerűen renoválásra szorult és így kapta meg az óraszerkezetét. Földrajzi értelemben a toronyórákat a Nagyváradot övező vármegyékben található települések számára készítette.

A **Szűz Mária Mennybemenetele római-katolikus katedrális** Nagyvárad barokk építészetének²⁷³ a csúcsteljesítménye, melyre a város nem római-katolikus lakossága is méltán büszke. A toronyórát (Lásd **6. számú Melléklet**) Daday József 1892-ben készítette. Erről tanúskodik a szerkezet gátkerekének falán lévő felirat is „KÉSZÍTETTE DADAY JÓZSEF 1892. SZEPTEMBER 2. N. VÁRADON”²⁷⁴. Az órát három mozgócsigához külön-külön rögzített súly hajtja meg, melyet több acélhengerre tekeredő acélkabel hajt meg. A gravitáció hatására pedig a hengerek mozgásba hozzák a fogaskerékrendszert. Az egyik – a középső – a mutatók meghajtását, a másik a negyedek, míg az utolsó az egész óra mozgását biztosítja. A szerkezet egyetlen lemezből készített fekete alapon fehér római számokkal díszített számlapja valamivel magasabban van²⁷⁵ (Lásd **7. számú Melléklet**). Ahhoz, hogy az óramű megszakítás nélkül tudjon, 24 órán át működni a súlyokat kézzel emelik fel egy kar segítségével, amit az acélhengerekhez csatlakoztatnak.

A másik nagyváradai toronyóra a **Nagyvárad-Olaszi református templom** számára készült el 1893-ban. A készítés dátumát itt is a gátkerek felirata igazolja: „KÉSZÍTETTE DADAY JÓZSEF NAGY VÁRADON/1893 JUNIUS 1.”²⁷⁶ (Lásd **8., 9. számú Melléklet**). Szerkezeti felépítése és működése elve azonos az előbbivel, így ennek leírására jelen esetben nem térünk ki. A számlapot azonban az előbbitől eltérően nem római, hanem arab számok díszítik. A toronyóra korszerűsítése során (1992) ellátták egy elektromos szerkezettel, mely biztosítja a folyamatos üzemeltetést.

²⁷¹ A kiemeléseket a szövegből úgy vettük át, ahogy ott volt. Tiszántúl (1902), 9 o.

²⁷² TAKÁCS József, *Toronyórákésztők- és készítőik Debrecenben 1770-1830* [http:// hbml. archivportal. hu/data /files/144720017.pdf](http://hbml.archivportal.hu/data/files/144720017.pdf) (Letöltés ideje 2012. július 22, 12:12)

²⁷³ Lásd Péter I. Zoltán, *Nagyvárad római katolikus székesegyházai*, Partiumi Füzetek 30., Nagyvárad, 2004

²⁷⁴ Az adat HOCHHAUSER Ronaldtól származik.

²⁷⁵ A szakmai leírás HOCHHAUSER Ronaldtól származik.

²⁷⁶ Az adat HOCHHAUSER Ronaldtól származik.

A **gyulai református templom** óraszerkezetének készítésének ügyét a presbitérium 1891. január 10-én tárgyalta első ízben. A szerződés megkötésére mégis 1894. június 5-ig kellett várni. A toronyóra már azon a nyáron el is készült a Szent János utcai üzemben. Daday József az óráért 10 év jótállást is ígért. Munkája 1000 forintba került. Ennek egy részét táncos mulatságokból szedték össze.²⁷⁷

A **tiszaroffi református templom** toronyórát is ugyancsak 1894-ben készítette. Az óra nem az első, mert már 1818-ban biztosan volt egy másik, mely tönkre ment. A Daday által készített érdekessége, hogy a kismutató mutatja a percek, a nagymutató pedig az órákat (Lásd **10. számú Melléklet**). Ennek praktikus oka van, mert így a mezei munkájukat végző emberek fel tudták ismerni az órát (nem a percet), ugyanis az óra a fontosabb, nem pedig a perc²⁷⁸.

A millennium évében készült a **hajdúböszörményi Bocskai téri református templom**. Itt is leolvasható a készítő neve és készítésének ideje: „KÉSZÍTETTE DADAY JOZSEF NAGY VÁRADON 1896. ÁPRIL 22”.²⁷⁹ A gyülekezet egy üvegezett ablakokkal ellátott faburkolattal látta el, melynek célja, hogy eredeti állapotában megtartsa az utókor számára is az órákat (Lásd **11. számú Melléklet**).

A **Zsákai református templom** építéséről csak annyit tudunk, hogy azt Daday 1889-ben készítette, minek előtte a templomtornyot megmagasították.²⁸⁰ Ugyanaz a helyzet áll fenn a **kabai református templom** esetében is, annyi különbséggel, hogy a tornyot itt 1893-ban emelték fennebb, ahova aztán felkerült a Daday által készített óraszerkezet.²⁸¹ Erről egy emlékirat tájékoztat, mely még 1893 májusában íródott az akkori lekipásztor által (Lásd **12. számú Melléklet**).

A **nagybányai István torony** a XIX. század végén többszöri restauráció után kapott új toronyórát. Ennek az egyik érdekessége, hogy a torony, melyen található még a XV. században épült. A másik, hogy ipartörténeti értékét felismerve a hatóságok a nemzeti kulturális örökség részévé nyilvánították. Ma a nagybányai történeti és régészeti múzeum óras részlegén tekinthető meg.²⁸²

Az **ottományi református templom** toronyórája Daday József egyik első munkája, melyet 1868-ban készített.

Fentebb már említettük, hogy toronyóragyártás mellett műlakatos tevékenységeket folytatott. Ilyen volt a nagyváradi római-katolikus Püspöki Palota **kovácsoltvas kapuja**. A kutatás jelen

²⁷⁷ http://www.gyulaihirlap.hu/dokumentumok/dir12/568_4827_VII_28_1994_07_15.pdf 1994 (Letöltés ideje 2012 július 5, 19:30)

http://www.gyulaihirlap.hu/dokumentumok/dir12/2767_5556_XXII._evfolyam_25._szam_-2009us_19_.pdf (Letöltés ideje 2012 július 5, 19:45)

²⁷⁸ <http://www.parokia.hu/lap/tiszaroffi-reformatus-egyhazi-kozseg/cikk/mutat/a-tiszaroffi-reformatus-templom-rovid-tortenete/> (Letöltés ideje 2012 július 5, 20:40)

<http://www.templom.hu/phpwcms/index.php?id=14,340,0,0,1,0> (Letöltés ideje 2012 július 5, 21:40)

²⁷⁹ <http://www.templomaink.hu/index.php?muv=telepules&telep=Haj%FAb%F6sz%F6m%E9ny> (Letöltés ideje 2012 július 8, 22:00)

²⁸⁰ <http://www.templomaink.hu/index.php?muv=telepules&telep=Zs%Elka> (Letöltés ideje 2012 július 8, 23:12)

²⁸¹ http://www.kaba.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=86&Itemid=115 (Letöltés ideje 2012 július 8, 00:30)

²⁸² HOCHHAUSER Ronald (2010), 20 o.

szakaszában még egyetlen egy információval szolgálhatunk, mely a Bihar vármegyei történelmi és régészeti egylet 1886. évi január 2-i gyűléséről származik, ahol „*Dr. Romer F. Ferenc elnök jelenti, hogy az egylet muzeumának elrendezése tárgyában felmerült munkákat Daday József helybeli jó hírű lakatos mester ingyen teljesítette.*”²⁸³ Arról, hogy konkrétan milyen munkáról van szó, a jegyzőkönyv nem tájékoztat, de mindenképp rávilágít Daday József többirányú munkabírása.

Összegzés

Egy a XIX. század változásait átélő ember életének a bemutatásának a legvégén mi az összegzés kifejezés helyett a bevezetés fejezet címet javasoljuk. Nem elhomályosítani szándékozunk ezzel munkánkat és eredményeinket, csupán érzékeltetni szeretnénk azokat a hiányosságokat, melyek itt-ott felbukkantak és úgy, mint minket úgy az olvasót is (remélhetőleg) újabb kérdések megválaszolására sarkalnak. Daday József (1828-1906) egy hosszú életet tudhatott maga mögött. Úgy született, mint egy hétszilvafás nemes, de a társadalmi politikai, gazdasági változások az ő személyiségét és szellemét is alakították, hiszen élete vége felé már Nagyvárád egyik előkelő polgáraként nézhetett a tükörbe (Lásd **13. számú Melléklet**). Munkásságának egyik legnagyobb elismeréseként az 1896-os ünnepségekre kapott elismerő oklevelet tekinthetjük, mely egyszersmind igazolja és nyomatékosítja, hogy helye van a magyar történetírásban. Az ő vonatkozásában erre úgy kell tekinteni, mint egy szépen ívelő pályának a fokmérőjére. Innen nézve Daday József nagyváradi órásmestert joggal emelhetjük az 1896-osok közé helyett kapva egy ilyen jellegű kiadványban is. Ezt igazolja a több ízben elnyert kitüntetés is. Munkája és életútjának igazi érdekessége a ma embere számára a ma embere számára az lehet, hogy egy fiatal, aki a megmerevedett céhek életébe óhajtott betörni, hogyan tudta „meglovagolni” a változás szelét és jó érzéssel megáldva lakatosmesterként hogyan vágott bele a toronyóra készítésbe, úgyhogy haláláig sikereket könyvelhetett el. Erre utal az alcím is (*A céhes ipartól a gépiparig*). A dolgozatban megpróbáltuk összegyűjteni és közreadni azokat az adatokat, amelyek életére vonatkoznak, hogy ez által is megemlékezhessünk egy méltatlanul elfeledett iparosról.

Felhasznált irodalom:

Korabeli sajtó

1. Szabadság, 1877
2. Tiszántúl, 1902

Szakirodalom

3. APAN, Mihai, Contribuții documentare privind dezvoltarea industrială a orașului In Crisia XXIII, 1993
4. BORCEA, Liviu, GORUN, Gheorghe (Szerkesztő), *Istoria orașului Oradea*, II. Kiadás, Nagyvárád, Arca Kiadó, 2007

²⁸³ EMÖDI András, (2009), 233 o.

5. BOROVSZKY Samu (Szerkesztő), *Magyarország vármegyéi és városai. Bihar vármegye és Nagyvárad enciklopédiája*, Budapest, Apollo Irodalmi Társaság, 1901
6. CHIRIAC, Aurel (Szerkesztő), *Oradea Pagini de istorie, Nagyvárad Történeti fejezetek*, Kiadja a Körösvidéki Múzeum, Nagyvárad, 2003
7. COVACI, Veronica, Din istoricul breslelor oraşului Oradea, In *Crisia IX*, 1979
8. EMÖDI András, Tanulmányok Nagyvárad újkori történetéből, Partium Kiadó, Nagyvárad, 2009
9. FEHÉR Dezső, *Bihar-Bihar megye, Oradea-Nagyvárad kulturtörténete és öregdiákjainak emlékkönyve, 1933-1937*
10. FLEISZ János, *Város, társadalom, kultúra*, Sapientia Varadiensis Alapítvány Kiadó, 2006,
11. Idem, *Metamorfoza unui oraş*, Nagyvárad, 2007
12. Idem, Aspecte ale vieţii economice din Bihar între anii 1880-1917, In *Crisia X*, 1980
13. KOVÁCH Géza, BINDER Pál, SALAMON Anikó, BENKŐ Samu (Szerk.), *A céhes élet Erdélyben*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1981

Internetes hivatkozások

1. TAKÁCS József, *Toronyórákészítő- és kezelők Debrecenben 1770-1830* [http:// hbm1. archivportal. hu/data /files/144720017.pdf](http://hbm1.archivportal.hu/data/files/144720017.pdf) (Letöltés ideje 2012. július 22., 12:12)
2. Gyulaihirlap, 1994/51-52 szám [http://www .gyulaihirlap. hu/dokumentumok /dir12/568 _ 4827_VII_ 28_1994_07_15.pdf](http://www.gyulaihirlap.hu/dokumentumok/dir12/568_4827_VII_28_1994_07_15.pdf) 1994 (Letöltés ideje 2012. július 5., 19:30)
3. Gyulaihirlap, 2009/25 szám [http:// www. gyulaihirlap. hu/dokumentumok /dir12 /2767_5556_XXII._evfolyam_25._szam_- _2009us_19..pdf](http://www.gyulaihirlap.hu/dokumentumok/dir12/2767_5556_XXII._evfolyam_25._szam_-2009us_19.pdf) (Letöltés ideje 2012. július 5., 19:45)
4. Tiszaroffi református egyházközség hivatalos weboldala [http:// www .parokia. hu /lap/tiszaroffi-reformatus-egyhazkozseg/cikk/mutat/a-tiszaroffi-reformatus-templom-rovid-tortenete/](http://www.parokia.hu/lap/tiszaroffi-reformatus-egyhazkozseg/cikk/mutat/a-tiszaroffi-reformatus-templom-rovid-tortenete/) (Letöltés ideje 2012. július 5., 20:40)
5. Templomok és harangok a történelmi Magyarországon [http:// www. templom. Hu /phpwcms/index.php?id=14,340,0,0,1,0](http://www.templom.hu/phpwcms/index.php?id=14,340,0,0,1,0) (Letöltés ideje 2012. július 5., 21:40)
6. Magyarország templomainak galériája [http:// www. templomaink. hu/ index. php? Muv=telepules&telep=Haj%FAb%F6sz%F6m%E9ny](http://www.templomaink.hu/index.php?Muv=telepules&telep=Haj%FAb%F6sz%F6m%E9ny) (Letöltés ideje 2012. július 8., 22:00)
7. Magyarország templomainak galériája [http:// www. templomaink. hu/ index .php ?muv=telepules&telep=Zs%E1ka](http://www.templomaink.hu/index.php?muv=telepules&telep=Zs%E1ka) (Letöltés ideje 2012. július 8, 23:12)
8. Kaba város honlapja [http:// www. kaba. Hu /index. Php ? option =com _content &view=article&id=86&Itemid=115](http://www.kaba.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=86&Itemid=115) (Letöltés ideje 2012. július 8., 00:30)

[illegible]

159

Számos kitüntetés!

Daday József utóda Mezey Dezső
műlakatos és toronyórás
Nagyváradon, Szt.-János-utca
320. szám.

Van szerencsém becses figyelmébe ajánlani műlakatos és toronyóra műhelyiségemben készletben lévő, több kiállításon legtekintélyesebbnek elismert, legújabb szerkezetű, vörös fémből készült főkerekekkel, a felhúzást könnyítő s legezélszerűbb módon alkalmazható külön mozgó orsókkal, a súlyemelő köteleket tartó vashengerekkel, ingaszabályozó csavarokkal ellátott

kész toronyóráimat

melyeknek felállítását is elvállalom. — Toronyóráim a vörös-fémből készült főkereken kívül teljesen vert vashól és a tengelyek végei aczélból vannak készítve. Becses megrendelést kérve vagyok

kiváló tisztelettel

Daday József utóda MEZEY DEZSŐ.

3. számú melléklet

4. számú melléklet

➡ Számos kitüntetés. ⬅

Daday József

műlakatos és toronyórás,
Nagyvárad, Szt.-János-utca 320.

Van szerencsém b. figyelmébe ajánlani **műlakatos és toronyóra műhelyiségemben** készletben lévő, több kiállításon legtekintélyesebbnek elismert, legújanyosabb szerkezetű, **vörös fémből** készült főkerekekkel, a felhúzást könnyítő s legezélszerűbb módon alkalmazható külön **mozgó orsókkal**, a súlyemelő köteleket tartó **vashengerekkel**, **ingaszabályozó csavarokkal** ellátott

KÉSZ TORONYÓRÁIMAT,

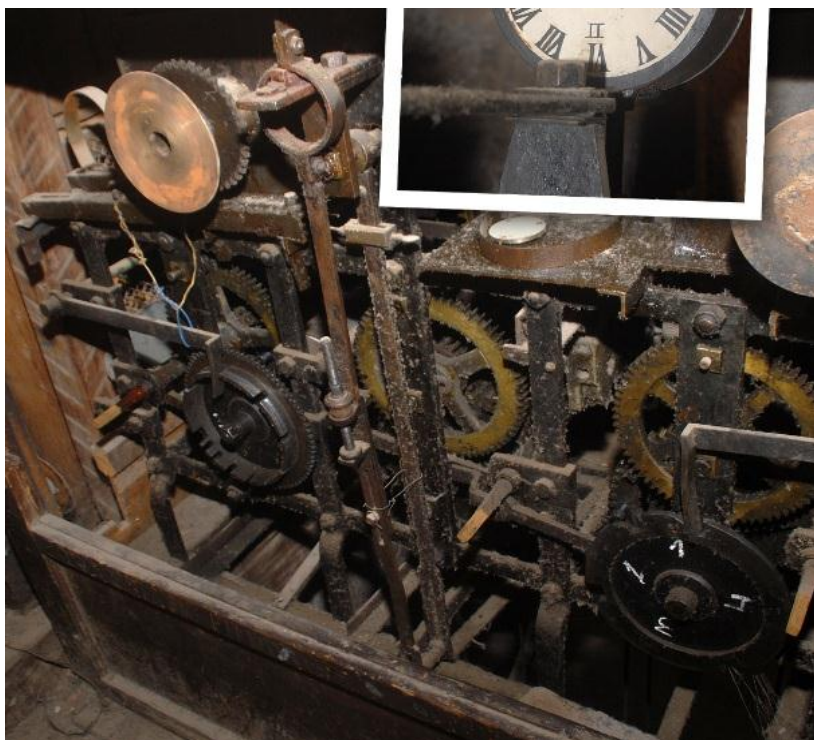
melyeknek felállítását is elvállalom.

Toronyóráim a vörös fémből készült főkerekeken kívül teljesen **vert vashól** és a tengelyek végei **aczélból** vannak készítve.

Becses megrendelést kérve, vagyok

kiváló tisztelettel
DADAY JÓZSEF,
műlakatos és toronyórás.

5. számú melléklet

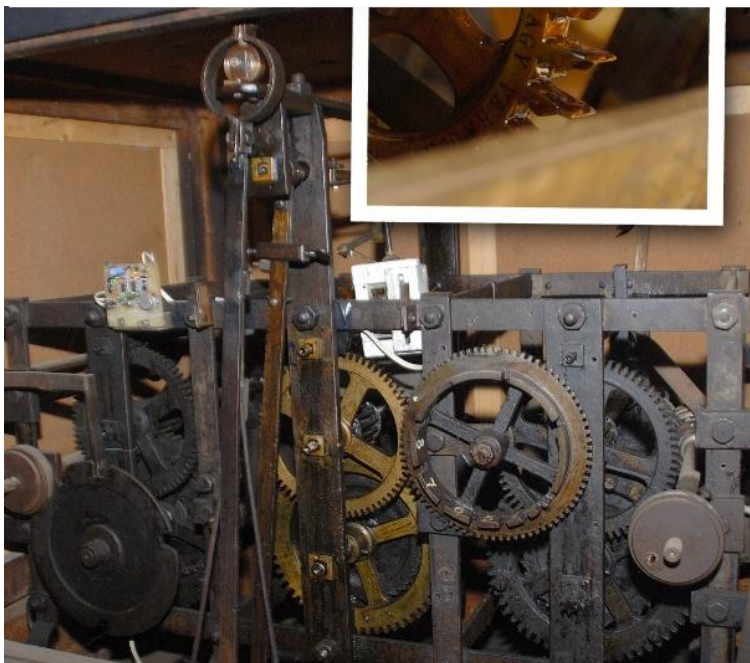
6. számú melléklet

7. számú melléklet

8. számú melléklet

9. számú melléklet

10. számú melléklet

11. számú melléklet

12. számú melléklet

13. számú melléklet

14. számú melléklet

15. számú melléklet

16. számú melléklet

17. számú melléklet

**Dudás Gyula életműve, munkássága és
az általa szerkesztett Bács-Bodrog Vármegye egyetemes Monográfiájának keletkezése**

Írta: Tot Mária Terézia és Kazinczy Szilveszter

Millenniumi előszó

Az 1896-os év a honalapítás ezredik évfordulójának éve volt. Ez alkalmából a képviselőház 1896. április 21-én ünnepélyes ülésen megtárgyalta és elfogadta azt a jogszabályt, amely által az ezredéves ünnepet törvénybe iktatta, ami magába foglalta, hogy az ország területén különböző műveket alkotnak, emlékeket állítanak, rendezvényeket szerveznek, Budapesten pedig központi ünnepségeket tartanak.

Millenniumi plakát 1896²⁸⁴

²⁸⁴http://hu.wikipedia.org/w/index.php?title=F%C3%A1jl:Milleniumi_plakát_1896.jpg&filetimestamp=20110501190503

Mint minden vármegye területén, Bács-Bodrog megyében is készültek a millenniumi ünnepekre, mégpedig egy monográfia kiadásával. A vármegye valamennyi településén, így Zentán is nagy előkészületekkel várták az ünnepet. „Összes multunk minden fennmaradott emlékei, jelenünk összes munkássága ki lesz állítva a világ szeme elé, hogy vele teljesen megismertessük magunkat és magunk elé, hogy okulást merítsünk belőle... A helybeli gymnasium növendékeinek is rendkívüli előnyére válnék, hogy valamelyik tanáruk kíséretében meglátogathatnák a kiállítást”²⁸⁵. Ebből is látszik, hogy a fiatalokat is toborozták, hogy ők is minél inkább részeseivé váljanak a központi ünnepegeknek. Szervezték az utat Budapestre, ajánlották az olcsó szállásokat, mozgásban volt az egész ország.

Millenniumi kirándulásra buzdító cikk egy hetilapban²⁸⁶

Zenta szülötte: Dudás Gyula (1861-1911)

Vitathatatlanul Dudás Gyula volt a család esze, már végzettségénél fogva is. Ennek köszönhetően nem elégedett meg a helytörténet viszonylag szűk kereteivel, hanem igencsak kitágította azt. Nem állíthatjuk, hogy ő volt a legnagyobb tehetség, de tanultsága lehetővé tette azt a sokoldalúságot, amelyről gazdag irodalmi munkássága is tanúskodik, s a képességet, hogy komplex módon foglalkozzon kisebb témákkal is, a nagyokat pedig áttekinthesse (pl. a vármegye monográfiájánál). Ilyen tekintetben figyelemre méltóan kimagaslik vidékünk többi korabeli helytörténészei közül.

²⁸⁵ Zentai Közlöny, 1896. március 15. 2. oldal

²⁸⁶ A hetilap Történelmi Levéltár tulajdona (a szerzők által készített fénykép)

Dudás Gyula „a Dudások Dudása” 1861. november 19-én született Zentán (a jelenlegi Vajdaság területén). „A templomi bejegyzés szerint a Julius Andreas nevet nyerte. Apja Dudás Endre, Anyja Lőrinczi Alojzia”²⁸⁷.

MATRICULA BAPTISATORUM.									
Ecclesiae Parochialis Oppidi Zenta in Archi-Dioecesi Colocensi									
sitae de Anno 186									
Matriculatio	Anno et Die	BAPTISATI				Nomen Patris, natus Conditio et Religio	Locus Domicilii rem. Numerus Domicilii	Nomen Patris, natus Conditio et Religio	Nomen Baptismi
		Nomen	Patris	Matris	Signum				
1861	18. 11.	Julius	Andreas	Dudás		Andreas Dudás Patriarcha Orthodoxus	116	Andreas Dudás Patriarcha Orthodoxus	Julius
1861	19. 11.	Elizabeth	Andreas	Lőrinczi		Andreas Dudás Patriarcha Orthodoxus	116	Andreas Dudás Patriarcha Orthodoxus	Elizabeth
1861	19. 11.	Elizabeth	Andreas	Lőrinczi		Andreas Dudás Patriarcha Orthodoxus	116	Andreas Dudás Patriarcha Orthodoxus	Elizabeth
1861	19. 11.	Elizabeth	Andreas	Lőrinczi		Andreas Dudás Patriarcha Orthodoxus	116	Andreas Dudás Patriarcha Orthodoxus	Elizabeth
1861	19. 11.	Elizabeth	Andreas	Lőrinczi		Andreas Dudás Patriarcha Orthodoxus	116	Andreas Dudás Patriarcha Orthodoxus	Elizabeth
1861	19. 11.	Elizabeth	Andreas	Lőrinczi		Andreas Dudás Patriarcha Orthodoxus	116	Andreas Dudás Patriarcha Orthodoxus	Elizabeth
1861	19. 11.	Elizabeth	Andreas	Lőrinczi		Andreas Dudás Patriarcha Orthodoxus	116	Andreas Dudás Patriarcha Orthodoxus	Elizabeth
1861	19. 11.	Elizabeth	Andreas	Lőrinczi		Andreas Dudás Patriarcha Orthodoxus	116	Andreas Dudás Patriarcha Orthodoxus	Elizabeth
1861	19. 11.	Elizabeth	Andreas	Lőrinczi		Andreas Dudás Patriarcha Orthodoxus	116	Andreas Dudás Patriarcha Orthodoxus	Elizabeth

Dudás Gyula születési bejegyzése²⁸⁸

Iskoláit Zentán, Szegeden és Szabadkán végezte. „Középiskolai tanári alapvizsgát történelem és latin-görög nyelvből 1885-ben tett az országos tanárvizsgáló bizottság előtt. 1886 december 2-án pedig, miután a budapesti egyetem Szeméremi György emlékirata című történet kútfő tanulmányát bölcsészdoktori disszertáció gyanánt approbálta, a doktori szigorlatot a diplomatikai szakból dícséretes eredménnyel kiállította.”²⁸⁹ Első munkahelye a zentai algimnázium volt, történelmet, latin és görög nyelvet tanított, mint próbaéves tanárjelölt, utána pedig 1887-ben a szegedi tankerületi főigazgatóság hivatalnoká lett. 1889-ben a zombori kereskedelmi iskola tanárává választották, ugyanakkor kinevezték a Bácska című megyei lap szerkesztőjévé. Életében több korszak határolható el világosan; ez volt az első, amikor is elsősorban helytörténeti témák foglalkoztatták. Őt mindenekelőtt a zentai csata érdekelte, legalábbis kezdetben. Ekkor jelentkezett két, a témával kapcsolatos munkával is. Az első: A

²⁸⁷ Katona Pál: Dudás Gyula élete és munkássága, A Népmúzeum, a Történelmi Levéltár, a Városi Könyvtár közös kiadványa, Zenta, 1961. 2. o.

²⁸⁸ Zentai Szent István r.k. templom és plébánia anyakönyvei, Történelmi Levéltár Zenta, F: 005.8, Matricula baptisatorum 1861-1866 (a szerzők által készített fénykép)

²⁸⁹ Katona Pál: Dudás Gyula élete és munkássága, A Népmúzeum, a Történelmi Levéltár, a Városi Könyvtár közös kiadványa, Zenta, 1961. 2. o.

zentai csata. Monográfia-részlet Zenta város történetéből, 1885-ben jelent meg Zentán, s mintegy összefoglalta a csatáról addig megjelent publikációkat.

Dudás Gyula szülőháza²⁹⁰

A helybeli sajtó tárcarovatában rendszeresen közölt írásokat Zenta múltjának egy-egy momentumáról, de helytörténeti munkái jelentek meg az általa szerkesztett Bácskában és természetesen a Történelmi Társulat Évkönyvében is. Közben kisebb régészeti ásatásokat is folytatott (ma ezt inkább leletmentésnek neveznénk), amelyek nyomán olykor rövid jelentéseket küldött az Archaeológiai Értesítőbe. Érdeklődése Zenta helytörténete iránt, amely még egyetemi tanulmányai idejére vezethető vissza, így fokozódott a nyolcvanas években.

Dudás munkássága

Az 1880-as évekre tehető fontosabb munkáinak megjelenése: *A zentai csata* (Zenta, 1885), *Szerémi György emlékirata* (Budapest, 1886), *A zentai ütközet és Szeged visszavétele 1686-ban* (Zenta, 1886), *Bács-Bodrogh vármegye régészeti emlékei* (Zenta, 1886), *A szabad hajdúk története* (Szeged, 1887), stb. De ekkor kezd folyamatosan publikálni az *Archaeológiai Értesítő*ben, a *Bácskában*, a *Turulban*, a zentai hírlapokban, stb. Nem volt tehát véletlen, hogy végül ő lett a megyei monográfia szerkesztője. Ez volt életművének legfontosabb része. „Hiányosságainak ellenére viszonylag korrekt munka, amely a tudományosság mellett még egy fontos szerepet játszott: megmutatta, hogy Bács-Bodrog megye milyen gazdag múlttal

²⁹⁰ Tari László zentai lakos fényképgyűjteményéből, 2012-ben Zentán, az Árpád utca 28-as szám alatt található Dudás Gyula szülőháza

rendelkezik, milyen etnikailag tarka, sokszínű kultúrájú népessége van. Ezért nem tekinthető csupán millenniumi emlékeknek.”²⁹¹

1889-ben beadvánnyal fordult a városi tanácshoz, amelyben kérte, hogy bízzák meg őt Zenta monográfiájának megírásával, nyújtsanak ehhez erkölcsi támogatást, és tegyék lehetővé számára a városi irattár átnézését. A tanács mindenben a támogatásáról biztosította, sőt méltányos anyagi támogatást is kilátásba helyezett, ez utóbbi azonban elmaradt.

1891-ben megválasztották Bács-Bodrog Vármegye Történelmi Társulatának titkárává Zomborban. Kezdetét vette tehát életének második fontos korszaka, hiszen ettől kezdve még több időt szentelhetett történelmi kutatásainak. A társulat Évkönyvében, de több más folyóiratban, hírlapban példátlan publikációs kedvvel közölt elsősorban történelmi és régészeti tárgyú írásokat. Fontosnak tartotta a személyes részvételt is: gyakran volt jelen a Történelmi Társulat felolvasóülésein (ha nem tudott ott lenni, beküldte a felolvasandó munkát).

1893-ban Torontál vármegye főispánja a vármegye allelvéltárnokává nevezi ki Dudást, melyről a *Zombori Hírlap* 1893. augusztus 23-ai száma a következőket írja: „Torontál-vármegye főispánja dr. Dudás Gyula történészt, lapunk munkatársát, a bács-bodrogh-vármegyei levéltár rendezésével megbízott okl. levéltárnokot, a vármegye allelvéltárnokává nevezte. Ugy értesülünk, hogy dr. Dudás ezen állását, melyre nem is igen pályázott s csak a budapesti országos levéltári szakkörök ajánlása folytán lett kinevezve, csak az esetben hajlandó elfogadni, ha részére a szept. hóban megüresedő főlevéltárnoki állást biztosítják. Mi részünkről megvalljuk, sajnálnók, ha Dudás idegen törvényhatóság szolgálatába lépne, mert egy részt a megyei levéltárnak folyamatban levő rendezését még nem fejezte be, más részt pedig, mint a monográfia segédszerkesztője, távozása által oly hézag támad, a mely a monográfia sikerét kérdésessé teszi.”²⁹²

„Szívesen folytatott genealógiai és címertani kutatásokat; e téren különösen nagy hírnevet vívott ki magának nemcsak Magyarországon, hanem német szakmai körökben is felhívta magára a figyelmet. E munkássága elismerésül 1902. december 11-én a Magyar Heraldikai Társaság levelező tagjául választotta meg.”²⁹³

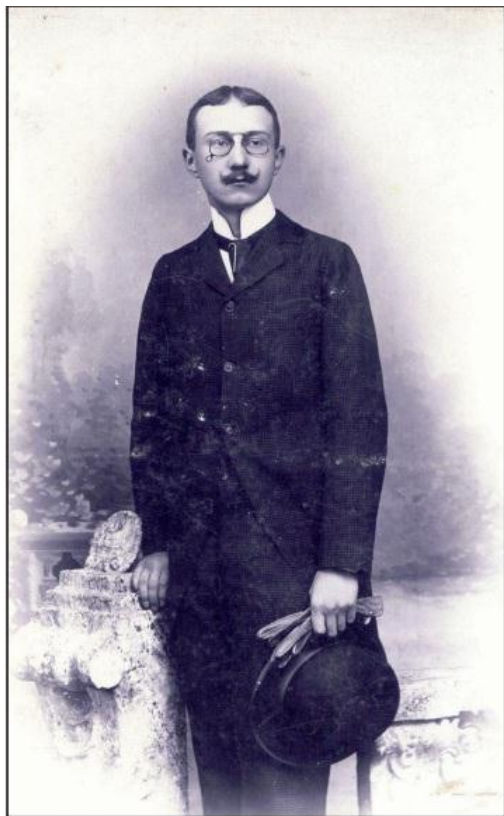
„Új munkahelye nemcsak testre szabottabb volt, hanem bizonyos távlatokat is megnyitott számára. Lényegében ekkor teljesedett ki történészi pályája. A megyei levéltár rendezése mellett (ami mellelleg további források feltárását tette számára lehetővé) 1893-ban rábízták a készülő megyei monográfia szerkesztését is. A kétkötetes munka a millenniumi ünnepségekre készült, s fejezeteinek megírásában minden, a megye múltjával foglalkozó jeles történész részt vett: Thim József, Iványi István, Érdujhelyi Menyhért... Dudás több fejezetet is írt egymagában vagy társszerzőként.”²⁹⁴

²⁹¹ Pejín Attila: Dudás Gyula (1861-1911), Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 2011

²⁹² Történelmi Levéltár Zenta, F: 013 Dudás Gyula (1861-1911)

²⁹³ Pejín Attila: Dudás Gyula (1861-1911), Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 2011

²⁹⁴ Pejín Attila: Dudás Gyula (1861-1911), Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 2011.

Dudás Gyula²⁹⁵

A monográfiát összehasonlítjuk e kor más hasonló monográfiáival, akkor nem méltathatjuk kimagaslónak, kiemelkedőnek, hanem épp ellenkezőleg, szolid teljesítményként könyvelhetjük el, s korának kritikája is ekként bírálta el. Azonban ha a későbbi, a Magyarország vármegyei és városai sorozatban megjelent, Borovszky Samu által szerkesztett megyei monográfiával hasonlítjuk össze, akkor jóval szakszerűbbnek ítélni lehetjük meg. Dudás ezzel kapcsolatban ezt írja István bátyjának címzett, 1906. szeptember 28-i keltezésű levelében:

„A most tervbe vett újabb megyei monográfia egy képeskönyv lesz, abba ugyan kevés hely jut a történetnek. Zemplén megyéé a múlt évben jelent meg, és mindenki szidja, mert semmi tudományos benne nincs, s aki fizetett, annak az arcképét, házáat vagy kastélyát, címerét közölték. Az írókat fölkérték és fölbiztatták, de nem fizettek nekik semmit! Ez az ún. országos monográfia!”

Bár kétségtelen, hogy Dudás igen erősen fogalmazott, sok igazság lehetett a soraiban, hiszen minőségi munkát vidéken csakis ott lehetett felmutatni, ahol műhelymunka folyt; márpedig a társulat és az évkönyv köré meglehetősen erős, lelkes, ügybuzgó kis csapat gyűlt össze, amit az

²⁹⁵ Pejtin Attila: Dudás Gyula (1861-1911), Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 2011

a tény is bizonyít, hogy a viszonylag magas színvonalú munkát egy évtized alatt készítették el. Tanúsítja ezt az a tény is, hogy a monográfia megírása körüli érdemek elismeréseként 1898-ban Dudást, Erdújhelyit és Iványit javasolják az Akadémia levelező tagjává való megválasztásra.

Dudás Gyula²⁹⁶

„Ha Dudás Gyula munkásságára visszatekintünk, akkor mindenekelőtt egy sokoldalúan képzett, igen művelt értelmiségi portréja tárul elénk, akinek tudásával csodálatra méltó energia és munkabírási párosult. Persze ő sem volt hibátlan: nem egyszer tárgyi tévedésekbe esett, ez azonban nem volt rá jellemző. Hiszen idegennyelv ismerete (latin, görög, német, francia, szerb) lehetővé tette számára, hogy otthonosan mozogjon a szakirodalomban, ami egészségesen táplálta is önbizalmát, olyannyira, hogy bátran felvállalta a polemizálást olyan nevekkel is, mint Hermann Ottó, Hunfalvy Pál, Salamon Ferenc vagy Badics Ferenc, a kisebbekről nem is szólva.”²⁹⁷ Emiatt persze népszerűsége nem volt osztatlan, ám bizonyos keretek között munkásságát, szakértelmét általában elismerték. Tévedéseinek oka többnyire nem a témában való tájékozatlanság, felkészületlenség vagy felületesség, hanem a benne élő szépíró olykori kártékonykodása, ezt a kísértést azonban többnyire sikeresen legyőzte, s elmondható, hogy

²⁹⁶ Pejín Attila: A Dudás család krónikája, Thurzó Lajos Közművelődési Központ, Zenta, 2006

²⁹⁷ Pejín Attila: A Dudás család krónikája, Thurzó Lajos Közművelődési Központ, Zenta, 2006

mindenekelőtt a tudományosságra törekedett, bár a pozitivistá történelemszemlélet korlátai között.

A tudományosság elvét nehezen lehetett megtartani a 19. század kilencvenes éveiben. Ekkor csúcsosodott ki az a történetírói, illetve a történelem iránti érdeklődésben tapasztalható konjunktúra, amelyet többek között neki is sikerült meglovagolnia, de amely rengeteg kihívással járt, hiszen a millenniumi ünnepségek eufóriájában különösen megnövekedett a hajlandóság (és a kereslet) a romantikus történetírás, a historizmus iránt. Számtalan tudománytalan vagy a tudományosság szempontjából értéktelen mű látott napvilágot ebben az időszakban, amelyek igaz, a nemzeti önazonosság, önbecsülés erősítésére vitathatatlanul alkalmasak voltak, de a magyar történetírás gazdagításához nem járultak hozzá komolyabban. Vidéki történészként Dudásnak különösen nehéz dolga lehetett, s ilyen szövegkörnyezetben szemlélve más megvilágításba kerülnek polémiái, illetve az azokat követő párbajok. Persze a kor bizonyos törekvéseinek büvőköréből nem tudta kivonni magát: így például kutatásaival megkönnyítette azt a Bács-Bodrog megyét is elérő törekvést, hogy a nem magyar hangzású helységnevek középkori magyar neveit visszaadják, vagy ennek hiányában újakat adjanak a kérdéses településeknek. Ez a megye nem magyar lakosságában természetesen visszatetszést keltett; ez persze már csak egy utolsó lapát volt azok között a balfogások között, amelyeket a mindenkori kormányzat elkövetett annak ellenére, hogy az érvényben levő, 1868-ban hozott nemzetiségi törvény – korához mérten – nagy szabadságjogokat adott a kisebbségeknek, amelyek azonban a gyakorlatban ritkán érvényesültek.

Ennek ellenére nem mondhatjuk, hogy Dudás sovíniszta vagy nacionalista lett volna. Nem is lehetett, hiszen két testvére, Lajos és István is zentai szerb családokból választott magának feleséget. Munkásságának egy részét az itt élő szerbek, valamint a magyar-szerb kapcsolatok történetének feltárása képezte. A másság egzotikumán túl igye- kezett az eseményeket előzményeikkel együtt feltárni és ismertetni, rámutatni például a Rákóczi-szabadságharc, valamint a negyvennyolcas szembenállás gyökereire, s bár a nemzeti érzelmek olykor nála is elkövettek némi erőszakot a tudós felett, elmondható, hogy ezekkel az érzékeny témákkal példamutató körültekintéssel foglalkozott. Összehasonlító történetírói törekvései vidékünkön példamutatóak és máig hatóak.

Gyakorlati ember is volt, nemcsak szobatudós, aki íróasztala mellől annak a bizonyos tíz könyvnek az alapján összekompilálja a tizenegyediket. Levéltárakban kutatott, kisebb régészeti ásatásokat folytatott, tanfelügyelőként pedig tevékenyen érdeklődött a közoktatás problémái iránt, s közben merült fel nála a vidéki múzeumok és közkönyvtárak létrehozásának kérdése is. Ilyenformán Dudás mint történész, mint a közoktatás tevékeny részese és mint múzeum- és könyvtáralapító jelenik meg előttünk.

Irodalmi munkásságát több mint félezer publikált írás fémjelzi; ebből 15 önálló kötet; a többi zömmel különféle folyóiratokban, hírlapokban megjelent cikk, tanulmány, jelentés vagy más műfajba sorolható írás.

1892. júniusától meghatározott feladatot vállal a monográfia megírásában és adatgyűjtésre a leggazdagabb kútfő forráshoz jut: a budapesti országos levéltár átbúvárlására bízott a monográfia bizottsága által.

Közben rendezí a megyei levéltárat is. Ezzel kapcsolatban az 1892. május 19-én megtartott közgyűlés titkári jelentésében a következő adatokat találjuk: „A vármegye alispánja társulatunk érdemes elnöke részéről, még 1889. évi kezdeményezése folytán, a vármegye törvényhatósági bizottsága azon évi június 28-án a 450 sz. a. hozott határozatával a régi, a szerbek által szétdőlt megyei levéltárnak rendezését elrendelte, mely határozata a belügyminisztérium által is jóváhagyatván és kellő költségek is engedélyeztetvén, előbb Iványi István, később dr. Dudás Gyula által a rendezés meg is kezdetett, mely nem várt eredményhez vezetett, mert dacára, hogy az egész levéltár feldúlott, mindazáltal az összedűlt iratok között régi fontos okiratok és egyéb más iratok fedeztettek fel, melyek a vármegye múltjára nézve nagy fontossággal bírnak.”²⁹⁸

1894-1895. évben munkássága mind jobban kifejezésre jut. 1895. december 7-én megtartott közgyűlésen egyhangúlag a Történelmi Társulat titkárává választották. A titkári teendőket már előbb is végezte, a közgyűlési anyagot, valamint az *Évkönyvet* pedig erre az évre már ő szerkesztette.

Korának elismerését is kivívta magának. A megyei monográfia körüli munkálatait elismerve a megyei törvényhatóság 1896-ban jutalomban részesíti. A Monográfiát 1896. év júniusában mutatták be a vármegye törvényhatósága előtt. A Monográfia megjelenése nagy port vert fel. Még a Bács-Bodrogh Megyei Történelmi Társulat 1911. május 28-i közgyűlésén, halála után is foglalkozott ezzel a kérdéssel, mert munkájának méltatásakor így emlékeznek meg róla: „Ha a haláláról megemlékező lapok felületes közléseit kiigazítva helyesbítjük, hogy nem ő írta a Bács-Bodrogh Vármegye Egyetemes Monográfiáját, hanem szerkesztette, de megírásában is jelentékeny része volt, érdemeit semmivel sem kisebbítjük.”²⁹⁹

1897-ben és 1898. közepéig a Történelmi Társulat titkáráként működik, szerkeszti az *Évkönyvet* és egész sor tudományos dolgozatot jelentet meg. Közöttük a legismertebbek: a *Latinovits család birtokviszonyai*, *A Vojnovits család ősei*, *Bácskai földesurak 1699-1848-ig*, *A Becsei család és birtokviszonyai Bodrogh vármegyében*, *A bácskai nemesség összeírása*, de még sorolhatnánk.

1898 őszén a Vallás és Közoktatásügyi Magyar Királyi Minisztérium budapesti segédtanfelügyelője lesz és ezután nem jelenik meg a Történelmi Társulat közgyűlésein, de továbbra is dolgozik és munkáit elküldi felolvasásra.

Ha tovább kísérjük életét és munkásságát, megállapíthatjuk, hogy ettől az évtől kezdve munkássága inkább tanügyi téren jut kifejezésre. Tíz év alatt 37 különböző tanügyi vonatkozású dolgozatot közöl többnyire a *Néptanítók Lapjában*, valamint egyéb budapesti és vidéki lapokban. Ez alatt a tíz év alatt mindössze 18 más tárgyú dolgozata jelent meg.

Tanügyi pályán működik egészen haláláig. 1898/99-ben segédtanfelügyelőként dolgozott Budapesten, 1900-tól 1905-ig Bács megyében, Zomborban működött, majd Zemplén megyébe került. Utolsó állomáshelye Homonna (mai Szlovákia területén található), ahol 50 éves korában hunyt el, mint tanfelügyelői kirendeltség vezető 1911. február 9-én.

²⁹⁸ *Évkönyv* 1892. évi folyam 91. oldal

²⁹⁹ *Évkönyv* 1911. évi folyam 52. oldal

Haláláról megemlékeztek a Bács Bodrogh Vármegye Történelmi Társulat 1911. május 28-i közgyűlésén. Az akkori titkári jelentésben, melyet Trencsény Károly írt, a következőket olvashatjuk: „Ha a haláláról megemlékező lapok felületes közléseit kiigazítva nem tekintjük őt *Döntő Dudásnak*, mint akinek történelmi vitás ügyekben talán perdöntő szerepe lett volna... Az országos szakfolyóiratokban s évkönyveinkben megjelent dolgozatai, általában pedig vármegyénk történelmére vonatkozó munkásságának összessége mindenkor maradandó emlékei lesznek.”³⁰⁰

Ezen titkári jelentésből értékelni lehet munkásságát is. Nemcsak munkásságáról, hanem modoráról és fellépéséről is tiszta képet kapunk, ha hozzátesszük azt, hogy dolgozatai, megállapításai, állásfoglalásai, különösen bírálatai közül nem egy adott alkalmat élesebb polemiákra, ismételt párbajokra és sajtópörre. Az bizonyos, hogy törekvő, szorgalmas és tehetséges ember volt. Viszont sok ellenfelet szerzett magának lobbanékonyásával és kíméletlen szókimondóságával. Ellenfelei között a polemiákban előfordultak nem kisebb írók, mint Hunfalvy Pál, Hermann Ottó, Salamon Ferenc egyetemi tanár, Badics Ferenc akadémikus, Szulik a költő és még mások. Hermann Ottó írta egyik polémiája záradékaként azt a haragos, de szellemes és épp azért közderültséget keltő mondást, hogy „Ha Dudás csárdának nézi a világot, amelyben mi ketten nem férünk meg, úgy én kitérek előle.”³⁰¹

50 évet élt, ebből 30 évet szentelt tudományos-irodalmi munkának. Irodalmi tevékenysége sokoldalú volt. Több idegen nyelven is tökéletesen beszélt. Jól ismerte a görög, latin, német, francia és szerb nyelvet.

„Munkássága igen termékeny volt. Igaz sokszor felületesen nyúlt a dolgokhoz és túl gyorsan vont le következtetéseket nem támasztva alá állításait, megállapításait elegendő adattal. Ez ellenfeleinek bőséges anyagot és lehetőséget nyújtott vitára, támadásra és bírálatra. Csak egy példát hozok fel: A Szabadkai Hírlap 1886. évi folyam 27. számában A zentai ütközet és Szeged visszavétele 1686-ban című dolgozatáról a következő bírálat jelent meg: Ezen 16 lapra terjedő kis füzet csak a tárgyalt esemény évszámának köszönheti létét. Főként Wagner Hist Leopoldi Magni nyomán s néhány más kezében lévő könyvből böngészve írja le a zentai ütközetet, amelynek következtében Szeged és az egész Bácska megszabadult a törököktől. Ilyen fajta monografikus munkák minél részletesebb tárgyalását minél több új adatot követelnek, hacsak értéktelen másolásnál egyebet nem szándékoznak adni. E füzetben egyetlen új adatot nem találunk, pedig Szabadka története I kötet 82-83 lapján is találhatott volna még egyet – mást a bécsi haditanács levéltárából, amit célszerűen felhasználhatott volna. Csodálom, hogy ezt nem tette. Pedig ismernie kellett e helyet. Itt a hadizsákmány nagyságát és Szeged átadásának részleteit is megtalálta volna, s ami a földolog, nem használt volna rossz dátumokat, s nem hibáztatta volna meg Horváth Mihály jó adatait is.”³⁰²

Dudás munkáit viszont általában véve nem jellemzi a felületesség. Ez az előző csak egy példa volt arra, hogy ilyen is volt, különösen fiatalabb éveiben. Több hangot találunk elismeréséről és megbecsüléséről, mint pl. a Történelmi Társulat közgyűlésének értékelései és az *Évkönyv*ben kiadott munkák. Már diák korában nyert pályadíjakat. Az *alföldi halmokról* írt

³⁰⁰ Évkönyv, 1911. évi folyam 52. oldal

³⁰¹ Dudás Gyula irodalmi munkái, első kiadás 5. oldal

³⁰² Katona Pál: Dudás Gyula élete és munkássága, A Népmúzeum, a Történelmi Levéltár, a Városi Könyvtár közös kiadványa, Zenta, 1961

munkájáért az 1889. március 24-én megtartott közgyűlés a második három darab 20 frankos aranydíjat neki ítélte. *Az oktatásügy története* című munka megírásával kapcsolatban 1902-ben a kultuszminiszter köszönetét fejezi ki.

Szülővárosa sem feledkezik meg róla: „Zenta város képviselői közgyűlése a város közönsége nevében jegyzőkönyvi köszönetét fejezi ki a város régi címerének felkutatásáért abból az alkalomból, hogy öfelsége a király e címer használatában a várost megerősítette.”³⁰³

Arcképét és életrajzát a *Magyarország és a Nagyvilág* közölte 1894-ben, működését Szinnyei J.: *Magyar írók élete* (II. Kötet, 1104 oldal), *Révai nagy lexikona* Budapest 1912. VI. kötet 6. oldal, *Bács-Bodrogh vármegye* Budapest II. kötet 501. oldal, *Enciklopédia Jugoszlavije*, Zagreb 1958. III. kötet 159. oldal méltatta.

Részben saját nevén, részben álnévén jelentek meg dolgozatai. Katona Pál a kutatómunkája során a következő álnevekre bukkant: D Gy, d+gy, Muhoray, Muhoray Alfonz. Gulyás Pál: *Magyar írók álnév lexikonja* 540. oldalán az előzőekben említett nevek mellett felemlíti a Philos nevet is.

Sokoldalúságát bizonyítja, hogy tanügyi kérdéseket boncolgató írásokat is megjelentet, emellett – felismerve a közművelődésben betöltött szerepüket – vidéki múzeumok, könyvtárak megalakítását sürgeti.

1961-ben, születésének 100., halálának 50. évfordulóján a zentaiak úgymond megkövették, igazságot szolgáltatott neki. A helybeli múzeum, levéltár és könyvtár közös kiadványaként megjelent Katona Pál könyve, a *Dudás Gyula élete és munkássága*, amelyből az életrajzi adatokon kívül Dudás gazdag bibliográfiáját is megismerhetjük. A kötet előkészítette a talajt a róla elnevezett, ugyanabban az évben megalakult múzeum- és levéltárbarátok körének. Az egyesület célul tűzte ki, hogy megvalósítsa Dudás álmát: kiadja Zenta monográfiáját. A tervezett 1966 helyett csak 2000-ben valósult meg az álom, ekkor jelent meg az első kötet, s készülöben van a második. Az 50 év alatt azonban száznál több adalék jelent meg füzet formájában, tehát a kör kellő elégtételt szolgáltatott névadójának (s vélhetőleg folytatja majd ezt a tevékenységet a jövőben is).

A 2011-es év háromszoros Dudás Gyula emlékévként volt (Zenta, 1861 – Homonna, 1911), a történész-polihisztor születésének 150., halálának 100., a róla elnevezett egyesület megalakulásának pedig 50. évfordulójáról emlékeztek meg.

Bács-Bodrogh vármegye monográfiája

„Bács és Bodrogh vármegyék a multban mint külön törvényhatóságok szerepelvén, neveiket eredetileg a hasonló nevű váraktól, mint vármegyei székhelyektől nyerték. E várak egyike: Bács, a ma is hasonló nevű helység mellett, a Mosztonga folyócska partján, másika: Bodrogh, pedig az

³⁰³ Zenta város képviselő testületének rendkívüli közgyűlésének jegyzőkönyve 1903. december 23. és 24., 1320 sz. a

eddigyi történelmi nyomozások szerint a Duna mellett, a mai Monostorszeg helység környékén állott. Valószínű, hogy mindkettő már a honfoglalás előtt lakott hely volt.”³⁰⁴

Bács-Bodrogh Vármegye egyetemes Monográfiája milleniumi emlékkiadványként készült, de kellő előmunkálatokkal. Az indítványozó Schmausz Endre alispán volt, nem véletlenül, hiszen ő töltötte be a Bács-Bodrogh vármegyei Történelmi Társulat elnöki tisztét is. A megye közgyűlése 1885. április 28-ai közgyűlésén elfogadta a kezdeményezést, s természetesen a történelmi társulat választmányát kérte fel, hogy adjon konkrét javaslatot mind a monográfia tervezetére, mind annak költségeire. A több-kevesebb módosítással beterjesztett tervezetet végül 1891. október 6-án fogadta el a közgyűlés, ugyanakkor a monográfia ügyeinek intézésére héttagú bizottság alakult, amelynek egyik tagját, dr. Molnár L. Istvánt bízták meg a szerkesztési feladatokkal.

Magyarország térképe 1896-ból, Bács-Bodrogh vármegye külön jelölve ³⁰⁵

1893-ban Molnárt a pozsonyi főgimnáziumba helyezték, s ezért kénytelen volt lemondani tisztségéről, ezért Dudás Gyula veszi át a monográfia szerkesztését. „A vármegye hetes bizottsága 1892. évi augusztus 31-én tartott ülésén bírálóknak Iványi István és Grosschmidt Gábort, jegyzőül pedig dr. Dudás Gyula választmányi tagokat választotta meg, utóbb pedig a monográfia szerkesztését dr. Molnár István távozása után dr. Dudás Gyula társulati másodtitkárunkra bízta.”³⁰⁶ A szerzők a lehetőségekhez mérten hozzáálltak a bibliográfiai tájékozódáshoz, valamint a levéltári források felkutatásához és azoknak feltárásához. Dudás temperamentumát ismerve a monográfia szerkesztése mind a szerkesztő, mind pedig a szerzők részéről nagy kihívás és megpróbáltatás volt: szakmai kérdések okán párbajozni is hajlandó volt.

³⁰⁴ Bács-Bodrogh Vármegye egyetemes Monográfiája – Hazánk ezredéves fennállásának ünnepe alkalmából kiadta Bács-Bodrogh vármegye közönsége, Zombor, Bittermann Nándor és fia könyv- és könyomdája, 1896

³⁰⁵ www.wikipedia.org

³⁰⁶ Bács Bodrogh Vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve, 1894. évi folyam 39. oldal

A kéziratok időben elkészültek: az első kötet az általános történeti részeket, a második pedig a természeti-földrajzi, népművelési, egyházi, közművelődési és statisztikai részeket ölelte fel. Dudás Gyula maga is tevékenyen részt vett egyes fejezetek megírásában hol egyedül, hol pedig társszerzőként.

Az avatatlan olvasó rácsodálkozik, hogy a monumentális, kb. 1250 oldalas munka időre, 1896-ban megjelent, ám tudni kell, hogy a helytörténeti kutatások a megye területén már jóval előbb elkezdődtek: lényegében az 1880-as években teljesedtek ki. A kutatók legtöbbször tanítók, gimnáziumi tanárok, papok voltak, de akadt köztük földbirtokos is, képzett történészből viszont kevés volt. De ez az az időszak, amikor könyvtárak, múzeumi gyűjtemények jönnek létre, történeti társulatok alakulnak. Ugyanakkor az 1870-es években minden valamirevaló településen megjelent legalább egy hírlap, amely a helyi hírek mellett helytörténeti írásoknak is fórumot kínált fel.

Ebben az időszakban alapították a Bács-Bodrogh Megyei Történelmi Társulatot is Iványi István és Schmausz Endre alispán kezdeményezésére 1883-ban Zomborban 200 taggal, amely 1885-től megszűnéséig évkönyvet jelentetett meg és amelynek számaiban már nagyon sok adalékot találunk bizonyos települések és a megye történetéhez. A társulat alapszabályában a kitűzött célok között a történeti és régészeti kutatások, illetve egy múzeumi gyűjtemény létrehozása mellett természetesen ott szerepelt a megye monográfiájának majdani megírása is.

A monográfia szerkesztőjének szemszögéből

„Bács-Bodrogh vármegye lakossága hazánk ezer éves fennállásának ünnepét maradandó alkotással akarta a maga részéről megörökíteni, a múltak iránt való kegyelete s az ösök iránti tisztelete jelét csak úgy vélte legméltóbb módon kimutatni: ha ezredéves múltunk történeteit megírván, azt, mint a rég lezajlott évszázadok hű tükrét e vármegye jelenkori nemzedékének szemei elé tárja, hogy abból a jelen és jövő kornak gyermekei tanulságot merítsenek, s hogy egy ezredév letűnte után visszatekintve a múltra, új erőt gyűjtsenek egy másik ezredév küzdelmeihez.”³⁰⁷

„E cél lebegett a vármegye intéző köreinek szeme előtt, amikor mindjárt a millennáris mozgalmak országszerte történt megindulása kezdetén, Schmausz Endre akkori alispán, a megyei történelmi társulat elnöke, a vármegye törvényhatóságának egy megírandó monográfia iránt előterjesztést tett, amit 1885. április 28-án tartott közgyűlésen elfogadtak, a Bács-Bodrogh vármegyei Történelmi Társulat választmányát kérte fel, hogy a monográfia tervezete és költségvetése tekintetében adjon véleményes javaslatot. A megyei történelmi társulat e tárgyban tett javaslatát a vármegye törvényhatósága több-kevesebb módosítással elfogadta és 1891. október 6-án Zomborban tartott közgyűlésen a monografia megíratását végleg elhatározta, s e célra a szükséges költségeket egyértelműleg megadta, egyúttal a monografia ügyeinek intézésére Schmausz Endre alispán elnökle alatt Karácson Gyula főjegyző, Mihályi János árvaszéki elnök, Czirfusz Ferencz királyi tanácsos, tanfelügyelő, Boromisza Tibor dr. kanonok, Szabó Péter evangélikus református esperes és Molnár István Lajos dr. tanár személyében egy hét

³⁰⁷ Bács-Bodrogh Vármegye egyetemes Monográfiája I. kötet – Hazánk ezredéves fennállásának ünnepe alkalmából kiadta Bács-Bodrogh vármegye közönsége, Zombor, Bittermann Nándor és fia könyv- és nyomdaja, 1896, Előszó

tagból álló monografiai bizottságot választott, a szerkesztési teendőket Molnár István L. dr. bizottsági tagra bízván.³⁰⁸

BÁCS-BODROGH VÁRMEGYE
CZIMERE.

Bács-Bodrogh vármegye címere³⁰⁹

³⁰⁸ Bács-Bodrogh Vármegye egyetemes Monográfiája – Hazánk ezredéves fennállásának ünnepe alkalmából kiadta Bács-Bodrogh vármegye közönsége, Zombor, Bittermann Nándor és fia könyv- és könyomdjája, 1896

³⁰⁹ I-ső Lipót király, miután Széchenyi Pál kalocsai érseket Bács vármegye főispáni székében (1698. okt. 16-án) megerősítette, 1699. évi dec. 14-én kelt diplomájával e vármegyének címert is adott. E diploma szerint a címert egy kerek pajzs képezte, melyben zöld téren Szent Pálnak kék ruhában, vörös köpenyben álló, jobb felé néző, jobbjaiban hegyével lefelé fordított kardot tartó, bal kezét pedig mellére illesztő alakja látható. A címer leírását tartalmazó királyi oklevél a Rákóczy-féle mozgalmak idejében a megye levéltárából elveszett, s így a háborúk megszűntével, 1712-ben június 2-án III. Károly király újabb diplomát adott ki, melyben a fentebbi módon leírt pecsétet újból adományozta. Bács megye 1699. évi címeres pecsétjének körirata: „Sigillum Comitatus Bachiensis S. 1699. P.” volt, az 1712. évi diploma pedig e feliratot oda módosította, hogy az 1699. év helyett „1712.” alkalmazandó. Ezen új pecsétet azonban, úgy látszik, nem készítette el a vármegye, mert a későbbi okiratokon is az „1699.” évszámmal ellátott pecsét lenyomatait találjuk. E pecsét állandóan alkalmazásban is maradt egészen 1837-ig, a midőn királyi jóváhagyással magyar vésetű új pecsét készült. Ezen újabb pecsét a címeren semmi változtatást nem mutat, kivéve azt, amit a ma is használatban levő vármegyei címeren is láthatni, t. i. hogy Szent Pál nem jobbra, hanem előre néz és balkezeiben könyvet tart. A pecsét körirata azonban az 1699-dik évvel szemben eltérést mutat, amennyiben latin helyett magyar nyelven szól és a két vármegyének 1802-ben történt egyesítésére is vonatkozással van. A felirat teljes szövege ez: „Bács-Bodrogh Vármegye Pecsétje. 1699. Meg-Ujíratott 1837.” Miután Bodrogh vármegye előbb hallgatagon, utóbb pedig 1802-ben törvényhozásilag is egyesítettet Bács vármegyével, a megye hatósága állandóan Bács megye 1699-dik évi címeres pecsétjét használta, s úgy a fentebb említett 1837-dik évi, mint a későbbi pecsétek is ama véset szerint készültek. Ekként hallgatagon a régi Bács megyei címer lett az egyesült Bács-Bodrogh vármegye címerévé.

A monográfia születése

A monografiai bizottság 1892. június 1-jén a mű egyes részeinek megírására nyílt pályázatot hirdetett, s miután mindegyik rész elkészítésére jelentkezett kellő szakképzettségű író, ezeknek a megbízást a bizottság kiadta és a munka tervezetében megállapított fejezetrészek kijelölt szerzői megkezdték munkálkodásaikat.

A szükséges adatgyűjtési munkálatok végzésével az írók közül szintén többen lettek megbízva, s ezek közül Molnár István L. dr. szerkesztő a budapesti és bécsi levéltárakra utaztak ki általános tájékozódás szerzése végett, azután pedig Iványi István a bécsi állami levéltár, a budapesti országos levéltár átbúvárlására, Grosschmid Gábor a budapesti könyvtárakban való adatszerzésre, Thim József dr. a karlóczi gör. kel. szerb patriarchai levéltár átbúvárlására, Franki István a kalocsai érseki levéltár, s a megyei néprajz adatainak a vármegye egyes községeiben való összegyűjtésére, végül Jankó János dr. a sokac nép ethnografiai adatainak a helyszínén való tanulmányozásával külön is megbízattak, aminek folytán a szükséges adatok anyaga össze lett gyűjtve.

Időközben a megyei monografiai bizottság és a szerkesztőség körében személyi változások történtek; nevezetesen Molnár dr. a szerkesztői tisztségről, a pozsonyi főgimnáziumhoz történt áthelyeztetése következtében, még 1893-ban lemondott, a szerkesztői teendőket pedig Dudás Gyula vette át; Schmausz Endre alispánnak folyó év augusztusában Szabadka szabad királyi város főispánjává történt kinevezetése és távozása után pedig a bizottság elnöke Karácson Gyula újonnan megválasztott megyei alispán lett; majd pedig Boromisza Tibor dr. bizottsági tag leköszönvén, az üresedésbe jött bizottsági tagsági helyekre Schmausz Endre szabadkai főispán, Hoffmann Károly dr. külai plébános és Molnár Károly dr. megyei főügyész választattak be, Czirfusz Ferencz bizottsági tag pedig, mint aki történettanári képesítésével és szakirodalmi munkásságával erre jogosultságot szerzett, meg lett bízva, hogy a dolgozatok ellenőrzését és az adatok kiegészítését végezze.

Az ily módon kiegészített bizottság és az írók lelkiismeretes és buzgó munkásságának köszönhető, hogy a monográfia részei mind elkészültek, az itt-ott mutatkozó hiányok pedig lehetőleg pótolva lettek; egyúttal a mű illusztrációinak és mellékleteinek megállapítása után a szükséges képeket részben budapesti, részben pedig bécsi cégeknél elkészíttették.

Az elkészült dolgozatok a szerzők által kellő időben be lett adva, azok szabályszerű ellenőrzése után, a mű első kötetének nyomtatását megkezdték, mégpedig az eredeti tervezet szerint akként, hogy a mű első kötete 40 nyomtatott ívnyi terjedelemben az általános történeti, a második kötete pedig mintegy 45 ívnyi terjedelemben a természeti, földrajzi, népismereti, egháztörténeti, kulturális és statisztikai részeket ölelje fel.

Ami a feldolgozott anyagot és apparátust illeti, sem a történeti, sem a többi részeknél nem törekedhetek a tárgy tökéletes kimerítésére. Ennek oka egyrészt a rendelkezésre álló anyagi erő korlátozottsága s az idő rövidsége, másrészt a források olykor teljes hiánya vagy legalább tökéletlensége volt. Ennek folytán az egyes tárgyak vagy szakaszok feldolgozásánál nem volt és nem tudtak kimerítő kutatásokba és tárgyalásokba bocsátkozni, mert ezt már a monográfia megszabott szűk terjedelme sem engedte volna. Ezért arra törekedtek, hogy a rendelkezésre álló anyagi viszonyok közt az egyes fejezetekben annyit adjanak, amennyit az akkori helyzetben, az akkori irodalmi források felhasználásával, a legjobb igyekezet mellett adhattak. Tehát ezen mű

egyes fejezetei az azokban foglalt tárgyat teljesen nem merítik ki, sőt maguk az írók is érezték akkor, hogy lépten-nyomon hiányosságok voltak az elkészített munkában.

Ami a mű illusztrálását illeti, leginkább arra törekedtek, hogy a vármegye régi emlékeit, amennyiben azokat az idők vihara megkímélte, részint a helyszínen készült fényképek útján, részint pedig a budapesti országos levéltárban levő eredeti emlékekről készült hű hasonmások által tegyék szemlélhetővé.

„Hálával kell megemlékezni mindazokról, akik támogatták azt, hogy ez a mű megszülethessen, nevezetesen köszönet illeti főképp a bécsi állami és a budapesti országos levéltár igazgatóságát, a magyar nemzeti múzeum könyv- és levéltárának, továbbá ugyanezen intézet régiségtárának és a magyar tudományos akadémia kéziratárának igazgató-őreit, továbbá a délmagyarországi múzeum társulat igazgatóságát, a kalocsai érseki és a karlóczi görög keleti szerb patriarchai levéltárak kezelőseit, s a Bács-Bodrogh vármegyei levéltár személyzetét is, akik a vezetésük alatt álló levéltárakban és könyvtárakban a kutatást készséggel megengedték, gyűjteményeikből pedig egyes clichéket, vagy lemásolás és lerajzoltatás végett egyes tárgyakat, átengedtek; illetve nagyban hozzájárult Czirfusz Ferencz királyi tanácsos bizottsági tag is, mert hosszú idő óta összegyűjtött adatkészletét a kutatók, adatgyűjtők rendelkezésére bocsátotta.”³¹⁰

A monográfia második kötete a vármegye természeti viszonyainak leírását, továbbá a szellemi és anyagi kultúrát és azok statisztikáját, függelékül pedig a megyei főtisztviselők s a nemesi családok jegyzékét foglalja magában. Ugyan ebben a kötetben is mindenütt tekintettel voltak az ezredéves múltra, amennyiben a szellemi és anyagi kultúra csaknem minden fejezete történeti alapon van tárgyalva; mindazáltal e kötetnek legfőbb célja elsősorban mégis az, hogy Bács-Bodrogh vármegye akkori kulturális állapotait tárja az olvasó elé.

A mű ezen részében az akkori aktuális közviszonyokat, részint önálló kutatások, részint elsőrangú források alapján dolgozták fel; bár adataik, a dolog természeténél fogva, itt sem lehettek mindenben teljesek, a tárgyalást pedig az anyag óriási halmazára való tekintetből, itt-ott nagyon is rövidre kellett szabniuk.

A feldolgozandó anyag nagy terjedelme okozta, hogy jóllehet minden fejezetnél szűk térre szorítottak, e kötet eredeti tervezetét mégis jóval túl kellett lépniük, amihez a megye törvényhatósága is hozzájárult.

Dudás Gyula ezen sorokkal adja át az olvasónak a kétkötetes művet:

*„És most átadjuk szerény művünket a nyilvánosságnak.
A nagy római költővel mondjuk: „Vade liber“ Légy
örök symboluma Bács-Bodrogh vármegye hazafias
áldozatkészségének; légy hirdetője egy új ezredésre a tíz
százados múlt dicsőségének!”³¹¹*

³¹⁰ Bács-Bodrogh Vármegye egyetemes Monográfiája – Hazánk ezredéves fennállásának ünnepe alkalmából kiadta Bács-Bodrogh vármegye közönsége, Zombor, Bittermann Nándor és fia könyv- és könyomdaja, 1896

³¹¹ Bács-Bodrogh Vármegye egyetemes Monográfiája – Hazánk ezredéves fennállásának ünnepe alkalmából kiadta Bács-Bodrogh vármegye közönsége, Zombor, Bittermann Nándor és fia könyv- és könyomdaja, 1896, Előszó

Ezen millenniumi emlék méltatása

A Monográfia megjelenéséről sok lap emlékezik meg. Többek között a következőkben találunk feljegyzéseket róla:

- *Vasárnapi Újság* - 1896. szeptember 18.
- *Szabadkai Közlöny* - 1896. szeptember 13. és október 8.
- *Magyarország* - 1896. október 9.
- *Pester Lloyd* - 1896. október 25. számában.

BÁCS-BODROGH VÁRMEGYE EGYETEMES MONOGRAFIÁJA.

HAZÁNK EZREDEVES FENNÁLLÁSÁNAK ÜNNEPE ALKALMÁBÓL

KIADTA

BÁCS-BODROGH VÁRMEGYE KÖZÖNSÉGE.

I. KÖTET.

ZOMBOR.
BITTERMANN NÁNDOR ÉS FIA KÖNYV- ÉS KÖNYVOMDÁJA.
1896.

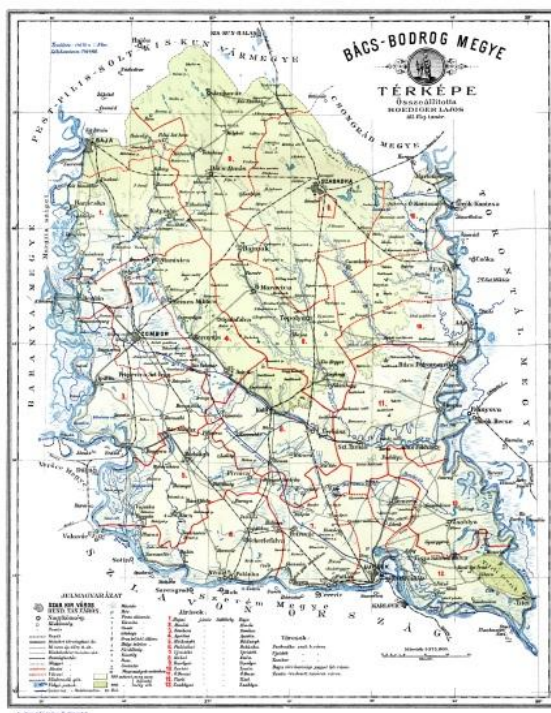
Az I. kötet borítója³¹²

A Monográfia megjelenését a történelmi szaklapok is méltatták. A művet a *Századok*, a Magyar Történelmi Társulat Közlönye 1896. évi folyamában Erdújhelyi Menyhért mutatta be. Ő a következőket írta a műről: „Bács-Bodrogh vármegye története egészében véve egy alapos munka, melyet szakavatott tollak írtak. Szerkesztője Dudás Gyula, ki a kötetek legnagyobb részét írta, az igazi tudós odaadásával dolgozott ezen tekintélyes munkán, mely méltó millenniumi emléke ezen gazdag vármegyének.”³¹³ A Vasárnapi Újság 1896. október 18-i számában olvashatjuk: „Elég ügyesen van feldolgozva az összekutatott anyag, s belőle a vármegye fontos múltja jól kidomborodik”, ami arra enged következtetni, hogy Dudás Gyula alapos és értékes munkát végzett, s az ő érdeme, hogy a Monográfiát időre befejezték és megjelenhetett a millennium évében.

³¹² Bács-Bodrogh Vármegye egyetemes Monográfiája – Hazánk ezredéves fennállásának ünnepe alkalmából kiadta Bács-Bodrogh vármegye közönsége, Zombor, Bittermann Nándor és fia könyv- és könyvomdája, 1896

³¹³ Századok 1896. évi folyam 931. oldal

„Elemelve magát a művet, nem bocsájtkozva a mű elbírálásába, sem pedig a róla közöltek értékével, megállapíthatjuk, hogy a két kötetes 1253 oldalon megjelent művet tizenöt (15-en) írták. A sok ismert író és elismert tudós: Halaváts Gyula, dr. Jankó János, Érdújhelyi Menyhért, Iványi István, Thim József, Roediger Lajos, Grosschmidt Gábor, Frankl István mellett a mű megírásában Dudás Gyula jelentős szerepet tölt be nemcsak mennyiségi, hanem minőségi munkában. A terjedelmet véve alapul a mű 55,3% (718 oldal) megírásának volt szerzője. Pontosabban a mű terjedelmének 23,3%-át (292 oldal) egymaga írta.”³¹⁴ Ebből a tényből kiindulva, s figyelembe véve azt, hogy a kutató munkában derekasán kivette a részét, és hogy a megírásban, valamint a szerkesztésben magára volt hagyva, érthető, hogy mások is méltányolják ezt a munkát. Mellőzve a napilapokban és folyóiratokban megjelent felületes újságírói vagy céltudatosan közölt sajtótermékeket, figyelemre méltó az az elismerés és megbecsülés, mellyel a millennium alkalmából kiadott monográfiák megjelenése után azoknak az íróknak a sorába helyezték, akiket a Tudományos Akadémia tagjainak ajánlottak.

Bács-Bodrogh megye földrajzi térképe³¹⁵

A millennium előtt és után megjelent vármegye- és városmonográfiákról meg kell jegyezni a következőket: egy olyan korban születtek, amikor a magyar társadalom felfedezte saját történelmét, s tudományos szinten foglalkozott vele egy olyan államalakulaton belül (Oszták-Magyar Monarchia), amelyben – ismerve a korabeli gazdasági-társadalmi és kulturális

³¹⁴ Budapesti Hírlap 1897. évi folyam 240. szám

³¹⁵ Bács-Bodrogh Vármegye egyetemes Monográfiája – Hazánk ezredéves fennállásának ünnepe alkalmából kiadta Bács-Bodrogh vármegye közönsége, Zombor, Bittermann Nándor és fia könyv- és könyvmdája, 1896

viszonyokat – ez különösen fontosnak számított. Másrészt viszont, ha jobban végiggondoljuk, jelen korunkban sem igazán születtek hasonló vagy akár jobb monográfiák.

Felhasznált irodalom:

1. Bács-Bodrogh Vármegye egyetemes Monográfiája – Hazánk ezredéves fennállásának ünnepe alkalmából kiadta Bács-Bodrogh vármegye közönsége, Zombor, Bittermann Nándor és fia könyv- és könyomdája, 1896
2. Bács-Bodrogh Vármegye egyetemes Monográfiája – II. kötet – Hazánk ezredéves fennállásának ünnepe alkalmából kiadta Bács-Bodrogh vármegye közönsége, Zombor, Bittermann Nándor és fia könyv- és könyomdája, 1896
3. Bács Bodrogh Vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve, 1894. évi folyam 39. oldal
4. Budapesti Hírlap 1897. évi folyam 240. szám
5. Dudás Gyula irodalmi munkái, első kiadás 5. oldal
6. Évkönyv 1892. évi folyam 91. oldal
7. Évkönyv 1911. évi folyam 52. oldal
8. Katona Pál: Dudás Gyula élete és munkássága, A Népmúzeum, a Történelmi Levéltár, a Városi Könyvtár közös kiadványa, Zenta, 1961
9. Pejtin Attila: A Dudás család krónikája, Thurzó Lajos Közművelődési Központ, Zenta, 2006
10. Pejtin Attila: Dudás Gyula (1861-1911), Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 2011
11. Századok 1896. évi folyam 931. oldal
12. Tari László zentai lakos fényképgyűjteményéből, 2012-ben Zentán, az Árpád utca 28-as szám alatt található Dudás Gyula szülőháza helyén álló ház
13. Történelmi Levéltár Zenta, F: 013 Dudás Gyula (1861-1911)
14. Zentai Közlöny, 1896. márczius 15.
15. Zentai Szent István r.k. templom és plébánia anyakönyvei, Történelmi Levéltár Zenta, F: 005.8, Matricula baptisatorum 1861-1866 (a szerzők által készített fénykép)
16. http://hu.wikipedia.org/wiki/Bács-Bodrog_vármegye, letöltés: 2012. 07. 23.
17. http://hu.wikipedia.org/w/index.php?title=F%C3%A1jl:Milleniumi_plakát_1896.jpg&filetimestamp=20110501190503, letöltés: 2012. 08. 03.

Benczúr Gyula festőművész életművének szerepe a XIX. század utolsó harmadának történelmi szellemében

Írta: Berencsik Szabolcs

Bevezetés

A Magyar Fiatalok Határok Nélkül Alapítvány 2012-es pályázati felhívása arra vonatkozik, miszerint régióm olyan alkotójának életművét, kiemelkedő alkotását lehet bemutatni, amely hozzájárult az 1896. évi millenniumi fejlesztésekhez.

Pályamunkámban egy olyan alkotóművészt mutatok be, aki munkásságával nagyban hozzájárult a hazai kulturális élet formálásához és a magyar nemzeti öntudat megszilárdításához. Életműve csodálatra méltóan tükrözi a XIX. századtól fejlődő hazafias közgondolkodást, sőt máig ható példát ad a hazaszeretet, és az országért vállalt önfeláldozó, hősi helytállás terén. Benczúr Gyula emberi és művészi hitvallásával megtestesítette azt az ideált, aki a nehéz idők ellenére képes volt szembeszegülni a hivatalos politikai széljárással, a vérzivataros történelmi múlt nem eltántorította, hanem megsokszorozta tetterejét. A magyar művészet történetében ő volt az a festőművész, aki élére tudott állni azon szellemi mozgalomnak, amely az 1867-es kiegyezést követően fel tudta támasztani a magyarságban szunnyadó, mélyen eltemetett nemzettudatot, és a dicső történelmi múltból képes volt példát meríteni a hazafiság múlhatatlan erényeiből. Vitathatatlan tény, hogy éppen a magyar értelmiség meghatározott körei – többek között írók, festők, szobrászok – műveik révén érték el a közgondolkodásban, hogy a Habsburgokkal szemben kialakuló passzív ellenállás jelenségei a függetlenségi törekvések fölerősödéséhez vezethessen.

A millenniumi ünnepségek időszakában ezek a reformkortól kibontakozó nemzeti törekvések nyíltan, nagyon határozottan kifejezésre jutottak, és az akkor megvalósult alkotások és gazdasági fejlesztések a nemzet erejének megtestesítőivé váltak.

Dolgozatomban összetett kérdésekre keresek válaszokat. Milyen történelmi, gazdasági háttér jellemezte a magyar millennium körüli időszakot? Milyen helyet foglalt el a régióm az ország akkori életében? Hogyan határozták meg a történelmi-gazdasági fejlődést a földrajzi tényezők? Mi lehetett az oka, szerepe és hatása az akkori gazdasági föllendülésnek? Milyen környezetben születtek meg a máig ható alkotások? Kik voltak azok a szellemi nagyságok, akik életművükkel meghatározták a korabeli társadalom kulturális színvonalát, megfogalmazták a világról alkotott véleményüket és a továbblépés irányát? Mi volt Benczúr Gyula festőművész szerepe a XIX. század végi szellemi mozgalmakban, és hogyan járult hozzá a millennium megünnepléséhez? Milyen hatással volt életműve az ország szellemi életére és a társadalmi folyamatokra?

Hogyan kötődik Benczúr Gyula az észak-magyarországi régióhoz? Nógrád megyében büszkén vallja minden tájékozott magyar ember, hogy Benczúr Gyula ezt a helyet választotta magának lakóhelyül, ehhez a tájhoz vonzódott, még akkor is, ha életének csak az utolsó évtizedében élt és alkotott a Szécsényhez közeli Benczúrfalván, az akkori Dolányban, ami kb. 30 km-re, nyugatra fekszik Salgótarjánától. A kis falu a festő halála óta viseli a nagy magyar alkotó nevét. A XIX. sz. első felében épült Wattay-kúriát Mikszáth Kálmán javaslatára vásárolta meg, hogy ihletett környezetben folytathassa művészi pályafutását. A történelmi képeiről és portréiról híres művész itt festette nyaranta alkotásait.

1. A salgótarjáni-szécsényi régió földrajzi meghatározása

A salgótarjáni-szécsényi régió Magyarország északi részén, Nógrád megyében, a Cserhát északi és keleti nyúlványain helyezkedik el. A hegység északi vonalát az Ipoly jelöli ki, keleten a Tarján-patak és a Zagyva-folyó, délen az Alföld, nyugaton a Nógrádi-medence és távolabb a Börzsöny határolja. A ma már Szécsényhez tartozó Benczúrfalva – az egykori Dolány – a Megyer-patak mellett, Szécsénytől mintegy 5 km-re található. A terület változatos földtörténetének köszönhetően sokrétű földtani szerkezetet mutat. Bár keletről és nyugatról is vulkanikus hegységek veszik körül, mint amilyen a Börzsöny és a Mátra, a Cserhátban csak foltonként jelennek meg vulkanizmusra utaló kőzetek. Ilyen például a Salgótarján nyugati részét alkotó Karancs hegység, ami egy kb. 12-14 millió éves miocén kori aktív vulkán hatalmas lakkolit (rejtett) tömbje. Mikszáth Kálmán Palóc Olymposnak keresztelte az andezit-hegységet, minden nézőpontból érvényesülő hármas csúcának látványa miatt. Ugyanakkor a Kelet-Cserhát nagyobb részén a földtörténeti újidő harmadidőszakától kezdődően óriási változás indult meg. A tájvédelmi körzet területén a felszínen is előforduló kőzetek mind az oligocéntól napjainkig képződtek és töltötték ki a medencét, amelyek alkotói a tengerelöntést bizonyító finom- és középszemű homokos-agyagos kőzetlisztből álló rétegsorok, kavicsos homokkövek, mészkő formációk és egyéb üledékes kőzetek. [1] Ezen üledékes kőzetekbe ágyazódtak be a korábban melegebb és nedvesebb éghajlaton képződő barnaköszén rétegek, amelyek a XIX. század második felétől a térség gazdasági fejlődését megalapozták és nagyban meghatározták.

A táj szépségét az alacsonyabb fekvésű, szelíd hegyhátak, a festői völgyek, medencék és gazdag színvilág, sajátos atmoszféra rajzolja meg. A régióban a viszonylag enyhe éghajlat folytán sokszínű növényzet, sűrű vadállomány alakult ki, de a talajadottságok inkább a Szécsény-Benczúrfalva körüli területeken kedvezőek.

Ennek megfelelően a gazdasági élet legfőbb szektora a mezőgazdaság volt, és csak a szénbányászat, a hőerőmű és a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. 1881-től datálható rohamos fejlődése változtatta meg az egész régió gazdasági-társadalmi szerepét.

2. A térség történelmi-gazdasági átalakulása a századfordulóig

A középkori Magyarországon az észak-magyarországi falvaknak és városoknak még nem volt kiemelkedő gazdasági szerepük az ország életében, és más vidéki térségekhez viszonyítva

...a 18. század közepi Salgótarjánról, a faluról már több ismeretünk van.

A jobbágyfalu még semmivel sem tűnik ki a környék települései közül. Sőt, 808 lakosával az aránylag kisebbek, jelentéktelenebbek közé tartozott. Területének csaknem 95%-a a Jankovich család birtokában volt.

A falu képe ekkorra alapjaiban a máig érvényes elhelyezkedési rendet mutatja. A hosszú ípszilón alakú völgyben húzódtak meg a házak, helyenként teljesen feltelepülve a domboldalakra, illetve az oldalvölgyekre. Ekkor még gyakorlatilag két részre oszlott a település. Az egyik a Tarján patak völgyében húzódott meg a mai főutca (Rákóczi út) vonalán, a másik a mai nyugati városrészben a Meszes lábánál, a Karancsaljai út környékén. Kialakult a Pécskő út elődje is 20-30 lakóházzal. A Pécskő utcától az Arany János útig terjedő területen kezdett formálódni a fő utca képe." (2)

Bár Salgótarján környékének múltja mintegy 700 esztendőre tekint vissza, és a környéki várak fontos szerepet töltöttek be a határok védelmében, az igazi föllendülés csak a XIX század második felétől következett be. Ez volt az a csodálatos korszak, amikor Salgótarjánban és környékén rátaláltak a gazdag barnaköszén mezőkre, megindult a bányászkodás, ezzel párhuzamosan megkezdődött az ipari forradalom, ami magával hozta a vasipar föllendülését, a város fejlődését, a vidéki élet átalakulását és a társadalmi változásokat is. A jelentéktelen jobbágyfalu ekkor emelkedett ki a többi település sorából. A vasúti szárnyvonal kiépítésével fejlődött a közlekedés, ezáltal javult az infrastruktúra, és élénk kereskedelmi kapcsolatok épültek ki az ország más részeivel is. Salgótarján jelentette 1867-1871-ig a Budapestről az északi bányavárosok felé futó vasútvonal végállomását.

„Szécsény a középkorban előbb város, és csak később lett katonai erősség. Ennek következtében erősítésének jellege is különbözött a többi Nógrád megyei középkori várétól. Szécsény falain belül a polgárosodás útján járó kisemberek hajlékai is meghúzódtak, ezzel szemben a többi magas hegyek, kisebb dombok csúcsát koronázó vár előbb csakis a várúr családjának és szolgánépének, később pedig a végvári vitézeknek szolgált szállásul. Ez a fejlődés még a mai város településének képére is erősen rányomja bélyegét. A város főutcája (Rákóczi út) éppúgy köríven veszi körül a helység belső magját, mint ahogy a Kiskörút a pesti belvárost, vagy a Várkerület Sopron belsejét. Nem véletlen ez, hanem azonos településtörténeti fejlődés eredménye. A XVIII. század folyamán, midőn a régi várfalak már elvesztették védelmi jelentőségüket, az egykori várárkot betöltötték, és helyén telkeket alakítottak ki, amelyek a falra támaszkodtak. A telkek előtt egyidejűleg széles utca létesült. A törökhódoltság megszűnte után, az osztrák uralom is súlyos terhet jelentett az országnak. A kuruc felkelés futótűzként terjedt el Nógrádban. A szabadságharc több nevezetes eseménye is ezen a vidéken zajlott le, amelyek közül a legfontosabb, az 1705. évi országgyűlés, éppen Szécsényhez fűződik.

A XIX. század vége felé a kapitalista kisvárosi társadalom néhány jellemző vonása Szécsényben is fellelhető volt. Megalakult a Szécsényi Takarékpénztár, a Szécsény-vidéki Gazdasági Egyesület, a Tejszövetkezet és Sajtoda.

Szécsényben született Haynald Lajos kalocsai érsek, aki a XIX. század végén leányiskolát, árvaházat és kórházat alapított. Szécsényből indul el pályáján a századvég egyik legnagyobb költője, Komjáthy Jenő, itt élt Velics Antal történetíró és Pintér Sándor ügyvéd, a helytörténeti kutatás szécsényi „atyja”.

A századforduló legnagyobb jelentőségű eseménye az 1896-ban megnyitott Balassagyarmat-Losonc közötti vasútvonal építése volt, amely Szécsényt is érintette! Ám ez sem tudta megszüntetni azt a különbséget, amely közte és a megye legfontosabb települései között kialakult.

Az élet mintha lassan megállt volna Szécsény fölött. Losonc már 1871-ben vasútvonalat kap, aminek révén még inkább biztosítja vezető szerepét a megye kereskedelmi életében. A XIX. század második felében már újabb versenytárs is akad: Salgótarján, amely a századfordulóra minden téren meg is előzi Szécsényt. Mindezek következtében a város lakóinak száma már alig növekszik. Az egykori gazdagon virágzó mezőváros, 1886-ban elvesztve mezővárosi rangját, a XIX. század végére a XX. század elejére fejlődésében lelassult – utolsó helyre kerülve Losonc, Salgótarján és Balassagyarmat mögött. Erről a Szécsényi Hírlap 1910. évi 15. számában így olvashatunk: „Losonc, Salgótarján, Balassagyarmat bámulatosan emelkedőben” – „Nap-nap után erősebbek.” – „Iparosodnak; magukhoz szívják Szécsény munkásait, pedig minden egyes távozóval életerőnk csökken.” Szécsény fejlődési üteme az 1800-as évek vége felé lelassult. A város gazdasági életében, a vetélytársakkal ellentétben, a mezőgazdaság játszotta a meghatározó szerepet.” (3)

3. ábra

„A mai Benczúrfalva környékén már a bronzkori ember is számos települést létesített. A települések maradványaiból, és a hegytetőn létesített földvárakból számos értékes lelet került a különböző múzeumokba. A honfoglalás idején a legenda szerint egy Dolina nevű tót rablóvezér tanyázott a környéken. Innen kapta a település a múlt század 20-as éveig használt Dolány nevet. A XV. századig a település földesurai a Kacsics-Szécsényi család tagjai voltak. A török háborúk a települést csaknem teljesen elpusztították. Csak az 1700-as évek elején kezdett újból benépesedni a falu. Több kisebb-nagyobb nemesi udvarház is épült a környéken.

A már idősödő Benczúr Gyula is egy ilyen házat vásárolt meg az 1900-as évek elején a faluban. Benczúr Gyula és családjának sírboltja a település melletti temetőnél található. A síremlék domborművét Stróbl Alajos készítette (1. ábra). A főleg mezőgazdaságból élő lakosság az 1950-es évektől lassan elvándorolt. Így az 1000 körüli lakosság alig 200 főre csökkent. A mind jelentéktelenebbé váló település 1967-ben önállóságát is elveszítette. Ma Szécsény külterülete.” (4)

Látható, hogy a salgótarjáni-szécsényi kistérség legnagyobb és legjelentősebb történelmi múltra, tekintélyes kulturális hagyományokra visszatekintő települése Szécsény volt, de a XIX. század utolsó évtizedeire teljesen áthelyeződött a gazdasági fejlődés centruma Salgótarján környékére.

Ennek ellenére egy művészegyeniség számára sokkal vonzóbb lehetett egy dicsőséges történelmi múlttal büszkélkedő települést választani alkotó helyként, ami a témám szempontjából döntő fontosságú. A kis falu nemcsak bájos szépsége miatt lehetett megfelelő, hanem azért is, mert az 1896-tól működő Balassagyarmat-Losonc vasútvonal Szécsényt is érintette. Tehát az infrastruktúra kiépítettsége, a közlekedés lehetőségei a lehető legjobb és legmodernebb színvonalon megvalósultak, a festőművész számára nem volt kényelmetlen a budapesti és a vidéki élet összeegyeztetése. Szabadon járhatott Budapest és Dolány között, életvitelével egy jómódú városi polgár és egy patrióta vidéki gazda, bohém művész alakját jelképezte.

3. Az országos millenniumi ünnepségekhez kötődő események és gazdasági-társadalmi vonatkozásai a régióban

Magyarország ezeréves fennállásának emlékünnepét méltóképpen ülte meg Nógrád vármegye is. Már az 1894. május 31-i közgyűlésen „fényes határozatokat” hozott a vármegye:

„A törvényhatósági bizottság a magyar nemzetnek magyar földön ezredéves fennállása ünnepét maradandó alkotások és tények által óhajtván megörökíteni, a dicső elődök fényes adományaihoz és önön jelmondatához hiven határozatilag kimondja, hogy az 1895. évtől kezdődő, 5 éven át 3 %-os vármegyei pótdót vet ki s ezen mintegy 125 000 frtból az alábbi sorrendben a következő alkotásokat, alapítványokat létesíti, mozditja elő, illetőleg adományozza.

1. Egy vármegye székhelyén Balassa-Gyarmaton, a Millenium alkalmából felállítandó emlékre 5000 frtot; (későbbi határozattal az emléket mellőzték, helyébe a kisteremben függő nagy képet festették meg – „BSZ”).
2. A Nagy Iván m. tud. akadémiai tag által megírt vármegyei monográfiának minél díszesebb, illusztrált kiadása költségére 5000 frtot.
3. A Balassagyarmaton létesítendő Mária Valéria kórház vármegyei alapítványaként 20.000 frt.
4. Egy Losoncra létesítendő kórház vármegyei alapítványként 5000 frtot.
5. Egy Losoncra létesítendő polgári menház céljaira vármegyei alapítványként 5000 frtot.
6. A jegyzői országos alpra 5000 frtot, melynek kamatai egy a törvényhatóság által kijelölendő vármegyei jegyző árvájának nevelésére szolgálnak. (Későbbi határozattal ezt az összeget a Losoncra felállított tanítói internátus javára engedték át – „BSZ”).
7. A "Magyarországi tanítók háza és az Eötvös-alpra" együttesen 5000 frtot aképp, hogy két 1800 frtos alapítványon vármegyei tanítók tanul gyermekei ingyen lakásul a "tanítók házában" két szobát nyerjenek; még 1400 frt Nógrád vármegye ösztöndíjaként leendő az Eötvös-alpra befizetendő, úgy, hogy az ösztöndíjak odaítélése körül a kijelölés jogát a vármegye közönsége magának kívánja fenntartani.
8. A "Nógrád vármegyei Múzeum Társulat"-nak házvételi vagy építési célokra 10.000 frtot, azzal a kikötéssel, hogy ezen összeg a társulati házon megfelelőleg biztosítandó azon esetre, hogy ha a társulat megszűnnék vagy háza bármi okból eladatnék, a feltételeken nyújtott ezen adomány a vármegye szabad rendelkezésére visszaszállhasson.
9. A vármegye területén felállítandó ipari tanműhelyek céljaira 10.000 frtot."

A millenniumi díszközgyűlést 1896. június 15-én a vármegye székházában tartotta törvényhatósági bizottság. A fővárosi ünnepségen nagy küldöttséggel és fényes bandériummal

képviseltette magát Nógrád vármegye és az alakalomból megrendezett országos millenárius kiállításon saját költségen, külön e célra épült palóházban mutatták be a palóc nép lakásberendezését és ruházódását." (5)

Salgótarjánban 1896 márciusában Gazdy László tanító javasolta, hogy a Millennium tiszteletére hozzanak létre községi vagy állami reáltanodát vagy gimnáziumot. (Ez csak később valósult meg a mai Petőfi Sándor Általános Iskola megépítésével). (6)

A vármegye a fenti határozatok szerint arra törekedett, hogy a helyi adottságoknak és szükségyszerű igényeknek megfelelően ossza el a pótlóként befolyó pénzt. Nógrád vármegye gazdasági helyzetéből adódóan nem fényűző és pompás ünnepekre, emlékművekre és reprezentatív alkotásokra szánta a 125 000 forintot, hanem nagyon racionálisan maradandó művekre – mint a Nagy Iván MTA-tag által megírt vármegyei monográfia kiadására, a Múzeum Társulat önálló házának megépítésére, kórházak, menhelyek, internátusok, ösztöndíjak, ipari tanműhelyek létesítésére. Mindez azt bizonyítja, hogy a térség legfontosabb és időszerű feladatainak az ipar, a modern értelemben vett infrastruktúra és a közszolgálati fejlesztéseket tartotta.

Ugyanakkor fontos ipartörténeti vonatkozások is jelzik a millennium körüli időszak gazdasági fontosságát. A térség továbbra is legfontosabb, sőt egyre inkább kibontakozó ipari ágazata a szénbányászat, a hőenergia termelés és a vasgyártás volt. Különös jelentősége lehet annak, hogy éppen 1896-ban indul meg a salgótarjáni szénbányákban – a Frigyes- és az Amália-aknában – a villamosítás. (8) Ez a korabeli Magyarország egyik leginkább fejlődőképes területe volt, hiszen itt alakult ki a modern gyáripár, ami egy „szénalapú társadalom” volt. „Még az első világháborút követő Trianoni békeszerződésben is stratégiai fontosságot tulajdonítottak Salgótarjánnak, hiszen éppen Somoskőújfalu és Somoskő környékén húzódott egy több évig "mozgó" demarkációs határvonal. Ezen a határvonalon húzódtak a somoskői bazaltbányához, a gömöri ércbányákhoz és a Salgótarjánhoz tartozó szénbányák útvonalai, amelyek a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. érdekeit szolgálták. Az évi 10 millió tonnás széntermelés nagyságrendje a zsil-völgyi bányák termelésével vetekedett. A későbbi határváltozás a hősies harcok önfeláldozó harcai ellenére is színmagyar területeket vágott ketté, ráadásul gazdasági stratégiai szempontok szerint is mély és múlhatatlan sérelmeket okozott.” (7)

Milyen gyárakat alapítottak 1896 körül? 1890-től már üzemelt Kálnón Deutsch Bertalan agyagárugyára, ahol 250-300 munkás dolgozott. Salgótarjánban 1893-ban már megalapították a helyi szén felhasználására épülő energia- és munkaigényes Palackgyár Rt.-ot, ahol 500 munkás dolgozott. Évente 12 millió palackot gyártottak, amit nemcsak hazai piacokon, hanem a Balkán országaiiban is értékesítettek. Füleken 1897-ben megépült Stephani Ervin gőztéglagyára. Csúpnán ezen tények felsorolása is arra mutat, hogy a térségben modern gazdaságszerkezeti átalakulás zajlott le a XIX. század utolsó harmadában. Kb. 1882-től a századfordulóig megerősödtek a monopóliumok, melynek konjunktúráját a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. tudta a legjobban kihasználni.

A XIX. század végére fölerősödő polgárosodás a társadalmi nyilvánosság felélénkülését is magával ragadta. Ezt jelezték a korabeli újságok is: 1895-től jelent meg a Losonczi Hírlap (szerk. Draskóczy Zsigmond). Ezután, 1896-tól a következők: Nógrád-Honti Ellenzék (szerk. Pozsonyi Gábor), a Nógrádi és Honti Híradó (szerk. Tokay Lajos), a Salgótarján és Vidéke (szerk. Höppner Gyula, később Friedler Ármin), a Szécsényi Hírlap (szerk. Barcza Kálmán,

Kálmán Sándor, majd Essösy Béla), a Szirák és Vidéke (szerk. Gallovich Dezső), Sziráki Hírlap, a Magyar Ipartörténet c. szakfolyóirat, melyet Losoncon adtak ki (szerk. Sztudinka Ferencz). Több könyvtár is alakult: Balassagyarmaton már 1891-től, kb. 10 000 kötettel, és könyvtára volt a salgótarjáni Kaszinó egyesületnek is már 1876-tól. (5)

Ezen információkból arra következtethetünk, hogy a salgótarjáni régió a XIX. század végén gyorsan föllendülő szakaszban volt mind a gazdasági fejlődést, mind a polgári társadalom fizikai és szellemi erejét tekintve. A kedvező földrajzi-gazdasági adottságok, a szén és az acéláruk iránti kereslet bővülése, a közlekedés fejlesztése, a gazdaság többi ágazataira és a kiterjedt vonzáskörzetben élők számára is pozitív hatású volt, ami hosszú évtizedekre megalapozta a környék gazdagodását. Szécsény és környéke továbbra is őrizte történelmi hagyományait, és jobb természeti adottságai révén folytatta a mezőgazdasági termelést. Sokan akkoriban a fejlődő Salgótarjában kerestek és kaptak jól fizető állást, ezzel erősödtek a kapcsolatok a két település között. Sokak számára a vasút a hagyományos életforma megszűnését is jelentette, mert megindult a városiasodás, javult a hírközlés, a közutak is megújultak, gyengült az izoláció, a családok gyakran ingázóvá váltak: átalakulóban volt a hagyományos családmodell.

4. Benczúr Gyula életútja

„Benczúr Gyula (Nyíregyháza, 1844. január 28. – Dolány (Benczúrfalva), 1920. július 16.) Apai dédapja, István, a Nógrád megyei Vanyarcon volt evangélikus lelkész. Édesapja gyógyszerész, jó hírű rézmetsző, édesanyja Lasszgallner Paulina holland kereskedők leszármazottja volt. A „csodagyermek” művészi tehetsége már 5 éves korában megmutatkozott, sőt egy orosz ezredes meg is vette szüleitől egyik arcképét, akiknek felajánlotta, hogy később Szentpéterváron taníttatni fogja az ifjút. (11) A család elköltözése miatt képzőművészeti tanulmányait a felvidéki Kassán – a Klimkovics Béla és Klimkovics Ferenc által vezetett helyi rajziskolában kezdte meg. Az ő tanácsukra nem Bécsbe vagy Párizsba, hanem a müncheni képzőművészeti akadémiára jelentkezett, ahová 1861-ben felvették, és először az antik osztályon Johann Georg Hiltenspergernél, később a festőosztályon Hermann Anschütznel tanult. Több magyar festőtársa is tanult itt, Liezenmayer Sándor, Wagner Sándor, Székely Bertalan és Munkácsy Mihály is. Karl von Pilotynak, az akadémia legnépszerűbb professzorának osztályába 1865-ben jutott be, amikor a *Balatoni halász tragédiája* című festményével (1865) sikert aratott. Noha von Piloty művészete a historizmust képviselte, nem gátolta tanítványaiban az egyedi, tőle eltérő hangvételt. Piloty segédjeként részt vett a müncheni Maximilianaeum falképeinek elkészítésében. Mint Piloty tanítványa festette első jelentős, hazai történeti tárgyú munkáját, a *Hunyadi László búcsúja* című történelmi zsánerképét (1866, Magyar Nemzeti Galéria), amelyet 1867-ben az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat műcsarnokában a párizsi világiállításra szánt műalkotások között állítottak ki. 1869-ben már önálló műtermet bérelt Münchenben. Néhány korai alkotásán – részben barátja, akadémiai tanuló társa, Szinyei Merse Pál művészetének hatására – a plein air problémák tanulmányozásával is foglalkozott, de ezt később nem követte. Festményeinek tematikáját nem a természetből, hanem az európai és a hazai művészettörténeti és történeti hagyományból merítette. Nagy hatással voltak rá a velencei barokk mesterei, Velázquez, Rubens, Van Dyck, Rigaud alkotásai. 1875-ben II. Lajos magyar király támogatásával franciaországi (Párizs, Fontainebleau) tanulmányúton vett részt, majd a király megbízásából neorokokó képeket festett a linderhofi kastélyba és a herrenchiemsee-i kastély hálósobájába (1878–81). Nemcsak az 1870-es évek európai neorokokó stílusának a hatása, hanem a művész deheroizáló történet szemlélete és ironizáló hangvétele is jelentkezett a

francia történelemből vett jeleneteket ábrázoló festményein (Pl. *XVI. Lajos és családja elfogatása*, 1872, magántulajdon).

1873-ban Münchenben feleségül vette a cseh származású, bajor nemessé emelt Gabriel Cornelius Ritter von Max festőművész professzor hűgát, Linát, majd 1874-ben Franciaországban tett tanulmányutat.

Bár Benczúr 1876-ban II. Lajos fölkérésére magyar állampolgárságához ragaszkodva a müncheni akadémia tanára lett.

Több tanári állást is ajánlottak neki Weimarban és Prágában is, de ő szívesebben fogadta el a magyar kormány nevében Trefort Ágoston kultuszminiszter ajánlatát a Budapesten a képzőművészeti akadémiai képzés feladatát ellátó budapesti Mesteriskola vezetését. 1883-ban hazatért és haláláig a mesteriskola igazgatójaként, mint korának hivatalosan elismert, népszerű és korának legjobban fizetett mestereként dolgozott, akit megrendelésekkel, művészeti és közéleti kitüntetésekkel halmoztak el. Az ábrázoltak társadalmi státuszát kifejező, reprezentatív arcképein a barokk portréfestés hagyományaihoz tért vissza. Készített portrékat fénykép után, néha elhunyt személyekről (*Erzsébet királyné* 1899, Magyar Nemzeti Múzeum). A Mesteriskola élén több mint három évtizeden át tanítványainak szabad kezét adott. Példa erre Kernstok Károly, Fényes Adolf, Koszta József és Pór Bertalan működése. A hazatérő művész kiállítást rendezett addig készült portréiról. A bemutatkozó tárlat teljes elismerést váltott ki, és ettől kezdve elhalmozták megrendelésekkel.

Az elfoglalt mester, aki most már saját házában lakott a Lendvay utcában, családjánál mindig megtalálta nyugalma. 1890-ben nősült másodszor, miután négy gyermekének anyját elvesztette. Ürmösi Kata Piroška mindvégig hű segítőtársa maradt férjének. (11)

4. ábra: Gyermekeim (1881, olaj, vászon 39 x 80 cm Magyar Nemzeti Galéria)

Hazai vonatkozású, történelmi tárgyú festményein nyomon követhető az a változás, amely a XIX. század második felének történelemszemléletében és értelmezésében végbement. A *Hunyadi László búcsúja* című korai alkotása még ahhoz a vonulathoz tartozott, amely az 1848–49-es szabadságharc bukását követően a régmúlt történelmi eseményeit a jelenkori jogfosztottság, igazságtalanság, mártírság szimbólumaként örökítette meg.

Az 1867-es kiegyezés utáni szemléletváltást jelzi következő nagysikerű, *Vajk megkeresztelése* (1870, Magyar Nemzeti Galéria) ábrázoló festménye. A kép az 1869-es olaszországi tanulmányútjának hatását tükrözi.

1886-ban, Budavárnak a törököktől való 1686. évi visszavétele bicentenáriumának alkalmából a főváros megbízta a festőt az Európára kiható egykori diadal képzőművészeti megörökítésével. A festő azonban olyan, a korban szokatlanul nagy honoráriumot (24000 Ft-ot) kért, hogy egy időre – pénz hiányában – szüneteltette a festést. Mivel azonban a főváros a közelgő millenniumi ünnepségek idején külön pavilonban akarta a művet – Pest fejlődésének bemutatásával együtt – kiállítani, előteremtették a kért összeget. Az elkészült, 356×705 cm nagyságú kép előterében török fegyverek, hadijelvények és legyőzött foglyok láthatóak. Bár az, hogy a festmény főszereplői a magyar vitézek és hősök helyett Lotharingiai Károly és a császári hadvezérek lettek, a korabeli sajtóban ellenérzést váltott ki, a közönség lelkesen ünnepelte a millenniumi kiállításon bemutatott monumentális műalkotást. A festő megkapta érte a Szent István-rend kiskeresztjét, az 1900-as párizsi világiállításon pedig a Nagy Díjat.

A Lipótvárosi Bazilika szentélymozaikjain (1899) és oltárképén (*Szent István felajánlja a koronát Szűz Máriának*, 1902–1906) kívül elkészítette a fasori evangélikus templom *Napkeleti bölcseket* ábrázoló oltárképét (1911) is.

Az 1891-től újjáépített budavári királyi palota az 1900-as évek elejétől új festészeti díszítést kapott. Benczúr Gyulát, a korszak ünnepelt, megrendelésekkel elhalmozott művészt az ún. Hunyadi-terembe tervezett Mátyás-sorozat megfestésével bízták meg. Az elkészült olajfestményeket, amelyek a palota legtöbb dekorációjával ellentétben nem semmisültek meg, a Magyar Nemzeti Galéria őrzi (*Mátyás király fogadja a pápa követeit*, 1915; *Mátyás király bevonulása Budára*, 1919). A két festményt – mint történelmi képeit általában – gondos elméleti előkészületek, az ábrázolandó kor történelmének tanulmányozása után készítette el. Virtuóz festésmód, minden részletre kiterjedő, gondos kidolgozás jellemezte más műfajokban készített munkáit is. Aktképein az allegorizáló, mitologizáló akadémiai hagyomány az emberi test ábrázolásának 19. századi új, realistább szemléletével ötvöződött (*Női akt tükörrel*, 1868, magántulajdon). *Bacchánsnő* című festményével (1881, Magyar Nemzeti Galéria), amelyet 1882-ben Pesten, a Műcsarnokban mutattak be, elnyerte az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat nagydíját. Mitológiai képei közül legismertebbek az amoretteket ábrázoló festményei (*Mályvák között*, 1890, Magyar Nemzeti Galéria). *Harci játék* című, két harcoló faun-gyereket ábrázoló festménye (1919, magántulajdon) háború-, *Álom (Hypnos)* című műve (1920, magántulajdon) pedig halál-allegóriaként is értelmezhető. *Pán a nádasban (Faun-önarckép)* című festményén a svájci Arnold Böcklin művészetének hatása figyelhető meg. Korának elismert, ünnepelt festőfejedelme volt. A Ferenc József-rend lovagja cím (1879) mellett megkapta a Pro Litteris et Artibus aranyérmét (1887), a legmagasabb művészeti kitüntetést is. 1906-ban a főrendiház örökös tagjává nevezték ki. (9) Az 1907-ben befejezett Ezredéves hódolat című képével egész Európában feltűnést keltett. 1910-ben a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagja lett.

Mikszáth Kálmán tanácsára a ma már Szécsényhez tartozó Dolány (ma Benczúrfalva) faluban vett egy birtokot, az egykori Wattay-kastélyt, ahol 1910 és 1920 között, a haláláig alkotott. Élete utolsó éveiben a Budai Várba tervezett nyolc képből álló történelmi tárgyú képsorozaton dolgozott, amelyből kettőt tudott elkészíteni. (11)

5. ábra: Az egykori Wattay-kastély, Benczúrfa

4.1 Benczúr Gyula festőművész életművének szerepe a magyar Millennium tükrében

A magyar nemzeti festészet történetének legvirágzóbb időszaka a XIX. század utolsó három évtizede volt. Ekkor formálódott véglegessé a hazai művészet sajátos nyelvrendszere, ekkor váltak kánonná a dicsőséges múlt magyar mítoszai, és óriási léptekkel haladt előre gazdaság és a társadalom. Magyarország felzárkózott Európa akkori fejlett, kapitalizálódó országai mögé. Budapesten, de az egész országban lázas építkezések folytak, új és megújuló reprezentatív palotákat, alkotásokat álmodtak megrendelőik számára a tervezők és a képzőművészek. Néhány példa ezek közül: Hősök tere, Múcsarnok – Schickedanz Albert és Zala György alkotása. Andrássy út, Duna-korzó, Budapesti Népszínház, Iparművészeti Múzeum, az Igazságügyi palota - Hauszmann Alajos tervei alapján, stb. Ezek a nagyratörő tervek nem csupán a dualizmus gazdaságának, a tőkés szabad versenynek nyitottak utat, hanem kifejezték azt a törekvést is, hogy Budapest, „Kelet Párizs” utolérje, sőt megelőzze a császárváros, Bécs fejlettségét. Európa 8. legnagyobb metropoliszában a központi fekvés, a csodálatos természeti környezet, a közlekedési központ jelleg (Európa első földalattija, Duna hidak, vasút, utak), a szakképzett munkaerő, az iparhoz szükséges infrastruktúra, a nagy piac mind adott volt ahhoz, hogy fővárosunk Európa legjelentősebb városai közé kerüljön.

Benczúr Gyulának olyan jelentős hazai művészek voltak kortársai, mint Munkácsy Mihály, Paál László, Székely Bertalan, Mészöly Géza, Szinyei Merse Pál, Lotz Károly, akik nemcsak itthon, hanem külföldön is méltó elismerést szereztek hazájuknak. Ezek a festők más-más úton jutottak a valóság visszatükrözése felé. Volt, aki Franciaországban vagy Németországban, volt, aki a magyar tájban kereste önálló útját. Mindegyiküket megérintette a század változó világképe, újító akarata, és ezt a szándékot a művészetükben is kifejezésre juttatták. A realizmus hagyományai, az akadémiai tudás tisztelete, a historizáló gondolkodásmód és a legmodernebb irányzatokat követő plen air festészet képviselői is szívükön viselték a magyarság sorsát, és műveikben felbukkan a nemzeti érzés kifejezése. Benczúr Gyula a XIX. századvégi felfelé törekvő polgárság gondolatvilágának kifejezője, amelyet ünnepélyes hangú, színpompás és túlradó

történelmi kompozíciókban, nagy ívű csoportképeken, zsánereken, mitológiai jeleneteken és portrékon örökített meg.

Benczúr Gyula festészete a millenniumra készülő nemzet társadalmi, gazdasági, művészeti életének szószólója volt. A kiegyezés az uralkodó házzal való kompromisszum jegyében zajlott, és a gazdaság fejlődése, a külföldi tőke beáramlása egy időre elnyomta a szabadságharc után megélt kudarcot, de a nemzet Habsburgokkal szemben táplált passzív ellenállása egy percre sem lankadt, és a mélyben rejtőzködő függetlenségi vágyaknak a legalkalmasabb terepe és kifejezőeszköze éppen a képzőművészet volt. Benczúrnál a magyar történelmi események megjelenítése volt elsődleges, melynek képszerkesztése világos, áttekinthető s figuráiban a nemzeti jelleg hatásosan érvényesül. Stílusa egyszerre hordozza az egyéni realizmus és a historizáló akadémizmus jegyeit. Művei megtestesítik a magyar nemzet hazafias öntudatát, a korabeli embereszményt, a mesterségbeli tudást és a történelmi tapasztalatok tiszteletét. (10)

6. ábra: Vajk megkeresztelése, vázlat (1870) olaj, vászon 89 x 114 cm

4.2 Művészetének helye a XIX. századi magyar festészetben

A korszak festészetének legkiemelkedőbb képviselőjeként tartották számon Benczúr Gyulát. Saját korában a szakma és a közönség elismerését élvezte és sokan szerették a műveiből áradó fennkölt romantikát. Gazdagon áradó, minden témára alkalmas festői tehetsége a müncheni akadémia talajából nőtt ki.

Dercsényi Dezső és Zádor Anna értékelése szerint „Piloty-iskolájában alakult ki a kissé pufogó reprezentáció olyan hatásos iránya, amely a történelmi festészetre és az arcképfestészetre sokféle hatott. Benczúr első nagy műve a *Hunyadi László búcsúja* (1866) a történelmi festészet

kissé szentimentális, de nagy művészi készséggel hatásosan előadott példája. *Vajk megkeresztelése* (1875.) című művén pompa és teatralitás, ragyogó színek és az összhatás erős sodra feledtetik az alapján behódolást jelentő kép hamisságát. Sok tekintetben jellegzetes kifejezője ennek a sokféle útkeresést mutató korszaknak, amely a kiegyezést követően nálunk kialakult. Nemcsak a Rubensre emlékeztető festőiség gazdagsága ejti rabul kortársait, hanem a problémátlanság és derűlátás, ami minden művére jellemző. Működésének fő területe, ahol a legjobbat alkotja, az arckép.” (12)

Végvári Lajos megítélése szerint a „rebellisből udvari művésszé vált Benczúr Gyula személyében a müncheni historizmus nemcsak kiváló tanítványára, de mesteri továbbfejlesztőjére talált. Korai művét, a *Hunyadi László búcsúját* (1866) szomorkás hazafiság és precíz tárgyiasság jellemzi. Felfogásbeli átalakulása a *Vajk megkeresztelése* (1875.) című képének festése közben zajlott le. Ettől kezdve mesteri festőtechnikáját, bravúros anyagábrázolását, Rubens felfogására emlékeztető teátrális megjelenítő erejét az udvari és állami reprezentáció szolgálatába állította. A Budavár visszavételénél vagy a Millenniumi hódolatnál is vonzóbbak kis méretű rögtönzései, mint pl. a XV. Lajos és Mme Dubarry: Kitűnő arcképfestőt és a napfényes táj ábrázolásával is kísérletező mestert tisztelhetünk benne. Benczúr ellenlábasa volt a kor legkiválóbb művésze, Munkácsy Mihály (1844-1900).” (13)

Bakó Zsuzsanna állásfoglalása: „A hivatalos festészet ünnepektől mesterei közül kiemelkednek Benczúr Gyula bravúros vonalvezetésű figurális kompozíciói.” (14)

Artner Tivadar megállapításai: „Piloty stílusa kitűnően tanulmányozható Benczúr Gyula alkotásain, aki a müncheni realizmus egyik legjobb mestere volt. Benczúr bravúros ecsettel megfestett, barokkosan mozgalmas kompozíciói éppúgy, mint a müncheni, vagy párizsi történeti festők pompázatos tömegábrázolásai, külsőséges, naturalista hatásúak, ellentétben Székely Bertalan *Egri nők* (1867) című festményével, amely bensőséges módon örökíti meg a magyar történelem sorsdöntő eseményét.” (15)

„A magyar akadémikus történeti festészet nagy alakja. Jelentősége abban a tényben rejlik, hogy példát tudott mutatni a művészeti felsőoktatással addig nem rendelkező Magyarországon technikai felkészültségben, az elveihez mindvégig hűnek maradni magatartásában és abban, hogy tanítványainak, még a tőle eltérő felfogásúaknak is, mindenkor szabad utat biztosított.” (11)

„Munkásságának megítélése ma sem egyöntetű – a modern műkritika (Fülep Lajos) már a művész korában, s később is kíméletlenül támadta. Kritizálták konzervatív festésmódját, akadémiai szemléletét. Az újabb művészettörténeti kutatás képzőművészeti tevékenységét árnyaltabban értékeli, hangsúlyozza a kivételes művészi kvalitásokat, a pazar, virtuóz anyagfestést, az alapos, elmélyült elméleti felkészültséget.” (9)

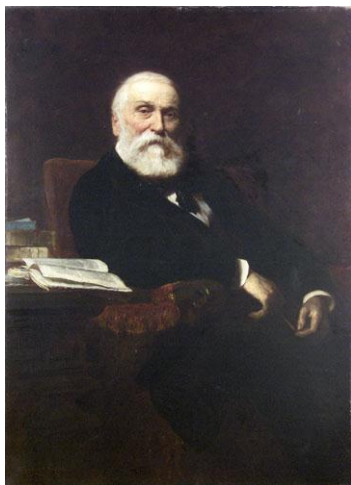
Úgy tűnik, Benczúr Gyula életművének megítélése meglehetősen ellentmondásos. Abban azonban minden elemző egyet ért, hogy Benczúr a XIX. századi magyar festészet kiemelkedő alakja, számtalan tisztelője és követője volt, akik nagyra becsülték történelemszemléletét, hazafiságát, festői tudását, akadémiai és történelmi ismereteit.

4.3 Benczúr Gyula életművének legfontosabb alkotásai

7. ábra: Hunyadi László búcsúja (1866) Olaj, vászon, 147 x 121 cm
Magyar Nemzeti Galéria, Budapest

Benczúr Gyula első történelmi képe, történelmi festészetünk egyik legkiemelkedőbb emléke. Az igazságtalanul kivégzett Hunyadi-fiú mártíromságában nem volt nehéz a nemzet sorsára ismerni.

8. ábra: Trefort Ágoston (1885) olaj, vászon, 132 x 93 cm

Benczúr 1883-ban és két évvel később is megfestette Trefort Ágoston arcképét, ahol reprezentatív külsőségektől mentesen, végtelen egyszerűséggel, sötét színekkel fejezte ki az ábrázolt személy komolyságát, emelkedett személyiségét. (10)

„1869-ben Benczúr Gyula nyerte azt a pályázatot, amelyet Eötvös József kultuszminiszter hirdetett történelmi képekre, hogy így serkentse a műfaj hazai elterjedését. Az akkor bemutatott *Vajk megkeresztelése* vázlaton (4. ábra) még hangsúlyos csoportban jelen voltak a pogány magyarok is. Művét 5 év után fejezte be, miközben a kiegyezés utáni politikai mentalitás átalakult, így az 1875-re elkészült végleges képen már szó sincs ellenzékéről, a pályázati képen még fontos szerepet betöltő – a kereszténység felvételét visszautasító – lázadó magyarok

csoportjáról, mert a kiegyezés utáni megrendelőknek fontosabb volt a sorsdöntő esemény problémátlan meglevenítése.” (11)

A festő egyik fő műve kétségtelenül a Millennium alkalmára megfestett Budavár visszafoglalása volt.

4.4 Benczúr Gyula: Budavár Budavár visszavétele 1686-ban, 1896

A dolgozat címlapján szereplő festmény a millenniumi ünnepek egyik fénypontját jelentő állami reprezentáció része volt.

A képet Buda visszafoglalásának 200. évfordulójára késve rendelték meg, így csak 10 évvel később készült el. Benczúr a téma több éven keresztül foglalkoztatta, rengeteg tanulmányt végzett ezzel kapcsolatban, és az elkészült mű európai viszonylatban is az egyik legmonumentálisabb alkotás.

A megrendelők igényeihez igazodva a Habsburg-ház jogait kellett ünnepélyes hangsúlyozásban előadni, ezért a kép középpontjában Lotharingiai Károlyt helyezte (a képrészleten), aki a felmentő seregeket vezette. Tekintete az előtte fekvő török vezér holttestére szegeződik. Mellette emeli magasba győzelmi jelként trombitáját a kürtös lovas. Balról a magyarok vonulnak fel, jobbról az osztrákok ujjongó csoportja tör előre. Mindent átható pátosz jellemző a képre, amely a Habsburgok oldalán a magyarok hősies önfeláldozásáról, szenvedéllyel teli ünnepéről tanúskodnak Budavár visszafoglalásakor, a bevonulás idején. A középtérbe helyezett csoport magyar katonáinak arcai is diadalt, büszkeséget tükröznek. Benczúr több kritika is érte Lotharingiai Károly szerepének hangsúlyozása miatt, ám a fővezér hideg, szenvtelen figurája ellenszenvenné válik a tőle balra látható Petneházy Dávid megsebesült, önfeláldozó, kivont karddal, gyalogosan ábrázolt alakja mellett. A kompozíció áttekinthető, világos, a részletek gazdagon és pontosan mutatják be a korabeli öltözékeket és emberi típusokat. A 708 x 351 cm-es hatalmas alkotás nem csatakép, hanem ünnepélyes emléke egy dicsőséges történelmi eseménynek. (10)

Ez a kép azt a gondolatot önti formába, mely szerint a magyaroknak döntő része volt abban, hogy az oszmán terjeszkedést sikerült megállítani, és ezzel Európa megmenekült a bennünket sújtó török hódoltságtól.

A Millennium ünnepére elkészült képnek nemcsak a bicentenárium adott alkalmat. A honfoglalás ezer éves évfordulóját ünneplő, a kettős uralom alatt álló XIX. század végi Magyarország számára a dicsőséges győzelmet felidéző festmény távolabbra mutató szimbólum volt. A törökök ellen aratott diadal teátrális ábrázolása egyidejűleg azt is megfogalmazza, hogy a magyaroknak minden kilátástalan helyzet ellenére van reményük, valóságos példájuk arra, hogy

kellő elszántsággal megszabadulhatnak az idegen elnyomás alól. A kompozíció nem egyszerű történelmi dokumentáció, hanem a hazához intézett kiáltás, hogy ne engedjük át magunkat az alárendeltségnek, a függő helyzetnek, lemondásnak, csüggedésnek és önsajnálatnak, hanem merítsünk erőt az életüket feláldozó elődeink hősies hazafiságából és szabadságvágyából. A fényes dicsőség emléke a jövő számára jelenti a reményt.

5. Összegzés - az életmű szerepe és jelentősége a századforduló magyar szellemi életében

A XIX. század a magyar történelem egyik legviharosabb időszaka volt. A reformkor újító szelleme átsapott a dicsőséges 1848-as forradalom és szabadságharc korába, amely után egyre jobban felgyorsultak a változások. A feudális hagyományokat lassan felváltó tőkés rend gyorsuló világában a művészet érzékeny tükröt tartott a társadalom elé. Voltak konzervatív szellemű, tájékozódási pontokat megszilárdító akadémista nézetek és akadtak merész újítók is, akik számára modern fogalma a Nyugathoz való kapcsolódásban nyilvánult meg. Ahogyan a társadalom és a gazdaság, úgy a szellemi élet is átalakult. Kialakult az a polgári réteg, amely befogadta és inspirálta az újító kezdeményezéseket, egyre nagyobb igény alakult ki a kvalitásos teljesítmények iránt. A szerencsés gazdasági környezet lehetővé tette a reprezentatív alkotások megszületését és magas szintű kulturális színvonal kialakulását Magyarországon.

A dualizmus korszakában különösen fontossá vált a magyar nemzettudat erősítése, és az önálló, független értelmiségi körök megalakítása. A millenniumi ünnepségek középpontjában, Budapesten, világvárosokra jellemző folyamatok indultak meg, amely az európai központok sorába emelte fővárosunkat. Kisugárzása nemcsak határainkon belül, hanem külföldön is komoly elismeréseket váltott ki. Fiatal, tehetséges emberek tanultak külföldön, hogy visszatérve itthon teljesítsék ki küldetésüket, és szerezzenek megbecsülést maguknak és az egész országnak is. Tudósok, művészek váltak a Millennium korában hazánk meghatározó alakjaivá. Jó lenne, ha a ma külföldre készülő nemzedék is visszatálna szülőhazájába és a megszerzett tudását itthon tudná kamatoztatni.

Észak-Magyarországon kétségtelenül Salgótarján környéke vált a konjunktúra nyertesévé. Ugyanakkor Szécsény tartotta korábbi pozícióit, és egyre fontosabb kapcsolatok alakultak ki vidék és vidék, illetve a vidék és a főváros között.

Benczúr Gyula egyike volt azoknak a magyar művészeknek, aki pályájával, egyéni példamutatásával élen járt az eszményi ember XIX. századi megtestesítésében. Tehetsége, emberszeretete, magyarságtudata, következetessége, kitartó tudásvágya, elkötelezettsége, alapos mesterségbeli felkészültsége ma is tiszteletre méltó, követendő minta.

Benczúr Gyula emlékét, szellemi örökségét Nógrád megye, a mai Szécsényhez tartozó Dolány – Benczúrfalva ma is büszkén őrzi.

Felhasznált irodalom:

1. http://www.progeo.hu/publ/Karancs_Medves_monografia_foldtan.pdf 18-22. oldal
2. <http://www.nograd.net/towns/starjan/varos/index.html>
3. http://www.szecseny.hu/index.php?Itemid=53&id=48&option=com_content&view=article
4. <http://benczurfalva.comeze.com/?p=4>

5. Magyarország vármegyei és városai Nógrád vármegye kötete - szerkesztette: Dr. Borovszky Samu, 1911. 558-559, 231, 319. oldal
6. Salgótarján történelmi kronológiája I. A kezdetektől 1944-ig; Salgótarján, 1996.
7. Gondolat-jel a MR1 Kossuth Rádió 2012. július 22-i adása - Teplicska Árpád történész beszélt a "Mindennapi Trianon Salgótarjában" c. riportműsorban Farkas Erikával
8. Dzsida József: A Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. nógrádi szénbányáinak története 1868-1943. Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. Bányagazgatósága, Salgótarján, 1944.
9. http://artportal.hu/kislexikon/benczur_gyula
10. Telepy Katalin: Benczúr, Corvina Kiadó, 1970.
11. http://www.akiket_ismernunk_kellene_1.abbcenter.com/?id=50892&cim=1
12. Dercsényi Dezső - Zádor Anna: Kis magyar művészettörténet (A honfoglalás korától a XIX. század végéig) Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest, 1980. 356-357. oldal
13. Végvári János: Romantika és realizmus – A Magyar Televízió Képzőművészeti Rovatának művészettörténeti sorozata. Magyar művészettörténet, MRT – Minerva Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest 1971. 33. oldal
14. Bakó Zsuzsanna: A XIX. század művészet a Magyar Nemzeti Galériában Az én múzeumom sorozat Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest 1978. 10. oldal
15. Artner Tivadar: Évezredek művészete, Gondolat Kiadó Budapest, 1968.

Képek jegyzéke:

Címlapkép: Benczúr Gyula: Budavár visszavétele, 1896. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest.
<http://mng.360world.eu/interaktiv.html>

1. ábra: <http://www.agt.bme.hu/varga/foto/voltak/bel/benczur-gy.html>

2. ábra: <http://www.mng.hu/kepkereso/oldal:1/927>

3. ábra:

<http://1.bp.blogspot.com/saZ8Ex2uzTA/T3Rip0mtySI/AAAAAAAAAB7s/tuUIEbygoyU/s1600/Szeged+Holl%C3%B3k%C5%91+2012.+m%C3%A1rc.15-18.+272.jpg>

4. ábra: <http://www.mng.hu/kepkereso/oldal:1/993>

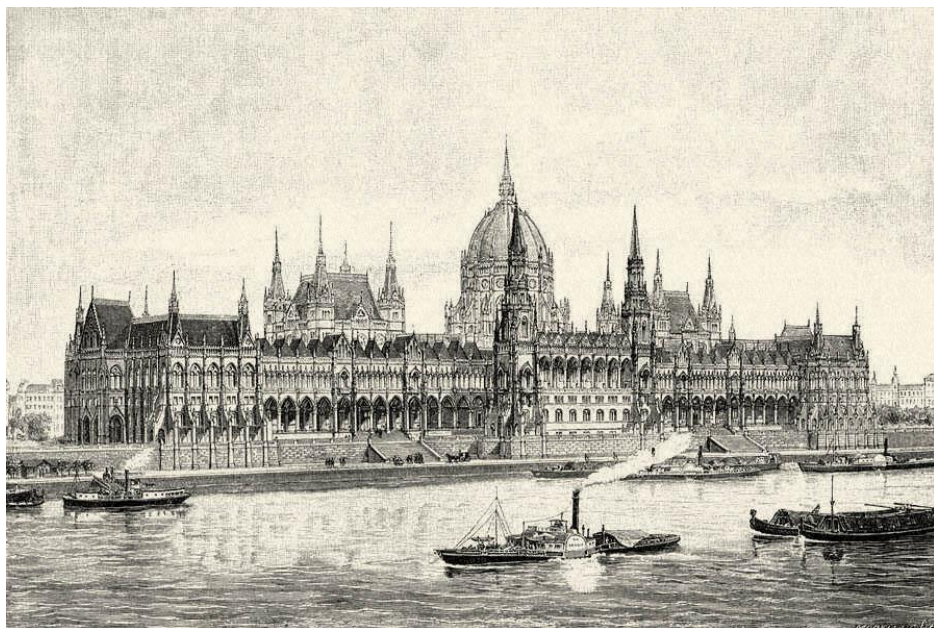
5. ábra: <http://www.mng.hu/kepkereso/oldal:2/602>

6. ábra: <http://www.mng.hu/kepkereso/oldal:1/904>

7. ábra: Benczúr Gyula: Budavár visszavétele (részlet), 1896. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest. <http://mng.360world.eu/interaktiv.html>

Magyar Millenniumi Építész Génuszok

Írta: Rudolf Mihály, DLA

Tanulmányomban a XIX. sz. végi magyar építészetről és az akkor élt építész mesterekről, munkáikról készítettem szubjektív válogatást a teljesség igénye nélkül. A XIX. sz. magyar építész nagymesterei közül Ybl Miklós, Feszl Frigyes, Steindl Imre. Lechner Ödön*, Hauszmann Alajos, Sztéhló Ottó*, Petz Samu, Alpár Ignác* munkásságát ismertetem röviden.³¹⁶

A nyolc mester mindegyike magyar építész. Némelyikük kutatta a magyar őstörténetet. Létre kívánták hozni a Magyar Építészetet Felmenőik – mint ahogy azt látni fogjuk életrajzaikból – bajor, stájer, német, szlovák atyafiak. Elmagyarosodtak. A magyar kultúra és a XIX. századi Kárpát-medencei prosperitás hatalmas erővel készítette a nemzetiségi azonosulást a vezető szerepet betöltő anyanemzethez. Péter Pesti József jezsuita szerzetes, sumerológus óta tudhatjuk ugyanakkor, hogy a fent említett nemzetiségek mindegyike az euroaltáji ősnéphez tartoztak. Az ősi ragozó nyelvet csak a magyar tartotta meg. A török utáni új európai gondolkodás, majd az „antantba” felhíguló és Közép-Európát negáló elképzelések ugyanakkor erőltették az osztódást.

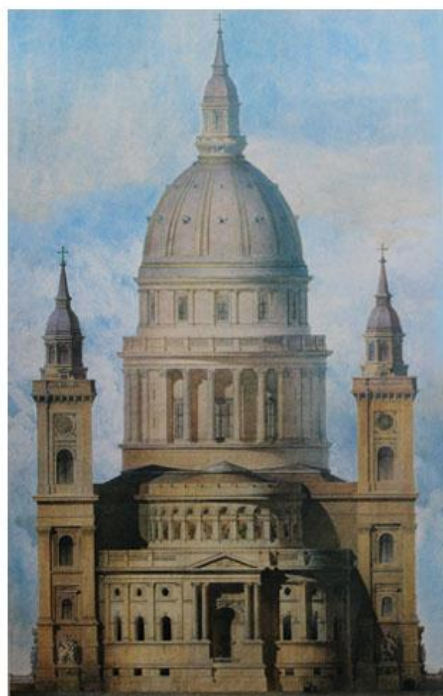
³¹⁶ megjegyzés: A *-gal jelölt mesterek egy-egy munkája után módomban volt dolgozni. A nyári egyetem során elhangzó előadásomban igyekszem bemutatni a továbbtervezés lehetőségeit.

1. **Ybl** Miklós (Székesfehérvár, 1814. április 6. – Budapest, 1891. január 22.) építész, a 19. század egyik legnagyobb magyar mestere, a historizmus európai jelentőségű képviselője.

Édesapja Ybl Miklós székesfehérvári kereskedő, édesanyja Eiman Anna. 1825-től a párizsi Császári és Királyi Polytechnikai Intézetben végezte tanulmányait, 1832-től Pollack Mihály, majd 1836-tól Koch Henrik építész irodájában dolgozott. 1840-ben Münchenbe ment, ahol beiratkozott Királyi Művészeti Akadémiára. 1841-ben Itáliában tett tanulmányutat.

Korai stílusát a romantika jellemezte, román elemekkel, később a neoreneszánsz vált stílusára jellemzővé. Sokat foglalkoztatott, nagy hatású művész volt, akit életében is elismertek. Nagy fájdalma volt, hogy ugyan közreműködött a Magyar Tudományos Akadémia székházának felépítésében, az akadémia nem választotta a tagjai sorába (szemben a ma már kevésbé ismert Szkalnitzky Antallal, akivel Ybl együtt dolgozott az Akadémia épületének megvalósításában). Első megbízását, az ikervári kastély átépítését, Pollack Mihály fiával, Ágosttal együtt teljesítette. Számos alkotása közül a fő művének az Andrássy úton az Operaház neoreneszánsz épülete számít.

Szent István Bazilika, Budapest

Evangélikus templom
Kecskemét

Budapest, ortodox templom homlokzat, torony
Petőfi tér

Budapest, katolikus templom
Bakáts tér

Fót, Római katolikus
plébániatemplom

Festetics-palota

Várkert Bazár

Károlyi-palota

Lánchíd-palota

Ybl-palota

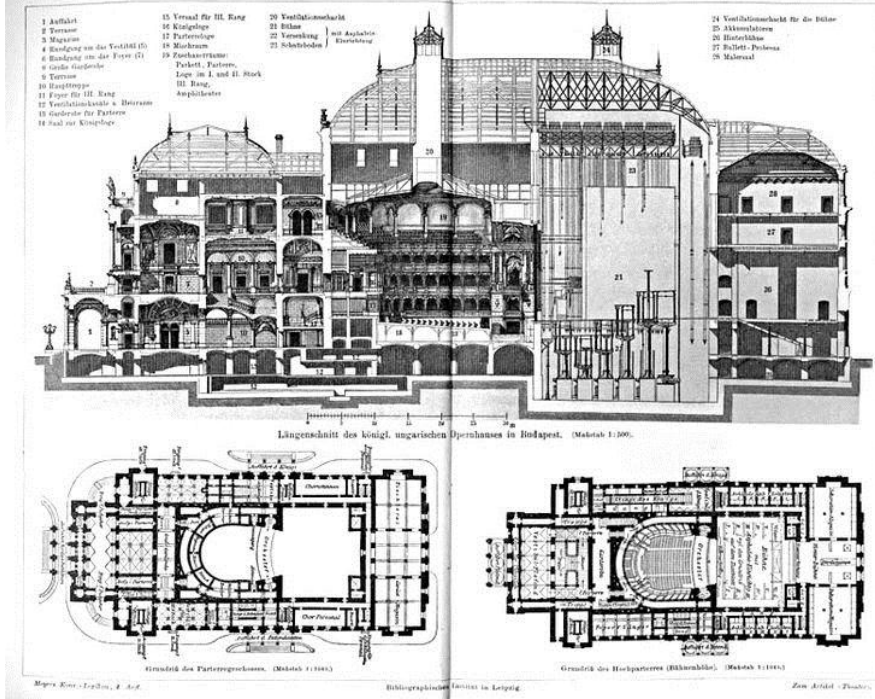

Grabovszky(Rózsa)-villa

Fővámpalota

Theaterbau.

Magyar Állami Operaház, Budapest

Szabadkígyós, Wenckheim-kastély

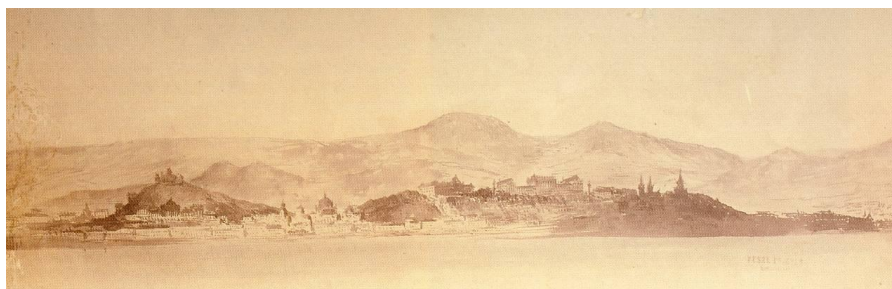

Tura, Schossberger-kastély

2. **Feszli Frigyes** (Pest, 1821. február 20. – Budapest, 1884. július 27.) építész, a magyar romantikus építészet egyik legjelesebb mestere. Német polgári családból származott, apja Feszli József (1791-1860) kőfaragó mester volt. 14 testvér közül Frigyes az ötödik gyermek volt. József bátyja (1819-1866) és János öccse (1822-1852) is építész lett. Apjuk és nagyapjuk után két tetvére is kőfaragó. Frigyes 1830 és 1835 között a piaristák hatosztályos gimnáziumába járt, majd Hild Józsefnél tanult, egy évet Pollack Mihálynál legényként dolgozott.

1839-ben kapta meg vándorkönyvét, utána József bátyjával együtt beiratkozott a müncheni Képzőművészeti Akadémiára, Friedrich von Gartner és Friedrich Bürklein voltak mesterei. Akadémia elvégzése után utazgatott: Ausztria, Bajorország, a német államok, Párizs, Észak-Itália, Velence szerepelnek útinaplójában. 1844-ben tér haza.

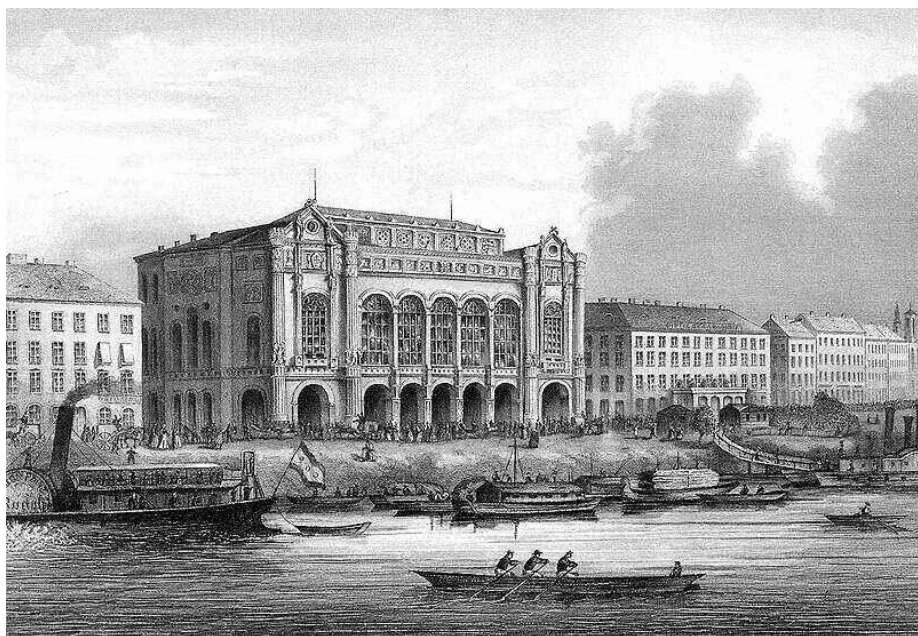
Feszli terve Budáról

Pest, Dohány u. zsinagóga
Részletek

Pécs, Zsinagóga

Pesti Vigadó

3. **Steindl Imre** (Pest, 1839. október 29. – Budapest, 1902. augusztus 31.) építész, műegyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja. Követője kora stílusának, a romantikus életszemléletben gyökerező historizmusnak.

Apja, Steindl Károly (1802-1886) jó nevű ékszerész volt a Kígyó utcában, édesanyja Wagner Rozina (1808-1876). Nagypapja és nagybátyja jeles asztalosok voltak. Diplomáját a Műegyetemen szerzi, majd Bécsben a Képzőművészeti Akadémián 7 évig tanul, ahol korának legjobb építésztanáránál -Schmidt Frigyesnél- volt növendék.

Tanulmányai után a Rajna mentén, majd Francia országban műemlékek tanulmányozásába kezdett. Hazatérve tanára lett a középkori építészet történetének a Műegyetemen. Éveken át járja tanítványaival az országot, felméri a műemlékeket, ötszáz rajzzal illusztrálva jegyzeteit. Így szerzett tapasztalatai megalapozták kiemelkedően gazdag restaurátori tevékenységét. Kezdetől (1872) fogva részt vett a Műemlékek Országos Bizottságának munkájában, és tagja volt a Budavári Főtemplom (Mátyás-templom) építőttestületének is. Hírneve, kitüntetései száma egyre nőtt. Díjakat kapott a bécsi és a párizsi világkiállításon. Elnyerte a francia akadémia érmet, itthon pedig a Ferenc József rend lovagkeresztjét.

Szokatlanul nagy szorgalma, a múlt művészeti értékeit felújító kor lehetővé tette számára, hogy létrehozza nagy művét, megtervezze az Országházat. Steindl Imre is indult és -negyedmagával- megosztott első díjat kapott, a vonatkozó rangos tervpályázaton. A tizenkilenc pályázó között volt Hauszmann Alajos, Schickedanz Albert és Otto Wagner is. Steindl 1902 nyarán halt meg. A Kerepesi úti temetőben helyezték örök nyugalomra. Halála után öt héttel avatták fel az Országházat. Ezután a részletmunkák még két évig tartottak. Tanítványai meleg szívét,

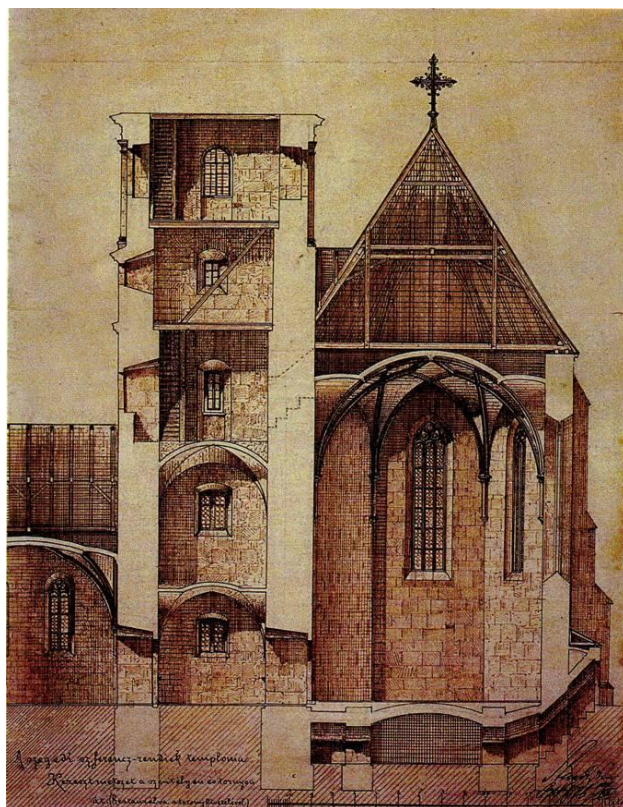
kedvességét dicsérték. Még kritikusai is tisztelték szorgalmát és mesterségbeli tudását. Néhány év alatt azonban megfélekeztek róla. Emlékét csak a követőiből alakult Steindl cég ápolta. Idén -Steindl Imre halálának 110. évfordulóján- a Magyar Építőművészek Szövetsége az Országház főrendi termében emlékezett meg a Nagymesterről ünnepi ülésén.

Steindl Imre művészi elképzeléseit akadémiai székfoglalójában így fogalmazta meg:

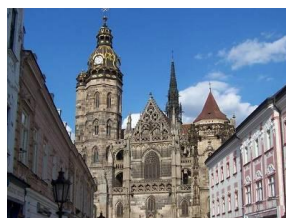
„Én az Új Országházzal új stílust nem akartam teremteni, mert kőbe alkalmazható építészeti formáink nemzeties jellegének nyoma sincs sehol, s egy ilyen századokra szóló monumentális épületet ephemer részletekkel nem kezelhettem,

hanem igenis arra törekedtem, hogy a középkornak e remek stílusába szerény módon, óvatosan, mint azt a művészet mindenkor okvetetlenül megkívánja, nemzeti és egyéni szellemet hozzak be. E célból eddig létező síkdíszítményeink összes motívumait, falfelületek stb. díszítésére góth stílus szellemében használtam fel hazánk flóráját, mezőink, erdőink és rónáink növényzetét, annak formáit pedig többé-kevésbé stilizálva alkalmaztam...”

Szeged, Alsóvárosi Ferences Templom

Fent: Szt. Erzsébet templom, Rózsák-tere, Bp.

Középen: Kassa, Szt. Erzsébet Dóm

Lent: Bártfa, Szt. Egyed templom

4. **Lechner Ödön** (Pest, 1845. augusztus 27.- Bp., 1914. június 10) építész, a magyar szecesszió úttörője. Bátyja, Lechner Gyula és fia ifj. Lechner Ödön festőművészek.

Lechner János és Schuhmayer Teréz gyermekeként született bajor eredetű családban. Középiskolai tanulmányait a belvárosi Reáltanodán kezdte, majd a József Ipartanodát látogatta 1865-1866 között, mestere: Szkalnizky Antal volt. 1866-tól három évet töltött Berlinben az Építészeti Akadémián, Hauszmann Alajossal és Pártus Gyulával.

Itt tanárai közül Boettichert vallotta mesterének, aki az új építőanyagokról és az acél tartószerkezetek szerepéről tartott előadásaival hatott rá. Tanulmányai után beutazta Olaszországot, majd Pártos Gyulával társulva tervezőirodát nyitott Budapesten. Ez időben tervezett bérházaik még a német akadémizmus stílusát képviselték. 1874-1878 között Franciaországban Clément Parent műtermében dolgozott, 1879-ben Angliában is járt. Hazatérve ismét Pártossal együtt nyitotta meg irodáját, és nagyszabású alkotások sorozatát építette. 1889-ben másodízben utazott Angliába. Ezúttal Zsolnay Vilmossal a Kensington (ma Victoria and Albert) Múzeumban a keleti kerámiákat, elsősorban az indiai díszítő elemeket tanulmányozta. Az idős mestert 1911-ben a római nemzetközi építészeti kiállításon bemutatott életművéért nagy aranyéremmel tüntették ki.

Sárospatak, tanítóképző pályaterve

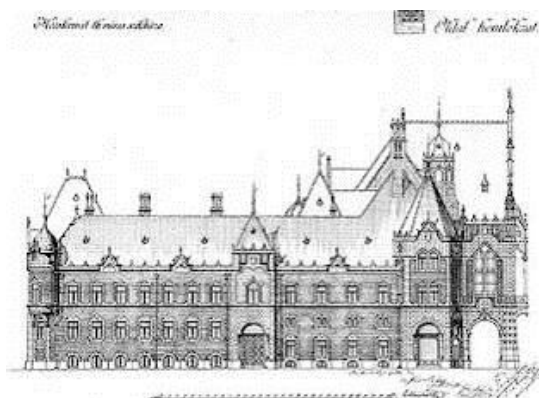
Pozsony, Szent Erzsébet templom

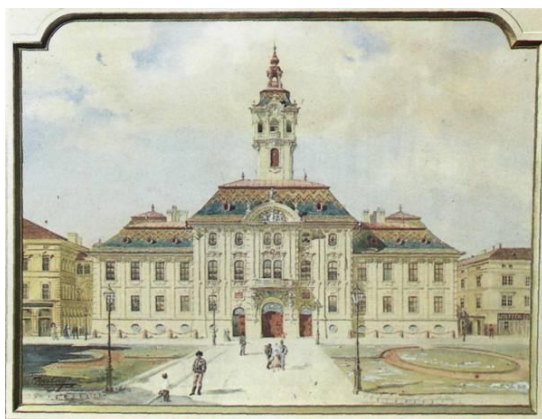
Kőbánya, Szent László plébánia

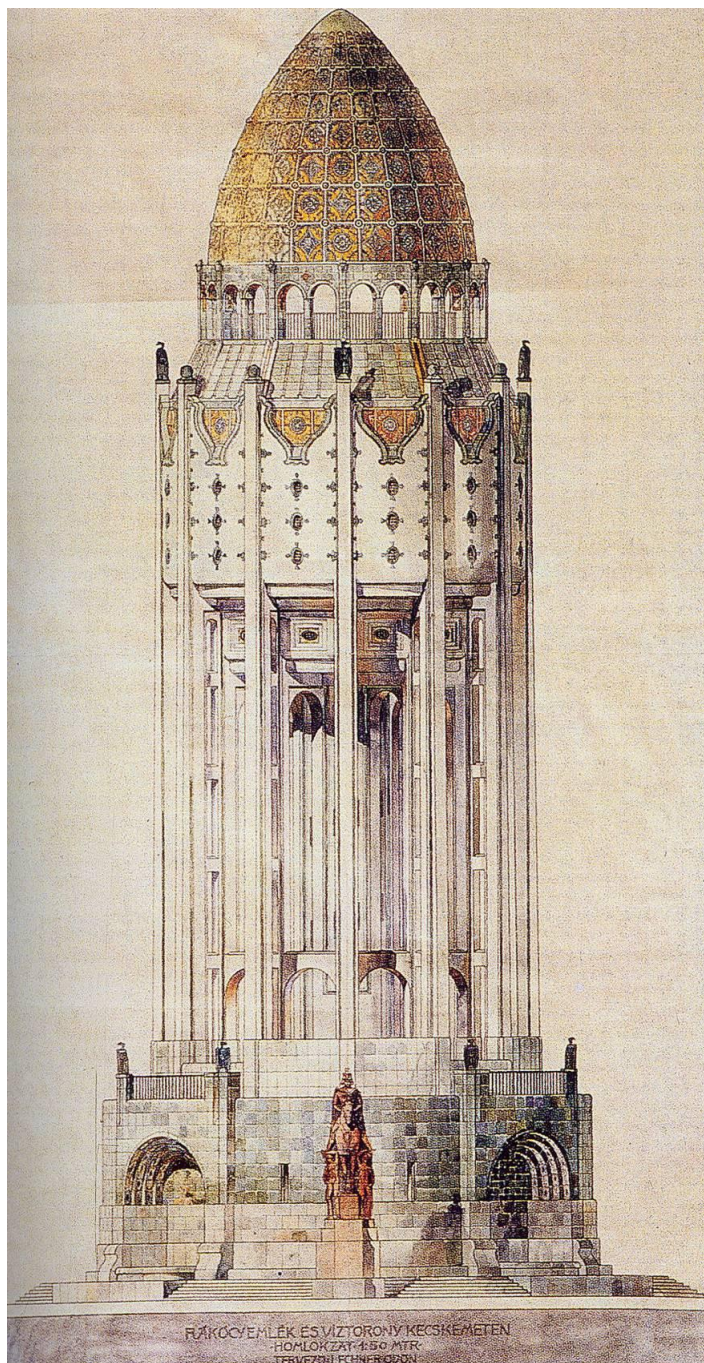
Ferenc József jubileumi emléktemplom terve

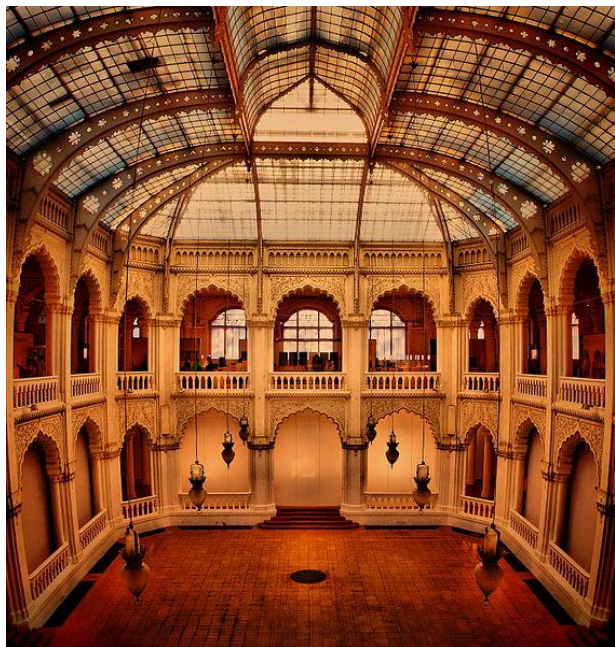
Kecskemét, Városháza

Szeged, Városháza

Kecskemét, Rákóczi emlék és víztorony terve

Budapest, Iparművészeti Múzeum

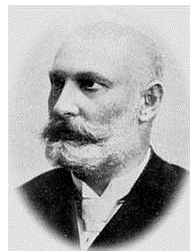
Postatakarékpénztár ma: Magyar Államkincstár

Földtani intézet

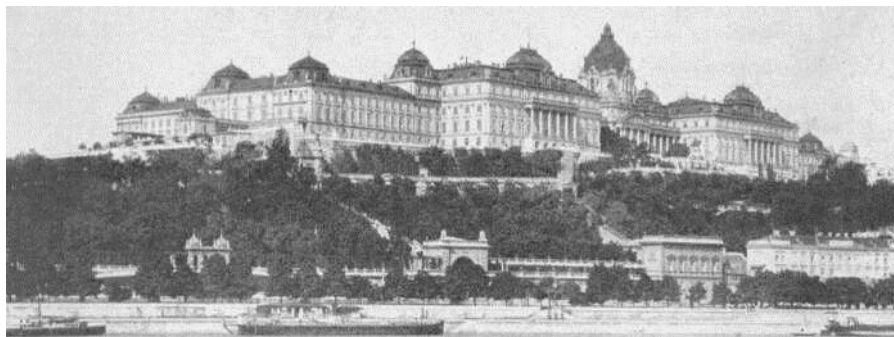
5. **Hauszmann Alajos** (Buda, 1847. június 9. – Velence, 1926. július 31.)
építész, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja.

Jómódú, bajor ősektől származó családban született, Hauszmann Ferenc és Maár Anna második gyermekeként. A piaristáknál végezte elemi iskoláit, majd tanulmányait a budai reáliskolában folytatta. 1861-től festészetet tanult, majd „kőművestanulónak” állt. 1864-ben befejezte reáliskoláit, és beiratkozott a budapesti Műegyetemre. 1866-tól a berlini Bauakademie-n folytatott tanulmányokat Lechner Ödönnel együtt.

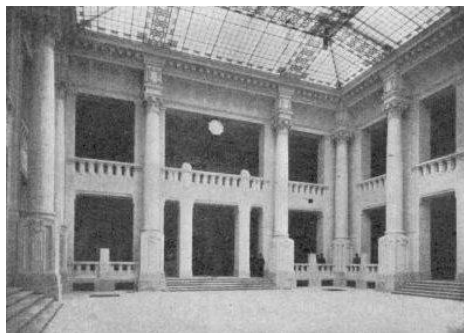

1868-ban a Műegyetem tanársegéde, 1872-ben rendes tanára lett. A magyarországi építészoktatás egyik megteremtője. 1891-ben a királyi vár építésvezetőjévé nevezték ki, befejezte az Ybl Miklós által elkezdett bővítést és kialakította a vár dunai homlokzatát, majd megkapta a Ferenc József-rend nagykeresztjét.

1914-ben hosszabb utazást tett Egyiptomba és a Szentföldre. 1924-ben a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagjává választották.

Budavári-palota, déli homlokzat

Műegyetem, főépület

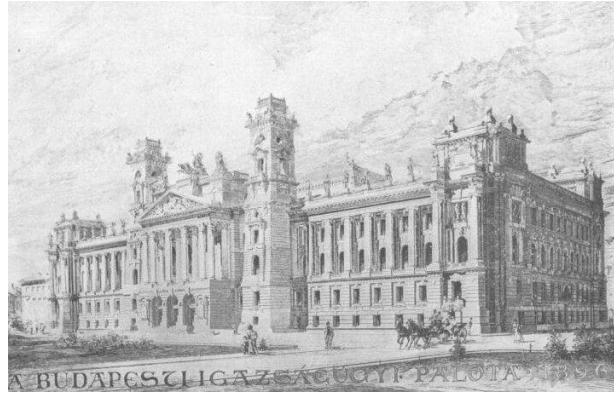
Nagyvárad, Városháza

Csalapuszta, Kégl-kastély

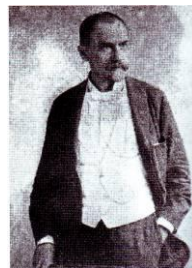
New York-palota, Budapest

Igazságügyi Palota Budapest, ma Néprajzi Múzeum

6. Sztéhlo Ottó (Dobsina, 1851 dec. 10.-Bp., 1923. jún. 19.) építész

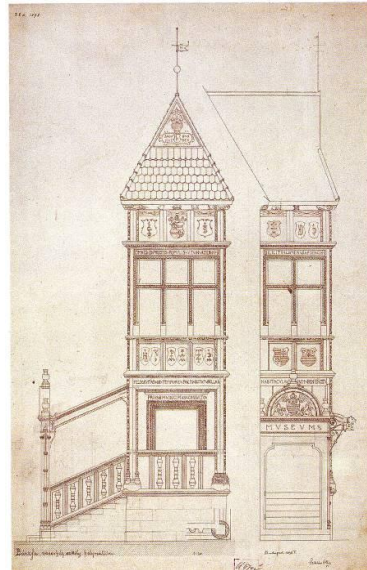
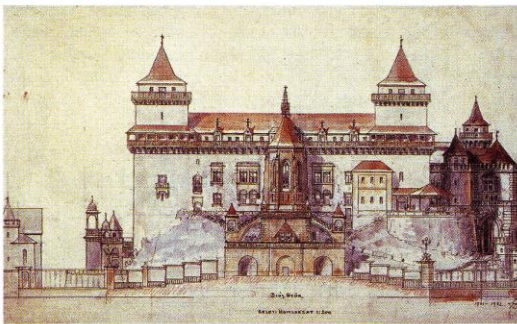
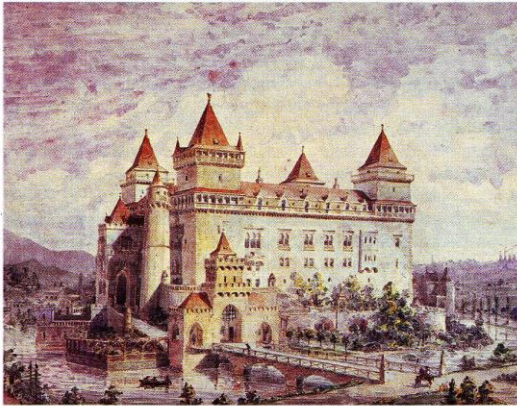
A Műegyetemet Steindl Imre és Hauszmann Alajos tanítványaként végezte, majd Steindl mellett tanársegéd lett, s 1877-től bekapcsolódott a Kassai Szent Erzsébet székesegyház rekonstrukciójának tervezésébe. Steindl lemondása után a Dóm déli – Mátyás – tornyának helyreállítását már ő fejezte be. 1894-től a Műemlékek Orsz. Biz-a másodépítészeként műemlékek fölmérését és helyreállítási terveit készítette. Számos jelentős műemlék helyreállítási terve fűződik nevéhez:

a Bártfai Városháza a csütörtökhelyi Zápolya-kápolna a keszhelyi ferences-templom, a köröshegyi, szepesszombati és a szigetvári rk. templomok, a tordai ref templom, a zólyomi vár és a kassai Szent Mihály-kápolna. Sztéhlo tervezte a ceglédi evangélikus templomot, s a szolnoki református templomot. A kassai dómba és a miskolci Avasi református templomba bútort tervezett az Angster orgonáknak. Romantikus stílusban vizionálta a diósgyőri királyi vár rekonstrukcióját, terveket készített az ócsai templom tornyainak kiépítéséhez

A bártfai városháza D-i homlokzatának felmérési rajza, 1897

Bártfa, városháza erkély

Diósgyőri Vár rekonstrukció

7. **Pecz Samu** (Pest, 1854. március 1. – Budapest, 1922. szeptember 1.)
építész, műegyetemi tanár.

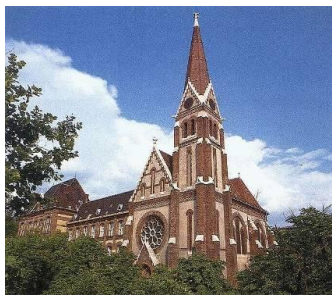
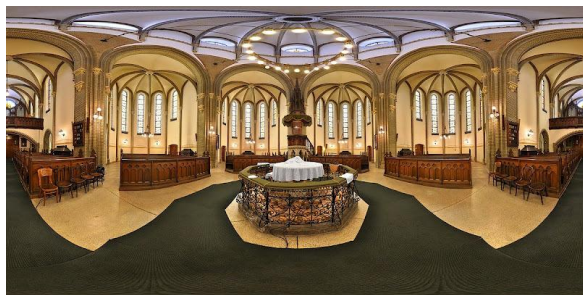
A terézvárosi evangélikus elemi után a Sütő utcai gimnáziumban folytatta tanulmányait. A középiskola elvégzése után beiratkozott a József Nádor Műegyetemre, amit 1873-tól két évig a stuttgarti műegyetem hallgatójaként folytatott.

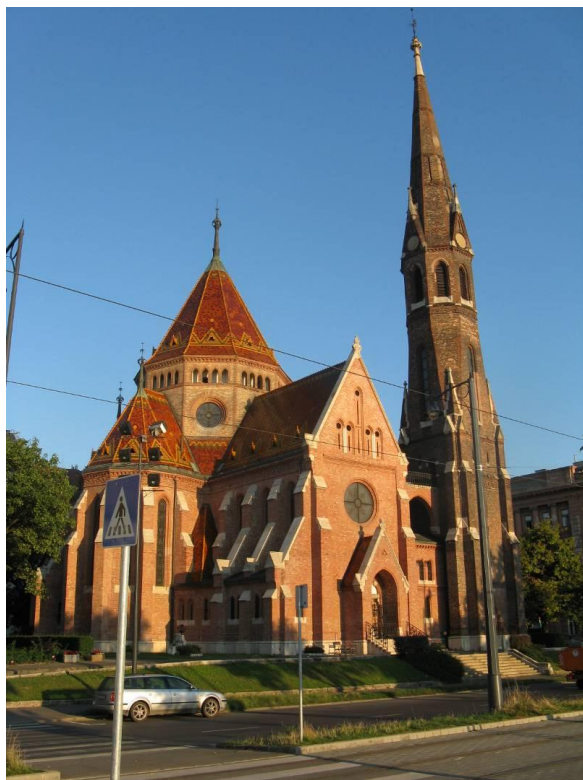
Ezt követően két évig a bécsi akadémián Theofil Hansen tanítványa volt. Hazatérése után másfél évig dolgozott Schulek Frigyes mellett a budavári Nagyboldogasszony-templom helyreállításán, majd ez után szerezte meg oklevelét a műegyetemen. Az 1880-as évek elején Hauszmann Alajos irodájában dolgozott. Nevéhez köthető a nádasdladányi neogótikus plébániatemplom tervezése (1884–1885). A magyar Hansen-tanítványokkal ellentétben épületein nem a neoreneszánsz formákhoz, hanem a középkori stílusokhoz kötődött, ami valószínűleg stuttgarti tanulmányaival és Schulek hatásával függött össze.

Műegyetem, Központi Könyvtár épülete

Fasori evangélikus templom

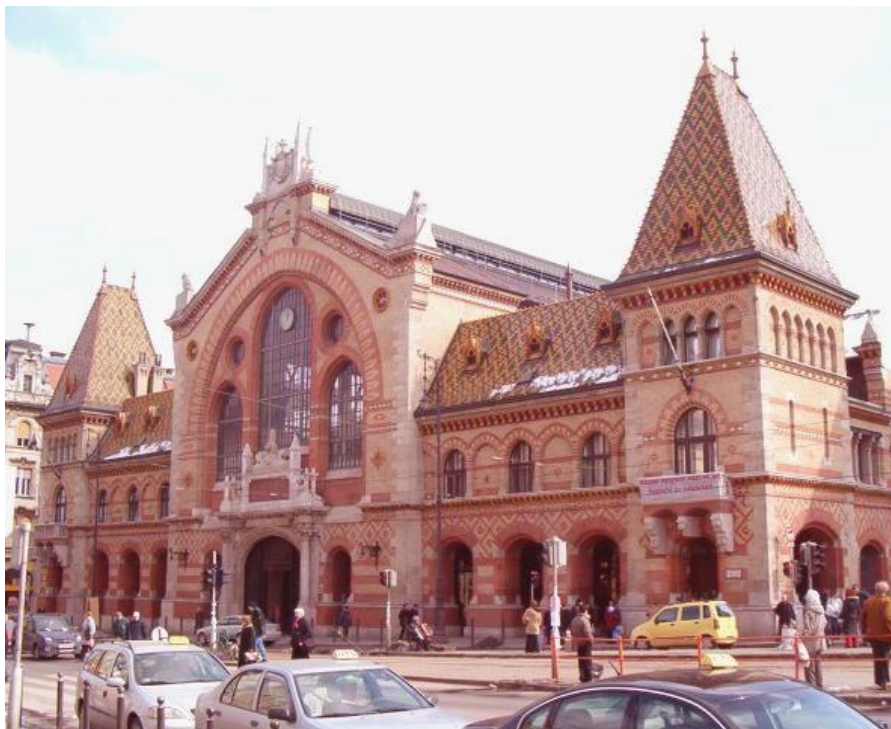
Budapest, Szilágyi D. téri református templom

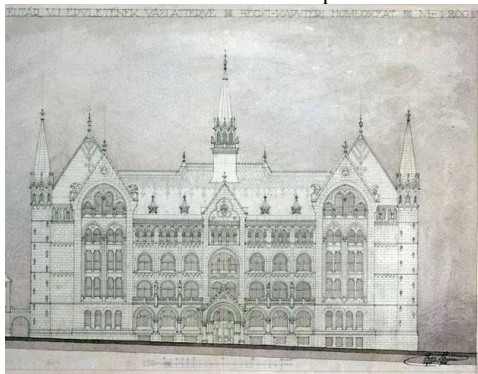
Nádasszládány, Katolikus templom

Debrecen, református templom

Központi Vásárcsarnok a Fővám téren

Magyar Országos Levéltár

8. **Alpár Ignác** (született Schöckl Ignác, Pest, 1855. január 17. - Zürich, 1928. április 27.) műépítész, egyetemi tanár.

A pesti Józsefvárosban született, stájer eredetű iparoscsaládban. Apja, Schöckl Mátyás asztalosmester, anyja, Eisele Mária kézműves ösöktől származott. Ignác (még Schöckl néven) a belvárosi főreáliskola elvégzése után elszegődött kőműves inasnak és 1873-ban szabadult fel.

Ezt követően Hauszmann Alajos tanítványa lett, s annak irodájába került. Biztatására 1874-től Berlinben az Építészeti Akadémián folytatta tanulmányait, ahol többek között a frankfurti operaházat is építő Richard Lucae oktatta, kinek tanítvány volt korábban Hauszmann Alajos, Lechner Ödön és Pártos Gyula is.

Az akadémia befejezése után berlini építészirodákban dolgozott. 1880-ban elnyerte a Schinkel-érmet. Ez évben magyarosította nevét Alpár. Itáliai tanulmányútjáról Hauszmann meghívta a budapesti Műegyetemre tanársegédnek a „Díszépítéstan” tanszékre, s itt 1882-1889 között előbb Steindl Imre, majd Hauszmann mellett volt tanársegéd. 1883-ban házasságot kötött Orth Antoniával, egy aradi kereskedő leányával.

Évtizedekig elnöke volt a „Steindl-céhnek”, mely az építészethez kapcsolódó szakemberek, vállalkozók, művészek találkozóhelye volt. Az 1890-es években pályafutásának legnagyobb sikerét a millenniumi kiállítás Történelmi Épületcsoportjával érte el. 1900-1914 között legfontosabb épületei a központi bankok és pénzüzetek voltak, de épületei a történelmi Magyarország egész területén megtalálhatók – megyeházák, középiskolák, templomok, fürdők, bérházak, villák, kastélyok, katonai épületek, posta, színház és szálloda – mintegy másfélszáz alkotás.

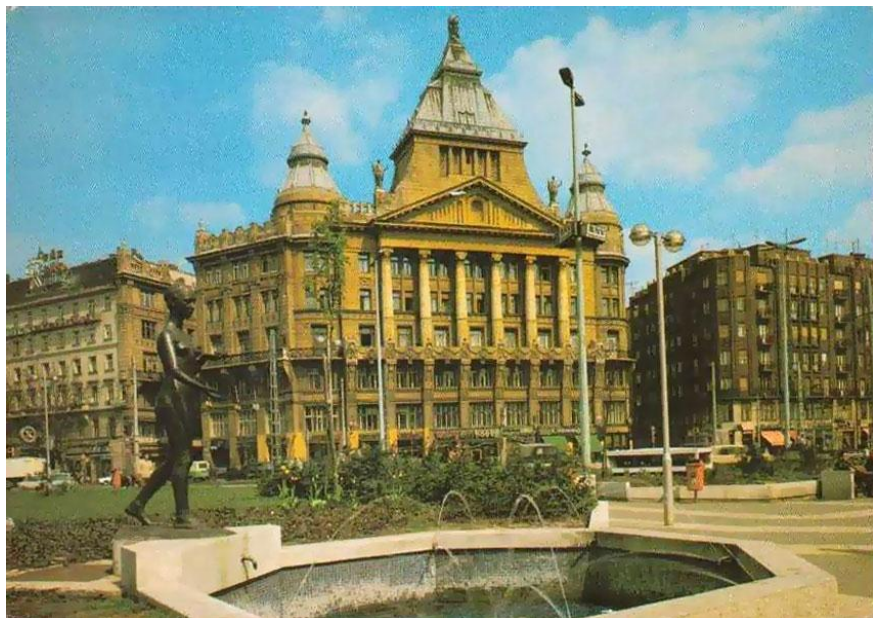
Élete során számtalan tanulmányutat tett külföldön, beutazta szinte egész Európát, többször járt Olaszországban, Németországban, Egyiptomban.

Az első világháború után már nem tervezett, de a művészeti közeletben aktívan részt vett. Elnöke volt az Építőmesterek Ipartestületének, aktív tagja és három évig elnöke volt a Magyar Mérnök- és Építészegyletnek, tagja volt a Műemlékek Országos Bizottságának, az Országos Iparművészeti Társulatnak és az Országos Középítési Tanácsnak is.

Amerikai útjáról hazatérőben, Svájcban halt meg. A Vajdahunyadvárban ravatalozták fel, és innen kísérték a díszmenet a Kerepesi Temetőbe.

A Millenniumi Kiállítás Történelmi Épületcsoportjával

Budapest, Anker-palota

Budapest, Tőzsdepalota

Budapest, Magyar Nemzeti Bank

Budapest, Pesti Hazai Magyar Első Takarékpénztár

A gényusok követői voltak:

- Toroczkai Wigand Ede
- Medgyasszay István
- Marschalkó Béla
- Kós Károly*

Miskolc, 2012. augusztus 02.

Miskolc-Tapolca, Kohányi villa

